

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

750.YIL

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

CİLT I

2021
UNESCO
HACI
BEKTAŞ
VELİ
YILI

1. Baskı

750. YIL HÜNKÂR HACI BEKTAŞ VELİ ANMA VE ARMAĞAN KİTABI

CİLT I

Editörler

Prof. Dr. Mustafa Hilmi ÇOLAKOĞLU

Prof. Dr. Ersan KABALCI

Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Nevşehir, 2021

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları No: 32

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesine aittir. Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölemleri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğere yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright 2021 by Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. All rights reserved.

No part of this book may be printed, Reproduced or distributed by any electronical, optical, mechanical or other means without the written permission of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

Kapak Tasarımı ve Düzeni: Öğr. Gör. Bülent BİLGİN

Dizgi ve Mizanpaj: Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Takım ISBN: 978-605-4163-50-2

ISBN: 978-605-4163-51-9

1. Baskı

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, 2021

ÖNSÖZ

1209 yılında tarihi Horasan sınırları içerisinde doğan ve Anadolu'ya yerleşen Hacı Bektâş Velî, 13. yüzyılda Anadolu'nun İslamlaşmasında etkili olan "Horasan Erenleri"nden biri olarak kabul edilen Türk-İslam mutasavvıfıdır. Hacı Bektâş Veli, Horasan tasavvufu ve Hoca Ahmet Yesevi'nin (1103-1165) kurucusu olduğu Yesevilik tarikatının Anadolu'daki temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Horasan'dan Anadolu'ya gelişi sırasında farklı bölgeler ve bu bölgelerdeki farklı kültür ve inanç sistemlerinin güzel yönlerini harmanlayan Hacı Bektâş Veli, günümüzde Nevşehir sınırları içerisinde bulunan Hacıbektâş'a (Sulucakarahöyük) yerleşmiştir. Burada hoşgörüyü ve çoğulculuğa dayanan öğretisi ile Anadolu coğrafyasında birleştirici bir etkiye sahip olmuş, kurduğu sosyo-kültürel ve itikadî düzen ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde Anadolu'da sosyal yapının gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Vefatından sonra, Hünkâr Hacı Bektâş Veli adı ve öğretileri, 16. yüzyılda Balım Sultan önderliğinde Bektaşî (babagan) tarikatının; öte yandan Osmanlı ordu sisteminin temelini oluşturan Yeniçerilik içinde varlığını ve etkisini sürdürmüştür. Bektaşî tarikatının merkezi, Hünkâr Hacı Bektâş Veli'nin ömrünün önemli bir kısmını geçirdiği ve vefat ettiği yer olan Hacı Bektâş Veli Dergâhı olmuştur.

Bektâşilik Anadolu coğrafyasında teşekkül etmiş, varlığını da bu coğrafyada günümüze kadar sürdürebilmiştir. Anadolu'nun mayası ile mayalanan bu inanç sistemi tarihi ve coğrafya temelleri bakımından Anadolu'da bulunan Alevi ve Bektaşî zümreler için önem arz etmektedir. Hünkâr Hacı Bektâş Veli gerek Bektaşî toplulukların gerek Alevi topluluklarına hitap eden geniş bir hinterlanda sahiptir. Bu yüzden Bektaşîlerin her iki kolu ister Babagan koluna bağlı Bektaşîler ister Çelebi koluna bağlı Bektaşîleri isterse de Alevi ocaklarının büyük bir bölümü Hacı Bektâş'ı serçeşme olarak kabul etmiş ve en üst makam olarak konumlandırmıştır. Bu nedenle Hacı Bektâş Veli Dergâhına birçok Bektaşî ve Alevi ocaklarının bağlı olduğu bir merkez mahiyetindedir.

Buna ilaveten Hacı Bektâş Veli'nin etki alanının sadece Anadolu coğrafyasına sınırlanamaz. Zira günümüzde de şahit olduğumuz gibi doğuda Tarihi Horasan, İran'ın farklı bölgeleri, Tarihi Azerbaycan sınırları ve batıda Balkanlar, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Bosna, Kosova, Makedonya ve Macaristan'da yaşayan ve bu inanç sistemine mensup olan insanlar için Hacı Bektâş ve günümüzde Hacıbektâş ilçesinde bulunan dergâh söz konusu insanlar için kutsal şahsiyet ve kutsal mekan anlamı taşımaktadır.

Nitekim Hacı Bektâş Veli ister günümüz Anadolu Alevi-Bektâşîler için olsun isterse dünya Alevi-Bektâşî zümreler için merkezi bir şahsiyet olup onun dergâhı söz konusu zümreler için kutsal mekân mahiyetini taşımaktadır.

Hünkâr Hacı Bektâş Veli 13. yüzyıla damgasını vuran ve kendinden sonraki kuşağa da düşünceleriyle etkisini hissettiren önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek düşünce dünyası gerekse inanç dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Öğretileri yüzyıllardan beri insanlığa ışık tutmakta olup, hoşgörü çerçevesinde herkesi eşit gören ve sevgi ve saygıyı yücelten Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, "Gelin canlar bir olalım" diyerek birlik ve beraberliğin önemini, "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyerek cehaletin karanlığından kaçınılması gerektiğini, "Eline, beline, diline sahip ol" diyerek barış, huzur, güven ve aile birliğine verdiği önemi, "Dili dini rengi ne olursa olsun iyiler iyidir" diyerek engin hoşgörü çerçevesinde tüm insanlığı birleştirmek düsturuyula evrenseli yakalamamız gerektiğini,

”Okunacak en büyük kitap insandır” diyerek ise insana ait bilgi ve derinliğin bitimsiz olduğuna vurgu yapmış, insanı yücelten ve ona değer veren bir yaklaşımı öğütlemiştir. “İncinsen de incitme, düşmanın dahi insan olduğunu unutma, yetmiş iki milleti bir gör” şeklindeki ifadelerine bakıldığında ise ne derece büyük ve evrensel bir hoşgörüyü sahip olduğunu görmekteyiz.

Hünkâr felsefesi ile bir nevi ahlak ve maneviyat eğitiminin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Bu bakımdan, Hacı Bektâş Veli, gerek örnek hayatı gerekse eserleri ile Anadolu'nun son derece çalkantılı bir döneminde gönüllere taht kurmuş Türk tasavvuf ve sosyal hayatında etkili olmuş, çağları aşan düşünce ve öğretileriyle evrenseli yakalamış ve böylelikle insanlığa rehber olacak nitelikte derin bir miras bırakmıştır.

Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığın 12 Şubat 2021 tarih ve 31393 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2021/3 sayılı Genelgesiyle 2021 yılının Hacı Bektâş Veli Yılı olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca “UNESCO'nun 12-27 Kasım 2019 tarihinde gerçekleştirilen 40. Genel Konferansında 40 C/15 sayılı belgesi çerçevesinde alınan karar gereğince ‘Hacı Bektâş Veli'nin Vefatının 750. Yıl Dönümü’ Azerbaycan, İran, Kuzey Makedonya ve Romanya'nın desteğiyle 2021 UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri arasına alınmıştır.”

Cumhurbaşkanlığı genelgesinde, “Hacı Bektâş Veli'nin “inanç, ahlak, hoşgörü, sevgi ve saygıyı esas alan” felsefesinin “gelecek nesiller tarafından anlaşılıp benimsenmesi amacıyla 2021” yılında düzenlenmesi öngörülen etkinlikler uyarınca Nevşehir Hacı Bektâş Veli Üniversitesi “750. Yıl Hünkâr Hacı Bektaş Veli Anma ve Armağan Kitabı” hazırlanmasını tasarlanmıştır.

Prof. Dr. Semih Aktekin
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa / Page
KÜRE-YERELLEŞMENİN ÜÇ VEÇESİ: OLGU, PROJE, İDEOLOJİ / THREE ASPECTS OF GLOBAL-LOCALİZATION: PHENOMENON, PROJECT, İDEOLOGY1 Süleyman TOPALOĞLU	1
ERKEN ÇOCUKLUKTA YARATICI HİKAYE ANLATMA TEKNİKLERİ / CREATIVE STORYTELLING TECHNIQUES IN EARLY CHILDHOOD14 Seçil YILDIZ Ayşen TÜKEL	14
DİJİTAL BANKACILIK: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ / DIGITAL BANKING: PAST, PRESENT AND FUTURE26 Mehmet UÇAR Müjdet GÜNGÖR Ferhat CANLİTEPE Mert Anıl ATAMER	26
TÜRKİYE’DE REEL SEKTÖR DIŞ BORÇLANMASININ GELİŞİMİ / THE DEVELOPMENT OF REAL SECTOR EXTERNAL BORROWING IN TURKEY41 Mehmet UÇAR Melek KIDEMLİ Feyzullah TECİRLİ	41
COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE BİYOSENSÖRLER VE PAZARLAMA İLETİŞİM ARACI OLARAK GAZETELER: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ / BİOSENSORS AND NEWSPAPERS AS MARKETING COMMUNICATION TOOLS IN THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD: NEVŞEHİR CASE55 Neşe ACAR Furkan SOYSALDI	55
HACI BEKTAŞ VELİ’NİN KÜLTÜR TURİZMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ / EVALUATION OF HACI BEKTAŞ VELİ IN THE CONTEXT OF CULTURAL TOURISM65 Sevgi BALIKÇIOĞLU DEDEOĞLU	65
EMİNE İŞINSU’NUN TASAVVUFİ ESERLERİ VE HACI BEKTAŞ ADLI ROMANI / EMİNE İŞINSU’S SUFISTIC WORKS AND HER NOVEL TITLED HACI BEKTAŞ76 Ece SERRİCAN KABALCI	76
ALEVİ BEKTAŞI RİTÜELİ SEMAH VE RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE: NİTEL BİR ARAŞTIRMA ALEVI BEKTASHI RITUAL SEMAH AND MENTAL HEALTH: A QUALITATIVE STUDY106 Kamuran ÖZDİL Gülhan KÜÇÜK ÖZTÜRK	106
HACI BEKTAŞ VELİ DERGÂHI: MİLLİ MÜCADELE’DEN MÜZE OLANA KADAR GEÇEN SÜREÇ / HACI BEKTAŞ VELİ DERVISH LODGE: PASSED PROCESS FROM NATIONAL STRUGGLE UNTIL TO BE THE MUSEUM118 Enes ÖZ	118

Enes ÖZ

ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜRÜNDE NAZAR İNANCI VE NAZAR İNANCI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ EL SANATLARI ÜRÜNLERİ / HANDICRAFT PRODUCTS MADE WITH THE EVIL BELIEF AND RELATED TO THE NARRATIVE BELIEF IN ALEVI-BEKTAŞI CULTURE/.....135
Şükran DOĞRU GÜRPINAR

NEVŞEHİR MÜZESİ'NDEN BİR GRUP TERRAKOTTA FİĞÜRİN / A GROUP TERRACOTTA FIGURINES FROM NEVSEHİR MUSEUM.....169
Barış Emre SÖNMEZ

ÖRGÜTSEL SESSİZLİK / ORGANIZATIONAL SILENCE.....192
Ebru DEMİREL
Evren ARI
Mustafa Cihan YARALI

NANOBİYOTEKNOLOJİDE BİTKİSEL KAYNAKLARIN KULLANIMI / USE OF PLANT-DERIVED SOURCES IN NANOBIO TECHNOLOGY.....205
Cevahir ALTINKAYNAK

ALEVİ BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE YEMEK KÜLTÜRÜ / FOOD CULTURE IN THE ALEVİ BEKTAŞI BELIEF SYSTEM.....214
Ecem TEZGEL ÇOBAN
Yasin GÜNDEN

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN HAYATININ ZİHİN HARİTASI İLE ANLATILMASI / EXPLAINING HACI BEKTAŞ VELİ'S LIFE WITH A MIND MAP.....220
Gökhan KEVEN

PESTİSİTLER ÜZERİNE İNCELEME / REVIEW ON PESTICIDES.....231
Coşkun ASLAN
Murat ŞEN
Aysel KEKİLLİOĞLU
Arif KIZILIRMAK

HACI BEKTAŞ VELİNİN AÇTIĞI HOŞGÖRÜ PENCERESİNDEN TURİZM SEKTÖRÜNDE HOŞGÖRÜ OLGUSU / THE PHENOMEON OF TOLERANCE IN THE TOURISM SECTOR FROM THE PERSPECTIVE OF TOLERANCE EXHIBITED BY HACI BEKTAŞ VELİ.....252
Arif Nihat SAMUR
Oğuz SAYGIN

TÜKETİCİ İHTİYACINA DAYALI İNOVASYON EKOSİSTEMİ VE YÖNETİMİ / CONSUMER NEED-BASED INNOVATION ECOSYSTEM AND MANAGEMENT.....259
Serdar Vural UYGUN
Esra SİPAHİ

KÜRE-YERELLEŞMENİN ÜÇ VEÇHESİ: OLGU, PROJE, İDEOLOJİ THREE ASPECTS OF GLOBAL-LOCALİZATION: PHENOMENON, PROJECT, IDEOLOGY

Süleyman TOPALOĞLU

Özet

1970'li yıllardan itibaren beliren çok uluslu şirketlerin ekonomik faaliyetleri, 1980'lerde iletişim-ulaşım teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle liberalizmin nihai zafer iddiası, küreselleşmeyi dünya gündeminin merkezine oturtmuştur. Küreselleşme, bir yandan dünya çapında karşılıklı bağımlılık ilişkilerine gönderme yaparken diğer yandan yerelleşmeleri de gündeme getirip teşvik etmektedir. Bu nedenle yaşanmakta olan süreci, küreselleşme kavramından ziyade "küre-yerelleşme" olarak nitelenmek daha isabetli bir tercihtir. Ayrıca tanımlanması ve sonuçları itibariyle birbirinden farklılık arz eden değerlendirmelere konu olan ve ekonomik, teknolojik, siyasi, sosyo-kültürel boyutları bulunan küre-yerelleşmeyi, söz konusu boyutları da kapsayan bir şekilde, "*olgu, proje, ideoloji*" olarak üç veçhe olarak analiz etmek yerinde olacaktır. Küre-yerelleşmenin olgu, proje ve ideoloji veçheleri, birbirinden bağımsız değildir. Aralarında karşılıklı bir etkileşim ve geçişgenlik bulunmaktadır. Küre-yerelleşmenin proje ve ideoloji veçheleri çoğu zaman olguların mahiyetini etkilemekte; bazen de olgular, projenin güncellenmesine ve ideolojinin belirginleştirilmesine neden olmaktadır. Öte yandan ideoloji yönü, küreselci projelerin uygulanabilmesi için uygun bir zemin oluştururken projeler de ideolojik unsurları içerebilmektedir. Dolayısıyla küre-yerelleşmenin bir veçhesinin analizi, diğer veçhelerinin de bir yönüyle izahı anlamına gelmektedir. Son tahlilde ise günümüzdeki cari hâliyle küre-yerelleşme düzeni/düzensizliği, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkezli Batı dünya egemenliğinin/emperyalizmin son biçimi ve kapitalizmin yeniden yapılandırılmasıdır. Çalışmamızda, küre-yerelleşmenin genel mahiyeti "*olgu, proje, ideoloji*" veçhelerinden hareketle eleştirel bir perspektifle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küre-yerelleşme, Olgular, Proje, İdeoloji.

Abstract

The economic activities of multinational companies that emerged since the 1970s, the developments in communication-transportation technologies in the 1980s and the final victory of liberalism with the end of the Cold War in the early 1990s put globalization at the center of the world agenda. Globalization, on the one hand, refers to the interdependence relations around the world, on the other hand, it also brings up and encourages localizations. For this reason, it is a more appropriate choice to describe the current process as "globe-localization" rather than the concept of globalization. In addition, it is appropriate to analyze the globe-localization, which is the subject of evaluations that differ from each other in terms of definition and results and has economic, technological, political, socio-cultural dimensions, in the context of three aspects as "phenomenon, project, ideology". will be. The phenomena, project and ideology aspects of globe-localization are not independent from each other; There is a mutual interaction and transition between them. The project and ideology aspects of globe-localization often affect the nature of the phenomena; sometimes the facts cause the project to be updated and the ideology to be clarified. On the other hand, while the ideology aspect creates a suitable ground for the implementation of globalist projects, projects may also contain ideological elements. Hence, the analysis of one aspect of globe-localization means an explanation of the other aspects in one aspect as well. In the final analysis, the globe-localization order/disorder is the final form of Western world domination/imperialism centered in the United States of America (USA) and the restructuring of capitalism. In our study, the general nature of globe-localization will be evaluated in terms of "phenomenon, project, ideology" aspects.

Keywords: Globalization, Globe-localization, Phenomenon, Project, İdeology.

Giriş

Son 30 yıllık süreçte ekonomik, teknolojik, siyasi ve sosyo-kültürel ilişkiler düzleminde yaşanan her türlü gelişme küreselleşme kavramına başvurmadan izah edilemez olmuştur. “Küreselleşen dünyada...” diye başlayan cümleler gündelik yaşam alanlarında dolaşıma sokularak popülerleşmiştir. Bilimsel nitelikli araştırmalar ve yazım dünyasında ise küreselleşme kavramı deyim yerindeyse “İngiliz anahtarı” mesabesinde işlev görmektedir. Söz konusu yaygın kullanıma direnç gösteren ya da abartılmasından ötürü itirazlarını seslendirenler de, suskunluk sarmalına itilmekte ve her türlü değerlendirmeleri hükümsüz sayılmaktadır. Son yıllara kadar yoğun bir şekilde görülen bu durum, küreselleşme karşıtı hareketlerin ve argümanların belirginleşmesi, hegemonik ilişki biçimlerinin çatırdaması neticesinde değişim emareleri göstermektedir. Ancak esen değişim rüzgârlarına rağmen küreselleşme kavramının ve sürecinin hâlâ kamuoyunun gündeminde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Küreselleşme kavramının yaygın kullanımına ve kendisine yüklenen anlam dünyasına ilişkin Zygmunt Bauman’ın şu sözleri dikkate değerdir: “Herkesin dilinde bir ‘küreselleşme’dir gidiyor; bu moda deyim hızla bir parolaya, sihirli bir sözcüğe, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtara dönüşüyor. Bazılarına göre ‘küreselleşme’ onsuz mutlu olamayacağımız şey; bazılarına göre ise mutsuzluğumuzun nedeni” (Bauman, 2012: 7). Bauman’ın da işaret ettiği üzere, küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar farklılık arz etmekte; bir yandan “hayranlık putları” inşa etmeye dönük kutsayıcı/aşırı olumlayıcı yaklaşımlar görülürken diğer yandan “korku putları” barındıran yadsıyıcı/aşırı kuşkucu bir yaklaşım biçimi geçerli olmaktadır. İktisadi gelişmeler ve demokrasinin yayılması gibi küre-yerelleşmenin görece olarak “olumlu” yönlerine ağırlık verenler, “globafili”; dezavantajlı bölgeler üzerinden küre-yerelleşmenin dünyadaki olumsuz etkilerine vurgu yapanlara ise “globafobi” olarak nitelendirilmektedir (Ritzer ve Dean, 2019: 70-71). Bu iki yaygın tavrın ötesinde olgusallığı göz ardı etmeyen ancak eleştireliliği de elden bırakmayan bir tutum takınmak bilimsel bir yaklaşıma uygun düşecektir. Zira bilimsel faaliyet, doğası gereği eleştirel olmak zorundadır. Elde edilen verilerin ve yapılan analizlerin sürekli bir biçimde sınamaya tabi tutulması elzemdir. Bu bağlamda, çalışmamızda küre-yerelleşme süreci, eleştirel bir perspektifle irdelenmeye çalışılmıştır.

Küreselleşme, kavram olarak¹ dünyanın küçültülmesi ve bir bütün olarak dünya bilincinin pekiştirilmesine gönderme yaparak “gelişmiş” olarak adlandırılan ülkelerde yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olayların dünyanın başka toplumları üzerinde de etkili olduğu ve toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılıkların giderek arttığı bir sürece işaret etmektedir (Çapçioğlu, 2008: 154). Hayatlarımızın gittikçe bizden uzak bir mesafede alınan kararlar, meydana gelen olaylar tarafından şekillendiği anlamına gelen kompleks bir karşılıklı bağlantılıklar ağının ortaya çıkmasına tekabül etmektedir (Heywood, 2014: 187). Ancak küreselleşme süreci, birleştirdiği oranda bölmekte hatta birleştirirken bölmektedir. Yerkürenin tek tipliğini teşvik etme nedenleriyle bölme nedenleri aynıdır (Bauman, 2012: 8). Bu nedenle yaşanan süreci “küreselleşme” olarak nitelemek olgunun sadece bir boyutunu yansıtmaktadır. Bunun yerine Roland Robertson’un literatüre kazandırdığı “küre-yerelleşme” kavramının tercih edilmesi daha isabetli olacaktır (Bauman, 2012: 75).

Küre-yerelleşme süreci, bir taraftan enformasyon, iletişim ve teknoloji boyutları ile ele alınırken, diğer taraftan kapitalizmin daha yüksek bir aşaması olduğu vurgulanarak “sömürü düzeninin yeni adı” olarak kabul edilmektedir. Benzer şekilde bir taraftan millî sınırların ve kimliklerin ortadan kalkacağı “dünya vatandaşlığı ve dünya devleti” gibi kavramlar üzerinde durulurken, diğer taraftan yerelleşme olgusuna dikkat çekilmektedir (Tatar, 2008: 16). Hangi perspektiften değerlendirilirse

¹ “Globalization” kavramının Türkçe karşılığı olarak “küreselleşme”nin tercih edilmesi, bir galat-ı meşhur olmasındandır. Zira Türkçe literatürde yaygın olarak kullanılan “küreselleşme”, “globalization” kavramının içeriğini karşılamaktan uzaktır. “Globe”, Türkçeye “küre” olarak aktarılsa bile “global”in karşılığı küresel değil; “topyekûn”dur. Bu bağlamda global içeriğe, küresel ise biçime vurgu yapan ifadelerdir (Özer, 2006: 21). Ayrıca bu konuda detaylı bir değerlendirme için bkz: Tatar, 2008: 15-30.

değerlendirilsin küreselleşme, hiç kuşkusuz günümüzün en moda kavramlarından biridir. Gerek bilimsel-akademik, gerekse siyasal-bürokratik düzlemlerde çeşitli verilerle kendisine en çok atıf yapılan, en sık anılan kavramların başında gelmektedir. Seven ve destekleyen de, eleştirip karşı çıkan da bir şekilde kendisini küreselleşme kavramıyla içli-dışlı olmak durumunda hissetmektedir. Kimileri için özgürlük, açıklık ve karşılıklı etkileşim temelinde, yeni ve daha iyi bir dünyanın kurulmasında anahtar bir süreç olan küreselleşme, kimileri için de eşitsizlik, sömürü ve “gelişmişler ile az gelişmişler” arasındaki uçurumun açıldığı bir dünyaya kapı aralayan dehşet verici bir süreçtir (Acar, 2002: 13).

Küreselleşmenin tarihçesine yönelik birbirinden oldukça farklılık arz eden dönemlendirmeler yapılmaktadır. Kimilerine göre ilk küreselleşme dönemi, 1870-1914 arasında vaki olmuştur. 1914-1945 yılları ise ulusçuluğa geri dönüş olarak değerlendirilmelidir. İkinci küreselleşme dönemi ise 1945-1980 yılları arasındadır. 1980 ve sonrası ise yeni küreselleşme dönemi olarak değerlendirilmelidir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 6). Friedman ise küreselleşmenin tarihini daha gerilere götürmektedir. Ona göre, “küreselleşme 1.0”, küreselleşen ülkeler üzerinden 1492’den 1800’ler civarına kadar sürmüştür. “Küreselleşme 2.0”, küreselleşen şirketler öncülüğünde 1800’lerden 2000’lere kadar cari olmuştur. “Küreselleşme 3.0” ise internet ağları vasıtasıyla bireyler ve küçük grupların önemli aktörler olduğu bir süreçtir ve 2000’den günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır (Friedman, 2010: 19-20). Her ne kadar tarihsel köklerine yönelik farklı değerlendirmeler yapılsa da çalışmamızda da konu edilen küre-yerelleşme süreci, 1970’lerden itibaren beliren, 1990 sonrası ise siyasal açımlarla belirgin hâle gelen “neo-liberal yeni dünya düzeni/düzensizliği” sürecini irdelemektedir. Küre-yerelleşmeye yönelik herhangi bir sınıflandırma yapılacaksa, Eğribel’den hareketle, birbiriyle ilişkili iki ana dalga şeklinde bir ayrıma tabi tutmak daha isabetli görülmektedir. Birinci dalgayı, neo-liberalizm; ikinci dalgayı ise devlet merkezli disütopik-otoriterlik oluşturmaktadır. İkinci dalganın Covid-19 Pandemisi sonrası zemin bulduğu ileri sürülebilir. Covid-19 Pandemisi, bütün insanlığı tehdit eden bir tıbbi afet olmakla birlikte yapılan düzenlemelerin siyasal bir muhtevaya da sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Covid-19 Pandemisi, küre-yerel eğilimleri perçinlemiştir. Covid-19 Pandemisi sonrası yeni dünya örgütlenmesi, 1980-1990’lardan günümüze ortaya çıkan değişim ve tartışmaların bir sonucu gibidir. Zira Covid-19 Pandemisi sonrası dünyada mevcut düzenin ve iktidarların otoriterleşmesi, şiddet ve militarizasyon, gözetim, denetim ve kontrol meşruluk kazanmıştır. İletişim, ulaşım, iktisadi, siyasal ilişkiler daraltılmış, gözetim ve denetim sıkılaştırılmıştır. “Otoriter-vahşi küre-yerelleşme”, mekân ve zaman sınırlarını aşan fiziki ve sanal/teknolojik gerçekliğe dönüşmüştür (Eğribel, 2020: 236-237). Küreselleşmenin tarihsel serüvenine yönelik yaklaşımların farklılığının yanı sıra türlerine yönelik de bazı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Örneğin, zengin seçkinler ve çok uluslu şirketler (ÇUŞ) gibi güçlü aktörler marifetiyle dolaşıma sokulma ve geniş kitlelere dayatılmaya tekabül eden “yukarıdan küreselleşme” ile marjinal olarak nitelenen grupların merkezi aktör olduğu ve küresel süreçlerin daha geniş kitleleri kapsayarak demokratikleştirilmesine amaçlayan toplumsal hareketlere işaret eden “aşağıdan küreselleşme” olarak farklı tasnifler mevcuttur (Ritzer ve Dean, 2019: 69). Hatta küre-yerelleşmenin çeşitliliğini dünyadaki birey adedine kadar indirgeyenler bile görülmektedir (Çemrek ve Sayın, 2019: 4).

Görüldüğü üzere yaygın kullanımı, kapsayıcı muhtevası ve kuşatıcı gündemine rağmen küre-yerelleşme, barındırdığı müphemlik nedeniyle irdelenmesi gereken bir mahiyete sahiptir. “Hangi küreselleşme” sorusu/sorunu, uzun bir süre geçmesine rağmen hâlâ dikkate değerdir (bkz: İlhan, 2019). Bu bağlamda, hem sürecin barındırdığı müphemliğin kısmen de olsa giderilmesi hem de “hangi küreselleşme” sorusuna farklı bir cevap teşkil edebilmesi adına küre-yerelleşmenin olgu, proje ve ideoloji veçhelerinden² hareketle değerlendirmelerde bulunmak isabetli olacaktır.

² Küreselleşmenin “olgu, proje, ideoloji” veçheleri, değerli Hocam Prof. Dr. Hüsniye Canbay Tatar’ın yaptığı tasniften mülhem olarak belirlenmiştir (Canbay Tatar, 2018: 127-133).

1. Küre-Yerelleşmenin “Olgu” Veçhesi

Küre-yerelleşmenin olgu veçhesi, dünya çapında sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasını içermektedir. Küre-yerelleşmenin olgu veçhesinin lokomotifini teknolojik gelişmelerdir. Küre-yerelleşmenin görünür ve hissedilir olduğu olgu veçhesinde teknoloji ve bazı kurumsal yapılar önem arz eder. Özellikle uzak mesafeleri bireye getiren ve bireye uzaklara kısa zamanda ulaşma imkânı sunan ulaşım ve iletişim imkânlarının artışı ve yaygınlaşması küre-yerelleşmenin teknolojik altyapısını oluşturmaktadır (Canbay Tatar, 2018: 127-128).

Küre-yerelleşmeye olgu veçhesinden bakıldığında, kıtalararası ilişkilerin arttığı ve insanî faaliyetlerin bütün boyutlarını kapsayan yaşamın küresel ölçekte yeniden örgütlendiği görülmektedir. Giddens’a göre, ülkeler arasındaki sınırları aşan toplumsal, politik ve ekonomik bağlar, her bir ülkede yaşayan insanların kaderini önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya üzerinde hiçbir ülkedeki yaşam, artık diğerlerinden bütünüyle ayrılmış ya da bağımsız değildir (Giddens, 2000: 67). Ancak “bilgisayar ağlarının birbirine bağlanması” başta olmak üzere birçok unsur, farklı türden insanların durumlarını aynı düzeyde etkilememektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların birçoğu hâlâ fiziksel engeller ve zamansal uzaklıklarla birbirinden ayrılabilir (Bauman, 2012: 24). Başka bir deyişle, “bilginin demokratikleştirilmesi”³ (Dünya Düzdür, 155) gibi bir durum, belirtilen düzeyde geçerli değildir. İletişim teknolojilerinin yaygınlık arz etmesi yadsınamaz bir olgudur. Ancak küreselcilerin olguları olduğundan daha abartılı göstermeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin McLuhan, küre-yerelleşme sürecinde dünyayı abartılı bir takdim ile “küresel köy” olarak tasvir etmiştir (Canbay Tatar, 2018: 128).

1980’li yıllarda iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler neticesinde sermaye, mal ve hizmet trafiği hızlanmış; küresel çapta akışkanlığı sağlayan bir ağ inşa edilmiştir. Söz konusu küresel ağ sisteminin gelişmesi olgusunun temel dayanağını, internet, elektronik posta ve benzeri “bilgi süper otoyolları” oluşturmuştur (Özkan, 2006: 9). Enformasyon ağının tüm dünyada yaygınlaşması, dünyanın her yerindeki değişikliklerin anında öğrenilmesini, dünyanın herhangi bir yerindeki bir olaya hemen müdahil olunmasını, bankada hesap işlemleri yapılmasını, borsaya girilmesini vs. sağlamıştır. Böylece yerinden hareket etmek zorunda kalmadan ve çok zaman harcamadan elektronik bilgi-sistem alt yapısı üzerinden işlerini yapabilme olanağını bulmuştur (Bayar Bravo, 2010: 3).

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin ivme kazanmasının en önemli sonuçlarından biri zaman ve mekân mefhumunun dönüşüme uğraması; “zaman-mekân sıkışması”dır. Kavramı dolaşıma sokan Harvey’e göre, küresel süreçlerin hızlanmasıyla birlikte dünya kendisini daha küçük hissetmekte, uzaklıklar kısalmakta ve dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın etkisi kısa sürede çok uzak yerlerdeki insanlar tarafından hissedilmekte, dolayısıyla zaman-mekân sıkışması meydana gelmektedir (Harvey, 1997). Zamansal ve mekânsal sıkışma, bütün bireylerin, toplulukların veya kültürlerin kendilerini bir diğerine kapatmasını imkânsız hale getirmektedir. Bu durum ise, dünya üzerindeki çeşitli ekonomik, politik, kültürel ve dinsel formların birbirleriyle karşılaşmasına ve çarpışmasına zemin hazırlamaktadır (Coştu, 2005: 98). Ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerin geniş bir “hareket özgürlüğü” sunduğu tartışılmaz bir olgudur. Ancak küre-yerelleşen dünyanın en büyük başarısı ve artan refahının teminatı olarak övgüyle söz edilen hareket özgürlüğünün herkese aynı düzeyde sağlanmadığı da bir başka olgudur (Bauman, 2012: 80).

Küre-yerelleşme sürecinde ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılarak tam serbestleşmenin sağlanması amaçlanmaktadır. Ekonomide serbest pazar, siyasette liberal devlet, kültürde girişimci birey, küre-yerelleşme sürecinin temelini oluşturan üç eksen olarak tanımlanmaktadır (Keyman, 2008: xiii). Uluslararası finansal işlemlerdeki hızlı gelişme, ticaretteki (özellikle çok uluslu şirketler arasında) büyük artış, küresel piyasaların ortaya çıkması, küreselleşmiş bir taşımacılık ve iletişim sisteminin hızla genişlemesi aracılığıyla fikir ve teknolojilerin yayılması gibi hususlar

³ Türkçeye bilgi olarak çevrilen “enformasyon”un doğru karşılığı ise bilgi (knowledge) değil, “malumat”tır.

küreselleşmenin olgu veçhesinin ekonomik göstergeleridir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 30). Dünyadaki bütün ülkelerin yabancı sermaye yatırımlarına ve yabancı firma ürünlerine açılması, “çokuluslu” olarak nitelenen ekonomik faaliyetlerin merkezi hale gelmesi hedeflenmektedir. Başka bir deyişle küreselleşme, ülkeleri, kapılarını sonuna kadar büyük şirketlere açmaya, devletin işlevlerini küçültüp özelleştirmeye, ekonomiyi serbest bırakmaya, “verimli ve rekabetçi” olmaya, her şeyi ve herkesi piyasa güçlerine teslim etmeye zorlamaktadır (Kartal, 2007: 16). Küre-yerelleşmenin savunucularına göre, emek piyasası aşırı katıdır, dolayısıyla esnetilmesi gerekir. Bunun anlamı, emeğin yumuşak ve uysal, hamur gibi kolayca yoğrulabilir, kesilebilir ve ezilebilir ve kendisine ne yapılırsa yapılsın hiçbir direniş gösteremez hale getirilmesidir (Bauman, 2012: 87).

Küre-yerelleşmenin olgu veçhesinin siyasi boyutundan bakıldığında, ulus-devlet formunun kontrol mekanizmalarının belirli ölçülerde zayıflatıldığı, egemenlik unsurunun gevşetildiği ve dönüşüm sürecine zorlandığı görülmektedir. BM, NATO, AİHM, DTÖ, IMF ve Dünya Bankası gibi küresel mahiyetteki kurumsal yapılanmaların ulus-devletlerin egemenlik alanlarına daha fazla müdahil oldukları -en azından müdahale girişimlerinde buldukları- bir süreç yaşanmaktadır. Küreselcilerin girişimleri karşısında ulus-devlet yanlıları da direnç göstermeye devam etmektedir. Küre-yerelleşme olgusunun kültürel boyutlarına bakıldığında ise, yaşam tarzının aynileştiği, tüketim ürünlerinin ve alışkanlıklarının benzeştiği, yerel örf, adet, gelenek ve göreneklerin aşınmaya başladığı bir süreç müşahade edilmektedir. Öte yandan yerel unsurlar, -bazen küresel olduğu iddia edilen Batılı unsurlarla sentezlenerek- ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır. Son olarak küreselleşmenin olgu veçhesinin önemli unsurlarından olan sosyal boyuta temas etmek yerinde olacaktır. Kitle iletişim teknolojilerinin yaygınlık arz etmesi neticesinde sosyal hareketlerin mahiyetinde dönüşümler yaşanmaya başlamış ve “yeni” olarak nitelenebilecek toplumsal hareketler teşekkül etmiştir. Dünyanın eskiye nispetle daha çok birbirine bağlı bir ağ oluşturması sebebiyle, domino taşı etkisi daha geniş bir alanda ve daha hızlı gerçekleşmektedir. Önce sanal âlemde, sosyal ağlar vasıtasıyla inşa edilen birliklikler daha sonra mekânda birliklik yoluyla toplumsal hareketlere dönüşebilmektedir. Ya da ortaya çıkan bir toplumsal hareket, sanal âlemin etkisiyle sınır tanımaz bir mahiyette dalga dalga yayılabilmektedir (Tatar, 2013: 11).

2. Küre-Yerelleşmenin “Proje” Veçhesi

Küre-yerelleşmenin “proje” veçhesi, daha çok siyasi bir muhtevaya sahiptir. Küre-yerelleşmenin süreç içerisinde siyasi kimlikleri yeniden şekillendireceği, siyasi partileri yeni bir biçime sokacağı ve kimlerin siyasi aktör olduğunu yeniden tanımlayacağı iddia edilmektedir. Bu bağlamda, küre-yerelleşme projesine yönelik en büyük direnç kaynağı olan ulus-devlet, küreselciler tarafından açık bir hedef haline getirilmektedir (Friedman, 2010: 199-202). Tarih boyunca dünya siyasetinin geleneksel devlet-merkezli imajına, küre-yerelleşme süreci kadar meydan okunmamıştır (Heywood, 2014: 35).

Neo-liberal bir proje olarak küre-yerelleşme⁴, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkezli “yeni dünya düzeni”ne tekabül etmektedir. Her ne kadar Çin ve Hint gibi kadim Doğu uygarlıklarının zaman içerisinde küre-yerelleşme sürecinde ön plana çıktığı görülse de, söz konusu uygarlıkların kendi kimliklerine yabancılaştığı göz ardı edilmemelidir. Söz konusu ülkeler, deyim yerindeyse

⁴ Küre-yerelleşmenin belirgin bir neo-liberal veya serbest piyasa ideolojik karakterine sahip olmasının yanı sıra birbirine zıt olarak konumlandırılan küresel kapitalizm ile sosyalizm arasında bazı ortak noktalar da mevcuttur. (S. 131) Örneğin; yeni sol düşünürler de, küreselleşmenin kaçınılmaz olduğunu; ulusal ve yerel düzeydeki itirazların anlamlı sonuçlar vermeyeceğini ve dolayısıyla küreselleşmeye yine “küresel” düzeyde itiraz geliştirilmesi gerektiğini belirterek “alternatif küreselleşme” söylemleri üretmektedir (Hardt ve Negri, 2008). Esasen sadece yeni olarak nitelenen sol düşünürler değil; Ortodoks Marxist olarak tanımlananlar da küreselleşmenin bizatihi kendisine değil, neo-liberal karakterine itiraz etmektedir. Örneğin, Fidel Castro bir konuşmasında küreselleşmeye yönelik benzer bir yaklaşımı benimsemektedir (Castro, 2004: 16). Birçok sol düşünürün ve eylem insanının nazarında küreselleşme, “enternasyonel” karakterde olan sosyalizmin küre yanında icra edilmesine vasıta kılınabilir.

“ABD”leştirilmektedir.⁵ Friedman, Doğu ülkelerinin uygarlık kimliklerine yabancılaşarak Batılılaşmasını, “Üç ABD, bir ABD’ den; beş ABD, üç ABD’den iyidir” diyerek olumlamıştır (Friedman, 2010: 129). Bu bağlamda, “dünya vatandaşlığı” adı altında küresel oligarşik bir klik tarafından kürede dönen siyasetin denetim altında tutulması amaçlanmaktadır. 1989 yılında Francis Fukuyama’nın -daha sonra 1992 yılında *Tarihin Sonu ve Son İnsan* adıyla kitaplaştıracığı- “Tarihin Sonu” adlı makalesinde liberalizmin, nihai olarak mutlak bir zafer kazandığını ve dünyanın geri kalanı için de kaçınılmaz bir son teşkil edeceğini iddia ettiği tez, küre-yerelleşmenin proje veçhesinin mahiyetini açığa çıkarmaktadır.

Proje bağlamında küre-yerelleşmenin, ABD emperyalizminin son biçimi ve kapitalizmin yeniden yapılandırılması olduğu söylenebilir. Kızılçelik’in ifadesiyle, küreselleşmenin, kapitalizm ve liberalizmden ayrı olarak kavranması mümkün değildir (Kızılçelik, 2012: 8). Eğribel’e göre ise küreselleşmenin tam örneği ABD’dir; küreselleşme olgusu ABD ile özdeşdir. Bir başka deyişle küreselleşme, Batı uygarlığının temsilini belirtse bile, ABD tarafından başlatılan ve ABD ile özdeşleşen ilişkiler sistemine tekabül etmektedir. Küreselleşmenin kaçınılmazlığından söz edilmesine rağmen ABD dışında bu yönde değişimini tamamlamayan bir başka toplum yoktur. ABD dışındaki ülkeler için küreselleşme, ancak izlenmesi gereken bir değişim ve yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Böylelikle ABD dışındaki ülkelerin mevcut toplum yapısı ve örgütlenmesine yönelik belli eleştiriler getirmenin önü de açılmıştır. ABD denetimindeki ilişkilerin dışında kalan toplumlar, tarihi gelişmeden sapmış, marjinal, herhangi bir ağırlığı olmayan toplumlar olarak kodlanmıştır. ABD, günümüzde askeri-siyasi açıdan Batı’nın yeni merkezi; diğer toplumlar için ise izlenmesi gereken dünya çapında egemen-otoriter ilişkiler düzeninin sahibi durumundadır. Bu konumunu, Doğu-Batı çatışması dışında yeni ilişkiler oluşturup geliştirmesi ve bu ilişkileri denetim altında tutmasıyla elde etmiştir. ABD’nin “başarısı”, Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini geleneksel Doğu’nun her türlü müdahalesinden uzak tutmayı sağlamış olmasıdır. ABD, Batı’nın Doğu üzerindeki üstünlüğünü geliştirip sürekliliğini sağlayan yeni bir sistem getirdiği için Batı içinde öncüdür ve küreselleşmenin biricik örneğidir (Eğribel, 2011: 15).

Küreselci projenin gerçekleşmesine dönük olarak makro ölçekteki siyasi/toplumsal birliktelik formlarının kabile, kavim ve mezhep gibi mikro düzeyde küçük birimlere ayrılması tasarlanmaktadır. Bu bağlamda ulus-devletlere ise, Bauman’ın yerinde ifadesiyle, küresel şirketlerin girişimlerini sekteye uğratmayan “yerel polis karakolları” rolü biçilmektedir. Zayıflatılmış ulus-devletler, çoğu zaman bir yeni dünya düzensizliğine benzeyen “Yeni Dünya Düzeni”nin, kendini sürdürmek ve yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu bir şeydir. Zayıflatılmış sözde devletler, iş hayatının sürmesi için gerekli olan ancak küresel şirketlerin özgürlüğüne hanel getirmeyen yerel polis karakolları olarak tasavvur edilmektedir. (Bauman, 2012: 73,122). Başka bir ifadeyle, “bağımsız” olarak adlandırılabilir devletler, son kertede ABD imparatorluğunun birer eyaleti konumuna indirgenmeye çalışılmaktadır.

Küre-yerelleşmenin proje veçhesinde etnik ve mezhepsel gruplar tahrik edilerek kanlı çatışmalar tetiklenmekte, çok kültürlülük ve çoğulculuk söylemleri siyasi operasyonlar için enstrüman olarak kullanılmakta; farklılıklar, zenginlik ögesi olarak görülmek yerine küreselci projenin uygulanmasına zemin hazırlamaya dönük çatışma aparatlarına dönüştürülmektedir. Burada kastedilen, küresel projelerin öncesinde farklılıkların ya da iç faktörlerden kaynaklı sorunların olmadığı değildir. Dikkat çekilmek istenen, yerel düzlemde mevcut bulunan farklılıkların ve bu farklılıklardan neşet eden hak taleplerinin keskinleştirildiği, farklılıkların “daha fazla farkında olunmasının” teşvik edildiğidir. Başka bir ifadeyle, küresel sistemle “benzerlikler” üzerinden “uyuşma”; içeride ise “farklılıklar” üzerinde “çatışma” hususu siyasi bir proje olarak dayatılmaktadır.

⁵ Kimilerine göre ise küreselleşmenin, genellikle Batılılaşma ile ve daha özel olarak Amerikanlaşma ile büyük ölçüde özdeş olduğu doğrudur ancak bu görüş, küreselleşme süreçlerinin tüm yönlerini göze almayan dar kapsamlı bir görüştür. Hatta Colin Campbell, küreselleşmeyi, “Batı’nın Doğululaşması” olarak nitelermektedir (Ritzer ve Dean, 2019: 98).

Küre-yerelleşme projesinin sosyal boyutunda ise, kadın sorunları istismar edilerek aile kurumu tahrip edilmekte, çoğulculuk ve görecelik söylemleri üzerinden “kültürel bir başıboşluğa” meydan verilmektedir. Hâlbuki küre-yerelleşme sürecinde kadınlara yönelik “özgürleştirme” sloganlarının aksine, kadınların sosyo-ekonomik açıdan ciddi olumsuzluklara ve şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Ayrıca “modern çağın kölelik biçimlerinden olan” kadın ticaretinin yaygınlaştığı bilinen bir gerçektir. Küreselleşme sürecinde kadının metalaşma sürecine itildiği ve “daha çok tüket(tir)me” misyonunu üstlenmesinin arzulandığı dikkat çekmektedir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 184). Dolayısıyla iddia edildiğinin aksine, küreselleşmenin de bir cinsiyeti vardır (Aguiton, 2005: 260).

Küresel ölçekte politika üretmeye odaklanan büyük güçlerin, kendi küresel projelerini gerçekleştirme istikametinde verdikleri taktik mücadelelerinde, gittikçe çoğalan ve çeşitlenen “toplumsal hareketler” önemli bir kaynak haline gelmektedir (Tatar, 2013: 18). “Renkli devrimler” olarak nitelenen ve Batı/ABD lehine neticelenen toplumsal olayların -iç dinamikleri barındırsa bile- küresel projelerin birer uzantısı olduğu şüphesizdir. Öte yandan her ne kadar bazı yeni toplumsal hareketler, küreselleşmenin kendisine veya çeşitli boyutlarına tepki olarak ortaya çıksa da, bu tür hareketlerin de bir tür küresel projeler içerdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Özellikle küresel ölçekte gerçekleşen bazı toplumsal hareketlerin, karşı konulduğu düşünülen küresel güçler tarafından desteklendiği görülmektedir. Mesela şirket küreselleşmesine karşı gelişen bazı hareketlerin şirketlerden destek alması bu türdür. Küre-yerelleşmeden nemalanan güçlerin, kendi alternatiflerini de bizzat kendilerinin belirlediği ya da karşıt hareketleri kısmi destekle kontrol altında tutmaya çalıştıkları aşikârdır (Tatar, 2013: 12).⁶ Yeni toplumsal hareketler, neo-liberal karakterli küreselleşme girişimlerine karşı yine “küresel bir bakış açısı” ile itiraz eden örgütlenmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Aguiton, 2005: 26). Ancak “küreselleşme karşıtı” olarak nitelenen toplumsal muhalefet hareketleri, küre-yerelleşmenin koşullarını aşamadığından verili koşulları paylaşmakta, böylelikle kolaylıkla değersizleşmenin savunuculuğuna dönüşmekte, cari düzene paralel biçimde “anticilik, anti-devlet/iktidar, anti-bilinç, anti-tarih, anti-yöntem, anti-örgüt”, bağlamında patinaj yapmaktadır. Bu özellikler tersine çevrilip küreselleşmeye karşı “antici muhalefet” halini alsın bile bu açmazdan nasıl çıkılabileceğine ilişkin bütüncül bir bilinç bulunmamaktadır. Böylece düzen, kendisini tek alternatif olarak sunarken alternatifsizlik, yıkım, bozulma ve çürüme, kaos, itişme, açmaz gibi olumsuz hususiyetler genel geçer hale gelmektedir (Eğribel ve Özcan, 2013: 9).

Özdeyişle proje veçhesiyle küre-yerelleşme, bütün dünyanın ABD merkezli küresel imparatorluğun siyasi hegemonyası altında toplanmasını ya da ABD’leştirilmesini ve buna direnen unsurların çeşitli gerekçelerle tasfiye edilmesini içermektedir.

3. Küre-Yerelleşmenin “İdeoloji” Veçhesi

Küre-yerelleşmenin “ideoloji” veçhesi⁷, olgu ve proje veçhelerine nazaran daha az farkında olunan ve nadiren gündem edilen bir muhtevaya sahiptir. Olgu veçhesi, daha somut/nesnel öğeler içermekte; proje veçhesinin ise -siyasal bir karakterde olmasından ötürü- çıktıkları daha net tespit edilebilmektedir. Buna karşın ideoloji veçhesi, zihinsel ve duygu durumlarının yoğun olduğu kültürel örüntüler barındırdığından daha soyut bir mahiyettedir ve bu cihetle küreselleşme tartışmalarında arka planda kalmaktadır. Hâlbuki küre-yerelleşmenin ideoloji veçhesi, olgu ve proje veçhelerine göre, küresel insan modelinin teşekkül ettirilmesi açısından merkezi bir konumdadır ve küreselleşmenin genel mahiyetinin tam olarak idrak edilmesi bakımından önem arz etmektedir.

⁶ Küreselcilerin önde gelen isimlerinden olan Friedman bu durumu, “Dünyaya şu an gerekmeyen şey, küreselleşme karşıtı hareketin yok olmasıdır. Bu hareketin büyümesine ihtiyacımız var” diyerek özetlemiştir (Friedman, 2010: 378).

⁷ Küre-yerelleşmenin ideoloji veçhesini bazıları “küreselcilik” olarak adlandırmıştır. Örneğin Heywood, küreselciliği, “küreselleşmenin, teoriler, değerler ve süreci yönlendiren ve ilerleten varsayımların ideolojisi” olarak tanımlamıştır (Heywood, 2014: 36).

Küre-yerelleşme, neo-liberal politikalarla şekillenen yeni bir dünya sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistem, adına kısaca “sermaye iktidarı” denilen “plütokrazi” ekseninde yaygınlaşmayı sürdürürken küre-yerelleşme, sistemin ekonomi-politik bir ideolojisi olarak da değerlendirilebilir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: xxi). Küre-yerelleşmenin ideoloji veçhesi, olgu ve proje veçhelerinin içselleştirilmesine hizmet edecek zeminin ve insan unsurunun meydana getirilmesine olanak tanımakta; küreselci projeleri akamete uğratacak potansiyele haiz unsurların bertaraf edilerek “sosyal kontrol”ün sağlanmasını amaçlamaktadır. Küre-yerelleşme ideolojisinin en önemli boyutunu “tüketimizm” oluşturmaktadır. Küre-yerelleşmiş bir toplumsal yapıda bireyler, İvan Illich’in yerinde tabiriyle “tüketim köleleri” hâline getirilmektedir (Illich, 2011). “Tüketiyorum, öyleyse varım!” şiarından hareketle küreselleşme, kapitalist oburluğun küre sathında tecessüm etmiş hâli olarak belirmektedir. İnsanın varoluş durumu tükettiği nesnelere endekslenmekte; küresel mahfillerin ürünü olan moda olgusu ve trendler, hayatın mihenk taşı olarak dayatılmakta; küresel markalara ve küreselleşmiş nesnelere ilave sosyal statü, prestij unsurları yüklenerek marka değeri, insan değerinin önüne geçirilmektedir. Söz konusu hususlar, bireyleri daha çok tüketebilmelerine imkân verecek maddi geçim standartlarını yakalamaya sürüklemekte, böylelikle Erich Fromm’un deyiimiyle “olmak” durumunun yerini “sahip olmak” durumu almakta (Fromm, 2016) ve -sürekli olarak meta bombardımanına maruz kalan- tek boyutlu mekanik bireylerden müteşekkil “performans-yorgunluk toplumu” inşa edilmektedir (Han, 2017). Küre-yerel düzeneğin baştan çıkarılmayı isteyen tüketicilere ihtiyacı vardır. İyi işleyen bir tüketim toplumunda tüketiciler, aktif olarak baştan çıkarılma peşindedir (Bauman, 2012: 87).

Küre-yerelleşme ideolojisinin ayartıcılığı/baştan çıkarıcılığı neticesinde yaygınlaşan küresel insan modeli, hız, haz ve yenilik tutkunudur; sınır tanımaksızın hızlıca haz veren her tür yenilik ögesine adeta kutsiyet atfeder. Geleneksel öğeleri ise -ne kadar işlevsel olursa olsun- değer hükmü bakımından kıymetsiz olarak etiketleyerek sonu gelmez köksüz bir yenilik müptelalığını benimser. Kadim olana hürmetsizliğin yapılaşması neticesinde “hatıra kaybı ve manevi bağımsızlık” virüsleri bünyesinde yer edinir. Nihayetinde post-modernizmin önemli mottolarından olan “Anything goes/Ne olsa gider-Her şey uyar-Ne olsa mubahtır!” (Kızılçelik, 2012: 40) anlayışını karakter edinerek hiçbir sınır olmaksızın her şeye müsait hâle gelir. Söz konusu birey tipinin cari olduğu bir toplumda kültürel başboşluk meydana gelir; insanlar arasındaki ilişkiler, “kullan-at kültürü”nün etkisi altında süregider.

Küre-yerelleşme ideolojisi, Batı menşeli küresel bir kitle kültürü meydana getirerek farklılıkları silikleştirmekte, kültür endüstrisi⁸ vasıtasıyla, Herbert Marcuse’un ifade ettiği gibi, “tek boyutlu” insanlardan oluşan kitleler “modern/küresel sürüler” hâline getirilmektedir (Marcuse, 2016). Oluşturulan yeni küresel sürünün diğer sürülerden en belirgin farkı ise, kendisini fazlasıyla “özgür” hissetmesi ve belirli odaklar tarafından yönlendirildiği olgusunu idrak edememesidir. Bu hususta Baudrillard şunları dile getirmektedir: “Köleden çok rehinesi olduğumuz küresel düzen ve ona ait işlemsel düzeneği içselleştiriyoruz. Hâlâ simgesel egemenlik düzenine boyun eğen o eski kölelik anlayışının yerini gönüllü ya da gönülsüz rıza gösterme almıştır” (Baudrillard, 2015: 49). Zira kültürel emperyalizm olarak nitelenebilecek dünyanın “McDonalddlaştırılması” (Ritzer, 2016) ve “Cocacolonileştirilmesi” süreci, klasik sömürgeleştirmeye göre daha sofistike yöntemler ve rafine bir etkileşim dili aracılığıyla devreye sokulmaktadır. Dolayısıyla algılar, beğeniler ve tercihler, kadim geleneklerden ve yerli dinamiklerden ziyade küresel rüzgârlara göre şekillenip “homojenleşmekte” ve Batı merkezli insan ve evren tasavvuru küreye yayılmaktadır. Yerel unsurlar ise ancak küresel sermayenin pazar ihtiyacı hâsıl olduğunda Batı kültürüyle harmanlanarak kendine yer bulabilmekte ve sembolik/nostaljik değer atfedilmesinden öteye geçememektedir.

⁸ Frankfurt Okulu’nun “Kültür Endüstrisi” hakkındaki görüşleri için bkz: Kızılçelik, 2013: 441-494.

Küre-yerelleşmenin ideolojik veçhesinin önemli unsurlarından biri de, küreselleşme sürecinin tanımlanmasına ve değerlendirilmesine yönelik açık veya örtülü birçok yönlendirilmenin bulunmasıdır. İlk olarak, küreselleşme sürecinin kaçınılmaz bir son olduğuna dair yapılan vurgular dikkat çekmektedir. Söz konusu vurgular, Francis Fukuyama'nın Batı'nın ilerlemeci tarih anlayışı doğrultusunda iddia ettiği "tarihin sonu" dayatmasında olduğu gibi tamamen ideolojik değerlendirmelerdir. Zira küreselciler, ütöpiist bir tutumla henüz cari olmayan bir durumu, -bazı olgusal gelişmeleri fazlasıyla abartarak- olgu olarak yansıtmaktadır. Hâlbuki küreselleşme, "toplumsal değişimin tek şartı, doğrusal süreci ya da son süreci değildir" (Talas ve Kaya, 2017: 152). Öte yandan kaçınılmaz kader olduğu iddia edilen küre-yerelleşme, "dünya barışı, uzlaşma kültürü, kitlesel refah, özgürleşme" gibi ayartıcı niteliklemlerle "dünya cenneti" olarak lanse edilmekte, Batılı/küreselci olan ile evrensel/rasyonel olanı eşitleyen bir bakış açısı dayatılmakta; sürecin reel gerçekliklerine dikkat çeken kimseler ise marjinal, otoriter, yabancı düşmanı, bağnaz ve açık toplum düşmanı olarak etiketlenmektedir.

İkinci olarak, küre-yerelleşme üzerine beylik hale gelmiş bazı önermeler de, ideolojik telkinler içermektedir. "Küreselleşme ülkelere hem yeni fırsatlar vermekte, hem de yeni tehlikeler (veya rizikolar) yaratmaktadır" ifadesi bunun başlıca örneğidir. Bu ifade, eğer küreselleşme döneminde vaat edilen nimetlerden nasibini alamayan ülke varsa, mevcut fırsatlardan istifade edememesinden kaynaklandığını ve tehlikelerin başına gelmesinden kendisinin sorumlu olduğunu ima ederek muhtemel eleştirilerin önünü almaya çalışmaktadır (Somel, 2002: 196).

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan "*sihirli*" bir sözcük haline gelmiş; geniş bir alanda kullanılan "*klişe*"ye dönüşmüştür (Bozkurt, 2015, 337). Çağdaş dünyada oldukça az sayıda olgu, küreselleşmenin yol açtığı politik ve akademik tartışma alanlarını oluşturma yetisine muktedir olabilmiştir (Held ve McGrew, 2008: 3). Kimileri küreselleşmenin karşı koyulmaz cazibesinden dem vururken; kimileri ise kaçınılmaz bir son/kader gibi sunmaktadır. Ancak küre-yerelleşme süreci, yaygın etkisine rağmen hâlâ önemli ölçüde muğlaklıklar barındırmakta ve tek boyutlu değerlendirmelere konu olmaktadır. Bu nedenle çok boyutlu-karmaşık bir süreç olan ve bünyesinde çelişkiler barındıran küreselleşmenin, isabetli bir tahlile tabi tutulabilmesi için "*olgu, proje, ideoloji*" veçhelerinden hareket edilmesi gerekmektedir. Olgu veçhesi, sürecin somut/nesnel unsurlarının göz ardı edilmesini engellerken; proje ve ideoloji veçheleri ise küresel mahfillerin siyasi projeksiyonlarını ve ideolojik manipülasyonlarını anlamamıza imkân sağlamaktadır.

Küreselleşme süreci, liberal ideolojinin ve kapitalist ekonomik yaklaşımın küreselleşmesi anlamına gelmekte; bireylere, gruplara ve uluslara yeni küresel kimlik ve roller biçmektedir. Ancak neo-liberallerin kendilerinden emin iddialarına, hatta iyimser kehanetlerine rağmen küreselleşme projeleri, "büyük bir hayal kırıklığı" ortaya çıkarmıştır (Stiglitz, 2002). Zira küre çapında yoksulluk, işsizlik, istikrarsızlık, ırkçılık, savaş ve terör yapılaşmakta; vaat edilen "sanal dünya cenneti" yerine "reel dünya cehennemi" inşa edilmektedir. Başka bir deyişle, küreselleşme iki ciddi sorun içermektedir: Birincisi, dünya genelinde yaygınlaşan ve sistemsel bir nitelik alan yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik, fakirlik ve dışlanma sorunu, dolayısıyla "küresel sosyal adalet" sorunu. İkincisi ise etnik, dinsel ve kültürel düzeylerde yaşanan mikro-milliyetçilik dalgası ve bu dalganın dünya ölçeğinde yarattığı "kimlik-temelli çatışmalar" (Keyman, 2008: xiv).

21. yüzyılda siyasetin nabzı, "dünya-vatan", "ortak gezegen bilinci", "tek bir dünya devleti" gibi argümanlarla küre-yerelleşmeye angaje edilmek istenmektedir. Bu nedenle siyasetin belirleyici gücü olarak tasvir edilebilecek kültürel dünyanın da yekpareliği tasarlanmaktadır. Ancak bu durumun imkânsızlığını net olarak ifade etmek gerekir. Zira birden çok güç merkezinin siyasi emellerinin yansımaları olan siyasi mücadeleler bir yana, farklı tarihsel serüvenlerin ve dünya görüşlerinin çıktısı olan din, dil gibi kültürel unsurları tek bir potada eritmek ham hayalden başka bir şey değildir.

Küreselleşmenin olgusal veçhesi, ideolojik söylemlerle abartılarak projelerin hizmetine koşulmaktadır. Siyasal projeler, kültürel siyaset vasıtasıyla doğal olgular gibi sunulmaktadır. Ulus-devletlerin nihayete erdiği acele hükmünden tarihin ve toplumsallığın sonunun ilan edilmesine, hatta sonu gelmeyen sonlar serisine kadar ideolojik söylemler küresel projelerin alamet-i farikalarından olmaktadır.

Modern kapitalist dünyanın şekillenmesinde tartışmasız bir şekilde en büyük katkıya sahip olan temel kurum ulus-devletlerdi. Günümüzde ise kapitalizmin tamamen küresel bir boyut kazandığını söylemek mümkündür. Ancak bu durum, ulusal ekonomilerin ve ulusal sistemlerin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Örneğin Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Dünya Bankası gibi uluslararası niteliğe sahip olduğu belirtilen kurumların, her şeyden önce belli bir ulusun sermaye vasıtası olduğunu ve gücünü bir ulus-devletten aldığını göz ardı etmemek gerekir (Habermas, 2018: 10-11). Hobsbawm'ın da belirttiği üzere çağımız, hâlâ ulus-devletler çağıdır; küre-yerelleşmenin işlemeyen bir yönü de budur (Hobsbawm, 2008: s. 168).

Küreselleşmenin olgusal yönleri de her yerde aynı düzeyde ve yoğunlukta yaşanmamakta, küreselleşmenin “nimetlerinden” herkes aynı oranda istifade edememektedir. İddia edilenlerin aksine ırkçılık, yabancı düşmanlığı yayılmakta ya da vasıfsız insan olarak nitelendirilenlerin seyahat, ticaret, eğitim vb. özgürlükleri sınırlandırılabilir. Bunun yanı sıra tek kutuplu/homojen dünya tasarımı, çok kutuplu-aktörlü bir yapıya evrilmekte⁹; küreselci projelerin ve ideolojinin dayatmalarına maruz kalan yerli-millî unsurların tepkisellik neticesi daha fazla güçlenme eğilimine girdiği ve konsolide olduğu dikkat çekmektedir. Küreselleşme ideolojisinin neticesinde ise, benmerkezci, nihilist, konformist, hedonist, hız tutkunu, köksüz yenilik müptelası, yalnızlaşmış ve yabancılaşmış küresel insan modeli yaygınlık kazanmaktadır.

Sosyologların büyük bir kısmı da, küreselleşmenin yarattığı ve yaratacağı sonuçların belirsizliğinden, bireylerin ontolojik güvenliklerini yitirmelerinden, dünyamızın yaşanılabilir olmaktan çıkmasından, eskisi gibi artık toplumları bir arada tutan güç odaklarının, ulusal ölçekli siyasal düzenlerini kaybetmesinden ve dolayısıyla ortamın belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk hale gelmesinden yakınmaktadır (Duman, 2011: 672). Bu durum, küreselleşmenin olgu, proje, ideoloji veçhelerinin bütüncül yaklaşımla bir arada değerlendirilmesinin ne denli isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira sosyolojinin gücü, mümkün olan en geniş küreselleşme bakış açısını sunmaktır (Ritzer ve Dean, 2019: 655).

⁹ Bilhassa Çin'in küresel bir aktör olarak önlenemeyen yükselişi karşısında Trump yönetimindeki ABD'nin bile “anti-küreselleşmeci” sinyaller verdiği görüldü.

Kaynakça

- Acar, M. (2002). Ekonomik Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi Fırsat mı?, *Liberal Düşünce Dergisi*, (25-26), 13-26.
- Aguiton, C. (2005). *Bu Dünya Bizim-Başka Bir Küreselleşmenin Aktörleri*, (Çev.) Umut Konuş ve Burcu Onar, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017). *Can Çekişen Küresel Güç*, (Çev.) Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, (Çev.) Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayar Bravo, I. (2010). Küreselleşme ve Görünümleri Üzerine, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 1-23.
- Bozkurt, V. (2015). *Değişen Dünyada Sosyoloji-Temeller, Kavramlar, Kurumlar*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Canbay Tatar, H. (2018). *Postnişin Mücadelesi-Değişen Dünyada Din*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Castro, F. (2004). *Emperyalist Küreselleşme*, (Çev.) Ali Kürecikli, İstanbul: Yeni Hayat Yayıncılık.
- Çemrek ve Sayın (2019), Takdim-i Tercüme, *Küreselleşme: Bir Temel Metin (iç.)*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Coştu, Y. (2005). Küreselleşme Üzerine Bazı Düşünceler, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV(7-8), 95-104.
- Çapçioğlu, İ. (2008). Küreselleşme, Kültür ve Din, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIX(II), 153-183.
- Dikkaya, M. ve Özyakışır D. (2008). *Küreselleşmenin Ekonomi-Politiği*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Duman, M. Z. (2011). Neo-Liberal Küreselleşmenin Zaferi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 666-700.
- Eğribel, E. (2011). ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline, *Sosyoloji Yıllığı 21: Değişim Sosyolojisi, Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim (iç.)*, (Ed.) Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eğribel, E. (2020). Corona Virüs Sonrası Yeni Dünyada Toplumsal Emeğin Marjinalleşmesi, Evcilleşmesi Veya Kadın(sı)laşması: Evin Kalabalığında ve Kendi Yalnızlığında Modern Kadının ve Düzenin Dönüşmesi-3, *Sosyologca (iç.)*, (18-19), 211-248.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (2013). Küresel Kalpazanlık: Küresel-Ortaçağ’a Geçiş Döneminde Toplumsal Gerçekliğin Yitirilmesi ve Kurmacanın Rolü, *Sosyologca (iç.)*, (6), 7-14.
- Friedman, T. L. (2003). *Lexus ve Zeytin Ağacı-Küreselleşmenin Geleceği*, (Çev.) Elif Özsayar, İstanbul: Boyner Yayınları.
- Friedman, T. L. (2010). *Dünya Düzdür-Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi*, (Çev.) Levent Cinemre, İstanbul: Boyner Yayınları.
- Fromm, E. (2016) *Sahip Olmak Ya da Olmak-İki Varoluş Biçimi Üzerine Bir Deneme*, (Çev.) Aydın Arıtan, İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, (Çev.) Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Habermas, J. (2018). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, (Çev.) Medeni Beyaztaş, İstanbul: Yarı Yayınları.
- Han, B. (2015). *Yorgunluk Toplumu*, (Çev.) Selim Karlıtekin, İstanbul: Açılım Kitap.
- Hardt, M. ve Negri A. (2008). İmparatorluk Olarak Küreselleşme, *Küresel Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışması (iç.)*, (Çev.) Ali Rıza Güngen ve Diğerleri, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu-Kültürel Değişimin Kökenleri*, (Çev.) Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Held, D. ve McGrew, A. (2008). Önsöz, *Küresel Dönüşümler-Büyük Küreselleşme Tartışması (iç.)*, (Çev.) Ali Rıza Güngen ve Diğerleri, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Heywood, A. (2014). *Küresel Siyaset*, (Çev.) Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara: Adres Yayınları.

- Heywood, A. (2017). *Siyaset*, (Çev.) Bekir Berat Özipek ve Diğerleri, Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008). *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm*, (Çev.) Osman Akınbay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Illich, I. (2011). *Tüketim Köleliği*, (Çev.) Mesut Kardeşhan, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Kartal, Z. (2007). Kavramsal ve Tarihsel Yönleri İle Küreselleşme, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 251-264.
- Keyman, F. (2008). Başyazı, *Küreselleşmenin Ekonomi-Politiği (iç.)*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Kızılcılık S. (2012) *Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılcılık, S. (2012). *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılcılık, S. (2013). *Frankfurt Okulu*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Marcuse, H. (2016). *Tek Boyutlu İnsan-İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, (Çev.) Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Özer, N. (2006). *Küreselleşme ve Bürokratik Seçkinler*, Ankara: Lotus Yayınları.
- Özkan, A. (2006). Küreselleşme Sürecinin Medya ve Kültür Üzerindeki Etkileri, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi-TASAM Yayınları*, Rapor No: 15.
- Ritzer, G. (2016). *Toplumun McDonalddlaştırılması-Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.) Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. ve Dean, P. (2019). *Küreselleşme: Bir Temel Metin*, İkinci Edisyondan Çeviri, (Çev. Ed.) Murat Çemren ve Yusuf Sayın, Ankara: Orion Kitabevi.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, (Çev.) Deniz Vural ve Arzu Taşçıoğlu, İstanbul: Plan B Yayıncılık.
- Somel, C. (2002). Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (18), 195-204.
- Talas, M. ve Kaya, Y. (2017). Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları, *TÜBAR*, (XXII), 149-162.
- Tatar, T. (2008). *Kürede Dönen Siyaset*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Tatar, T. (2013). Yeni Toplumsal Hareketler ve Küresel Projeler, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5 (57), 10-19.

YAZAR

Öğr. Gör. Süleyman TOPALOĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kozaklı Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü,

Sosyal Hizmetler Programı

topaloglu@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0003-2838-1426

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde lisans eğitimini tamamlamıştır. 2020 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2020 yılında aynı enstitünün Doktora Programına başlamıştır ve halen devam etmektedir. 16 Şubat 2021 tarihinden itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kozaklı Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü Sosyal Hizmetler Programında Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

HÜNKAR

HACI BEKTAŞ VELİ

ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yılı Dönümü (1208-1271)
UNESCO İhtiyatlı Anıtı

ERKEN ÇOCUKLUKTA YARATICI HİKAYE ANLATMA TEKNİKLERİ* CREATIVE STORYTELLING TECHNIQUES IN EARLY CHILDHOOD

Seçil YILDIZ

Ayşen TÜKEL

Özet

Okul öncesi dönemde edinilen bilgi ve beceri çocuğun gelecek yaşantısında etkileyici bir rol oynamaktadır. Okul öncesi eğitiminin amaçlarından biri de “Çocukların Türkçeyi doğru ve güzel bir şekilde konuşmalarını sağlamak” tır. Amaç doğrultusunda çocukların iletişim kurma becerilerinin gelişmesi ve kendilerini ifade etmelerine katkı sunarak sosyal gelişimleri de desteklenmektedir. Bu doğrultuda Türkçe etkinlikleri bahsedilen amaçların gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Etkinliklerin uygulandığı eğitim ortamının ve materyallerin önemi pek çok uzman tarafından dile getirilmektedir. Çocuklara sunulan uyarı yönünden zengin bir çevre gelişimi desteklemektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının gelişimsel özellikleri dikkate alındığında çocukların dikkat ve yoğunlaşma sürelerinin çok uzun olmadığı görülür. Çocukların dikkatlerini daha uzun süre canlı tutabilmek adına farklı yöntem ve tekniklerin kullanılması fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda Çocuk Edebiyatı ve Medya dersinde Çocuk Gelişimi Programı öğrencileri Türkçe etkinliğine yönelik yaratıcı ders materyalleri hazırlamışlardır. Çalışma kapsamında öğrencilerin hazırladıkları yaratıcı materyal örnekleri incelenmiş ve materyaller tanıtılmıştır. Materyallerin seçiminde özgünlük, yaratıcı olması kullanılabilir olması, dayanıklı olması gibi kriterler dikkate alınmıştır. Hikâye anlatma tekniklerinde öğrenciler pazen tahta, tepegöz, tv şeridi vb. gibi tekniklerle hikâye anlattıkları gibi bunların yanı sıra özgün hikâye anlatma teknikleri de geliştirmişlerdir. Bu doğrultuda tasarlanan materyaller yeni hikâye anlatma teknikleri olarak araştırmacılar tarafından isimlendirilmiştir. Hazırlanan hikâye anlatma tekniklerinin okul öncesi dönemde çocuklara sunulacak Türkçe etkinlikleri için örnek olabileceği ve alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Erken Çocukluk, Hikâye Anlatma Teknikleri, Yaratıcılık.

*Bu çalışma 2. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde Çocuk Edebiyatı ve Medya Dersi Yaratıcı Materyal Örnekleri isimli özet bildiri olarak sunulmuştur.

Abstract

It is an important fact that the knowledge and skills acquired in the preschool period affect the entire life of the child. One of the aims of pre-school education is "to enable children to speak Turkish correctly and beautifully". This purpose helps the child to express himself / herself in his / her life, to communicate correctly and to his / her social development. In this context, Turkish activities are organized in pre-school education institutions. Many thinkers and educators emphasized the importance of the educational environment and materials for this period. The existence of a rich stimulating environment in the development of children affects the development positively. Since children's attention spans are short in the preschool period, it is beneficial to use different methods and techniques and to support these methods and techniques with materials. In this context, the students of the Child Development Program in the Children's Literature and Media course prepared creative course materials for the Turkish activity. The creative material samples prepared by the students within the scope of this course were examined and a study was made to introduce the materials. In the selection of materials, criteria such as originality, being creative, usable and durable were taken into consideration. In storytelling techniques, students can use flannel board, overhead projector, TV strip, etc. They have also developed original story-telling techniques as well as telling stories with such techniques. The materials prepared in this context were named by the researchers as new storytelling techniques. It is thought that the storytelling techniques prepared can set an example for Turkish activities in pre-school education institutions and contribute to the literature.

Keywords: Early Childhood, Storytelling Techniques, Creativity.

Giriş

Çocuklarda dil gelişiminin en hızlı olduğu dönem erken çocukluk dönemidir. Bu dönemde kelime dağarcığı ve kullanılan dile ait yapı hızla gelişir. Okul öncesi eğitim kurumlarında dil gelişimi tüm etkinliklerle desteklenmesine rağmen Türkçe etkinlikleri ve bu etkinlikler sırasındaki uygulamaların önemi göze çarpmaktadır. Okul öncesi eğitim kurumlarında Türkçe etkinlikleri arasında hikayeler önemli bir yere sahiptir. Bu dönem çocuklarında okuma becerisi olmadığından hikaye öğretmen veya ebeveyn tarafından çocuğa anlatılır ya da okunur (Kardaş ve Alp, 2013:54).

Okul Öncesi Eğitim Programında yer alan Türkçe etkinliklerinin amacı; çocukların Türkçeyi düzgün ve doğru kullanmasını, kelime hazinesini zenginleştirmeyi, farklı söz dizimsel yapıları anlama ve kullanmasını, ses tonunu ayarlamasını, sesleri çıkarabilmesini, dinleme becerilerini kazanmasını, duygu ve düşüncelerini sözel ve sözel olmayan yollarla ifade etmesini desteklemektedir (MEB, 2013:44).

Türkçe etkinlikleri pek çok etkinliği içerisinde barındırır. Bu etkinlikler; tekerleme söyleme, parmak oyunu oynama, sohbet etme, şiir okuma, bilmece sorma resimli kitap okuma, etkileşimli ve paylaşımlı okuma, bir öyküyü resimlendirme ve resimlerden yeni bir öykü oluşturma, öykü anlatma, öykü tamamlama, gibi etkinlikler olarak sıralanabilir (MEB, 2013:44).

Okul öncesi eğitim kurumlarında farklı bir çok teknikle çocuklara hikaye anlatılabilir. Bu teknikler; kuklalar, slayt, film ve film şeridi, hikaye kartı, pazen tahta kartı, televizyon ve video ile hikayeler anlatılabilir. Farklı teknikler kullanmak etkinliğe ilgiyi artırır ve dikkati canlı tutar. Eğitiminin bu materyallerle etkili sunum yapabildiği için hikaye anlatma tekniklerini iyi bilmesi ve uygulaması gerekir. Bunun için hikayeyi daha önceden belirlemesi, okuması, yaş grubuna göre hikayenin bütünlüğünü bozmadan kısaltması veya uzatması gerekebilir. Çocuklar hikaye anlatma öncesinde istekli hale getirilmek için afiş hazırlama vb. etkinliklerle hikayeye başlanabilir. Kullanılan tekniğin özelliğine göre hikaye anlatılacak mekan, ısı, ışık, ses, oturma düzeni önceden ayarlanmalıdır (Turla, 2015:92).

Okul öncesi dönemde Türkçe etkinliklerinde kullanılan teknikler uzun yıllardır uygulanmaktadır. Bu tekniklerin yanı sıra farklı hikaye anlatma teknikleri ile etkinliklerin hazırlanmasını ve çeşitlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında Çocuk Gelişimi Programı öğrencilerinden Çocuk Edebiyatı ve Medya dersinde yaratıcı hikaye anlatma teknikleri ve ürünleri oluşturmaları istenmiştir. Bu çalışma ile; tasarlanan ürünlerin fotoğraflarına, kullanılan materyallere ve kullanılma şekillerine yer verilmiş ve tanıtımı yapılmıştır.

1. Yöntem

Çocuk Gelişimi Programı öğrencilerinin Çocuk Edebiyatı ve Medya dersi kapsamında geliştirdikleri yaratıcı ders materyalleri doküman inceleme yöntemi ile ele alınmıştır. Öğrenci dosyalarından materyaller biçimsel özelliklerden; şekil, biçim, renk, boyut, tasarım ilkelerinden; oran orantı, denge, bütünlük, materyal tasarlama ilkelerinden; sağlığa uygunluk, geliştirilebilir olma, ergonomik olma, dayanıklılık, gelişim düzeyine uygunluk gibi kriterler göz önünde bulundurularak seçilmiştir.

1.1. Çalışma Materyali

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Programı 2. Sınıf öğrencilerinin “Çocuk Edebiyatı ve Medya” dersi kapsamında hazırladıkları toplam 30 dosya incelenmiş ve birbirinden farklı olan 13 dosya çalışmaya dahil edilmiştir.

2. Bulgular ve Yorumlar

Öğrenciler Çocuk Edebiyatı ve Medya dersi kapsamında yaratıcı hikâye anlatmaya yönelik materyaller hazırlamışlardır. Öğrencilerin gruplar halinde hazırlamış olduğu bu materyallerin tanıtımı ve sunumu ders içerisinde yapılmış, dosyalar sınav ürünü olarak teslim alınmıştır. İncelenen dosyalara ilişkin resimler Resim 1, Resim 2... şeklinde numaralandırılarak tanıtılmıştır.

Resim 1. Değirmen Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 1' e göre öğrenciler aşıptan hazırlamış oldukları su değirmeni şeklinde bir zemin oluşturmuşlardır. Bu değirmen dönebilen bir çark şeklindedir. Değirmenin her bir oluğuna bir hikaye sayfası tasarlanmıştır. Bu hikâye sayfası keçe, eva, polar ve artık malzemelerden oluşan üç boyutlu bir sayfadır. Değirmen döndürülerek anlatılmak istenilen sayfalar çocukların görebileceği şekilde ilerletilmektedir.

Resim 2. Üç Boyutlu Objelerle Hikaye Anlatma Tekniği

Resim 2'de görüldüğü gibi üç boyutlu objelerle hikaye anlatma materyali oluşturulmuştur. Materyal keçeden yapılmış bir zemin üzerine içerileri dolgu malzemeleri ile doldurularak dikilmiş ve takıp

ıkarılabilecek Şekilde tasarlanmıştır. Hikaye anlatılırken bu dolgu objeler zemin üzerine takılarak hikaye anlatılmıştır.

Resim 3. Artık Materyalle Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 3'e göre üç boyutlu olarak hazırlanan ürünün tasarlanmasında karton kutu, ŐiŐe kapakları, tuvalet kağıdı rulosu gibi artık materyaller ve alüminyum folyo kullanılmıştır. Robotun karnı açıp kapatılabilir Şekilde oluşturulmuş ve hikâyenin akışına göre kahramanlar buradan çıkartılarak hikayeye dahil edilmiştir.

Resim 4a. Teknolojik Cihaz Kullanarak Hikaye Anlatma Tekniği

Resim 4a'ya göre önce öğrenciler yazdığı hikâyenin resimlerini çizmiş bu resimleri bilgisayar ortamına aktarmıştır.

Resim 4b. Hikâyenin Bilgisayar Ortamına Aktarıldığı Ekran

Movie Maker programını kullanarak hikâyenin her bir sayfasına ses ve müzik eklenmiştir. Bilgisayara atılan sesler saniyesine bakılarak düzenlenmiş ve hikâyenin sayfa sırasına göre sesler yerleştirilmiştir. Hikâyenin dijital ortamda sunumu yapılmıştır.

Resim 5.Tren Vagonu Tekniği

Resim 5'de tren vagonu ile hikâye anlatma tekniğinde öğrenci kutuları kaplayarak üzerine keçeden üç boyutlu oluşturduğu hikâye kahramanlarını yerleştirmiştir. Her bir vagon bir hikâye sayfasını oluşturmaktadır. Trenin lokomotif kısmı ise hikâyenin kapağını oluşturmaktadır.

Resim 6. Matruşka Tekniği

Resim 6’da görüldüğü gibi çeşitli ebatlarda karton kutular üzerine hikâye sayfaları üç boyutlu olarak karton, keçe, eva ve artık materyaller kullanılarak oluşturulmuştur. Kutuların her bir yüzü hikâyenin bir sayfasını temsil etmektedir. Kutular en büyük boyutlu olandan en küçüğe doğru iç içe yerleştirilmiş ve hikâye bu sıralama göre kutular birbiri içerisinden çıkarılarak anlatılmıştır.

Resim 7. Sürpriz Hikâye Kutusu İle Anlatma

Resim 7’ye göre öğrenciler keçeyle kaplanmış köpük üzerine hikâyenin kahramanlarını çomak kuklası şeklinde hazırlayarak tasarlamışlardır. Hikâye anlatılmaya başlanmadan önce hikâye kahramanlarını temsil eden maskeleri takarak öğrenciler şarkı söylemişler ve ardından hikâyenin anlatımına geçilmiştir. Hikâyenin kahramanları hazırlanan kutunun içerisinden çıkmakta ve hikâyenin ilerleyişine göre zemin üzerinde ilgili yerlere takılıp çıkarılabilmektedir. Hikâye bitiminde kutunun içerisinden hikâye ile ilgili kahramanlara ait maskeler çocuklara sunulmakta ve hikâyeyi drama etmelerine fırsat verilmektedir.

Resim 8. Şemsiye Kullanarak Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 8’de şemsiye tekniği ile hikâye anlatmaya yer verilmiştir. Şemsiyenin üst kısmı hikâyenin sayfalarını temsil etmektedir ve hikâye sayfası kadar bölüme ayrılmıştır. Öğrenciler şemsiyenin altına geçmekte ve hikâyede yer alan kahramanları el kuklaları yardımıyla konuşturarak hikâyeyi anlatmaktadırlar. Hikâyenin sayfaları şemsiye çevrilerek değiştirilmektedir.

Resim 9. Mutfak Önlüğü ile Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 9’a göre hikâyenin temel zeminini mutfak önlüğü oluşturmaktadır. Hikâyeye ait kahramanlar ve figürler üç boyutlu olarak tasarlanmıştır. Hikâyenin akışına uygun olarak kahramanlar önlüğün üzerinde takılıp çıkarılarak hikâyeye devam ettirilmektedir.

Resim 10. Çark Kullanılarak Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 10’da görüldüğü gibi hikâyeyi anlatmak için bir çark sistemi tasarlanmıştır. Tasarlanan çark hikâyenin bütünlüğünü sağlayacak şekilde bölümlere ayrılmıştır. Her bir bölüm hikâyenin sayfalarını temsil etmekte ve üç boyutlu olarak kahramanları içinde bulundurmaktadır. Çark çevrilerek hikâyenin anlatımı sağlanmaktadır.

Resim 11. Ağaç Gövdesi ile Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 11’de görüldüğü üzere öğrenciler üç boyutlu ve katlardan oluşan bir ağaç zemin tasarlamışlardır. Mukavva, fon kağıdı, keçe ve artık malzemelerle oluşturulan ağaç gövdesinin her bir katı farklı bir mekân oluşturmaktadır. Hikâyenin akışına göre çomak kuklasından üç boyutlu olarak oluşturulan kahramanlar katlar arasında yer değiştirmektedir. Hikâyenin bitiminde çocukların kuklaları kullanarak drama çalışması yapmalarına imkân tanımıştır.

Resim 12. Takvim Tekniği ile Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 12’de yaprak takvimi şeklinde tasarlanan hikâye kitabı görülmektedir. Pazen panodan oluşturulan arka fon kullanılmıştır. Pazen pano üzerinde hikâyenin sayfaları ve keçeden oluşturulan üç boyutlu kahramanlar yer almaktadır. Hikâye akışı sırasında takvim yaprağı şeklindeki sayfalar değiştirilmekte üç boyutlu kahramanlar konuşularak sırası geldikçe hikâyeye dahil edilmektedir.

Resim 13. Perde Hikâye Anlatma Tekniği

Resim 13'te arka arkaya kornişler takılarak ayaklı bir sahne oluşturulmuştur. Kornişlerin her birinde hikâye sayfaları yer almaktadır. Hikâyenin ilerleyişine göre sayfalar açılıp kapanmaktadır. Hikâye sahnesi çita ve kornişten; sayfalar ise bez, keçe, polar, dolgu malzemeler kullanılarak oluşturulmuştur.

Sonuç

Türkçe etkinlikleri, çocukların dil gelişimini, bilişsel gelişimini ve diğer alanlardaki gelişimini etkilemektedir. Doküman inceleme yöntemi ile yapılan çalışma da 2. Sınıf öğrencilerinin “Çocuk Edebiyatı ve Medya” dersinde tasarladıkları hikâye anlatma tekniklerinden oluşan birbirinden farklı 13 çalışma ele alınmıştır. Bu materyaller okul öncesi eğitim alan çocukların Türkçe Etkinliklerine ilgisini ve dikkat sürelerini arttırmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu ürünlerin ortak özelliği klasik hikâye tekniklerinden farklı olmalarının yanı sıra, üç boyutlu objelerden oluşması, devamında dramatik etkinliklerle desteklenebilir olması, çabuk yıpranabilir malzemelerin tercih edilmemesi, küçük çocuklar için duyu gelişimini desteklemesi, görsel olarak ilgi çekici olmalarıdır.

Okul öncesi eğitim kurumlarında Türkçe etkinliklerinde hikâye kitabından hikâye anlatma tercih edilen bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Arnas vd. (2003)'nin yaptığı çalışmada öğretmenlerin çoğunluğunun Türkçe etkinliklerini sadece kitaptan okuma şeklinde planladıkları; slayt, pazen tahta ve tepegöz gibi materyalle anlama yöntemini kullanmadıkları belirlenmiştir. Benzer şekilde Gül ve Erden (2003) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuçlara göre okul öncesi eğitim öğretmenlerinin tamamına yakınının Türkçe etkinliklerinde hikâye kitaplarını kullandıkları belirlenmiştir. Araştırma

sonucuna göre kitapların bu kadar çok tercih edilmesinin nedeni günümüzde kitaplara erişimin kolay ve ekonomik olması olabilir. Ayrıca yaratıcı hikâye anlatma teknikleriyle çalışmanın tercih edilmemesi ön hazırlık yapmak için zaman ayrılması gerekliliği ve hikayelerde yer alan karakterlerin birbirinden farklı olması nedeniyle materyal eksikliği ya da yetersizliğinden kaynaklı olabilir. Gönen ve Ünüvar (2010), öğretmenlerin Türkçe etkinlikleri için fazla hazırlık yapmadıklarını ve çoğunlukla sınıf ortamında yer alan hazır araçları tercih edildiğini ifade etmişlerdir.

Okul öncesi eğitim kurumlarında Türkçe etkinliklerini çeşitlendirerek sunmak konuya çocukların dikkatini çekmek açısından önemlidir. Bu etkinliklerin planlanması ve tasarlanması ile ilgili hizmet içi eğitimler düzenlenerek öğretmenlere farklı fikirler sunulabilir. Türkçe etkinliklerinde tercih edebilecekleri alternatif araçlar ve teknikler konusunda destek sağlanabilir. Öğretmenler, Türkçe etkinliklerinde etkili öğrenme ortamları düzenleyebilmek için; resimli hikâye kitaplarını ve kendi yarattıkları öyküleri değişik yöntemlerle anlatabilirler. Eğlenceli teknikler kullanmak etkinliklere çocukların dikkatlerini çekmek ve kelime hazinesini zenginleştirmek için katkı sağlayabilir (Ünivar vd., 2010).

Köksal vd. (2015) yaptığı araştırmada, Türkçe etkinliklerinde çocuklarla beraber etkileşimli sohbet etme, beyin fırtınası, drama ve scamper çalışmasına yer verildiğini ancak kuklaların bu etkinlik kapsamında fazla tercih edilmediğini dile getirmiştir. MEB (2013) Okulöncesi Eğitim Programına göre “Çocukların öğrenme gereksinimleri ve öğrenme stillerine uygun ortamlarda kendilerini farklı yollarla ve özgün bir biçimde ifade etmeleri için gerekli olan fırsatlar yaratılmalıdır. Bu amaçla öğrenme sürecinde farklı materyaller, farklı yöntem ve tekniklerle çocukların bireysel farklılıkları desteklenmelidir” ifadesiyle eğitim ortamının yöntem ve materyal açısından zenginleştirmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, tanıtılan farklı hikâye anlatma teknikleri ile okul öncesi öğretmenlerine rehberlik edebileceği düşünülmektedir. İlerleyen zamanlarda konu ile ilgili yapılacak çalışmalar, farklı hikaye anlatma teknikleri ele alınarak alana katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Arnas, Y.A, Erden, Ş. Aslan, D. Cömertpay, B. (2003). *Okul öncesi öğretmenlerinin günlük programlarında yer verdikleri etkinlikler ve bu etkinliklerde kullandıkları yöntemler*. OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı Bildiri Kitabı III. 435-450.
- Gönen, M., Ünüvar, P., Bıçakçı, M., Koçyiğit, S., Yazıcı, Z., Orçan, M., Aslan, D., Güven, G. ve Özyürek, A. (2010). Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Dil Etkinliklerini Uygulama Biçimlerinin İncelenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 23-40.
- Gül, E. D. ve Erden, Ş. (2003). *Anasınıfı öğretmenlerinin anadili etkinliklerinin ve kitap köşesinin niteliğini değerlendirmeleri*. OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı Bildiri Kitabı III. 135-151.
- Kardaş, C. ve Alp, D. (2013). *Çocuk edebiyatı ve medya*. Ankara: Eğiten Kitap.
- MEB (2013). *Okul öncesi eğitim programı kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Turla, A. (2015). Okul öncesi dönemde çocuk edebiyatı (Ed.), *Okul öncesi dönemde hikaye anlatma teknikleri içinde*. Ankara: Hedef CS Basın Yayın.

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Seçil YILDIZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi ABD
secilyildizl@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8032-9639

2008 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 2019 yılında Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı. 2008-2010 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir anaokulunda görev yaptı. 2013-2019 tarihleri arasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çocuk Gelişimi Programı'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2020 yılında aynı üniversitede Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı'nda doktor öğretim üyesi olarak göreve başladı. Fen etkinlikleri, okul öncesi dönemde toplumsal cinsiyet, okul öncesi dönemde ev ziyaretleri ve çocuk edebiyatı ile ilgili alanlarda çalışmalar yapmaktadır.

Öğr. Gör. Ayşen TÜKEL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü Çocuk Gelişimi Programı
aysentukel@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4525-3293

1992 yılında Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümünden mezun olmuştur. 1992-2013 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Kız meslek Liselerinde Çocuk Gelişimi ve Eğitimi öğretmeni ve Okul öncesi eğitim öğretmeni olarak uzun yıllar görev yapmıştır. 2013 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çocuk Gelişimi Programı'nda öğretim görevlisi olarak göreve başlamıştır. 2017'de Selçuk Üniversitesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümünden bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2019 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Doktora Programına başlamış ve tez aşamasındadır. Fen etkinlikleri, okul öncesi dönemde toplumsal cinsiyet eşitliği, okul öncesi eğitim programı, sosyal beceri, okul öncesinde Türkçe etkinlikleri, çocuk oyunları alanında akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

DİJİTAL BANKACILIK: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ DIGITAL BANKING: PAST, PRESENT AND FUTURE

Mehmet UÇAR
Müjdet GÜNGÖR

Ferhat CANLITEPE
Mert Anıl ATAMER

Özet

Günümüzde bankacılık kavramı teknolojinin gelişimi ve finansal aktörlerin bu gelişime hızla ayak uydurmaları ile gündelik finans ile ilgili işlemlerimizin neredeyse tamamına cevap verir hale gelmiştir. Banka kavramının ilk ortaya çıkışından itibaren sürekli gelişim gösteren bankacılık sistemi mevduat saklama, para aktarma, kredi sağlama, ödeme faaliyetlerine aracılık yapmak ile kişi ve kurumlara gayri nakdi kredi sağlayarak kefil olma gibi müşterinin bankaya gitmesi ile uygulanan ana bankacılık faaliyetleri ile yoğunlaşırken günümüze baktığımızda internet ve mobil bankacılık uygulamaları ile müşteri bankaya gitmeden bütün bankacılık işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. 2021 yılı haziran ayı itibariyle aktif bankacılık müşteri sayısı 71 milyon kişiye ulaşmış, bu sayının 58 milyon 927 bin kişisini ise mobil bankacılık kullanıcıları oluşturmuştur. 2020 yılında dünya üzerinde yaşanan Covid-19 pandemisi ile çoğu sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de kısmi çalışma ile banka personelinin evden çalışma uygulamasına geçilmiş bu durum da dijital bankacılık hizmet ve ürünlerine olan talebi artırmıştır.

Çalışmamızda dijital bankacılık hizmet ve ürünleri hakkında bilgiler yer almakta ayrıca günümüz dijital bankacılık işlem ve hizmetlerini istatistiklerine yer verilmiş ve bankacılık sektörünün geleceği ile ilgili tahminlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobil Bankacılık, İnternet Bankacılığı, Dijital Bankacılık, Covid-19

Abstract

Today, the concept of banking has become responsive to almost all of our daily finance-related transactions, with the development of technology and the rapid adaptation of financial actors to this development. While the banking system, which has been developing continuously since the first emergence of the concept of the bank, concentrates on the main banking activities such as deposit keeping, money transfer, providing loans, intermediary in payment activities, and being a guarantor by providing non-cash loans to individuals and institutions, today, thanks to internet and mobile banking applications, the customer can perform all banking transactions without going to the bank. As of June 2021, the number of active banking customers reached 71 million, and 58 million 927 thousand of this number were mobile banking users. With the Covid-19 pandemic in the world in 2020, as in most sectors, the banking sector also started to work from home with partial work, and this situation increased the demand for digital banking services and products.

In our study, information about digital banking services and products is included, and today's digital banking transactions and services statistics are included and predictions about the future of the banking sector are mentioned.

Keywords: Mobile Banking, Internet Banking, Digital Banking, Covid-19

Giriş

Bilişim sektöründe son yıllarda hızla artan gelişmeler neredeyse bütün sektörleri etkilediği gibi finans sektörünü dolayısıyla bu sektörün en önemli aktörlerinden birisi olan bankacılık sektörünü de etkilemiş, geleneksel bankacılık faaliyetlerinin dijital ortamda bilişim sistemleri ürünleri üzerinden yürütülmesine neden olmuştur.

Günümüzde ticaretin küreselleşmesi ile her sektörde artan rekabetten bankacılık sektörü de payını almış ve rakipleri ile olan rekabeti güçlendirmek ve öne geçebilmek için teknolojik altyapıya önemli sermayeler harcamışlardır. Ürün ve hizmetlerini geliştirmek, çeşitlendirmek, müşteriye daha hızlı ve kolay ulaşabilmek, için ATM, internet bankacılığı, mobil bankacılık, telefon bankacılığı ve online ödeme sistemleri gibi hizmetleri müşterileri sunmuşlar ve her geçen gün teknoloji ile hareket ederek hizmet yelpazelerini geliştirmeye devam etmektedirler.

İlk kredi kartının kullanıldığı 1914 yılından günümüze kadar geçen sürede temassız ödeme yöntemleri, NFC özellikle akıllı cihazlar ile yapılabilen ödeme yöntemleri gibi alışveriş kolaylıkları, e-ticaret işlemleri teknoloji ile paralel şekilde ilerlemiş ve dijital bankacılık hizmet ve ürünleri hayatımızın her anına girerek bizlerin şubeye gitmeden daha az zaman kaybı ile oturduğumuz yerden finansal iş ve işlemlerimizi bireysel ya da kurumsal müşteriler olarak yapmamıza fırsat sağlamıştır.

Haziran 2021 itibariyle aktif dijital bankacılık hizmeti kullanan (internet, mobil bankacılık) 70 milyon seviyesini geçmiştir, bu sayı 2017 yılında 35 milyon seviyesinde iken sadece son 4 yılda %100'den fazla bir artış göstermiştir. Dijital bankacılık hizmet ve ürünlerini kullanma yaş guruplarına bakıldığı zaman en yoğun yaş aralığı 36-55 yaş gurubudur, onu 26-35 ve 18-25 yaş aralığı izlemektedir bu durum bizlere dijital bankacılık hizmet ve ürünlerinin gelecekte bütün yaş gurupları için bilinen ve tercih edilen bir bankacılık yöntemi olacağına haberini vermektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2021).

Dijital bankacılık hizmet ve ürünlerinin zaman tasarrufu, masrafların azalması, personel ve şube ihtiyacının azalması, hızlı işlem yapabilme gibi avantajları yanı sıra teknolojinin bir negatif dışsal getirisi olan bilgisayar korsan ve dolandırıcıları gibi riskleri mevcuttur. Bu risklerden kaçınmak ve korunmak için hizmet sağlayıcıları olan bankalar ile müşterilerin güvenlik önlem ve uyarılarını dikkate alması gerekmektedir.

1. Türk Bankacılık Sektöründe Teknolojik Gelişmeler

Türk Dil Kurumu sözlüğünde teknoloji kavramı, bireylerin fiziksel çevresini kontrol altına almak ve değişiklik yapmak amacıyla geliştirdiği araçlar ve bunlara ait bilgilerin tümü olarak ifade edilmektedir (TDK, 2021). Teknoloji; bireylerin dolayısıyla kurumların kullanmak zorunda olduğu bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gereklilik kurumların bulunduğu sektörü ayırt etmeksizin üretim yapanından hizmet verenine kadar tüm süreçlerinde vazgeçilmez bir unsurdur.

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren bankaların teknolojiyi kullanmasının iki nedeni bulunmaktadır (Akpınar, 1993). Bunlar;

- Maliyet bazlı nedenler,
- Gelişen bilgi toplumunun talepleri,
- Rekabet üstünlüğü olarak ifade edilebilir.

Günümüz gelişen teknolojisi karşısında teknolojiyi kullanım zorunluluğu olan bankalar, bu gelişimi yakından takip etmeleri gerekmektedir. Teknolojideki her bir yenilik ve buluş, bankaların rakiplerini ve potansiyel riskleri arttırmaktadır (Koçtaşlı, 2017). Ayrıca bankacılık sektörü teknolojik gelişmeleri süratle sahiplenen sektörler arasında yer alıp, bu sayede hızlı hizmet ve işe dair süreçlerde yüksek verimlilik sağlayabilmektedir.

Teknolojiye dayalı bankacılık uygulamaları şu şekilde sıralanabilir (Işın, 2006) (Takan & Boyacıoğlu, 2018);

- Kredi Kartları
- (POS) Satış Noktası Terminalleri,
- (ATM) Otomatik Vezne Makineleri,
- Telefon Bankacılığı,
- İnternet Bankacılığı,
- Mobil Bankacılık,

Ayrıca bankacılık uygulamalarında kullanılan EFT (Elektronik Fon Transferi Sistemi), SWİFT (Dünya Bankalararası Finansal İletişim Birliği), VOİP (İnternet Protokolü Üzerinden İletişim) teknolojileri de sayılabilir.

Kredi kartları; müşterinin banka hesabında nakit bulunmasa dahi üye işyerlerinde bulunan satış noktası terminalleri (POS) üzerinden ödemeye olanak sağlayan kartlardır. Bu süreçte banka, alışveriş tutarını müşterisi adına ödeme yapar. Yerine ödeme yapılan müşteri belirli bir süre sonra (hesap kesiminden sonra) bankaya gerekli ödemeyi yapması gerekmektedir (Yazıcı, 2011:80). Kart sahibinin herhangi bir nakit ödeme yapmasına gerek olmadan mal ve hizmet satın alma imkânı veren kredi kartının ilk uygulaması ABD’de 1914 yılında General Petroleum Corporation Of California çalışanlarına ve seçkin müşterilerine vererek, ülkemizde ise ilk kredi kartı 1968 yılında Koç grubuna bağlı Setur A.Ş. ihraç etmiştir (Takan & Boyacıoğlu, 2018).

Otomatik Vezne Makinesi (ATM); para yatırma, para çekme, yatırım işlemleri ve para transferi yapmaya olanak sağlayan Otomatik Vezne Makinesi (ATM); ülkemizde ilk olarak 1987’de Türkiye İş Bankası sayesinde tanıştırılmıştır (Koca, 2018).

Türkiye’de ilk olarak 1991 yılında kullanılan Telefon Bankacılığı; banka müşterisine verilen şifre yardımıyla telefon aracılığıyla hesapları hakkında işlem yapmasına olanak sağlayan bir sistemdir.

İlk olarak 1998 yılında Türkiye İş Bankası A.Ş. tarafından uygulamaya sokulan İnternet Bankacılığı; banka tarafından web tabanlı (www) tasarlanmış olan internet şubesine kullanıcının kendi bilgisayarından internet kanalı ile giriş yaparak, dilediği zamanda ve dünyanın istediği yerinden hesaplarına görüntülü erişimini ve banka tarafından tanımlanan limitler dahilinde işlem yapmasına olanak sağlayan bankacılık türüdür (Vurucu & Arı, 2015).

Mobil Bankacılık; mobil cihazların spesifikasyonlarına göre düzenlenmiş yazılımlarla, geleneksel bankacılık işlemlerinin yapılmasına olanak veren sistemdir (Seyrek & Akşahin, 2016). Ülkemizde ilk olarak Türkiye İş Bankası A.Ş tarafından 2007 yılında mobil bankacılık uygulaması yapılmıştır (Türkiye, 2017).

EFT (Elektronik Fon Transferi); Türk lirası üzerinden yapılan ödeme işlemlerinin bankalar arasında elektronik ortamda gerçekleştirilmesini sağlayan ödeme sistemidir. 1992 yılında faaliyete geçen EFT Sistemi, 2000 yılında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma ile yerini ikinci nesil EFT Sistemine bırakmıştır. TCMB, teknik birimleri tarafından geliştirilen üçüncü nesil EFT Sistemi de 2013 yılında işleme alınmıştır (TCMB, 2021).

Ülkemizde 1989 tarihinden itibaren kullanılan SWİFT (Dünya Bankalararası Finansal İletişim Birliği); yurtiçinde gerçekleştirilen elektronik fon transferi sistemine benzeyen ancak uluslararası alanda bankaların elektronik ve fon transferini sağlayan sistemdir (Yazıcı, 2011).

2. Elektronik Bankacılık Hizmet ve Ürünleri

Çağımızda neredeyse bütün sektörler rekabet ortamında öne geçebilmek ve verim artışı gibi nedenlerle teknoloji yatırımı yapmaktadır. Finansal hizmet endüstrisi de bu yatırımı özellikle internet kullanımının yoğunlaşması ile birlikte yapmış ve finans sektörü eskiye göre farklı bir yapıya dönüşmüştür. (Mattila & Suoranta, 2004). Elektronik bankacılık kavramı içinde;

- İnternet Bankacılığı
- Mobil Bankacılık
- ATM Bankacılığı
- Telefon Bankacılığı
- EFTPOS

kavramlarını barındırmaktadır.

2.1. İnternet Bankacılığı

İnternet, sanal ağlar sayesinde dünya üzerinde milyonlarca bilgisayarı birbirine bağlayan sisteme verilen isimdir (Geray, 2003). Bankacılık hizmet ve ürünleri de bu ağlar sayesinde şubelere alternatif bir dağıtım kanalı olarak karşımıza çıkmaktadır, bankalar neredeyse şubeden sundukları hizmetlerin tamamına yakınına internet bankacılığı üzerinden sunabilmektedirler. İnternet bankacılığı tarafından sunulan hizmetlere yılın her günü ve günün her saatinde ulaşılabilen ve işlemler yapılabilir. (Işkın, 2012). İnternet bankacılığı ile bankalar;

- *Hesap İşlemleri*; Hesap açma-kapatma işlemleri, vadeli-vadesiz hesap yönetimleri, kredi, yatırım ve POS hesapları yönetimleri.
- *Para Transferleri*; Virman, EFT, Havale, FAST.
- *Kart İşlemleri*; Banka, kredi ve sanal kart işlemleri.
- *Ödemeler*; Otomatik ve düzenli ödeme talimatları, fatura ödemeleri, kredi kartı ödemeleri, SGK prim tahsilatları, vergi ve resmi kurum (trafik cezası, tapu harcı, sürücü ve kimlik kartı, pasaport harcı vb.) ödemeleri, eğitim ve sınav ödemeleri.
- *OGS-HGS İşlemleri*
- *Bağış işlemleri*; Resmi veya özel yardım kuruluşları dernek ve vakıflara yapılacak bağışlar.
- *Kredi İşlemleri*; Kredi kullandırma ve açılmış kredi hesaplarının takip ve ödemeleri.
- *Sigorta ve emeklilik işlemleri*.
- *Yatırım İşlemleri*; Yatırım fonu, borsa ve halka arz işlemleri.

hizmetleri sunmaktadırlar. Bu hizmetler bireysel ve kurumsal müşterilerin şubeye gitmeden banka işlemlerini yerine getirmesine imkân sağlamaktadır.

2.2. Mobil Bankacılık

Cep telefonları son yıllarda hayatımıza kattığı imkanlar, taşıma ve iletişim kurmada sağladığı kolaylıklar ile vazgeçemediğimiz teknolojik cihazlar arasında yer almaktadır (Bal, 2020). İnternete bağlanabilen ve son yıllarda akıllı telefon olarak adlandırılan cep telefonlarının hayatımıza girmesi ile birlikte kullandığımız uygulamalar arasına banka uygulamaları da dahil oldu. Mobil cep şubesi adı verilen bu uygulamalar ile internete bağlı bir telefon ile internet bankacılığında gerçekleştirebildiğimiz ve “internet Bankacılığı” başlığı altında saydığımız banka işlemlerinin hepsini yapabilmekteyiz. Bu işlemlerin internet şubesine göre avantajı olarak sürekli yanımızda taşıdığımız cep telefonların ile daha hızlı ve ulaşılabilir olmasını söyleyebiliriz.

2.3. ATM Bankacılığı

ATM (Automatic Teller Machine) otomatik vezne makinesi olan ve bankamatik olarak bilinen makinedir. Dünya’da ilk olarak John Shephard-Barron tarafından tasarlanmış ve 1967 yılında kullanıma sunulmuştur (Eğmir & Sağbaş, 2021). Ülkemizde ise 1980’li yıllardan sonra bankalar tarafından ATM kullanımı yaygınlaşmaya başlamış ve bugün yaklaşık 49.000 adet ATM kullanılmaktadır (BDDK, 2021).

İlk kullanılmaya başlandığı zamanlarda sadece para veren makineler olan ATM’ler daha sonra teknoloji ve internetin gelişmesi ile bankacılık hizmetlerinin birçoğunu yapar hale gelmiş ve bankaların hizmet maliyetlerinin düşmesini sağlamışlardır. ATM’ler kullanmaya başlamadan önce giriş esnasında banka veya kredi kartı ya da karekod gibi güvenlik aşamaları ile kimlik belirleme işlemi yapıldıktan sonra müşteriye 7/24 hizmet vermesi, yaygın kullanımı ile internet ve mobil bankacılıkta olmayan nakit para işlemlerini yapabilmesi sebebiyle önemli bir digital banka hizmetidir. Para yatırma, para çekme, fatura ödeme, fon ve hisse senedi işlemleri, havale-eft işlemleri, yatırım işlemleri, fatura ödemeleri, kredi işlemleri gibi internet bankacılığı ile yapılabilen işlemlerin yapılmasına aracılık etmektedirler (Zeybek, 2018).

2.4. Telefon Bankacılığı

Bankaların önemli digital hizmet kanallarından birisi de telefon bankacılığıdır. Müşteriler özellikle internet ve mobil bankacılık aracılığıyla yapamadıkları işlemleri müşteri temsilcisi aracılığıyla yapabilmekte veya karşılaştıkları sorunlara çözüm bulabilmektedirler. Müşteriler ev, iş veya cep telefonu aracılığıyla kurumsal banka numaralarını arayarak işlemlerini gerçekleştirebilmektedirler (Kansu, 2000).

Müşteriler kredi, banka kartı kayıp veya çalıntı durumunda hızlı bir şekilde telefon bankacılığı ile hesaplarına bloke koyabilir kartlarını işleme kapatabilir ve kötü kullanımının önüne geçebilirler, ayrıca bunun yanında müşteriler telefon bankacılığı ile hesap özeti, borç bakiyesi, en yakın şube adresi, yatırım danışmanlığı, menkul kıymet fiyatları, piyasa bilgileri gibi hizmetlere de ulaşabilmektedirler. Telefon bankacılığında işlem yapabilmek için telefon şubesi şifresi, ses tanıma veya güvenlik sorularını geçmek gerekmektedir.

2.5. EFTPOS

Günümüzde güvenlik, paranın banka hesaplarında durması gibi sebeplerle nakit para taşıma oranında meydana gelen azalma müşterileri kredi, banka kartı ya da mobil temassız ödeme kullanımına yöneltmiştir.

EFTPOS sistemi nakit kullanmadan POS adı verilen el terminalleri ile müşteride bulunan kredi veya banka kartı sayesinde banka ile POS cihazını telefon hattı aracılığıyla buluşturarak ödemenin gerçekleşmesini sağlar (Korkmaz & Gövdeli, 2004). Günümüzde online alışverişin artması, taksit imkânı, ödeme erteleme, banka promosyonları gibi nedenlerde kredi kartı kullanımı çok artmış (BDDK, 2021) bu artış POS cihazlarının da kullanımının artmasına ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Işkın, 2012).

3. Türk Bankacılık Elektronik Bankacılık Hizmet İstatistikleri

Türkiye bankalar birliğinin Haziran 2021 raporunda yer alan verilere göre, Türkiye Bankalar Birliği üyesi olup internet bankacılık hizmeti veren 28 banka ile mobil bankacılık hizmeti veren 22 bankanın verilerini kapsamaktadır. Bu bankalar arasında mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları yer almakta olup katılım bankası bulunmamaktadır.

İnternet bankacılığını kullanarak son üç ay içinde bir kez bile sistemi kullanan müşterilere aktif dijital müşteri adı verilmektedir. Bu bağlamda dijital bankacılık hizmetlerini kullanan müşteriler kurumsal müşteri ve bireysel müşteri olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. (Tablo 1)

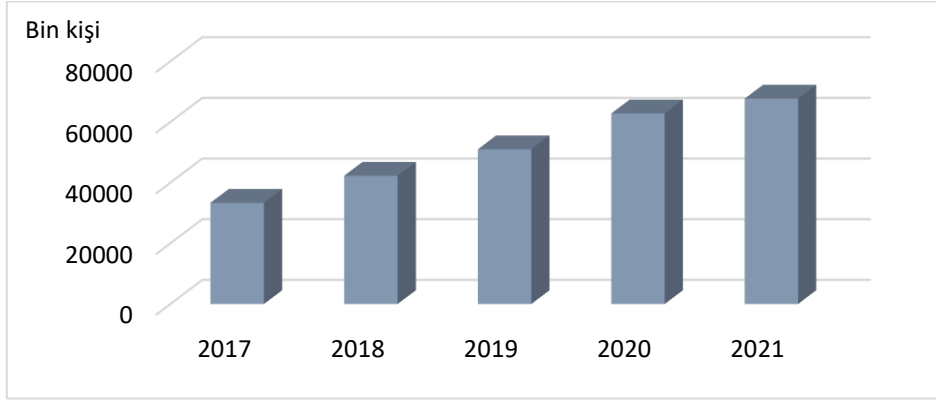
Tablo 1. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayısının Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Toplam Aktif Dijital Müşteri Sayısı (Bin kişi)	2017	2018	2019	2020	2021
Kurumsal Müşteri	1,615	1,894	2,143	2,850	3,065
Bireysel Müşteri	33,374	42,288	51,104	62,827	67,711

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

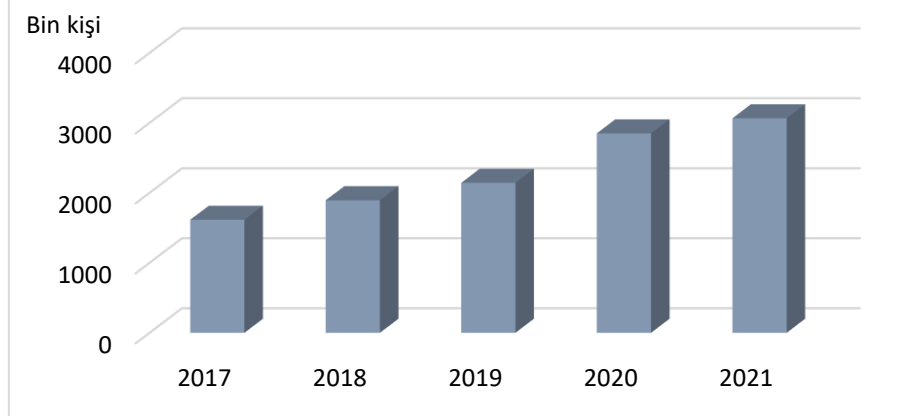
Tablo 1'e göre aktif olarak bireysel dijital müşteri sayısının son 5 yıl içerisinde arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin 2017 yılı verilerine göre aktif dijital müşteri sayısı 33,374,000 iken 2021 yılı verilerine göre 67,711,000 olmuştur. Bu durumda 4 yıllık bir süre içinde 2 kattan fazla bir artışın olduğunu söylemek mümkündür. Aktif kurumsal dijital müşteri sayısı benzer şekilde yıllar içerisinde artmıştır. 2017 yılında 1,615,000 aktif kurumsal dijital müşteri sayısı 2021 yılında 3,065,000 kişi olmuştur.

Grafik 1. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayısının Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Grafik 2. Toplam Aktif Kurumsal Dijital Müşteri Sayısının Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Dijital bankacılık müşteri sayısı; sadece internet bankacılığı kullanan müşteri ile sadece mobil bankacılığı kullanan müşteri ve hem internet bankacılığı hem de mobil bankacılığı kullanan müşterinin toplamından oluşmaktadır (Tablo 2).

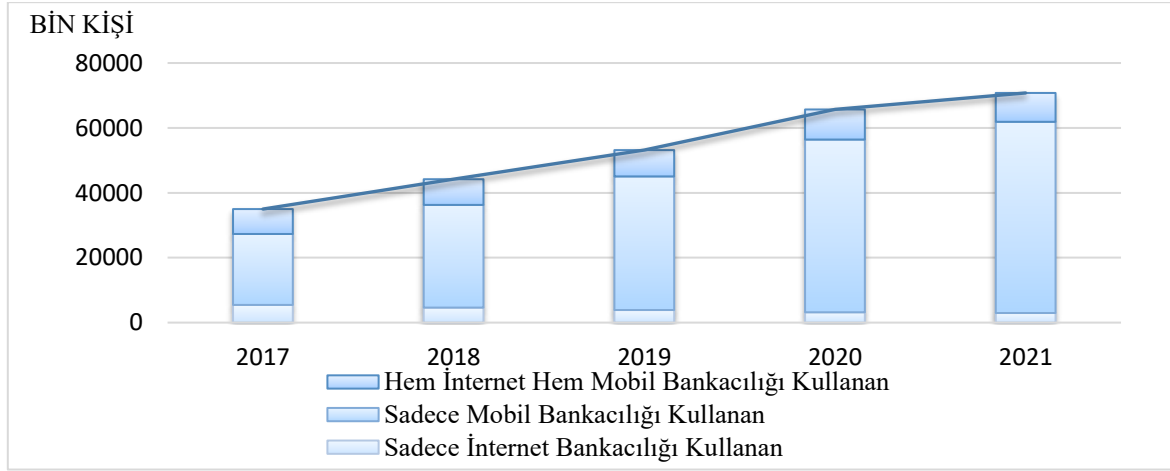
Tablo 2. Toplam Aktif Dijital Müşteri Sayısının İnternet Bankacılığı ve Mobil Bankacılığı Kullanımının Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Dijital Bankacılık Müşteri Sayısı (Bin kişi)	2017	2018	2019	2020	2021
Sadece İnternet Bankacılığı Kullanan	5,448	4,630	3,878	3,177	2,957
Sadece Mobil Bankacılığı Kullanan	21,865	31,638	41,172	53,234	58,927
Hem İnternet Hem Mobil Bankacılığı Kullanan	7,677	7,914	8,106	9,267	8,891
Toplam	34,990	44,182	53,156	65,678	70,775

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

2021 yılı verilerine göre sadece internet bankacılığı kullanan müşteri sayısı 2,957,000 kişi iken sadece mobil bankacılığı kullanan müşteri sayısı 58,927,000 kişi olup hem internet hemde mobil bankacılığı kullanan müşteri sayısı 8,891,000 dir. Burada dikkat çeken unsur internet bankacılığı kullanan müşteri sayısı son 5 yıl içerisinde azalırken mobil bankacılığı kullanan müşteri sayısının artmasıdır. Bu durum teknolojiye bağlı olarak cep telefonlarının kullanımın fonksiyonel hale gelmesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla herhangi bir bilgisayara ihtiyaç duymadan bankacılık işlemlerini gerçekleştirme olanağı veren bankaların mobil bankacılık hizmeti gelişerek devam etmektedir.

Grafik 3. Toplam Aktif Dijital Müşteri Sayısının İnternet Bankacılığı ve Mobil Bankacılığı Kullanımının Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Aktif olarak bireysel dijital bankacılık müşteri sayıları incelendiğinde erkek müşteri sayısının kadın müşteri sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Öte yandan 2021 yılının haziran ayı verilerine göre kadın müşteri sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık %8,83 (1,768 kişi) artarken aynı dönemde erkek müşteri sayısı yaklaşık %7,27 (3,115 kişi) artmıştır (Tablo 3).

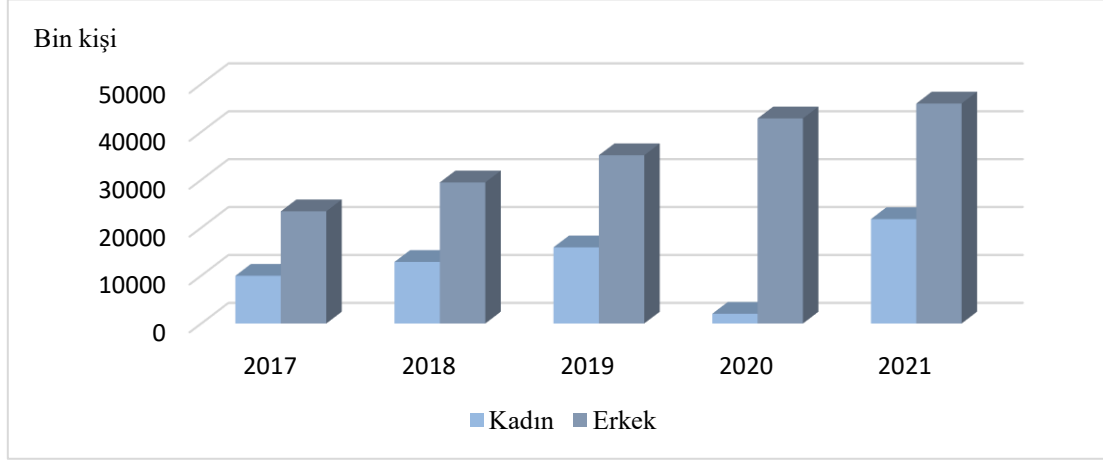
Tablo 3. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayılarının Cinsiyetlere Göre Son 5 Yıldaki Dağılımı

Cinsiyet (Bin kişi)	2017	2018	2019	2020	2021
Kadın	9,959	12,841	15,892	20,021	21,789
Erkek	23,415	29,447	35,122	42,807	45,922

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Toplam aktif bireysel dijital müşteri kullanıcı sayıları cinsiyetlere göre değerlendirildiğinde erkek sayısının kadın kullanıcı sayısına göre fazla olduğu görülmektedir. Örneğin 2017 verilerine göre bireysel dijital kadın kullanıcı sayısı 9,959,000 iken erkek kullanıcı müşteri sayısı 23,415,000'tir. 2021 verilerine baktığımızda kadın müşteri sayısı 21,789,000 kişi iken erkek müşteri sayısının 45,922, 000 kişi olduğu görülmektedir.

Grafik 4. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayılarının Cinsiyetlere Göre Son 5 Yıldaki Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Aktif bireysel dijital müşteri sayılarının yaş gruplarına göre son 5 yıldaki dağılımı incelendiğinde 36-55 yaş grubu ilk sıradadır. İkinci olarak 26-35 yaş grubu gelmektedir. 65 yaş üstü grubu ile ondan sonra gelen 0-17 yaş grubu ise son sırada bulunmaktadır (Tablo 4).

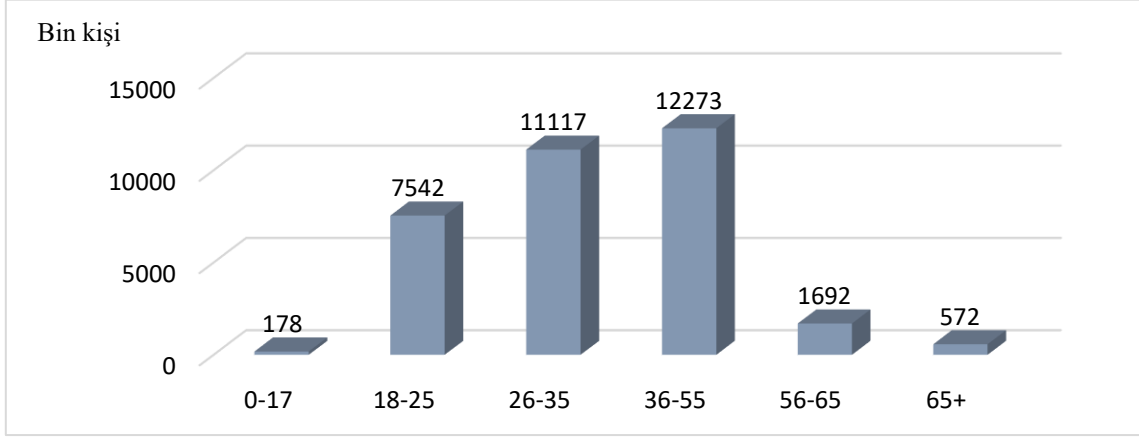
Tablo 4. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayılarının Yaş Gruplarına Göre Son 5 Yıldaki Dağılımı

Yaş Grupları	2017	2018	2019	2020	2021
0-17	178	226	246	230	224
18-25	7542	9570	11080	12431	12943
26-35	11117	13329	15361	18204	19375
36-55	12273	16003	19785	25237	27474
56-65	1692	2419	3375	4884	5547
65+	572	741	1167	1841	2149

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

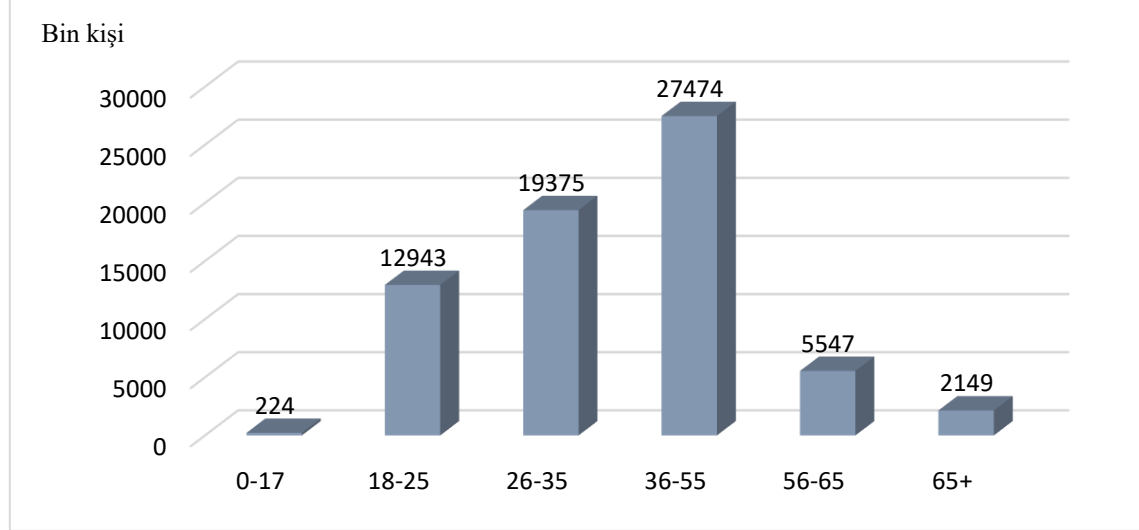
Aktif bireysel dijital müşteri sayılarının 2017 yılına göre dağılımı incelendiğinde 12 273 000 kullanıcı ile 36-55 yaş grubu ilk sırada yer alırken 11 117 000 kullanıcı ile 26-35 yaş grubu ikinci sırada yer almaktadır. 65 ve 65 yaş üstü kullanıcı sayısı 572 000 olup 178 000 kullanıcı ile 0-17 yaş grubu en son sırada yer almaktadır.

Grafik 5. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayılarının Yaş Gruplarına Göre 2017 Yılı Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Grafik 6. Toplam Aktif Bireysel Dijital Müşteri Sayılarının Yaş Gruplarına Göre 2021 Yılı Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Aktif bireysel dijital müşteri sayılarının 2021 yılına göre dağılımı incelendiğinde tüm yaş gruplarında artış olduğu görülmektedir. 27,474,000 kullanıcı ile 36-55 yaş grubu ilk sırada yer alırken 19,375,000 kullanıcı ile 26-35 yaş grubu ikinci sırada yer almaktadır. 65 ve 65 yaş üstü kullanıcı sayısı 2,149,000 olup 224,000 kullanıcı ile 0-17 yaş grubu en son sırada yer almaktadır.

İnternet bankacılıkta kullanılan finansal işlemler; para transferleri, yatırım işlemleri, ödemeleri kredi kartı işlemleri ve diğer finansal işlemler adı altında toplanmıştır (Tablo 5).

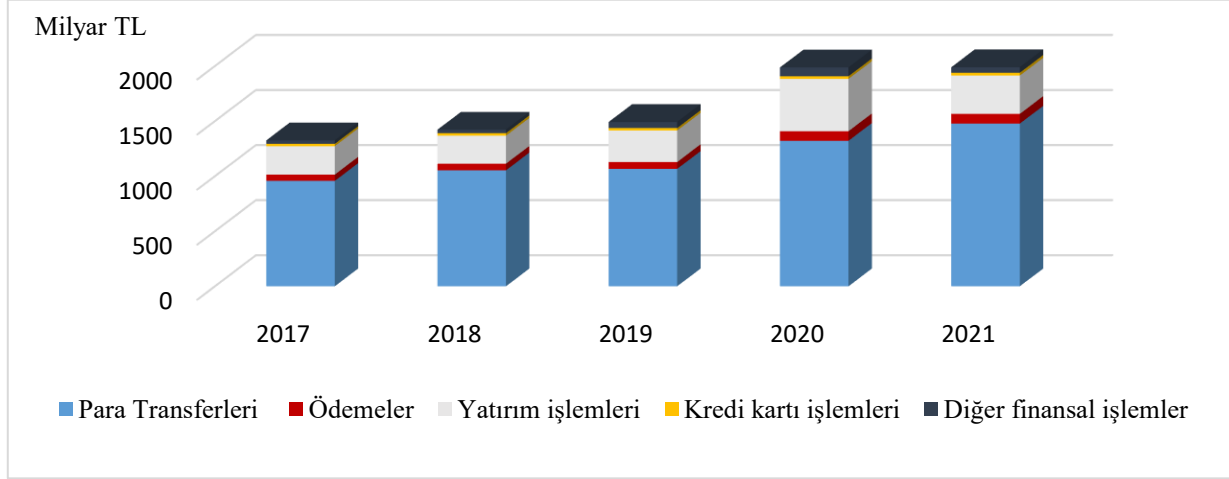
Tablo 5. İnternet Bankacılığında Finansal İşlemlerin Son 5 Yıla Göre Dağılımı

İnternet Bankacılığında Finansal İşlemler (Milyar TL)	2017	2018	2019	2020	2021
Para Transferleri	957	1,053	1,066	1,321	1,477
Ödemeler	57	60	62	87	88
Yatırım işlemleri	258	254	286	475	348
Kredi kartı işlemleri	21	23	23	24	26
Diğer finansal işlemler	32	32	55	80	50
Toplam	1,325	1,422	1,492	1,987	1,989

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Haziran ayı 2021 yılı verilerine göre sistemde kayıtlı olup en az bir defa giriş yapmak suretiyle internet bankacılığını kullanan müşteri sayısı 77,818,000'dir. İnternet bankacılığı hizmetlerinden faydalanarak yapılan işlemlerin tutarı yaklaşık olarak 2 trilyon TL'dir. EFT, döviz işlemleri ve havale gibi finansal işlemler 1 trilyon 477 milyar TL ile en büyük orana sahip olurken 348 milyar TL işlem hacmi ile yatırım işlemleri ikinci sırada yer almaktadır.

Grafik 7: İnternet Bankacılığında Finansal İşlemlerin Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

İnternet bankacılığında kullanılan yatırım işlemlerini; hisse senedi işlemleri, döviz işlemleri, yatırım fonları, vadeli hesaplar, repo işlemleri, altın işlemleri ile tahvil ve bono işlemleri şeklinde sınıflandırılmıştır (Tablo 6).

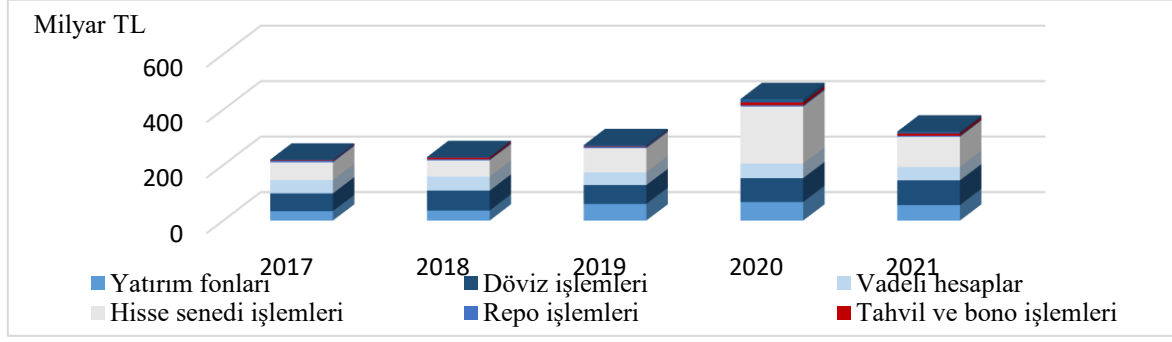
Tablo 6. İnternet Bankacılığında Yatırım İşlemlerin Son 5 Yıla Göre Dağılımı

İnternet Bankacılığında Yatırım İşlemleri (Milyar TL)	2017	2018	2019	2020	2021
Yatırım fonları	34	36	60	67	56
Döviz işlemleri	64	72	68	86	89
Vadeli hesaplar	48	50	46	52	48
Hisse senedi işlemleri	64	59	87	206	109
Repo işlemleri	6	4	5	5	4
Tahvil ve bono işlemleri	2	6	2	10	8
Altın	2	2	4	12	7
Toplam	220	229	272	438	321

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

2021 yılı haziran ayı verilerine göre yatırım işlemlerini ise 109 milyar TL ile hisse senedi işlemleri ilk sırada yer alırken 89 milyar TL'lik işlem ile döviz işlemleri ikinci sırada bulunmaktadır. Son sırada ise 4 milyar TL'lik repo işlemleri son sırada yer almaktadır.

Grafik 8: İnternet Bankacılığında Yatırım İşlemlerin Son 5 Yıla Göre Dağılımı

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

Haziran ayı 2021 yılı verilerine göre mobil bankacılık yapmak üzere sistemde kayıtlı olup en az bir defa giriş yapan müşteri sayısı 106 milyon 834 bin kişidir. Bu bağlamda mobil bankacılık işlemlerini kullanarak 3 trilyon 14 milyar TL'lik işlem yapılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Mobil Bankacılığında Finansal İşlemlerin Son 2 Yıla Göre Dağılımı

Mobil Bankacılık Finansal İşlemler (Milyar TL)	2020	2021
Para Transferleri	1057	1823
Ödemeler	50	97
Yatırım İşlemleri	74	848
Kredi Kartı işlemleri	83	151
Diğer Finansal İşlemler	78	95
Toplam	2015	3014

Kaynak: (Türkiye Bankalar Birliği, 2021)

4. Elektronik Bankacılık Hizmetlerinde Riskler

Ekonomide küreselleşme ve gelişen teknoloji finansal piyasalara da yansımış ve bankalarda bu gelişime ayak uydurarak elektronik bankacılığa geçiş yapmışlardır. Fakat elektronik bankacılığın banka ve müşterilere sağladığı maliyet faydası ve rekabet üstünlüğü ile birlikte ortaya güvenlik problemi çıkmaktadır. Özellikle internet ve mobil bankacılığı hem kullananlar hem de kullanmayanlar güvenlik kaygısı yaşamaktadırlar (Özcan, 2007).

Elektronik bankacılık hizmetlerinde daha çok kullanılan cihazlar bilgisayar ve cep telefonları olsa da tüm elektronik bankacılık hizmetlerinde internet altyapısı kullanılması ile birlikte klasik donanım, yazılım, bilgi erişimi ve iletimi riskleri kapsamında maddi, mali, itibari ve yasal riskler karışımına çıkmaktadır (Işkın, 2012).

Elektronik bankacılık, bankalar açısından rekabet avantajı ve personel maliyeti gibi avantajları yanında bankalar açısından önemli bir gider kalemi ortaya çıkarmaktadır bu gider teknolojik altyapı maliyeti olarak bankaların karşısına çıkmaktadır (Aliyeva, 2016).

Bilişim, “İnsanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişimde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin özellikle elektronik makineler aracılığıyla düzenli ve akla uygun bir biçimde işlenmesi bilimi, enformatik.” (TDK, 2021) Olarak tanımlanmakta ve bu tanımlamada yer alan bilginin başkaları tarafından ele geçirilmesi bilişim suçunu ortaya çıkarmaktadır.

Bankacılık açısından bilişim suçlarına baktığımızda kişisel verilerin ele geçirilmesi (banka, kredi kartı bilgileri, şifreler) banka sistemlerine yapılan saldırılar, sahte banka siteleri aracılığıyla dolandırıcılık, mobil şube saldırıları karşımıza çıkmaktadır. 2019 yılı ilk çeyreğinde Türkiye'ye 150 milyondan fazla zararlı yazılım saldırısı olmuştur (Enç, 2019).

“İstanbul Sultangazi’de cep telefonuna gelen virüslü mesajı onaylayan esnafın mobil bankacılık hesabından 15 bin lira para çekildi.” (DHA, 2020)

“2016 yılında Kuzey Koreli bilgisayar korsanları az kalsın Bangladeş Merkez Bankası’ndan 1 milyar dolar çalmayı başarıyordu. Tamamen tesadüfi bir aksilik yüzünden son anda parayı çekemediler, yaklaşık 81 milyon dolarla yetindiler.” (BBCNEWS, 2021)

Tarihe Lazarus Soygunu olarak geçen bu soygun “Geoff White” tarafından aktarılmaktadır. Bu tür saldırılar bize gösteriyor ki elektronik bankacılık kullanması faydaları yanında bilişim suçlarının iştahını kabartan bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Bankaların ve müşterilerin güvenlik önlemlerine yatırım yapmaları ve dikkatli olmaları bu tür saldırılardan korunmak için gerekliliktir.

4.1. Elektronik Bankacılığın Güvenli Kullanımı İçin Neler Yapılmalıdır?

Bankalar ve müşterilerin elektronik bankacılık hizmet ve ürünleri kullanmaları nedeniyle karşılaşacakları;

- İnternet Şubesi siber Saldırıları
- Mobil Şube Siber Saldırıları
- ATM Dolandırıcılıkları
- Kredi ve Banka Kartı Dolandırıcılıkları
- Cep Telefonu Dolandırıcılıkları

gibi elektronik bankacılık üzerinden kullanılan alternatif dağıtım kanallarının hepsine karşı bilişim suçu işlenebilmektedir. Bu suçlar *“crackers, hackers, (saldırgan ve kırıcı), joy-rider (izinsiz gezintiye çıkan), vandals (bilerek zarar veren), spy (casus), score keeper (skor tutucu), naive user (saf kullanıcı), e-dolandırıcılık, e-gasp, e-kapkaç, e-hile, parola hırsızlığı, parola avcılığı (phishing), sms üzerinden dolandırıcılık, hizmet engelleme saldırıları”* olarak sıralanabilir. Bu saldırılardan kaçınmak için şunlara dikkat edilmelidir;

- Ortak kullanım alanlarında bankacılık hizmetleri kullanılmamalıdır.
- Bilgisayar ve cep telefonlarımıza şifre konulmalıdır.
- Bankalardan gönderilen SMS’lerin gerçekliği kontrol edilmelidir.
- Şifreler hiç kimse ile paylaşılmamalıdır.
- Kablosuz modemler kullanılırken güvenlik talimatlarına uyulmalıdır.
- Lisanslı işletim sistemi ve programlar kullanılmalı asla kırık programlar kullanılmamalıdır.
- Lisanslı antivirüs programları kullanılmalıdır.
- Kaynağı belli olmayan güven vermeyen e-postalar asla açılmamalı direk silinmelidir.
- Yazılımlar güncel tutulmalıdır.
- Bankaların internet şubesine girerken ekran klavyesi kullanılmalıdır.
- Mobil şubeye girişte parmak okuyucu veya yüz tanımlayıcı özellikler kullanılmalıdır.
- Telefon ile arayarak banka personeli olduğunu iddia eden kişilere kişisel bilgiler asla verilmemelidir.
- Kaynağı belli olmayan programlar yüklenmemelidir.
- Hesaplar düzenli olarak kontrol edilmelidir.

- Her banka hesabı için farklı şifre belirlenmelidir.
- Güvenli Alışveriş Sertifikası olmayan online alışveriş sitelerinden alışveriş yapılmamalıdır.
- Kredi kartı ekstrelere kontrol edilmeli şüpheli işlemler bankaya bildirilmelidir.
- Banka ve kredi kartları online alışverişe kapalı olmalı sadece kullanılacağı zaman açılmalıdır.

Sonuç

Bankacılık hizmetleri geleneksel bankacılık olarak şubelerden yürütülürken günümüzde teknoloji ve bilişim-yazılım sistemlerinin her sektöre olan etkisinden finansal sektörlerde etkilenmiş ve bankacılık hizmet ve ürünleri dijital ortamda online şekilde müşterilerle buluşmuşlardır.

Bilgisayar ve akıllı cep telefonlarının hayatımızın her noktasına sirayet etmesi iletişim kolaylığı, hızı ve ulaşılabilirliği bizlerin mobil ve internet bankacılığında faydalanmasına olanak sağlamış ve dijital bankacılık kullanımı 0-17 yaş aralığında dahi 2021 yılı haziran ayı itibariyle 224 bin kişi ye ulaşmıştır. Nisan-Haziran 2021 dönemi içinde toplam (bireysel ve kurumsal) aktif dijital bankacılık kullanıcı sayısı 70 milyonu geçmiştir.

Aralık 2019 yılında Çin'in Wuhan eyaletinde başlayan ve hızla dünyaya yayılan Covid-19 virüsü sebebiyle dünya sağlık örgütü tarafından pandemi ilan edilmesiyle birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sıkı tedbirler alınmıştır. Bankacılık sektörüne ilişkin kredi genişlemesi düşen talebin artması için alınan önlemlerden biriyken kısmi çalışma yöntemi de yine temasın azalması ve virüsün yayılma hızının düşmesi için alınan önlemlerden bir tanesiydi. Bu dönemde kapalı olan veya kısmi çalışma uygulayan banka şubelerine gidilemediğinde dijital bankacılık hizmetlerinin ne kadar kıymetli ve kullanışlı olduğunu daha net gördük. Bu durum bize gelecekte bankacılık sektörünün dijital ortamda genişlemeye devam edeceği ve şube bankacılığının kullanımının azalacağına mesajını vermektedir.

Kaynakça

- Özcan, Z. Ö. (2007). Türkiye'de Elektronik Bankacılık: İnternet Bankacılığı Üzerine Bir Çalışma. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, H. (1993). *Daha Hızlı Daha Güçlü Daha Yüksek*. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği.
- Aliyeva, B. (2016). Bankacılık Sisteminde İnternetin Olumlu ve Olumsuz Yönleri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 237-252.
- Bal, E. (2020). Akıllı Cep Telefonu Bağımlılığı: Kişilik Özellikleri ve Kullanım Örüntülerinin Etkinliği Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(1), 369-394.
- BBC NEWS. (2021, 22 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57554598>
- Aylık Bülten. (2021, 20 Ağustos). BDDK. Erişim Adresi: <https://www.bddk.org.tr/>: <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>
- Bingöl, H., & Karakoç, M. M. (2015). İnternet Bankacılığı ve Telekomünikasyon Alanında Siber Güvenliğe Genel Bakış. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 4 (1), 23-35.
- DHA. (2020, 4 Mart). *cnnturk*. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/onayladigi-mesaj-yuzunden-banka-hesabi-bosaltildi>.
- Enç, U. (2019, 29 Ekim). *Sözcü Gazetesi*. Sözcü Gazetesi Haberler Ekonomi: Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/siber-guvenlik-uzmani-celik-mobil-bankacilik-saldirilarinda-turkiye-ikinci-sirada-5416975/>
- Eğmir, R. T., ve Sağbaş, İ. (2021). ATM Bankacılık Sistemi ve Regülasyon Faaliyetleri. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 8(24), 24-36.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve Teknoloji*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Işın, F. B. (2006). Teknoloji Araçlarının Bankacılık Sektöründe Uygulanabilirliği ve Türkiye'deki Bu Doğrultudaki Bankacılık Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 107-120.
- Işkın, S. A. (2012). *Elektronik Bankacılık Hizmetleri ve Denetim*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Kansu, M. (2000). Telefon Bankacılığı. *Banka ve Para Teknolojileri Dergisi* 10, 36.
- Koçaşlı, İ. O. (2017). Yeni Teknolojilerin Türk Bankacılık Sektörüne Ekonomik Etkileri. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(3), 375-412.
- Koca, Z. (2018). Atm (Otomatik Vezne Makinesi) Güvenilirliği ve Yapılması Gerekenler. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 7(2), 174-180.
- Korkmaz, S., & Gövdeli, Y. E. (2004). Türk Bankacılığında Alternatif Dağıtım Kanalları ve Ürünleri ile Bunların Gelişiminde ve Pazarlanmasında Eğitimin Önemi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-12.
- Mattila, M., & Suoranta, M. (2004). Mobile Banking and Consumer Behaviour: New Insights Into The Diffusion Pattern. *Journal of Financial Services Marketing*, 8(4),354-366.
- Seyrek, H. İ., & Akşahin, A. (2016). Mobil Bankacılık Uygulamaları Kalite Faktörlerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Karşılaştırılması. *International Review Of Economics And Management*, 4(3), 47-61.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2021, Haziran). *Türkiye Bankalar Birliği İstatistik Raporlar*. Türkiye Bankalar Birliği.Erişimadresi:https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3621/Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Haziran_2021.pdf
- Türkiye, M. (2017, Kasım 2). *Marketing Türkiye*. Erişim adresi: www.marketingturkiye.com.tr: <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/iscep-10-yasinda/>
- Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. (2018). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TCMB. (2021, 24 Ağustos). *TCMB*. Erişim adresi: www.tcmb.gov.tr: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Odeme+Sistemleri/Turkiyedeki+Odeme+Sistemleri/Elektronik+Fon+Transfer+%28EFT%29+Sistemi>
- TDK. (2021, 21 Ağustos). *Türk Dil Kurumu*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erisim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Vurucu, M., & Arı, M. U. (2015). *Bankacılık Ürün ve Hizmetleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yazıcı, M. (2011). *Bankacılığa Giriş*. İstanbul: Beta.
- Zeybek, H. (2018). Dijital Bankacılık. *Mali Çözüm*, 28(150), 79-107.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Mehmet UÇAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Programı

mehmet.ucar@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6078-7536

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Öğretim Elemanı olarak çalışmakta olup 2017 yılından bu yana bölüm başkanlığını da yürütmektedir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında 2015 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve doktora eğitimine devam etmektedir.

Öğr.Gör. Müjdet GÜNGÖR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Programı

mujdetgungor@nevsehir.edu.tr

ORCID:0000-0001-8327-2543

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Öğretim Elemanı olarak çalışmaktadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik Anabilim Dalında 2017 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Uzaktan Algılama ve CBS Anabilim Dalında doktora eğitimine devam etmektedir.

Öğr. Gör. Ferhat CANLITEPE

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü Lojistik Programı

ferhatcanlitepe@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6078-7536

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü Öğretim Elemanı olarak çalışmakta olup 2018 yılından bu yana bölüm başkanlığını da yürütmektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında Finansman Programında 2013 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve doktora eğitimine Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında devam etmektedir.

Öğr. Gör. Mert Anıl ATAMER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Programı

mertatamer@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1238-9020

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Öğretim Elemanı olarak çalışmaktadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında 2018 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve doktora eğitimine Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında devam etmektedir.

TÜRKİYE'DE REEL SEKTÖR DIŞ BORÇLANMASININ GELİŞİMİ THE DEVELOPMENT OF REAL SECTOR EXTERNAL BORROWING IN TURKEY

Mehmet UÇAR

Melek KIDEMLİ

Feyzullah TECİRLİ

Özet

Ülkelerin sosyo-ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli olan finansal ihtiyaçları, dünya ekonomisinde finansal piyasaların giderek serbestleşmesi ve finansal araç çeşitliliğinde meydana gelen gelişmeler uluslararası finansman hacminin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu gelişmeler, gerek gelişmiş ülkeler gerek gelişmekte olan ülkeler için bir finansman kaynağı olarak dış borçlanmanın önemini artırmıştır. Türkiye’de de özellikle finansal serbestleşme faaliyetlerinin artmasıyla dış borçlanmaya daha fazla başvurulmaya başlanmıştır. Literatürde dış borçlanmaya yönelik çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada literatürden farklı bir bakış açısıyla reel sektörün dış borçlanmasına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, 2002-2020 dönemi kapsamında Türkiye’de reel sektör (finansal olmayan kuruluşlar) dış borçlanmasının gelişimi değerlendirilerek; reel sektörün toplam dış borç stoku ile ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişki teorik olarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dış Borçlanma, Reel sektör dış borçlanması, Ekonomik Büyüme, Türkiye.

Abstract

The financial needs of countries, which are necessary to achieve their socio-economic goals, the gradual liberalization of financial markets in the world economy and the developments in the diversity of financial instruments have led to an increase in the size of international financing. Therefore, these developments have increased the importance of external borrowing as a source of finance for both developed and developing countries. In Turkey, especially with the increase in financial liberalization activities, external borrowing has started to be applied more. There are many studies on external borrowing in the literature. This study focuses on external borrowing of the real sector from a different point of view than the literature. Accordingly, by evaluating the development of external borrowing of the real sector (non-financial institutions) in Turkey within the 2002-2020 period; the relationship between the total external debt stock of the real sector and economic growth and fixed capital investments has been examined theoretically.

Keywords: External Borrowing, Real sector external borrowing, Economic Growth, Turkey.

Giriş

Türkiye, dış borçlanmaya yani dış kaynak kullanımına 1980’li yıllardan itibaren finansal piyasaların küreselleşmeye başlamasıyla birlikte daha fazla yönelmiştir. Finansal serbestleşmenin başladığı 1989 yılından itibaren ise önceki dönemlere nispeten, özel sektörün ve dolayısıyla özel sektörün oluşturan finansal ve finansal olmayan kuruluşların dış borçlanması da kolaylaşmıştır. 2002 yılına kadar toplam dış borçlanmada kamu sektörünün payı yüksektir. 2002 yılından sonra ise toplam dış borçlanmada özel sektörün payı daha yüksektir. Özel sektör dış borçlanması içinde ise, finansal olmayan kuruluşların payı daha yüksektir. Türkiye’de özel sektördeki finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) dış borçlanmasında görülen artışın sebebi, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ)’in payının daha yüksek olması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca reel sektörün döviz ihtiyacını, dış kaynaklardan karşılamak zorunda kalması da, reel sektörün dış borç stokunun artmasının diğer bir nedenidir.

Reel sektörün dış borçlanmasının gelişimi ve bazı iktisadi faktörlerle ilişkisini incelemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Literatürde, dış borçlanmaya yönelik çok sayıda çalışma yer almasına karşın reel sektörün (özel sektördeki finansal olmayan kuruluşların) dış borçlanmasına ilişkin az sayıda çalışma bulunması da bu çalışmanın önemini ifade etmektedir. Bu kapsamda çalışmada öncelikle dış borçlanmaya yönelik kavramsal açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra 2002-2020 döneminde Türkiye’de değişen dış borç yapısı ve reel sektör dış borçlanmasının vade yapısı ve gelişimi incelenmektedir. Sonraki adımda reel sektör dış borçlanması ile GSYH, sabit sermaye yatırımları teorik olarak incelenmektedir.

1. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında, çalışmaların büyük bölümünün toplam dış borçlanmayı etkileyen göstergelerin belirlenmesine yönelik olduğu gözlenmiştir. Ayrıca son yıllarda dış borçlanmada kamu-özel ayırımına odaklanan çalışmaların sayısının arttığı da görülmüştür. Bununla birlikte finansal sektörün dış borçlanmasına odaklanan çalışmaların ise oldukça sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Tablo 1’de dış borçlanmaya yönelik çalışmalardan bazılarının yer verilmiştir.

Tablo 1. Dış Borçlanmaya Yönelik Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler	Bulgular
Altıntaş & Alancıoğlu (2021)	1991-2015 / 16 gelişmekte olan ülke	Westerlund ve Edgerton, Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testleri	Dış borç ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Akkuş (2021)	2000:4-2019:1 / Türkiye	Hacker - Hatemi-J (2006) nedensellik testi	Özel sektör dış borç stokundaki pozitif ve negatif şokların CDS risk primindeki pozitif şokların bir nedeni olduğu; CDS risk primlerindeki pozitif şokun ise özel sektör dış borç stokundaki negatif şokun bir nedeni olduğu tespit edilmiştir.
Yıldız & Sağdıç (2021)	1997-2019/ BRICS-T ülkeleri	Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) Tahmincisi	Tüm ülkeler bazında toplam dış borç, kamu dış borcu ve özel sektör dış borcunun ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde negatif etki yaptığı saptanmıştır.
Edo, Osadolor & Dading (2020)	2005-2017/ Sahra-Altı Afrika ülkeleri	Panel ARDL yöntemi	Kısa vadede dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönlü; uzun dönemde ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler		Bulgular
Qureshi & Liaqat (2020)	1990-2015/ gelir düzeyine göre sınıflandırılmış 123 ülke	Panel vektör otoregresyon yöntemi	Dış borç stoku, ekonomik büyüme	Dış borcun genel olarak ekonomik büyüme oranı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu; alt ve üst orta gelirli ülkelerde ise gelir artışı ile pozitif olarak ilişkili olduğu belirlenmiştir.
Kıdemli & Sürekçi Yamaçlı (2020a)	2000:1-2016:4/ Türkiye	ARDL Analizi, Hata Düzeltme Modeli (ECM)	Özel sektör toplam dış borç stoku/GSYH, bütçe dengesi/GSYH, yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, reel döviz kuru, sabit sermaye yatırım harcamaları/GSYH, ihracat/GSYH, ithalat/GSYH, BİST-100/GSYH	Uzun dönemde özel sektör dış borçlanması ile yurtiçi faiz oranı arasında negatif yönlü; reel efektif döviz kuru, BİST-10, ihracat ve ithalat hacminin özel sektör dış borcu üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu; bütçe dengesi, sabit sermaye yatırım harcamaları ve yurtdışı faiz oranının özel sektör dış borçlanması üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir.
Kıdemli & Sürekçi Yamaçlı (2020b)	2000:1-2016:4/ Türkiye	ARDL Analizi, Hata Düzeltme Modeli (ECM)	Özel sektör kısa vadeli dış borç stoku/GSYH, Özel sektör uzun vadeli dış borç stoku/GSYH, bütçe dengesi/GSYH, yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranı, reel döviz kuru, sabit sermaye yatırım harcamaları/GSYH, ihracat/GSYH, ithalat/GSYH, BİST-100/GSYH	Özel sektör kısa vadeli dış borç stoku ile bütçe dengesi, döviz kuru, sabit sermaye yatırım harcamaları arasında pozitif yönlü; Özel sektör kısa vadeli dış borç stoku ile LIBOR ve ithalat arasında negatif yönlü ilişki belirlenmiştir. Özel sektör uzun vadeli dış borç stoku ile yurtiçi faiz, LIBOR, sabit sermaye yatırım harcamaları, ihracat, BİST-100 göstergesi arasında pozitif yönlü; döviz kuru ile negatif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. ECM sonucu ise, kısa vadedeki dengesizliğin uzun vadede düzeleceğini göstermiştir.
Kıdemli & Sürekçi Yamaçlı (2020c)	2002:1-2018:4 / Türkiye	ARDL Analizi, Hata Düzeltme Modeli (ECM)	Reel döviz kuru, özel sektör reel dış borç stoku, LIBOR, yurtiçi faiz oranları, reel GSYH	Özel sektör reel dış borçlanması üzerinde yurtiçi faiz oranının negatif yönlü; reel efektif döviz kuru ve LIBOR göstergelerinin pozitif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca özel sektör reel dış borç stoku ile reel GSYH arasında ise istatistiki olarak anlamsız ilişki olduğu belirlenmiştir.
Arslan & Athwari (2019)	1980-2017/ Türkiye	VAR Modeli	Dış borç stoku, GSYH, DYY, dış rezervler (ihracat, ithalat)	GSYH, DYY ve dış rezervlerin dış borcu uzun vadede etkileyen önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir.
Kırcı Çevik, Kırcı ve Çevik (2018)	1989-2017/ Türkiye		Özel sektör dış borçlanması, dış borç yükü, iç borç yükü değerlendirilmiştir.	Belirtilen dönemde Türkiye'nin dış borç yükünün iç borç yüküne kıyasla daha yüksek seviyede olduğu ve 2007 yılı sonrası dönemde dış borç yükünün daha çok özel sektör

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler		Bulgular
				üzerine kaydığı belirtilmektedir.
Dayar ve Sandalcı (2017)	2002-2015/Türkiye	Özel sektör dış borçlanması ile ihracat, sabit sermaye yatırımları, büyüme değerlendirilmiştir.		Özel sektör borçlanmasının arttığı yıllarda ihracatın arttığı ve özel sektör sabit sermaye yatırımlarının ise kriz yılları hariç arttığı gözlenmiştir. Ayrıca büyümenin özel sektörden beslenerek büyüdüğü belirtilmektedir.
Dücan (2017)	2002:1–2015:2/ Türkiye	VAR ve Johansen Eş bütünleşme Analizleri	Özel Sektör Yurtdışı Uzun Vadeli Kredi Borç Stoku, Sermaye Malı İthalatı, İhracat, Sanayi Üretim Endeksi	Özel sektör yurt dışı kredi borcu ile toplam mal ihracatı ve sanayi üretim endeksi arasında güçlü, pozitif ve istatistikî olarak anlamlı ilişki belirlenmiştir.
Akduğan (2017)	1970-2015/ Türkiye	ARDL Analizi	Toplam Dış Borç Stoku, Enflasyon Oranı, Döviz Kuru, Gayrisafi Yurtiçi Tasarruflar, Kişi Başına GSYH, Borç Servisi, Bütçe Dengesi, Para Arzı, Yurtiçi Krediler, Dış Açıklık	Toplam dış borç stoku üzerinde; enflasyon oranı, döviz kuru ve para arzının etkisi negatif yönlü; kişi başına GSYİH, borç servisi, bütçe dengesi, dış açıklık ve yurtiçi kredilerin etkisinin pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir.
Ferreira (2016)	2001-2012/ 28 AB ülkesi	Panel Granger nedensellik analizi	Dış borç stoku, özel sektör ve kamu sektörü borcu, ekonomik büyüme	Kamu borcundan iktisadi büyümeye doğru pozitif ve anlamlı bir nedensellik ilişkisi varken; dış borçtan iktisadi büyümeye doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Özel sektör borcundan iktisadi büyümeye doğru ise, negatif ve anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Adamu ve Rasiah (2016)	1970-2013/ Nijerya	ARDL Modeli	Petrol Fiyatları, Döviz Kuru, Borç Servisi/İhracat, Gayrisafi Yurtiçi Tasarruflar, Mali Açık Serileri	Petrol fiyatları, borç servisi ve yurtiçi tasarruf düzeyinin Nijerya'nın dış borcunu belirlemede önemli rolü olduğu tespit edilmiştir.
Siddique, Selvanathan, & Selvanathan (2016)	1970-2007/ çok borçlu fakir 40 ülke	Panel ARDL analizi	Dış borç, ekonomik büyüme, sermaye oluşumu, ticaret ve nüfus artışı	Hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde dış borcun negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Dücan ve Bakan (2015)	2010-2015/ Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik Analizleri	Özel Sektör Yurtdışı Kısa Vadeli Kredi Borç Stoku, Toplam Mal İthalatı, Toplam Mal İhracatı, Sanayi Üretim Endeksi	Özel sektör kısa vadeli kredi borç stoku ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin ithalat ve ihracatın nedeni olduğu belirlenmiştir.
Lau, Lee ve Arip (2015)	1970-2013/ Malezya	Johansen Eş bütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi	Toplam Dış Borç Stoku, GSYH, Reel Faiz Oranı, Enflasyon, Para Arzı/Uluslararası Rezervleri	Çalışmanın sonucunda; dış borç ile enflasyon oranı arasında kısa dönemli ilişki bulunmuştur. Uzun dönemde ise, para arzı/uluslararası rezervler ve GSYİH değişkenlerinden dış

Yazar/ Tarih	Dönem/ Ülke	Yöntem/ Değişkenler		Bulgular
				borç stokuna doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Erataş ve Başcı Nur (2013)	1990-2010/ 8 Ülke	Panel Veri Analizi	Dış Borç Stoku ve Büyüme	Çalışmadaki 8 ülke; Çin, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Meksika, Brezilya, Arjantin Ve Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Dış borçlanma, aşırı borçluluk olgusunun ortaya çıkmasına paralel olarak, büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Hallak (2009)	1990-2007/ Gelişmekte olan Ülkeler, Güney Kore ve İzlanda	En küçük Kareler Yöntemi	Özel Sektör Dış Borç Servisi, Uzun Vadeli Dış Borç Stoku, Özel Sektör İç Borç Stoku, Ekonomik Büyüme, Yatırım Harcamaları, Enflasyon Oranı, Dış Açıklık, Borç Servisi/İhracat, Siyasi İstikrar Göstergeleri, Uluslararası Kredi Kuruluşlarının Etkisine Ait Göstergeler, Sabit Döviz Kuru	Ülkelerin özel sektör dış borçlanmasında finansal istikrar önemli bir etkiye sahiptir. Özel sektör dış borç stokunun yatırımlar ile arasında negatif yönlü; ekonomik büyüme, dış açıklık oranı, enflasyon ve borç servisi/ihracat ile arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Küçüksu (2008)	2001-2007/ Türkiye	En Küçük Kareler Yöntemi, Çoklu Regresyon Modeli	Reel Sektörün Dış Borç Stoku, Reel Sektörün Yurt İçi Bankalardaki Döviz Tevdiat Hesapları, İthalat, İhracat, Enflasyon, Döviz Kuru, Yurtiçi Faiz	Döviz kurlarındaki değişimin reel sektörün döviz borçlarında ve reel sektör döviz tevdiat hesaplarında azalışa neden olduğu belirlenmiştir.
Were (2001)	1970-1995/ Kenya		GSYİH, Büyüme hızı, Dış borç stoku/GSYİH, Bütçe açığı/GSYİH, Enflasyon oranı, Kamu yatırımları, Borç servisi/İhracat, Özel kesim yatırımları/ GSYİH ve beşeri sermayedeki gelişmeler	Dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini olumsuz bulmuştur.
Iyoha (1999)	1971-1994/ Sahra Altı Afrika Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Dış Borç Stoku, Ekonomik Büyüme	Artan dış borç stokunun ve aşırı/büyük borç servisinin yatırımlar üzerinde negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Glasberg & Ward, (1993)	1973-1985/ Gelişmekte olan 43 ülke	EKK yöntemi	Gayri safi yurt içi hâsıla, Dış borç stoku (İmtiyazlı krediler ve imtiyazsız krediler), dış borç servisi, ticari yapıdaki farklılıklar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları	1960-1970 döneminde borç servisi yüksek olan devletler daha fazla büyüme artışı yaşamışlardır. Buna karşın 1973-1985 döneminde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2'de yer alan çalışmalarda genellikle dış borçlanmayı etkileyen gösterge olarak; ekonomik büyüme, döviz kuru, ithalat, ihracat, faiz, yatırım harcamaları, enflasyon, sanayi üretim endeksi, bütçe dengesi gibi değişkenlerle çalışılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda, bağımlı değişken olarak reel sektör (özel sektör finansal olmayan kuruluşlar) dış borçlanması üzerine yoğunlaşan çalışma sayısının ise sınırlı olduğu görülmüştür.

2. Dış borçlanma ve Türkiye’de Reel Sektör Dış Borçlanması

Dış borçlanma, bir ülkedeki resmi ve özel kesimin yabancı devletlerin bünyesindeki resmi ya da özel olan finans kaynaklarından belirli bir vadede ve belirli bir ilaveyle geri ödenmek üzere para ve benzeri şeyler almasıdır. 1980’li yıllardan itibaren dış borçlanma ve borçluluk konuları önem kazanmaya başlaması nedeniyle 1984 yılında borçlanma tanımında ve borçlanma verilerinin oluşturulmasında belirli bir standart sağlamak amacıyla, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kuruluşlar tarafından çalışma grubu oluşturulmuştur. 1988 yılında oluşturulan bu çalışma grubunun önerdiği ve Türkiye Hazine Müsteşarlığı’nın da referans aldığı tanıma göre; dış borçlanma, bir ülkenin belirli bir zaman dilimindeki gayrisafi dış borçları ve borç alan ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye bağlı olarak sağlanan kısa, orta ve uzun vadeli yükümlülükleri kapsamaktadır (Sarı, 2004).

Dış borçlanma, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın borçlanma verileri dikkate alındığında şu şekillerde sınıflandırılabilir: Borcu alan kuruluşun statüsüne göre, kamu ve özel sektör dış borçlanması; borcun alındığı kaynağa göre, devletlerarasında yapılan, uluslararası kuruluşlardan yapılan, tahvil ihracı karşılığında piyasalardan yapılan ve yabancı bankalardan yapılan dış borçlanmalar; alınan borcun vade yapısına göre, kısa, orta ve uzun vadeli dış borçlanma; finansman türlerine göre, proje-program kredileri, bağlı-serbest krediler, borç erteleme-röfinansman kredileri, satıcı kredileri aracılığı ile yapılan dış borçlanma; geri ödeme şekillerine göre, dövizle geri ödenen ve milli para ile geri ödenen dış borçlanmalardır (TCMB, EVDS).

Ülkeler için, 1980’li yıllardan itibaren finansal piyasaların küreselleşmesi ile birlikte sermaye birikimi ve kalkınmanın finansmanında dış kaynak kullanımı önemli bir etken olmuştur. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınma hamlelerinin sürdürülebilmesi için iç kaynaklar yetersiz kaldığında dış kaynaklardan yararlanma yolu seçilir. Alınan dış borçların faydalı ve etkili olabilmesi, alınan borçların rasyonel projelerde kullanılmasına, hükümetin ve kamu otoritelerinin basiretli ve eldeki kaynakları etkin kullanılabileceği bir altyapı oluşturabilmelerine bağlıdır (Ulusoy, 2018, s.287).

Türkiye’de ekonomik gelişmeyi değerlendirirken ilk olarak Cumhuriyet dönemine bakıldığında, Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişme Osmanlı Devleti’nden devralınan bir yapı üzerinde oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nde üretim büyük ölçüde tarıma dayalıydı. Ayrıca sanayi gelişmemiş, buna karşılık özellikle ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi kesimler Osmanlı Devleti’nin son 50-60 yıllık döneminde önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Osmanlı Devleti’nin dış borçları, üretimde kullanılamamıştır. Dış borçlar, ülke kaynaklarının yabancılara aktarmanın bir aracı durumuna gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’nin ilk borç kaydını, 1914 yılında Osmanlı Devleti’nden devralınan 142.2 milyon sterlin olan dış borç oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki olumsuz tecrübeler ve 1929 Ekonomik Buhran’ı, Türkiye’ni borçlanma imkanlarını olumsuz etkilemiştir. 1930-1938 döneminde millileştirme girişimleri nedeniyle önemli düzeyde dış borçlanmaya yönelim olmuştur. Türkiye’nin ilk dış borçlanması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın kurulabilmesi amacıyla gerçekleşmiştir. Bu amaçla 1930 yılında Amerikan menşeli kuruluştan 10 milyon dolar tutarında alınan borç, ilk dış borç olarak değerlendirilmektedir. 1934 yılında Sovyetler Birliği’nden 8 milyon dolar; 1936-1938 döneminde İngiltere’den 16 milyon sterlin daha dış borçlanma gerçekleşmiştir. 1939-1950 dönemi sonuna kadar dış borçlanma ciddi düzeyde artış göstermiştir. Nitekim ikinci dünya savaşı sonuna gelindiğinde 1939 yılı başına göre %266 dış borçlanma oranında artış olmuştur (Yavuz, 2009, 212). 1950-1977 döneminde dış borçlanmanın artış hızı artmıştır. Bu süreçte görülen liberal politikaların yetersizliği ve iç-dış dengenin bozulması da dış borçlanmayı olumsuz anlamda etkilemiştir. 1963-1977 döneminde Türkiye’nin moratoryum (borç erteleme) ile beraber dış borçlanma 7.2 milyon dolara kadar artmıştır. 1977-1980 döneminde ise artan dış borçları ve faizlerini geri ödeme problemiyle karşılaşan Türkiye, vadesi ve faiz oranını göz ardı ederek yeni dış borçlanmalar gerçekleştirmiştir.

1980’li yıllarda ortaya çıkan piyasalar ve uygulanan finansal liberalizasyon politikaları, gelişmekte olan ülkelerin finansallaşma sürecini hızlandırmıştır (Lapavitsas, 2013). Bu kapsamda Türkiye’de de 1980’li yıllardan itibaren dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme modeline yönelim olmuş ve dış ticaret

serbestleştirilmiştir. Bunun yanı sıra ithal ikameci politikalara dayalı, ihracata yönelik sanayileşme modelinin altyapısının oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Ayrıca finansal piyasaların serbestleştirilmesi amacıyla 1989 yılındaki Türk Parasının Kıymetinin Korunması Hakkında alınan 32 Sayılı Karar ile finansal serbestleşme tam anlamıyla gerçekleştirilmiştir. 1980’li yılların başlarında yaklaşık 18.3 milyar dolara yükselen dış borç rakamı, 1989 yılında yaşanan finansal liberalizasyon süreciyle beraber daha da yükselmiştir (Karagöl, 2010, s.9).

1980’den başlayarak 1990’da tamamlanan süreçte dünya pazarlarına açılma şansı yakalanmıştır. Mal piyasaları dışa açılmıştır ve ticaret kotaları altındaki ithalat rejimleri serbestleştirilmiştir. 1980 yılının başlarında Türkiye Ekonomisinde ilk defa enflasyon %107 olmuştur. 24 Ocak 1980’de yürürlüğe giren istikrar tedbirlerine karşın enflasyon kontrolden çıkmıştır. Ancak anti-enflasyonist politikalar ve dışa açılmayı teşvik eden kararlar sayesinde 1981 yılında enflasyon oranı düşürülebilmştir. Büyüme hızı negatifken %4,1 oranına yükselmiştir. Aynı zamanda ihracata verilen teşviklerle ihracatın artırılması sağlanmıştır, dış ticaret açığı azalmıştır. Özel sermaye için verilen ihracat teşvikleri ve düşük ücret maliyetlerinin getirdiği avantajlar kısa dönem karlar açısından önem arz ederken, sektörün kar oranları yükselmiştir ve ücretli emeğin sektörel katma değer içindeki payı düşmüştür. 1988-1989 yılında reel üretim sektörlerine değil, dışa açılım için finans ve kambiyo hizmetlerini kapsayan politikalar hedeflenmiştir. Bu amaçla sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmış ve kambiyo rejimi serbestleştirilmiştir. 1980-1990 arası dönemde Türkiye Ekonomisi ile dünya pazarları arasındaki ilişki giderek güçlü bir bağ oluşturulmuştur. Bu süreçte takip edilen dışa açık kalkınma politikaları kapsamında ihracat ve ithalat hacminde göreceli artışlar oluştu. Bu süreçte Artan ihracat gelirleriyle dış borç anapara ve faizleri düzenli biçimde ödeme olanağına kavuşmuştur. Böylece dış kredi itibarı yükselmiştir. Bunun sonucu olarak hem çok yanlı uluslararası kuruluşlardan kredi sağlanabilmiş hem de uluslararası özel sermaye kuruluşlarından borçlanılmaya başlanılmıştır (Seyidoğlu, 2017, 728). 1980’li yılların sonunda enflasyon, iç ve dış borçlanma, dış açık sorunları yaşanmaya devam ederken, ekonomik büyüme de gerilemiştir (Süreççi Yamaçlı, 2017, s.95).

1990 yılı sonrasında Türkiye ekonomisinde yaşanan 1994 ve 2001 krizleri yaşanmıştır. 1990’lı yıllarda, 32 sayılı karar’a dayanan altyapı ile sayesinde yurtiçi tasarruf yetersizliğinde, yükselen kamu açıklarının finansmanını karşılamak için, Türkiye’de sıcak para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Reel faizle borçlanmak suretiyle kamu açıklarının finansmanını sağlamayı amaçlayan bu politika, özel sektöründe borçlanma serüvenine dahil etmiştir. Bu politikayla hem kamu hem özel sektör dış borçlanması özendirilmiştir (Sarı, 2004, s.56). 1980 yılında 18,3 milyar dolar olan dış borç, 1994’te 65.6 milyar dolara, 2000 yılında ise 118.6 milyar dolara kadar yükselmiştir (Karagöl, 2010, s.9).

2000’li yıllara hem kamu hem özel sektör yüksek borç stoku ile girmiştir. Türkiye, 2000 yılının Kasım ayında dövizle yönelik spekülasyon saldırıya, çok yüksek faiz, önemli düzeyde döviz rezerv kaybı, 7,5 milyar dolarlık IMF kredisi ile karşılık vermiştir. Ancak 19 Şubat 2001’de gerçekleşen spekülasyon saldırı karşısında, krize karşı savunma gücü zayıf kalmıştır. 21 Şubat 2001’de bankalar arası para piyasasında gecelik faiz %6200 gibi değere ulaşmıştır. Merkez bankası rezerv kaybı ise 5.36 milyar dolar düzeyinde olmuştur. 2008 yılında Dünya ekonomisini etkisi altına alan Küresel Kriz patlat vermiştir. Bu kriz finansal piyasalardan kaynaklı olsa da, reel sektöre de sıçramıştır. Finansal krizin reel sektöre sıçramasıyla, dünya genelinde büyüme hedefleri aşağı yönde revize edilmiştir. Türkiye’de de büyüme hedefi aşağı yönde revize edilmiştir. Bunun yanı sıra reel sektör yatırımlarının artırılabilmesi amacıyla faiz oranları da aşağı yönde revize edilmiştir. Öte tandan KOBİ’leri desteklemek amacıyla kredi olanakları artırılarak, kredi borçlarını ödeyemeyen işletmelere yönelik indirim ve erteleme imkânı verilmiştir. Ayrıca 1999 yılında “Enflasyonla mücadele ve mali uyum programı” ile sıkı maliye politikası ile enflasyonla mücadele yönelik kur ve para politikası öngörülmüştür. Bu kapsamda 2000 yılının ocak ayından 2001 yılının Temmuz ayına kadar geçerli olan nominal çıpa uygulamasıyla döviz kuruna ait aylık değerler öncesinden ilan edilebilmiştir. Bu programın amacı, kamu borçlanması ve borç faizlerinin ödenmesinin yanında özel sektör ücret ve fiyat artışlarının tespit edilebilmesidir (Ayhan, 2016, s. 113). Daha sonra 2001 yılında da Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. 2002 yılından itibaren ise enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Merkez

Bankasının düşük enflasyon hedeflemesi için uyguladığı para politikası araçları 2007 yılına kadar bu hedefin tutturulmasını sağlamıştır. Bu dönemde reel faiz yüksekliği nedeniyle gerçekleşen sermaye girişleri kurları düşürürken, düşen döviz kuru da enflasyonu baskı altına almıştır. Döviz kurundaki düşüşün devam etmesi ve yurtiçi faizlerin yüksek olması, reel sektör için dış borçlanmayı cazip hale getirmiştir. Bunun yanında bu dönemde BDDK'nın bankaların döviz pozisyon açığını engellemek için koyduğu kısıtlamalardan dolayı da, ithalatçı şirketler yurtdışı piyasalardan borçlanmaya yönelmişlerdir (Küçüksu, 2008, 78). Türkiye'de 2006'dan itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaktadır. Bu süreçte ekonomik büyümede ciddi yol alınmasıyla beraber dışa bağımlılık da artmıştır. Bunun sebebi, dışa açıklığın artmasıyla farklı sektörlerde dışa açılma artmıştır. Ancak milli paranın değerlendirilmesi, ithalatın artıp ihracatın gerilemesine yol açtığı için, ihracata yönelimi azaltmıştır. Bu kapsamda özellikle özel sektör finansal ve finansal olmayan kuruluşlarının dış borçlanmasına bakıldığında, dış kaynak kullanımını artarak devam etmiştir. Toplam özel sektör dış borçlanması içinde finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) payının artarak devam etmesi dikkat çekicidir. Bunun temel nedeni, ithal bağımlı yatırım mallarının üretimidir. Çünkü finans dışı özel sektör, ucuz döviz bulmaya zorunlu kılınmıştır. Bu durum reel sektörün dış borçlanmaya başvurmak zorunda kaldığını göstermektedir.

Özel sektörün finansal olmayan kuruluşları (reel sektör), tarım, sınai ve hizmet sektöründen oluşmaktadır. Tablo 2'de reel sektör dış borçlanmasına ait veriler sunulmuştur.

Tablo 2. 2002-2020 Döneminde Türkiye'de Reel Sektör Dış Borç Stoku ile ilgili Bazı Göstergeler (Milyon ABD Doları)

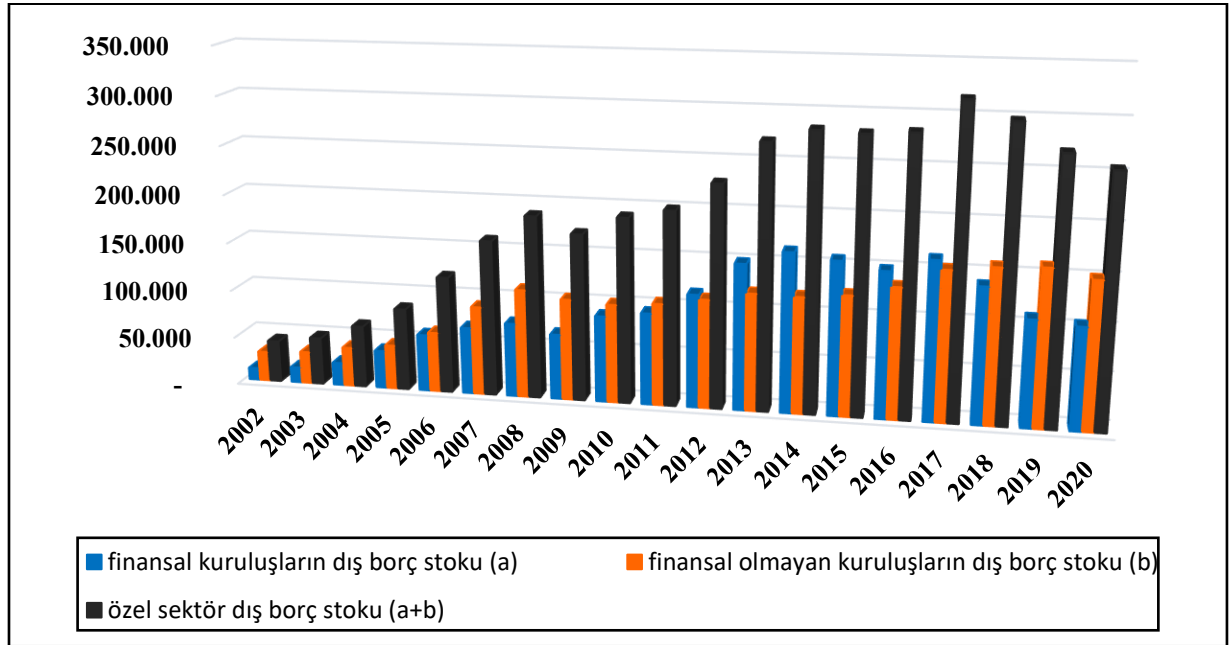
Dönem	Reel Sektör Kısa Vadeli Dış Borç Stoku (a)	Reel Sektör Uzun Vadeli Dış Borç Stoku (b)	Reel Sektör Toplam Dış Borç Stoku (a+b)	Özel Sektör Toplam Dış Borç Stoku	Kamu Sektörü Toplam Dış Borç Stoku	Reel Sektör / Özel Sektör Toplam Dış Borç Stoku	Reel sektör/ Toplam Dış Borç Stoku
2002	8.425	22.314	30.739	43.107	64.533	0,71	0,24
2003	10.461	22.712	33.173	48.999	70.843	0,68	0,23
2004	14.362	26.216	40.578	64.121	75.668	0,63	0,25
2005	16.158	29.545	45.703	84.976	70.411	0,54	0,27
2006	17.593	44.287	61.880	120.776	71.587	0,51	0,30
2007	22.044	69.502	91.546	160.651	73.525	0,57	0,37
2008	23.310	88.564	111.874	188.049	78.334	0,59	0,40
2009	21.765	82.653	104.418	171.796	83.513	0,61	0,39
2010	23.801	77.794	101.595	190.656	89.109	0,53	0,35
2011	26.792	78.247	105.039	199.718	95.830	0,53	0,35
2012	28.886	82.962	111.848	228.242	106.306	0,49	0,33
2013	37.071	83.434	120.505	270.424	118.935	0,45	0,30
2014	36.353	83.195	119.548	283.342	121.267	0,42	0,29
2015	35.013	88.719	123.732	281.293	116.638	0,44	0,31
2016	38.248	96.065	134.313	283.963	123.324	0,47	0,33
2017	48.536	105.120	153.656	316.487	136.172	0,49	0,34
2018	52.538	105.943	158.481	297.671	139.856	0,53	0,36
2019	57.554	102.929	160.483	269.634	157.099	0,60	0,37
2020	57.671	93.155	150.826	255.394	173.279	0,59	0,35

Kaynak: TCMB,EVDS

Türkiye’de 2002 yılından sonra siyasi ortamda ve ekonomide görülen istikrar ve ekonominin güçlenmesi ile, reel sektör ve diğer sektörler dış piyasalardan daha düşük faizle ve daha kolay dış borç temin edebilmişlerdir (Karagöl, 2010, 25). Bunun sonucunda Tablo 2’de de görüldüğü üzere, 2002-2020 döneminde reel sektörün hem kısa vadeli dış borçlanması hem de uzun vadeli dış borçlanması artarak devam etmiştir. 2020 yılı sonu itibariyle reel sektör toplam dış borcu 150.826 milyon dolardır. 2002 yılından 2020 yılına kadar toplam dış borçlanma içinde reel sektörün oransal payı %24’den %35’e yükselmiştir. Özel sektör dış borçlanması içinde reel sektörün oransal payı 2002-2020 döneminde artış ve azalışlar yaşamasına karşın bu dönemde %71’den %59’a düşmüştür. Buna göre özel sektör içinde Finansal olmayan kuruluşların payı azalırken finansal kesimin payı artmıştır denilebilir. Bununla birlikte 2002-2020 döneminde reel sektörün dış borçlanması içinde uzun vadeli dış borçlanmanın oransal olarak daha fazla payı olduğu görülebilmektedir.

Türkiye’de Özel sektör bünyesindeki finansal ve finansal olmayan kuruluşların dış borçlanma verileri Grafik 1 ile sunulmuştur.

Grafik 1. 2002-2020 Döneminde Türkiye’de Özel Sektör Finansal Ve Finansal Olmayan Kuruluşlarının (Reel sektör) Dış Borç Stoku

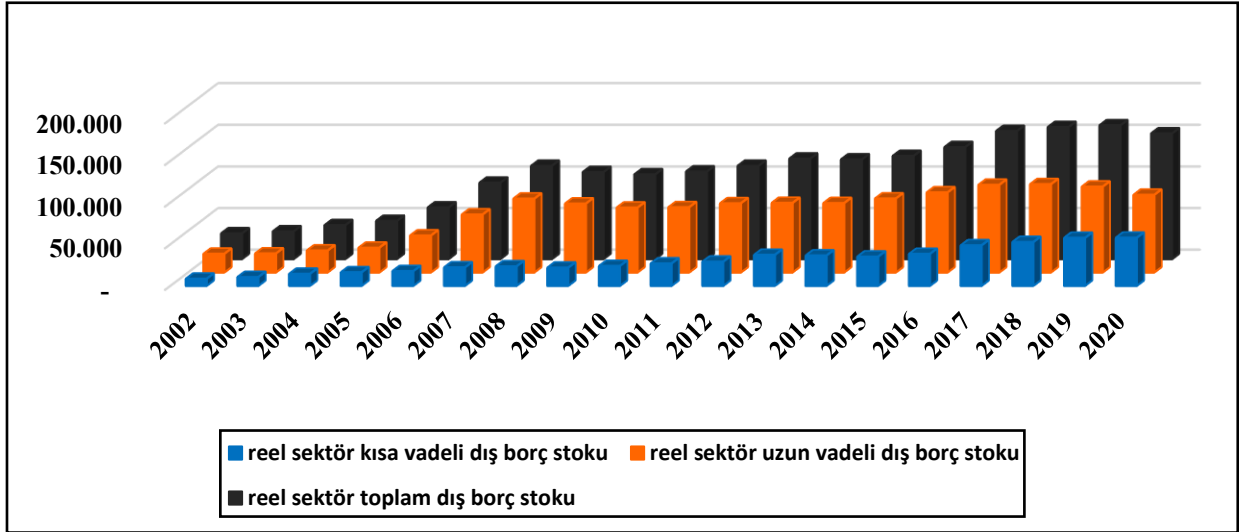

Kaynak: TCMB, EVDS.

Grafik 1’e göre 2002-2011 döneminde özel sektör dış borçlanmasında finansal olmayan sektörün (kuruluşların) payının finansal sektöre (kuruluşların) nispeten daha yüksek olduğu; 2011-2017 döneminde ise özel sektör dış borçlanmasında finansal sektörün (kuruluşların) payının finansal olmayan sektöre (kuruluşların) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2017-2020 döneminde ise finansal sektörün (kuruluşların) dış borç stokunda azalma olduğu; finansal olmayan sektörün dış borç stokundaki artışının devam ettiği görülebilmektedir.

Türkiye’de özel sektör finansal olmayan kuruluşlarının (reel sektör) borç stokuna ait verilerine ait grafik şu şekildedir.

Grafik 2. 2002-2020 Döneminde Reel Sektör Kısa, Uzun ve Toplam Dış Borç Stoku

Kaynak: TCMB,EVDS.

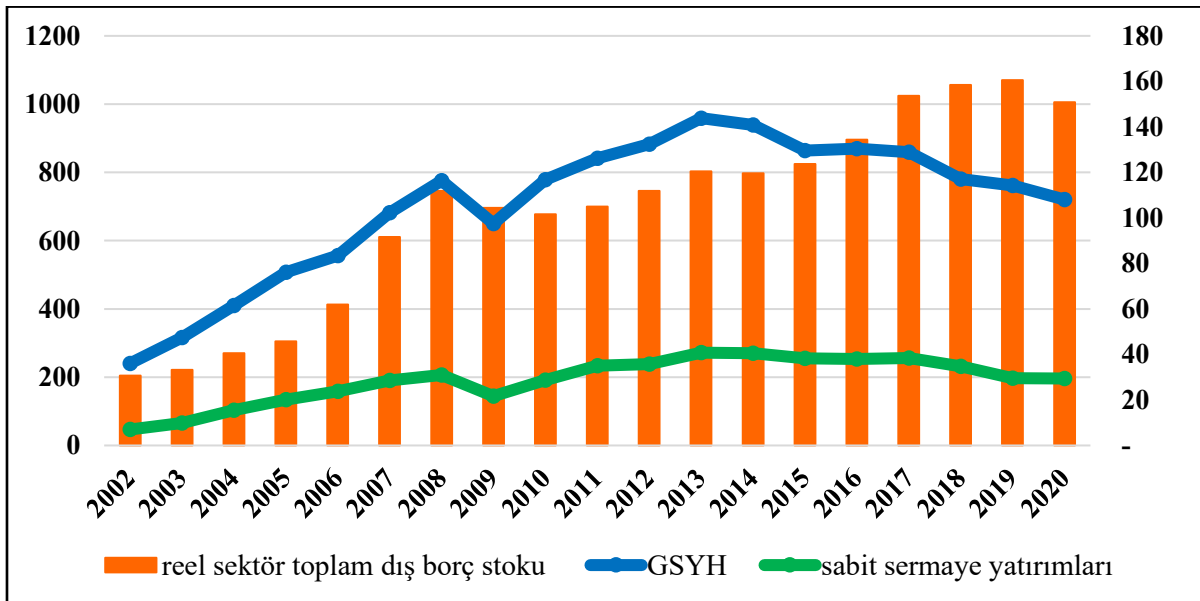
Grafik 2’de reel sektörün (özel sektör finansal olmayan kuruluşları) dış borç stokunun oransal olarak büyük bölümünü uzun vadeli borç yapısında olduğu görülmektedir. Reel sektör dış borçlanması için, uzun vadeli borçlanmanın kısa vadeli borçlanmadan daha fazla olması nedeniyle yüksek risk primiiyle borçlanmanın daha az olduğu söylenebilir.

3. Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Reel Sektör Dış Borçlanmasının Gelişimi

Dış borçlanmayı inceleyen çalışmalarda çeşitli iktisadi göstergeler kullanılmıştır. Biz de bu çalışmada bu göstergelerden ekonomik büyüme ve sabit sermaye yatırım verilerini kullanarak 2002-2020 yılında reel sektör dış borçlanması ile ilişkisini inceleyeceğiz.

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim hacminin dönemler halinde artışını ifade etmektedir (Turan, 2008, s.11). Dış borçlanma da ülkelerin ekonomik yapılarını etkileyen önemli bir faktördür. Grafik 3’te GSYH, Sabit sermaye yatırımları ve Reel sektör dış borç stoku düzeyinde meydana gelen değişime yer verilmiştir.

Grafik 3. GSYH, Sabit sermaye yatırımları ve Reel sektör dış borç stoku (\$)

Kaynak: TCMB,EVDS.

Türkiye’de 2002 yılı sonrasında gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek enflasyon hedeflemesi, 2005 yılında Türk lirasından altı sıfırın atılması, 2007 yılında yaşanan kuraklık sebebiyle gıda ve enerji

sektöründe fiyatların artması, 2008-2009 döneminde küresel kriz etkisi, 2013 yılında Gezi Parkı Meselesi şeklinde yaşanan olaylar, 2015 yılında seçim ve Barış Süreci meseleleri, 2016 yılında yaşanan 15 Temmuz hadisesi sebebiyle ülke içinde yaşanan gerginlikler ve olağanüstü süreçler dolayısıyla yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiştir (Buluş, 2015, s.174). Grafik 3’de görüldüğü üzere, 2002-2020 döneminde ekonomik büyümenin en fazla düştüğü yıl 2009 yılıdır. 2000-2001 yıllarında enflasyon oranının %40’dan %69’a yükseldiği, büyüme hızının %6.8’den %-5.7’ gerilediği bir dönemde reel sektör dış borçlanması artarak devam etmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel kriz etkisinin hissedildiği süreçte gayrisafi yurtiçi hasıla düzeyinde hızlı düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde reel sektörün dış borçlanmasının da düştüğü grafik verilerinde görülmektedir. Ayrıca 2013’te Gezi eylemlerinin, 2015’te seçim ve Barış süreci meseleleri, 2016’da 15 Temmuz Hadisesi ve devamında olağanüstü hal durumu, son olarak 2020 yılını etkisi altına alan Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye ekonomisindeki negatif yansımaları, 2009-2020 döneminde gayrisafi yurtiçi hasıla düzeyinde bir önceki yıla kıyasla düşümlere neden olmuştur.

Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olan sabit sermaye yatırım harcamaları içerisinde özel sektörün oransal payı kamu sektöründen oransal olarak fazladır. 1980’de özel sektör sabit sermaye yatırım harcamalarının payı %55 civarı iken, 2000 yılında özel sektör sabit sermaye yatırım harcamalarının payı %74 olmuştur. Bu oran, 2020 yılında %75 civarındadır (TCMB, EVDS). Yatırımların finansmanında sermaye birikim yetersizliği yaşayan ülkelerde dış borçlanma önemli bir finans kaynağı olarak görülmektedir. Dış borçlanmanın verimli alanlarda kullanılması üretim kapasitesini ve ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir. Aynı zamanda dış borç geri ödemelerini de kolaylaştırıcı etkisi olacaktır (Dayar & Sandalcı, 2017, s.375). Özel sektörün sabit sermaye yatırımlarının artmasında özelleştirme ve teşvik uygulamalarının etkili olduğu söylenebilir. Özel sektörün, devletin faaliyet gösterdiği enerji, ulaştırma, madencilik, sağlık, eğitim gibi alanlardaki yatırımları üstlenebilmesinde, uygulanan özelleştirme ve teşvik adımları etkili olmuştur (Eşiyok, 2005, s. 5). . Gerçekleştirilen yatırımlar tasarruflara bağlı olarak gerçekleşeceği göz önünde bulundurulduğunda, sermaye birikim yetersizliği durumunda dış borçlanma yoluna başvurulacaktır.

Sonuç

Dış borçlanma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tasarruf yetersizliği sebebiyle görülmektedir. Dolayısıyla dış borçlanma, ekonomik büyüme için bir kaynak rolü görmektedir. Ekonomik büyüme ise, ülkenin sahip olduğu tüm sektör kuruluşlarının canlanmasını sağlamaktadır. İstihdam artışı, bütçe dengesi, dış dengenin sağlanabilmesi gibi ekonomide pozitif gelişmelerin yaşanması için alınan dış borçların verimli alanlarda kullanılması önemlidir. Çünkü yapılan dış borçlanmanın siyasi ve ekonomik yükümlülükleri vardır. Borçlanan ülke ve kuruluşların yerine getirmesi gereken yükümlülükler ve borçlanma amacı vardır. Borçlanmanın yararlı olabilmesi için, borçlanma ile gerçekleştirilen yatırım ya da girişimlerin, borcun faizinden yüksek olacak verimliliğe sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda borcun vadesinde geri ödenebilirliği de borç alan tarafın yeni borçlanma kabiliyetini etkilemektedir. Bu kapsamda bu çalışmada 2002-2020 döneminde Türkiye’de reel sektör dış borçlanmasının gelişimi incelenmiştir. Daha sonra ise reel sektör dış borçlanması ile GSYH, sabit sermaye yatırımları ilişkisi ele alınmıştır. Özellikle 2002 yılı sonrasında özel sektörün dış borçlanmasındaki artış ciddi şekilde artış göstermiştir. Bu çalışma ile reel sektörün yani özel sektör içerisinde bulunan finansal olmayan kuruluşların dış borçlanma içerisindeki payını, gelişimi ve ekonomik büyüme ile sabit sermaye yatırımları ile ilişkisini incelemeyi amaçlanmıştır.

2002 yılından 2020 yılına kadar toplam dış borçlanma içinde reel sektörün oransal payı %24’den %35’e yükselmiştir. Özel sektör dış borçlanması içinde finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) oransal payı 2002-2020 döneminde %71’den %59’a düşmüştür. 2002-2020 döneminde reel sektörün dış borçlanması içinde uzun vadeli dış borçlanmanın oransal olarak daha fazladır. Buna göre reel sektörün, uzun vadeli borçlanmanın kısa vadeli borçlanmadan daha fazla olması nedeniyle yüksek risk primiyle borçlanmasının daha az olduğu söylenebilir. Türkiye’de özel sektördeki finansal olmayan kuruluşların (reel sektör) dış borçlanmasında görülen artışın sebebi, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ)’in payının daha yüksek olması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca artan döviz kuru ve reel sektörün döviz ihtiyacını, dış kaynaklardan karşılamak zorunda kalması da, reel sektörün dış borç stokunun artmasının diğer bir nedeni olarak söylenebilir.

Kaynakça

- Adamu, I.M. & Rasiah, R. (2016). On The Determinants Of External Debt In Nigeria. https://papers.ssrn.com/sol3/papers2.cfm?abstract_id=2865568..
- Akkuş, Ömer (2021). CDS Risk Primleri ile Dış Borçlanma İlişkisi: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 31, 215-228.
- Akduğan, U. (2017). Türkiye’de Dış Borç Stokunun Belirleyicileri. *Business and Economics Research Journal*, 8(2), s. 183-202.
- Altıntaş, H. & Alancıoğlu, E. (2021). Dış borçlanma ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel veri analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 261-279.
- Arslan, E. & Al-Athwari, B. (2019). The Factors Affecting The External Debt: Case of Turkey. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournl)*, 5(31), 1295-1301.
- Ayhan, F. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora tezi.
- Buluş, A. (2015). Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Dayar, H., & Sandalcı, İ. (2017). Türkiye’de Özel Sektör Dış Borçlarının Gelişimi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), s. 369-382.
- Dücan, E. (2017). Özel Sektör Yurtdışı Borçlanmasının Reel Sektör ve İhracata Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), s. 22-41.
- Dücan, E., & Bakan, S. (2015). Özel Sektör Kısa Vadeli Borçlanmasının Reel Sektöre Etkisi: Hollanda Hastalığı Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*(52), s. 164-185.
- Edo, S., Osadolor, N. E., & Dading, I. F. (2020). Growing external debt and declining export: the concurrent impediments in economic growth of Sub Saharan African Countries, *International Economics*, 161, 173-187
- Erataş, F., & Başçı Nur, H. (2013). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, DOI: 10.14780/İibdergi.201324465.
- Eşiyok, B. A. (2005). AB Sürecinde Türkiye’de Kalkınmanın Dinamikleri: Sabit Sermaye Yatırımları, Tasarruflar ve Büyüme, Genel araştırmalar, Türkiye Kalkınma Bankası Yayını, Ankara.
- Ferreira, C. (2016). Debt and Economic Growth in the European Union: A Panel Granger Causality Approach. *International Advances in Economic Research*, 22, 131–149, DOI: 10.1007/s11294-016-9575-y
- Glasberg, D. S. and Ward K. B. (1993). Foreign Debt and Economic Growth in the World System. *Social Science Quarterly*. Volume 74. Number 4, 703-721.
- Hallak, I. (2009). External Debt to the Private Sector and the Price of Bank Loans. *Carefin Working Paper*, 9(8), s. 1-23.
- Iyoha, M.A. (1999). External Debt and Economic Growth in Sub-Saharan African Countries: An Econometric Study. *African Economic Research Consortium*, 90, <http://idlbnc.idrc.ca/dspace/bitstream/10625/32403/1/121588.pdf> .
- Karagöl, E. T. (2010). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı*: <http://file.setav.org/Files/Pdf/gecmisten-gunumuze-turkiyede-dis-borclar.pdf> (22.04. 2019).
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme, *Sayıştay Dergisi*, Temmuz-Aralık, sayı: 66-67, ss.99-110.
- Kıdemli, M & Sürekçi Yamaçlı, D. (2020a). Özel Sektör Dış Borçlanmasında İktisadi Politikaların Etkileri: Türkiye Örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1) , 235-252. DOI: 10.30561/sinopusd.707976
- Kıdemli, M. & Sürekçi Yamaçlı, D. (2020b). Causes External Debt Of The Private Sector In Turkey: A Macroeconomic Approach. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 120-140. DOI: 10.38120/banusad.758520
- Kıdemli, M. & Sürekçi Yamaçlı, D. (2020c). Exchange Rate Private Sector Debt Nexus: Lessons from Turkish Experience. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 51-62, DOI: 10.20409/berj.2020.234.
- Kırcı Çevik, N., Kırcı, B., & Yüksel, O. (2018). Türkiye’de Özel Sektörün Borçlanma Hikayesi: 1989-2017 Dönemi. *Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi*, s. 40-49.
- Küçükşu, A. (2008). Türkiye’de Reel Sektörün Dış Borçlarından Kaynaklanan Kur Riskinin, Bankacılık Sektörü Üzerindeki Dolaylı Kredi Riski, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Lapavitsas, C. (2013). The Financialization of Capitalism: ‘Profiting without Producing. *City*, 17(6), 792-805.

- Lau, E., Lee, A.S., & Arip, M.A. (2015). Macroeconomics Determinants Of External Debt In Malaysia. *International Journal of Economic Sciences, International Institute of Social and Economic Sciences*, 4(4), 14-26.
- Qureshi, I., & Liaqat, Z. (2020). the long-term consequences of external debt: revisiting the evidence and inspecting the mechanism using panel VARs, *Journal of Macroeconomics*, 63.
- Sarı, M. (2004). *Dış Borç Yönetimi Ve Türkiye Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat*. (21. bs.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Siddique, A., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2016). The impact of external debt on growth: Evidence from highly indebted poor countries, *Journal of Policy Modeling*, 38(5), 874-894.
- Süreççi Yamaçlı, D. (2017). *Türkiye'de parasal istikrar ve 1923 yılından günümüze para politikasındaki gelişmeler*. Ankara: Nobel Yayın.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, Yalın yayıncılık*, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, EVDS. (2017). <https://evds2.tcmb.gov.tr/>.
- Ulusoy, A. (2018). *Maliye Politikası*. Umuttepe Yayınları.
- Were, M. (2001). *The Impact of External Debt on Economic Growth and Private Investment in Kenya: An Empirical Assessment*.
https://www.researchgate.net/publication/23984785_The_Impact_of_External_Debt_on_Economic_Growth_in_Kenya_An_Empirical_Assessment.
- Yavuz, A. (2009). *Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Sertüveni: Durum ve Beklentiler*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (20), s. 203-226.
- Yıldız, F. & Sağdıç, E.N. (2021). *Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kamu ve Özel Sektör Dış Borçları Açısından BRICS-T Ülkeleri Analizi*. Alanya Akademik Bakış Dergisi, 5(2), 839-863.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Mehmet UÇAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Bankacılık ve Sigortacılık Programı
mehmet.ucar@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6078-7536

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü Öğretim Elemanı olarak çalışmakta olup 2017 yılından bu yana bölüm başkanlığını da yürütmektedir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında 2015 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamış ve doktora eğitimine devam etmektedir.

Öğr. Gör. Feyzullah TECİRLİ

Mersin Üniversitesi, Anamur Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı
feyzullah.tecirli@mersin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3565-7905

Mersin Üniversitesi Anamur Meslek Yüksekokulunda Öğretim Elemanı olarak çalışmaktadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında doktora eğitimine devam etmektedir.

Melek KIDEMLİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Doktora Programı
melekkidemli@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0784-1817

2010 Yılında Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. 2018 Yılında Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'ndan bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2019'da Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda İktisat Doktora Programına başlamıştır. Halen İktisat doktora programında devam etmekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE BİYOSENSÖRLER VE PAZARLAMA İLETİŞİM ARACI OLARAK GAZETELER: NEVŞEHİR ÖRNEĞİ

BIOSENSORS AND NEWSPAPERS AS MARKETING COMMUNICATION TOOLS IN THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD: NEVŞEHİR CASE

Neşe ACAR
Furkan SOYSALDI

Özet

1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Wuhan'da ortaya çıkan ve Türkiye'de ilk vakası 11 Mart 2020 tarihinde görülen ve insanoğlunun endişe, merak ve korku duymasına neden olan bu durumun sebebine SARS-COV-19 ismi verilmiştir. Aynı zamanda bu süreç Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel etkisi nedeniyle PANDEMİ olarak ilan edilmiştir. Belirsizlik, korku ve endişenin hakim olduğu bu süreçte hayatın idamesi için insanlığın birtakım önlemler alması gerekmektedir.

Bilgi verme, eğitim, güdüleme gibi birçok farklı işlevi yerine getiren kitle iletişim araçlarında yer verilen medya içerikleri müşterilerle iletişimin doğru bir şekilde yürütülmesi açısından önem taşımaktadır. Müşterilerle iletişim sağlanan kitle iletişim araçlarından biri de gazetelerdir. Bu çalışmanın amacı, Nevşehir'de faaliyet gösteren yerel gazetelerde Covid-19 pandemi döneminde pandemi haberlerinin nasıl sunulduğunu ve okuyucuya nasıl aktarıldığını analiz etmektir. Çalışma 11 Mart 2020-10 Nisan 2020 tarihleri arasında Covid-19 ile ilgili yapılan haberleri kapsamaktadır. Yöntem olarak içerik analizi kullanılan çalışmada, haberler, konu, başlık ve kapsam olarak kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Pandemi, Biyosensör, Kitle İletişim Araçları, Gazete.

Abstract

The cause of this situation, which emerged in Wuhan, the capital of China's Hubei region on December 1, 2019, and whose first case was seen in Turkey on March 11, 2020, and which caused human concern, curiosity and fear, was named SARS-COV-19. At the same time, this process has been declared as a PANDEMIC by the World Health Organization due to its global impact. In this process, where uncertainty, fear and anxiety prevail, humanity needs to take some precautions for the continuation of life.

Media contents in mass media, which fulfill many different functions such as giving information, education, motivation, are important in terms of conducting communication with customers correctly. Newspapers are one of the mass media that communicate with customers. The aim of this study is to analyze how the news of the pandemic is presented and conveyed to the reader during the Covid-19 pandemic period in the local newspapers operating in Nevşehir. The study covers the news about Covid-19 between 11 March 2020 and 10 April 2020. In the study, which used content analysis as a method, news were evaluated by dividing them into categories as subject, title and scope.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Biosensor, Mass media, Newspaper.

1. Covid-19 Pandemisi

Sağlık Bakanlığı tarafından pandemi, “bir hastalığın veya enfeksiyon etkeninin ülkelerde, kıtalarda, hatta tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstermesidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Yeni tip Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), Aralık ayının sonlarında ilk olarak Çin’in Vuhan Eyaleti’nde solunum yolu şikayetleri ortaya çıkan bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020’de tanımlanmıştır. Salgın, başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere, Hubei eyaletine ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin diğer eyaletlerine ve dünyaya yayılmıştır (www.saglik.gov.tr).

Başlangıçta 2019n-CoV olarak tanımlanan bu hastalık daha sonra koronavirüs olduğu için “Covid” ve yeni tip bir koronavirüs olarak değerlendirildiği 2019 yılının kısaltması olan “19” ile birleştirilerek Covid-19 olarak literatüre girmiştir. Koronavirüs ailesi, yapısal olarak yuvarlak ve üzerinde çıkıntıları olan bir taça benzetildiği için, Latince’de taç anlamına gelen korona kelimesiyle ifade edilmektedir. Koronavirüsler toplumda ilk defa görülen bir virüs çeşidi olmayıp, yıllardır görülmektedir. Bazen koronavirüslerin hayvanlar ve insanlar arasında geçiş yaptığı bilinmektedir. Klinik anlamda bu durumun sorun oluşturup tedavi edilme sürecinde DNA veya RNA virüsü olması önemlidir. Örneğin Hepatit B virüsü bir DNA virüsü olup mevcut yapısını değiştiremediği için klinik anlamda tedavisi bulunmaktadır. Fakat Hepatit C virüsü bir RNA virüsü olduğu için kolaylıkla RNA yapısını değiştirmektedir, bu yüzden klinik anlamda yeterli düzeyde bir tedavisi bulunmamaktadır. Covid-19 virüsünde RNA virüsü olduğu için Hepatit C virüsü gibi yapısını kolaylıkla değiştirerek varyantları ile etkili olmaktadır. Özellikle yüzey proteinlerinde hücreye tutunarak hücre içerisine girmek için kullandığı proteinlerinin mutasyona uğraması sonucu oluşmuş bağışıklık sistemi virüsü tanımadığı için hızlıca çoğalıp hücrelere çok daha fazla zarar verebilmektedir (Ling et al., 2020: 1775).

Üç ay gibi çok kısa bir sürede tüm Dünya’ya yayılan Covid-19 Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü tarafından yapılan basın açıklamasında 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir (Üstün; Özçiftçi, 2020: 143-145).

Bu süreçte tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19’un vaka olarak tespitinde sorunlarla karşılaşmıştır. Vakanın tespit edilip yayılımını engellemek adına PCR testi gibi analite özgü biyosensör uygulamalarına yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Doğadaki canlılar çevredeki değişkenleri fark edebilmeleri ve bu değişkenlere karşı önlem almaları sayesinde hayatlarını sürdürebilmektedirler. Örneğin insan vücudunun dengesini bozan her uyarana karşı bir tepki vermesi, bir yılan balığının bulunduğu ortama eklenen birkaç damla yabancı maddeyi algılayabilmesi, arıların onlarca kovan arasından kendi kovanlarını koku seçiciliği sayesinde belirleyebilmesi ve köpeklerin koku alma hassasiyetlerin insanlarınkinden 100.000 kat daha yüksek olabilmesi söz konusudur. Canlıların bu şekilde uyaranları algılamalarını sağlayan spesifik biyolojik maddelerin analiz teknolojileri ile birleştirilmesi, analite özgü biyosensör uygulamalarının geliştirilmesini sağlamıştır. Bu uygulamalar ile birçok hastalığın erken tanısı yapılabilmekte ve böylece tedavide başarı oranı artmaktadır. Hastalığa erken tanı konulması, şiddetli etkilerin azalmasını, oluşacak komplikasyonların engellenmesini, ya da geciktirilmesini sağlayabilmektedir (Soysaldı; Soylu, 2021: 6057) Erken tanı hastanın hayat konforunu artırırken tedavi maliyetlerini ve hastaya olacak sıkıntıların azaltılmasını sağlamaktadır.

2. Pazarlama İletişimi Kavramı

Pazarlama çabaları, tüketicilere işletmenin mal ve hizmetleri ile ilgili mesajlar vermek ve tüketicilerin satın alma tercihlerini işletmenin ürünleri lehine kullanmasını sağlamak olarak değerlendirilebilir. Buna göre pazarlama çabalarının pazarda bulunan tüketiciler ile işletme arasında bir iletişim sürecine dayalı olduğu ifade edilebilir. Pazarlama bileşenlerinin tamamının söz konusu sürece katkısı bulunmakla birlikte pazarlama iletişim çabaları doğrudan bu iletişime yöneliktir. Hedef kitlenin algısı üzerinden ikna etme amaçlı çabalar genel olarak iletişim olarak adlandırılır. İnsanlar birbirleri ile anlaşmak için her zemin ve zamanda iletişime ihtiyaç duyarlar.

Pazarlama iletişimi bir işletmenin mal ve hizmetlerinin satışını kolaylaştırmak amacıyla üretici-pazarlamacı işletmenin denetimi altında yürütülen ve müşteriye ikna etmek amacıyla yönelik bilinçli, programlanmış ve eşgüdümlü faaliyetlerden oluşan bir iletişim sürecidir (Altunışık; Özdemir; Torlak, 2014: 409).

Pazarlama iletişimi ile müşterilerin dikkatleri ürüne çekilip, müşterilerin satın alma kararları üzerinde etki oluşturabilmek için pazarlama uzmanlarının yerine getirdikleri tüm faaliyetler anlatılmaya çalışılmaktadır (Odabaşı; Oyman, 2003: 34). Pazarlama iletişimi, hedeflenen müşteriye istenilen satın alma ya da tedarik gibi davranışları harekete geçirmek, uyandırma gibi amaçlarla kullanıldığı gibi mevcut işletmeler ile iletişim kuracak alt yapının mevcut iletişim kanalları ile birlikte müşteriler açısından kullanılmasına da olanak sunmaktadır (Altın, 2005: 26).

Pazarlama iletişimi, bir işletmenin varlığını devam ettirebilmesi için ürünleri ile ilişkide bulunduğu ve bulunacağı kesimlere neler sunabileceğini anlatmasına katkıda bulunan iletişim çabalarının tümüdür. Pazarlama iletişimi, tüketicileri ürün hakkında bilgilendirmeyi, tutum ve davranışlarını istenen yönde güçlendirmeyi, tersi yönde ise bunu değiştirmeyi ya da yeni bir tutum ve davranışı oluşturmayı hedefler (Durmaz, 2001: 238).

Pazarlama iletişimi birebir, yüz yüze ve kitlesel çok sayıda ortam ve araç ile gerçekleştirilebilir. Kitle iletişim araçlarının önemli özelliklerinden biri gündem belirlemeye olan katkısıdır. Kitle iletişim araçlarının toplumun gündemini belirleme etkisi ve topluma nüfuz etme süreci gündem konusunun önemine, toplumun gündem konusuyla ilişkisine, gündem konusunun toplumdaki mevcut güç alanları ile ilişkilendirilmesine ve çeşitli dinamiklere bağlı olarak devam eder (Güngör, 2018:120).

Bilgi verme, eğitim, güdüleme gibi birçok farklı işlevi yerine getiren kitle iletişim araçlarında yer verilen medya içerikleri müşterilerle iletişimin doğru bir şekilde yürütülmesi açısından önem taşımaktadır. Müşterilerle iletişim sağlanan kitle iletişim araçlarından biri de gazetelerdir.

3. Gazeteler

Kitle iletişim araçları, gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan veya gelecekte gerçekleşmesi öngörülen durum ve sorunları dile getirerek toplumu bilgilendirme, eğitime, denetleme, eleştirme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma gibi işlevleri yerine getirir. Kitle iletişim araçlarının, özellikle de “geleneksel medya” olarak isimlendirilen iletişim araçlarının en önemli unsurlarından birisi “haber”, yine en önemli işlevlerinden birisi ise “haber vermek/haberdar etmek”tir. (Vatandaş, 2021: 1060). Covid-19 gibi dünyayı etkisi altına alan salgında iletişim araçlarında yer alan haberin bilgi verme, yönlendirme ve gündem oluşturma gibi etkileri önemli unsurlar haline gelmiştir.

Kitle iletişim araçlarından en eski olan yazılı basın araçları gazetelerdir. Gazeteler, her çeşit haberi topluma ulaştıran, bunu yaparken de kamuoyu oluşturup toplumu aydınlatan ve bazı zamanlar yönlendiren yayın organlarıdır (Yaba, Koç, 2021: 2). Bu noktada bireylerin ve toplumun bilgi edinme, kanaat sahibi olma ve toplumsal sorunlar ile ilgili söz sahibi olabilmek için basını kullandığı söylenebilir.

3.1. Yerel Gazeteler

Yerel gazete, 5187 no’lu Basın Kanuna göre, “tek bir yerleşim biriminde yayımlanan süreli yayınlar ile haftada bir veya daha uzun aralıklarla yayımlanan yaygın ve bölgesel yayınlar”ı ifade etmektedir (5187 basın kanunu resmi gazete).

Türk kamuoyunda ‘yöresel basın’, ‘Anadolu basını’ ya da ‘taşra basını’ olarak da nitelendirilen yerel basın, İstanbul dışında yayımlanan, haberciliği ile yayımlandığı yörenin sesini, sorunlarını yansıtabilen, kendi mahallindeki sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmeleri sağlıklı şekilde okurlarına

aktarabilen, yöresinde kamuoyu oluşturmada etkili olabilen yayınlardan oluşmaktadır (Erdoğan, 2006: 52).

Yerel basın, ülkenin çeşitli yörelerinde, özellikle büyük kentler dışındaki yerleşim yerlerinde, il, ilçe ve beldelerde, günlük, haftalık ya da daha fazla aralıklarda yayımlanan, yayımlandıkları yöre ile ilgili haberleri veren, sorunları dile getiren ve halkın isteklerini ilgililere aktarmayı hedefleyen yazılı basın organlarıdır (Girgin, 2007: 245).

Yayımlandığı bölgede bireylerarası olumlu ilişkilerin gelişmesini sağlamak, sorunların çözümünde yardımcı olmak ve kamuoyu oluşturma gibi temel özellikleri olan yerel medya, bunları yerine getirirken de yerel yönetimleri denetleyip, kamuoyunun öneri ve eleştirilerini yerel siyasete sunarak demokrasinin gelişmesine katkı sağlar (Girgin, 2001: 161). Yerel basının özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Kurşun, 2007: 378):

- İçerik ve dağıtım yönünden belirli bir bölgeyle sınırlıdır.
- Seslendikleri coğrafya ile sınırlanmış, daha dar bir okuyucu kitlesine seslenmektedir.
- Okuyucu kitlesi ulusal basına oranla daha türdeş bir yapı göstermektedir.
- Ele alınan haberler ve olaylar tanıdık, yakın bir çevre ile ilgilidir.
- Bireyin kendinden söz edilmesi ve kendi sorunları ile yüzleşebilmesi bakımından daha ilgi çekicidir.
- Yayımlandığı bölge ile ilgili konulara daha fazla öncelik verebilmektedir.

Yerel medya özellikle mahalli yönetimlerde halk ve kamu yönetimi arasında köprü görevini yerine getirmektedir. Bilgiler aktararak veya haber ve yorumlar ile yöneticilerin belirli konular veya sorunlar hakkında dikkatleri çekilebilmektedir. Yöre halkının moral kaynağı olan yerel basın kuruluşları bireylerin kendileri ve çevreleri ile barışık, ilgili ve bilgili yaşamalarına katkı sağlamaktadır (Nalçioğlu, 2007: 197).

İletişim açısından yerel basının işlevleri üç başlık altında toplanabilir (Gezgin, 2007: 177-178).

- Kamu hizmetlerinin sağlıklı ve doğru biçimde yöneten-yönetilen ilişkisi çerçevesinde halka duyurulması yerel basının temel işlevlerinden biridir. Ayrıca denetim, yönetenin halk adına denetlenmesi, kamuoyu yaratılması yerel basının sorumluluklarından birisidir.
- Haber ve bilgi vermek, eğitime, denetleme, toplumsallaştırma vb. temel gazetecilik işlevlerini yerine getirmek.
- Eğitim işlevi, yerel medyada toplumsal kimliği ile önem kazanır. Ulusal iradenin doğru ve amaca uygun bir şekilde yansımada gerekli demokrasi kültürünün yerleştirilmesi yerel basının işlevleri arasındadır. Ayrıca genel gazetecilik işlevlerinin yanında, yerel denetleme mekanizması olma, yerel yönetim ve halk arasında köprü olma, yerel değerleri koruma ve tekelleşmeye karşı bir güç oluşturma gibi kendine özgü işlevleri de bulunmaktadır.

Gazetelerin toplumsal, kültürel ve katılımcı demokrasiye ilişkin işlevlerini yerel ve bölgesel anlamda gerçekleştirmek açısından yerel gazeteler, önemli kitle iletişim araçlarıdır. Günümüzde de yerel gazeteler aracılığı ile yerel demokrasinin sağlıklı gelişimine katkıda bulunulması, yayımlandığı kentin sorunları ve çözüm yollarını tartışan bir platform oluşturmaya, okuyucuların bilinç düzeyi ve ufkunu genişleterek yerel ilerlemeyi hızlandırması beklenmektedir (Şeker, 2005:101).

Ayrıca yerel basın, bölgedeki halkın saygınlığının da yükseltilmesini hedefleyerek, yörenin, kalkınmasına, gelişmesine fayda sağlayan, bölgenin kültürünü yükselten araçlar olarak görülmektedir (Burhan, 2002: 8).

Yerel basın, toplumla ilgili haber, fikir ve enformasyon üreten, ürettiği bu bilgileri yöredeki halka iletmeyi hedefleyen ulusal basına göre daha az sermayesi olan basın yayın kuruluşlarıdır. Yerel basın, ulaştığı hedef kitle sınırlı olduğundan yayın yaptığı bölge ile ilgili daha derinlemesine bilgi elde etme ve bilgileri yorumlama imkanına sahiptir. Ayrıca yayın yaptığı alanın demokratikleşmesine, toplumun çağdaşlaşmasına ve fikirlerin açık bir biçimde aktarılmasına aracılık etmektedir (Köseoğlu, 2017: 36).

Yerel gazeteler, demokrasiye mahallî düzeyde katkıda bulunan, yerel sorunları araştırmak ve aktarmakla görevli kurumlar olarak nitelendirilebilirler. Yerel gazetelerdeki temel amaç, olayların yerel bölge açısından değerlendirilmesi, içerik, sayfa tasarımı gibi temel unsurlar hazırlanırken yerel farklılıkların dikkate alınması ve öncelikli olarak yerel kamuoyunun bilgi, haber ve eğlence gibi ihtiyaçların karşılanmasıdır (Güllü; Kacur; Tanyeri, 2009: 272).

Haber, bir kitle iletişim aracı ürünü olup belli bir biçimi vardır. Aynı içeriğe sahip bir haber, her kitle iletişim aracında farklı bir formatta sunulur. Haber, kişileri bilgilendiren, haberdar eden, eğiten, eğlendiren, sevindiren ya da üzen bilgilerdir. Haber, insanların genelini ilgilendiren, belirli bir zamanda olan, bir fikri, olayı ya da sorunu aktaran yazıdır. Habere konu olacak olayın; yeni, yakınlık, heyecan vericilik, alışılmadık, beklenmedik, hayret verici, çok önemli, ciddi ve ilginç unsurlarından bir ya da birkaçına sahip olması gerekir (Çağlar, 2020: 11).

Haber, “Gazeteciliği meslek edinmiş kişilerin haber konusu olarak seçtikleri konularda topladıkları ve kurallarına göre biçim verdikleri, yine gazeteciliği meslek edinmiş kitle iletişim araçlarının sorumluları tarafından seçilerek yazılı, görüntülü ya da sesli iletiler hâlinde, okuyucu, izleyici ya da dinleyiciye ulaştırılan bilgilerdir (Girgin, 2008: 119).

Okurun öncelikle neyi görmesi ve önemsemesi gerektiği haberin gazetede ve sayfadaki yeri ile belirlenir. Haberlerin gazetede ve sayfadaki yerleri önem sıralamasına işaret eder. Gazetelerin ilk sayfasından arka sayfalarına veya sayfanın üst kısmından alt kısmına doğru haberin önem sıralaması değişir. Haberın ön sayfada yer alması o haberin önemini gösterirken, sayfanın üst kısmında yer alması da bir diğer önem göstergesidir. Bu açıdan manşet hem ilk sayfada hem de sayfanın üstünde yer almasıyla diğer haberlere göre en önemli haber niteliği kazanmış olmaktadır (Şeker, 2004).

Gazeteler, bugün gerek yazılı gerek dijital platformda habere erişimi sağlayan en geleneksel haberleşme yöntemini temsil etmektedir. Gündelik hayatta istediği zaman her yerden habere ulaşmaya çalışan birey, etrafında olup bitenleri de gazeteler ve diğer iletişim araçlarını inceleyerek öğrenmektedir.

Yerel basın bugün mevcut olduğu olanaklarla sağlık alanında da kitleleri yönlendirmektedir. Covid-19 hayatın pek çok alanını etkilediği gibi haber yapma, haber metinlerini ve bunların bir sonucu olarak medya ve haber söylemini de değiştirmiştir. Sağlık haberlerinin de gerek ulusal gerekse yerel medyada bireylerin davranışlarını planladığını ve yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

Literatüre bakıldığında Covid-19 ve yerel medya ile ilgili gerçekleştirilen birçok araştırma bulunmaktadır. Yerel gazetelerle ilgili yapılan araştırmaların, yerel medya çalışanlarının özellikleri, yerel gazetelerin siyasal iletişimdeki rolü, yerel gazetelerin internet sitelerinin incelenmesi, ulusal ve yerel gazetelerin karşılaştırılması (Erdoğan 2006, Değirmencioglu 2011, Temel vd. 2012, Bozkurt 2017) gibi konular üzerinde odaklandığı görülmektedir.

Covid-19 ile ilgili yapılan araştırmaların, pandeminin sosyal medya üzerindeki etkileri, virüsün yazılı basına etkisi, ulusal basında Covid-19 haberleri, gazetelerin gündem belirleme işlevi, Covid-19'un turizme etkisi, haberlerin söylem analizi ve göstergebilim metodu ile incelenmesi (Vatandaş 2020, Kılıçaslan 2020, Vatandaş 2021, Çalışkan; Duygun 2021, Çarık 2021, Madsar; Yıldırım 2021, Çam;

Çılgınoğlu 2021, Seyhan vd. 2021, Çelik 2021) gibi konular üzerinde odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada yerel basında yer alan Covid-19 haberlerinin incelenmesi söz konusudur.

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Covid-19 Pandemi sürecinin başladığı 11 Mart 2020 ve ilk hafta sonu sokağa çıkma yasağının uygulandığı 10 Nisan 2020 tarih aralığında Covid-19 ile ilgili yapılan haberler analiz edilmiştir. Çalışmanın evrenini Nevşehir’de faaliyet gösteren yerel gazeteler oluştururken, örneklemini Nevşehir’de yerel faaliyet gösteren ve günlük basılan yerel gazetelerden Muşkara Haber Gazetesi oluşturmaktadır.

Çalışmada yerel gazetenin 11 Mart 2020 - 10 Nisan 2020 tarihleri arasını kapsayan ve yayınlandığı 27 günde toplam 281 gazete haberi inceleme kapsamına alınmıştır. Araştırmaya dâhil edilen haberlere internet haber sitesi taranarak ulaşılmıştır. Haberler Covid-19 sürecini kapsayan konulara göre sınıflandırılmıştır. Yerel gazetenin süreçte Covid-19’la ilgili haberleri bilgilendirici, tedbir, farkındalık oluşturma, etkinlik şeklinde okuruna aktardığı görülmektedir. İncelenen dönemde gazetede her gün salgınla ve salgının yayılmasını önlemek amacıyla yapılan çalışmalara yer verildiği görülmektedir. Kapsam olarak bakıldığında Covid-19’la ilgili yerel yönetimin çalışmaları, alınan tedbirler, bölgede tedbir ve tavsiyelere uyulup uyulmadığının kontrolü, salgınla ilgili yapılan farkındalık çalışmaları, milli birlik ve dayanışmayı öne çıkaran faaliyetlere yönelik haberlerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1: Gazetede Yer Alan Haberlerin İşlevsel Boyutları

Tarih	İşlevsel Boyutu			
	Bilgilendirici	Tedbir	Farkındalık Oluşturma	Etkinlik
11.Mart.2020	2	1	1	1
12.Mart.2020	2	3	1	1
13.Mart.2020	1	1	-	-
14.Mart.2020	7	5	2	2
16.Mart.2020	8	8	4	-
17.Mart.2020	12	10	4	1
18.Mart.2020	7	6	-	2
19.Mart.2020	5	3	1	1
20.Mart.2020	12	7	1	-
21.Mart.2020	9	5	2	2
23.Mart.2020	7	3	2	1
24.Mart.2020	13	6	4	3
25.Mart.2020	6	5	3	3
26.Mart.2020	9	5	3	3
27.Mart.2020	6	7	5	4
28.Mart.2020	6	7	1	3
30.Mart.2020	3	7	3	4
31.Mart.2020	7	5	4	3
01.Nisan.2020	5	5	2	5
02.Nisan.2020	6	7	-	1
03.Nisan.2020	5	2	3	3
04.Nisan.2020	9	3	1	1
06.Nisan.2020	6	5	2	2
07.Nisan.2020	6	4	2	1
08.Nisan.2020	3	4	-	2
09.Nisan.2020	2	6	3	4
10.Nisan.2020	1	2	1	1
Toplam	122	132	55	54

İncelenen başlıklardan bilgilendirme haberi niteliğinde olan 122 başlık bulunmaktadır. Kapsam olarak değerlendirildiğinde Covid-19 ile ilgili bilgilendirmeden ziyade salgınla ilgili merkezde, ilçede, kurumlarda yapılan ve alınan tedbirlere, esnaf ve sağlık çalışanlarının desteklenmesi ve motivasyonlarına yönelik yapılan faaliyetlere ilişkin bir bilgilendirme olduğu görülmektedir. Ayrıca salgın döneminde ekonomik duruma ilişkin alınan tedbirlerin düzenli bir şekilde paylaşıldığı görülmektedir.

Tedbir haberi niteliğinde olan 132 başlık bulunmaktadır. Söz konusu dönemde tedbir haberlerine her gün yer verildiği görülmektedir. Şehir, ilçe ve kurumlarda özellikle dezenfeksiyon, denetim, kısıtlama ve karantinaya yönelik alınan tedbir ve yapılan çalışmalara yer verilerek bu konuda halkın bilgilendirilmesinin farkındalık oluşturmada da katkı sağladığı söylenebilir.

Covid-19 ile ilgili farkındalık konusunda ise 55 başlık bulunmaktadır. Kurumların bilgilendirme toplantıları, camilerde yapılan dua haberleri, hijyene yönelik malzeme ve maske dağıtımı gibi farkındalık haberleri, halkı salgın konusunda bilinçlendirme ve yayılımı engelleme adına uyarıların yapıldığı haberler ve dayanışma yolu ile gerçekleştirilen çalışmalar ile ilgili konuları kapsadığı görülmektedir.

Etkinlik haberi niteliğinde olan 54 başlık bulunmaktadır. Bunlar, kapsam olarak değerlendirildiğinde sağlıkla ilgili farkındalık haberleri, kuruluşlar arası yapılan işbirlikleri ve ziyaretler dikkati çekmektedir. Bunlara ilaveten kısıtlama kapsamında yer alan yaşlılara yönelik faaliyetler, evde kal mesajını vurgulayan eğlence ve eğitim faaliyetleri, sağlık çalışanlarına ve esnafa yönelik yapılan faaliyetlerde yer almaktadır. Bu haberler büyük çoğunlukla milli birlik ve dayanışma ruhunu kapsayan faaliyetleri içermektedir.

Sonuç

Kitle iletişim araçları, gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan veya gelecekte gerçekleşmesi öngörülen durum ve sorunları dile getirerek toplumu bilgilendirme, eğitime, denetleme, eleştirme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma gibi işlevleri yerine getirir.

Yeni iletişim teknolojileri ve internet birçok alanda değişimde rol oynadığı gibi iletişim konusunda da etkili olmuştur. Bireyler haberleri geleneksel yolla edinebildiği gibi dijital kaynaklardan da edinebilmektedir. Çalışma konusu olan yerel gazete de bu imkandan yararlanarak haberlerini dijital ortamda da halka iletmektedir.

Çalışmada yerel gazetenin 11 Mart 2020 - 10 Nisan 2020 tarihleri arasında kapsayan 281 gazete haberi inceleme kapsamına alınmıştır. İncelenen dönemde gazetede her gün salgınla ve salgının yayılmasını önlemek amacıyla yapılan çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

Bu süreçte Covid-19'la ilgili haberlerin bilgilendirici, tedbir, farkındalık oluşturma, etkinlik şeklinde yayınlandığı görülmektedir. Covid-19'a karşı yerel yönetimin çalışmaları, ne tür tedbirlerin alındığı, bölgede tedbir ve tavsiyelere uyulup uyulmadığının kontrolü, Covid-19'un bölge yaşamına etkisi, salgınla ilgili yapılan farkındalık çalışmaları, milli birlik ve dayanışmayı öne çıkaran faaliyetlere yönelik haberlerin yer aldığı görülmektedir. Etkinliklerin ziyaret, bilinçlendirme, çalışanların motivasyonlarını artırıcı faaliyetler şeklinde gerçekleştirildiği söylenebilir.

Yapılan araştırmanın yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı, sonuçlarının karşılaştırmalar yapmak, benzerlikler bulmak ve farklılıklar tespit etmek için fırsatlar sunacağı bu bakımdan faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altın, Ö. (2005). *Pazarlama İletişiminin Modern Yüzü*. Değişim Yayınları, Sakarya.
- Altunışık, R.; Özdemir Ş.; Torlak Ö. (2014). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Bozkurt, H.H. (2017). Yerel Gazetelerin Siyasal İletişimdeki Rolü-2002 Genel Seçimlerinde Edirne Yerel Gazeteleri, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Haziran 2017 Cilt 19 Sayı 1 (275-287).
- Burhan, S. (2002). *Yerel Medya*. Sivas: Öz Emek Matbaası
- Çağlar, Ş. (2020). *Haber Toplama Ve Yazma*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders notu.
- Çalışkan, M.; Duygun A. (2021). Havacılık Sektöründe Pazarlama İletişimi Açısından Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sosyal Medyada İçerik Analizi, *Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt Volume 3 / Sayı Number 1 / Ay Month Mayıs May / Yıl Years 2021, 15–29.
- Çam, O.; Çılgınoğlu, H. (2021). Basın-Yayın Organlarının Yeni Koronavirüs (Covid-19) Hastalığıyla İlgili Gelişmeleri Toplumda Yansıtmaları ve Bu Salgın Hastalığın Etkilerinin Turizm Açısından İrdelenmesi: İstanbul İli Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 130-150.
- Çarık, Ş. (2021). Koronavirüs salgınının yazılı basına etkileri üzerine bir inceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi (KIAD)*, 6, 97-110.
- Çelik, R. (2021). Pandemi ile İlgili Haberlerde Söylem Analizi: En Çok Tıklanan Haber Sitelerinde Tematik Yapı Üzerine Bir İnceleme, *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi Academic Journal of Information Technology* 2021 Spring/Bahar – Cilt/Vol: 12 - Sayı/Issue: 45 10.5824/ajite.2021.02.003.x, 45-64.
- Değirmencioğlu, G. (2011). Yerel Basında Yeni Medya Ve Sosyal Paylaşım Sitelerinin Kullanımı: Kocaeli’de Yayımlanan Yerel Gazetelerin İnternet Siteleri Üzerine Bir İnceleme, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology* Fall/Güz 2011 – Cilt/Vol: 2 - Sayı/Num: 5 DOI: 10.5824/1309-1581.2011.4.002.x
- Durmaz, M. (2001). Pazarlama İletişimi Üzerine. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (11), 237-241.
- Erdoğan, İ. (2006). Türkiye’de Ulusal Ve Yerel Gazetelerin Habercilik Anlayışları: Deprem Haberlerinin Karşılaştırmalı Analizi, *Selçuk İletişim*, 4, 3, 51-64.
- Gezgin, S. (2007). Türkiye’de Yerel Basın, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları*
- Girgin, A. (2007). (Editör: Gezgin, Suat, Türkiye’de Yerel Basın), Türkiye’de Yerel Basın ve Resmi İlan, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları*, 243-260.
- Girgin, A. (2008). *Gazeteciliğin Temel İlkeleri*, Der Yayınları, İstanbul,.
- Güllü, K.; Kacur M.; Tanyeri E. (2009). Okuyucuların Yerel Gazeteleri Tercihlerinde Etkili Olan Faktörler Ve Demografik Özellikler İtibarı İle Algısal Farklılıklar, *Öneri*.C.8.S.32. Temmuz 2009, 271-282.
- Güngör, N. (2018). *İletişim Kuramlar, Yaklaşımlar*, Ankara:Siyasal Kitabevi
<https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi : 18.08.2021)
- Kılıçaslan, E. (2020). Siyasal İletişim Bağlamında Haberin “Tarafsızlığı” ve “Objektifliği” (New York Times ve China Daily Gazetelerinde “Koronavirüs” Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi) . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3) , 2448-2464 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/56503/730989>
- Köseoğlu, A. (2017). Dijital Ortamda Yerel Basın: Tekirdağ Örneği Üzerinden Bir İnceleme, *Egemia*, 2017; 1: 33056, 33-56.
- Köseoğlu, A. (2017). Erzurum Yerel Gazetelerinin Haber İçeriklerine Yönelik Bir İnceleme, *Atatürk İletişim Dergisi* Sayı 13 / 2017, 149-164.
- Kurşun, A. K. (2007). (Editör: Gezgin, Suat, Türkiye’de Yerel Basın), *Yerel Basının Yerel Siyasi Katılıma Etkisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 375-383.

- Li, L.; Yang, R., Wang, J.; Lv, Q.; Ren, M., Zhao, L.; Liu, Z. (2020). Feasibility of a pilot program for COVID-19 convalescent plasma collection in Wuhan, China. *Transfusion*, 60(8), 1773-1777.
- Madsar, S.; Yıldırım O. (2021). Covit-19 Döneminde Habercilik: “Haziran 2020’den Sonra Geçilen Yeni Normalleşme Sonrası Salgın ve Salgın Bağlantılı Haberlerin Çözümlemesi”. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, İlkbahar-01-56-81
- Nalcıoğlu, B. U. (2007). (Editör: Gezgin, Suat, Türkiye’de Yerel Basın), *Türkiye’de Yerel Medya Çalışanları, Yerel Medyanın Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 197-209.
- Odabaşı, Y.; Oyman, M. (2003). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. Mediacat Yayınları, İstanbul
- Öztunç, M.; Ilgaz C.; Büyükbaykal A. (2018). Sakarya Yerel Basınında Çıkan Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Farklı Boyutlardan İncelenmesi, *Turkish Studies* Volume 13/26, Fall 2018
- Öztürk, F.; Zülkadiroğlu Z., İnce G., Şahin M. (1999). Yerel Günlük Gazetelerde Sporun Yer Alışı, *Besbd* 3:2.1999, 1-10.
- Seyhan, A. S.; Zararsız, Ö. F.; Ayaşlıoğlu, E. (2021). Pandeminin Politikleştirilmesi ve Söylem: Cumhuriyet ve Sabah Gazeteleri Örneğinde Koronavirüs Haberleri Üzerine Bir Analiz. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 35, 17-37 DOI: 10.31123/akil.888144
- Soysaldı, F.; Soylu, M. Ç. (2021). The Effect of (3-Mercaptopropyl) trimethoxysilane (MPS) Coating on the Genetic Detection Performance of Quartz Crystal Microbalance-Dissipation (QCM-D) Biosensor: Novel Intact Double-Layered Surface Modification on QCM-D. *ChemistrySelect*, 6(24), 6056-6062.
- Sungur S.; Yücel E; Metintas S.; Önsüz MF. (2020). Yüksek Tiraj Yapan Yerli ve Yabancı İnternet Gazetelerinin Koronavirüs Hastalığı ile İlgili Haber İçeriklerinin İncelenmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*. 2020;5(COVID-19 Özel Sayısı), 47-60.
- Şeker, M. (2005). Yerel Gazeteler ve Resmi İlan, *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(1), 101-115.
- Temel, M; Korkmaz A.; Somuncu B.; Şilen K. (2012). Yerel Medya Çalışanlarının Sosyo-Demografik Özellikleri Ve Sektör Sorunlarına Bakışı: Kayseri Ve Nevşehir Yerel Medyasına Yönelik Alan Araştırması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute* Yıl/Year: 2012 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Issue: 19, 125-157.
- Uçak O.; Abdi E. (2019). Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci, *Selçuk İletişim*, 2019, 12 (1), 92-122.
- Vatandaş, S. (2021). Gazete manşetlerinin inşasında ideolojik konumlanışın izleri: Covid-19 ile ilgili manşetlerin söylem analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 407-421.
- Vatandaş, S. (2020). Covid-19 Pandemisi Ve ‘Gündem Belirleme’ İşlevi Açısından Gazete Manşetleri, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2020/01, 61-78.
- Vatandaş, S. (2021). Gazete Haberlerinde Korku Sunumunun Göstergibilimsel Çözümlemesi (Covid-19 Örneğinde) *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*® Nisan/April(2021) - Cilt/Volume:20 - Sayı/Issue:78, 1060-1079
- Yaba, M.; Koç H. (2021). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Basında Yer Alan Turizm Haberlerinin Değerlendirilmesi, *Sivas İnterdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*/ 4(1), 2021, 1-12.

YAZARLAR

Doç. Dr. Neşe ACAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek
Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı
neseacar@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9830-1463

2000 yılında Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisans ve Doktorasını Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlamıştır. 2018 yılında Doçent ünvanı almış olup halen Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde görev yapmaktadır.

Öğr. Gör. Furkan SOYSALDI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek
Yüksekokulu, Elektronik ve Otomasyon Bölümü,
Biyomedikal Cihaz Teknolojisi Programı
furkansoyaldi@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1120-5557

2013’de Erciyes Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Biyomedikal Mühendisliği Bölümünden mezun olmuştur. 2017’de Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyomedikal Mühendisliği Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamlamıştır ve 2019’da aynı enstitünün Doktora Programına başlamıştır ve halen devam etmektedir. 2017 yılından itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde görev yapmaktadır.

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN KÜLTÜR TURİZMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF HACI BEKTAŞ VELİ IN THE CONTEXT OF CULTURAL TOURISM

Sevgi BALIKÇIOĞLU DEDEOĞLU

Özet

Kültür turizmi, kültür kavramının kapsamı nedeniyle birçok farklı unsuru ve değeri içerisinde barındırmaktadır. Dil, din, sanat, mimari yapı ve yaşam tarzı gibi unsurlar kültürün oluşumunda etkili faktörler içerisinde yer almaktadır. Turistler, bu unsurlar ile ilgili turistik faaliyetleri deneyimlemek amacıyla önemli düzeyde güdüler oluşturmaktadır. Dünya Turizm Örgütü de kültür turizminin gerçekleştirilebilmesi için turistlerin motivasyonlarının her geçen gün daha da arttığını belirtmektedir. Bu noktada hem turistlerin destinasyonlara karşı tercihlerinin artırılmasında, hem de kültür turizmi unsurlarının korunabilmesi noktasında bir ülkenin sahip olduğu kültürel unsurların keşfedilip bir ürün olarak değerlendirilmesi gerekir.

Hacı Bektaş Veli, Türk ve İslam kültüründe önemli bir değer olması sebebiyle, sahip olduğu değerler ve bu değerlerin meydana getirdiği özellikler turistler açısından kültür turizmi faaliyetlerine ilişkin ciddi bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli'nin ve barındırdığı kültürel özelliklerin kültür turizmi bağlamında değerlendirilerek ortaya çıkartılması gerekir.

Bu bölümde Hacı Bektaş Veli'nin sahip olduğu kültürel unsurların, kültür turizmi bağlamında değerlendirilmesine ilişkin inceleme yapılacaktır. Böylece hem akademisyenlere hem de uygulamacılara Hacı Bektaş Veli'nin değerlerinin kültür turizmi bağlamında değerlendirilerek neler yapılabileceği hususunda öneriler geliştirilebilecektir.

Anahtar kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Kültür, Turizm, Kültür Turizmi.

Abstract

Cultural tourism includes many different elements and values due to the scope of the concept of culture. Elements such as language, religion, art, architectural structure and lifestyle are among the influential factors in the formation of culture. Tourists create significant incentives in order to experience touristic activities related to these elements. The World Tourism Organization states that the motivation of tourists for the experiencing of cultural tourism is increasing day by day. At this point, the cultural elements of a country should be discovered and evaluated as a product in terms of both increasing the preferences of tourists towards destinations and protecting the cultural tourism elements.

Since Hacı Bektaş Veli is an important value in Turkish and Islamic culture, his values and the characteristics created by these values generate an important potential for cultural tourism activities for tourists. Therefore, cultural characteristics of Hacı Bektaş Veli and his values should be evaluated and revealed in the context of cultural tourism.

In this section, a review will be made regarding the evaluation of cultural elements of Hacı Bektaş Veli in the context of cultural tourism. Thus, suggestions can be made to both academics and practitioners on what can be done by evaluating the values of Hacı Bektaş Veli in the context of cultural tourism.

Keywords: Hacı Bektaş Veli, Culture, Tourism, Cultural Tourism.

Giriş

Turizmin sağlamış olduğu ekonomik, sosyal ve çevresel katkılar (Çalışkan ve Yeşilyurt, 2020; Pimentel vd., 2020; Tosun vd., 2020), bu sektörü özellikle turistleri ağırlayan bölgeler açısından önemli bir noktaya taşımaktadır. Covid-19 pandemisi nedeniyle tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de gerileme yaşanmasına rağmen, pandemi sonrası bu durumun hızlı bir toparlanma sürecine gireceği vurgulanmaktadır (Chapman vd., 2021; Yeh, 2021). Bu toparlanma sürecinde ve devamındaki normalleşme sürecinde ise turistlerin turizme katılma motivasyonlarına önemle dikkat edilmesi gerekir. Turistlerin turizme katılım motivasyonları incelendiğinde rutin çevreden uzaklaşmak, kendini gerçekleştirme, rahatlama, sosyal ilişkiler geliştirme, prestij elde etme, farklı kültürlerle tanışma, yeni deneyimler elde etme gibi birçok farklı motivasyon ile turizm faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir (Crompton, 1979; Dann, 1981). Bu motivasyonlar içerisinde yer alan farklı kültürlerle tanışma, kendini geliştirme ve gerçekleştirme, yeni deneyimler yoluyla bilgi elde etme motivasyonları özgünlük sunması sebebiyle özellikle kültürel bağlamda gerçekleştirilen turizm faaliyetleri ile ilişkilendirilebilir (Kolar ve Zabkar, 2010). İnsanlar yeni yerler keşfetmek, farklı kültürler görmek, tarihi alanları gezmek gibi temel seyahat motivasyonlarını kültür turizmi çerçevesinde gerçekleştirmektedirler. Bu nedenle kültür turizmini ve bu turizm çeşidini meydana getiren unsurları iyi anlamak gerekmektedir. Kültür turizmi temel olarak bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri öğrenmek, keşfetmek ve deneyimlemek üzere gerçekleştiren faaliyetlerin tümünü içerir (UNWTO, 2021). Bu unsurlar içerisinde yer alan tarihi ve dini yapılar, anıtlar, kısacası somut ve somut olmayan kültürel çekicilikler özellikle önemli verilmesi gereken unsurlardır. Dünya Turizm Örgütü kültür turizm tanımı içerisinde turistlerin kültür turizmi motivasyonlarının temel olarak gidecekleri bölgedeki bu çekiciliklerini ziyaret etme amacıyla yapıldığını vurgulamaktadır (UNWTO, 2021).

Hacı Bektaş Veli'nin Türk ve İslam kültüründe önemli bir değer olması sebebiyle, sahip olduğu değerler ve bu değerlerin meydana getirdiği özellikler turistler açısından kültür turizmi faaliyetlerine ilişkin ciddi bir potansiyel oluşturması beklenebilir (Cifci, 2021). Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli'nin ve barındırdığı kültürel özelliklerin kültür turizmi bağlamında değerlendirilerek ortaya çıkartılması faydalı olabilir. Bu noktada bu bölümde, Hacı Bektaş Veli'nin sahip olduğu kültürel unsurların, kültür turizmi bağlamında değerlendirilmesine ilişkin inceleme yapılmıştır. Buna göre Hacı Bektaş Veli'nin oluşturduğu değerlerin bölgeye kültür turizmi bağlamında katkısı açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Kültür kavramı

Toplumun ortak değerlerini yansıtan kültür kavramı ile ilgili birçok farklı yaklaşımla çeşitli tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Birukou, Blanzieri, Giorgini ve Giunchiglia (2013) kültür kavramının her alanda kullanıldığı ve farklı şekillerde tanımlandığını vurgulamıştır. Antropolojide kültür genellikle ulusal ve etnik kavramlara göre atıfta bulunarak toplumların tanımlanmasında kullanılmaktadır (Birukou vd., 2013). Ancak diğer toplumları incelemek ve anlamak için belirli bir insan topluluğunun sahip olduğu kültür kavramının özgünlüğe ihtiyacı bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kültür daha az kesin çizgileri bulunmakla birlikte, belirli bir toplumun, grubun, ırkın, alanın veya zamanın özelliklerini taşıyan geleneksel davranış biçimlerini yansıtabilir (Brumann, 1999).

Kültür kavramı alanyazında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bailey ve Peoples (1998)'a göre kültür bir grup insan tarafından paylaşılan bilgi ve davranışların sosyal aktarımı iken, Keesing (1981)'e göre kümülatif deneyimle öğrenme sürecini ifade etmektedir. Linton (1936) ise daha kapsamlı bir tanım yaparak toplumun oluşumunu belirtmiştir. Linton'a göre (1936) bir toplumun kültürü, o toplumun üyelerinin öğrenim veya taklit yoluyla edindiği ve paylaşım yaşadıkları fikirlerin, duygusal tepkilerin ve alışılmış davranış kalıplarının birleşiminden meydana gelmektedir. Tylor (1871) medeniyet olarak tanımladığı kültürü bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenek ve toplumun bir üyesi olarak insanın kazandığı diğer yetenek ve alışkanlıkları bünyesinde barındıran karmaşık bir bütünlük olarak ifade etmiştir.

Avcı Kurt (2007, s. 132) kültürü “kuşaklar boyunca toplumların edindiği yaşam bilgisinin birikmesiyle ortaya çıkan ve aynı zamanda bu yaşantının süre gitmesine yardımcı olan bir ürün” olarak tanımlarken, Mc Kercher ve du Cross (2002) toplum içerisinde paylaşılan değerlerin, bilginin, fikirlerin ve inancın biraraya gelmesinden oluştuğunu belirtmiştir. Brumann (1999) insanlığı tarafından geliştirilen ve her nesil tarafından kümülatif bir şekilde öğrenilen davranışlar bütününe kültür olarak tanımlamaktadır. Geçmişten günümüze kültür kavramı ilgili yapılan tanımlar dikkate alındığında kültürün bir toplumun geçmişten günümüze kadar süregelen süreçte birikimli olarak meydana gelen ve o toplumun ayırt edici özelliklerini yansıtan bir olgu olduğu belirtilebilir. Nitekim Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021) da kültürü “bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Topluma bir kimlik kazandıran, dayanışma ve birlik duygusu verdiği toplumda düzeni de sağlayan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlardan hareketle, kültürün nesiller arası bilgi birikimi yoluyla aktarılan bir miras olduğu söylenebilir. Bir toplumun sahip olduğu kültürel mirası somut ve somut olmayan şekilde ayırmak mümkündür (UNESCO, 2021).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na göre somut kültürel miras ya da kültürel varlıklar “tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar” olarak tanımlanmaktadır (Güdü Demirbulat vd., 2015). Mimari eserler, kültürel manzaralar, arkeolojik ve tarihi merkezler, anıtlar, kanallar, tarihi parklar ve köprüler taşınmaz kültürel miraslar iken; takı, süs eşyaları, resim, eski para ve heykel gibi varlıklar taşınır kültürel miras içerisinde yer almaktadır (Aslan ve Ardemagni, 2003). Somut olmayan kültürel miras UNESCO tarafından; “toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar biçiminde” tanımlanabilmektedir (UNESCO, 2021). Kültür ve Turizm Bakanlığında vurgulandığı üzere “kuşaktan kuşağa aktarılan bu miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden meydana getirilir ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu” verilmektedir. Böylece kültürel çeşitliliğin artışına imkân sağlar (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Kültürel mirasın tanımında ve kapsamında görüldüğü üzere birçok farklı unsur somut ya da somut olmayan şekilde kültürel değerleri yansıtabilme kapasitesine sahip olabilmektedir. Bu nedenle kültür turizmi açısından kültürel miras unsurlarının oldukça önemli olduğu belirtilebilir.

Kültür turizmi ilk olarak 1969 yılında Kanada’da gerçekleştirilen kongrede kültürel varlıklar için yapılan seyahatlerdir olarak tanımlanmıştır (Kızılırmak ve Kurtuldu, 2005). Süregelen zaman içerisinde de farklı kültür turizmi tanımları yapılmaya çalışılmıştır. Olalı (1987) merak, eğlenme, spor ve dinlenme güdülerinin yanı sıra yeni bilgilerin elde edilmesi, kişiliğin zenginleştirilmesi gibi amaçlarla yapılan seyahatler olarak tanımlamıştır. Silberberg (1995) kültür turizmini bir bölgenin ve toplumun sanatsal, tarihsel ve kültürel mirasına ilgi duyulması suretiyle bölge dışındaki bireylerin bu özellikleri deneyimlemek amacıyla yaptığı ziyaretler olarak tanımlarken, Ryan’a göre (2002) bir etkinlik çeşidi olan kültür turizmi yerel ve kültürel değerlere saygılı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bir başka yazara göre ise festival, sergi, tiyatro gibi sanatsal etkinliklerin yanı sıra, geçmiş ve var olan uygarlıkları içerisinde barındıran kültürel değerleri tanımak için tarihi yerleri ve gidilen toplumun yaşam tarzlarını görmek için yapılan ziyaretler olarak tanımlanmıştır (Aydın, 1990).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü ise (UNWTO, 2021) kültür turizmini turistlerin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel çekicilikleri öğrenmek, keşfetmek ve deneyimlemek üzere gerçekleştirdikleri turizm çeşidi olarak tanımlamıştır. Bu kültürel çekiciliklerin ise sanatı ve mimariyi, tarihi ve kültürel mirası, mutfak mirasını, edebiyatı, müziği, yaratıcı endüstrileri ve yaşam tarzlarıyla birlikte yaşayan kültürleri kapsayan bir toplumun bir dizi ayırt edici maddi, entelektüel, ruhsal ve duygusal özellikleriyle ilgili olduğunu vurgulamıştır (UNWTO, 2021).

Kültür turizmi kapsamlı olması nedeniyle geniş bir faaliyet alanını barındırmaktadır. Bu durum kültür turizminin sınıflandırılması ihtiyacını doğurmuştur. Fagence (2003) kültür turizmini üç temel unsura göre sınıflandırmıştır. Bunlar kurumsallaştırılmış kültür, popüler kültür ve etnik sembollerdir. Kurumsallaştırılmış kültür müzeler, sergiler, görsel sanatlar, tarihi yerler, tiyatro, edebiyat, bilim ve teknoloji merkezleri gibi yüksek kültürel unsurlarını içerirken; film, eğlence, spor, kitle iletişim araçları, alışveriş, etkinlikler, yemek, ürün, el sanatları, gelenekler, görenekler halk kültürünü, diğer ifadeyle popüler kültürü temsil etmektedir. Etnik semboller ise Dil, eğitim, ulaşım, din, giyim, süsleme, lehçe gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Bunun yanında kültür turizmi farklı faktörlere göre de sınıflandırılmıştır. Örneğin lokasyona göre kültür turizmini kentsel kültür turizmi ve kırsal kültür turizmi olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Doğaner, 2013). Kentsel kültür turizmi konserler, tiyatrolar, alışveriş merkezleri gibi çekicilikleri sayesinde turisti kentsel turizme katılmaya teşvik ederken, kırsal kültür turizm köy yaşamıyla gelen kültürel deneyimi kapsamaktadır. Arkeolojik ve tarihsel bağlamda yapılan turizm faaliyetleri de kültür turizmi açısından önemli bir kültür turizmi olarak görülebilir. Arkeoloji ve tarih bağlamında yapılan kültür turizm aktivitelerini birbirinden ayıran kesin sınırlar bulunmamaktadır (Sağlam, 2019).

Bu noktada arkeolojik alanlar, mimari yapılar, müzeler, sanat, heykel, el sanatları, galeriler, festivaller, etkinlikler, müzik ve dans, drama, dini festivaller, tam ve alt kültürler kültür turizmüne katılan bireylerin en çok tercih ettiği alanlardır (Richards, 1996). Bu unsurlar içerisinde yer alan özellikle mimari eserler, tarihi ve dini mekanlar, arkeolojik alanlar ve dini ritüeller bölgenin ve toplumun kültür farklılığını ve özgünlüğünü ortaya çıkartabilmesi noktasında kültür turizmi açısından oldukça kritik öneme sahiptirler. Bu unsurlar turistlerin kültürel değerleri açık ve rahat bir şekilde hissetmesini sağlayabilecek faktörlerdir ve bu nedenle bu unsurlara önem verilmesi gerektiği belirtilebilir.

Kültür turizminin kendine has birtakım özellikleri olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu özellikler kültür turizmini diğer turizm çeşitlerine göre daha ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir (Dinçer ve Ertuğrul, 2000; Pekin, 2011; Richards, 1996):

- Kültür turizmüne katılım gösteren turistlerin statüsü kitle turizmüne katılan turistlere göre daha yüksektir.
- Kültür turizmi dört mevsim gerçekleştirilebilmektedir.
- Kültürel varlıkların hem maddi hem de manevi değeri turizm faaliyetleri aracılığıyla artar
- Kaliteli turist kitlesine hitap eden bir ürün yelpazesi sunar
- Kültür turizmi bölge halkının turizmden elde edeceği olumlu katkılardan daha fazla faydalanılmasını sağlar.
- Kültür turizmi, turizm faaliyetlerinin sağladığı avantaj ile destinasyon yöneticileri tarafından kültürel varlıklara değer verilmesine ve onların korunmasına katkı sunar.
- Kültür turizmi diğer turizm türlerine göre tükenme riske az olan bir turizm çeşididir.
- Kültür turizmi toplumlara ve bölgelere has olması nedeniyle ikamesi olmayan bir üründür.

Bu noktada kültür turizminin sağlamış olduğu bu katkılardan istifade edebilmek için, kültür turizminin gelişimine katkı sağlayacak unsurlara önem verilmesi gerektiği belirtilebilir.

Türkiye'nin belirtilen kültür turizmi çeşitleri dikkate alındığında oldukça zengin bir destinasyon olduğu söylenebilir. Türkiye'nin birçok coğrafi bölgesi kültür turizm aktivitelerinin gerçekleştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasının yanında farklı dinlerin de yayılım merkezi olması sebebiyle hem tarihi hem de dini mekanlar açısından önemli bir pozisyonadadır. Ancak Türkiye'deki kültür turizmi merkezlerinin yeterince tanıtılmadığı söylenebilir. Türkiye'de İstanbul dışında kültür turizmi açısından birçok farklı destinasyon yer almasına karşın, bu destinasyonlar tanıtım eksikliği ve yeterince yatırım alamama gibi sebeplerle yeterli düzeyde uluslararası turistlere sunulamamaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada Türkiye'nin önemli kültür turizmi varlıklarından ve değerlerinden olan Hacı Bektaş Veli'nin daha iyi tanıtılması ve O'na ilişkin daha bir farkındalığın oluşturulması açısından, Hacı Bektaş Veli'nin oluşturmuş olduğu somut ve somut olmayan kültürel değerler açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Hacı Bektaş Veli'nin Kültür Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi

Tarihi tam olarak bilinmese de 1200'lü yıllarda doğduğu kabul edilen, Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'ın Nişabur kentinde dünya gelmiştir. Eğitimine aynı şehirde başlayan Hacı Bektaş-ı Veli 5 yaşında Kur'an-ı Kerim öğrenmeye başlamıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin halifelerinden Şeyh Lokman-ı Parende'den ders almış ve en önemlisi Horasan Erenler'inden ilim almış olmasıdır. Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkı sağlamak amacıyla bu bölgeye gönderilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'ya tayin edildikten sonra sırasıyla Türkistan, Nevef, Mekke, Medine, Şam, Halep, Kilis, Elbistan ve Kayseri bölgelerini uğramış ve son olarak Sulucakarahöyük'e gelmiştir (Çimenli, 2010). Sulucakarahöyük, Nevşehir ilinin Hacıbektaş ilçesidir. Bu bölgeye yerleşen Hacı Bektaş-ı Veli burada İslam öğretileri ile birlikte hoşgörü, insan sevgisi ve toplumsal eşitliği temel alarak bir yaklaşım benimsemiş ve bu felsefeyi yaymaya çalışmıştır (Kültür Portalı, 2021). Hacı Bektaş Veli Anadolu'da yaşamış olduğu süre boyunca özellikle Hacıbektaş bölgesine önemli kültürel unsurlar kazandırmıştır. Bu unsurların günümüzde hem kültür turizmi hem de alt bir türü olan inanç turizmi bağlamında oldukça önemli değerler olduğu belirtilebilir. Bu noktada bu başlık altında Hacı Bektaş Veli'nin bölgede oluşturduğu somut ve somut olmayan kültürel değerler açıklanmaya çalışılmıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin en önemli kültürel değerleri arasında Hacı Bektaş Veli Külliyesi (Dergâhı) gelmektedir. Bektaşiliğin "Pir evi" olarak tanımlanan bu dergâh mimari açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin 13. Yüzyılda Hacı Bektaş Veli tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Çifçi ve Akova, 2016). Günümüzde ise müze olarak hizmet veren bu yapı neredeyse tüm unsurları ile günümüze kadar gelen nadir Türk eserleri arasındadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2021). Külliye'nin üç adet avlusu bulunmaktadır. Bu avlulardan birinci Nadar avlusudur ve hemen müze girişinden sonra gelmektedir. İkinci avlu, Dergâh Avlusu meydan evi ve aş evinin ortasında yer alır. Üçüncü avlu, Hazret Avlusu ise Çilehane-Kızılca Halvet, Kırklar Meydanı ve Pir Evi'nin bulunduğu yerdedir.

Fotoğraf 1. Hacı Bektaş Veli Külliyesi (Dergâhı)

Kaynak: Çifçi ve Akova, 201

Fotoğraf 2. Hacı Bektaş Veli Külliyesi II. Avlu

Kaynak: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2021

Hacı Bektaş Veli'nin Hacıbektaş ilçesine sağladığı diğer kültürel unsurlar içerisinde Çilehane-Deliklitaş, Minder ve Kulunç Kaya, Bektaş Efendi Türbesi, Hamur Kaya, At Kaya, Kadıncık Ana Evi ve Akpınar Çeşmesi, Beştaşlar, Han ve Dede Bağı, Hırka Dağı yer almaktadır (Noyan, 1963, aktaran Çifçi ve Akova, 2016). Çifçi ve Akova (2016) yapmış oldukları çalışmada Hacıbektaş'ın inanç turizmi bağlamındaki haritasını çıkartmışlardır (bkz. Harita 1). Bu haritada belirtilen kültürel ve dini unsurlara yer verilmiştir.

Harita 1. Hacıbektaş ilçesine ait İnanç Turizmi Haritası

Kaynak: Çifçi ve Akova, 2016

Bu kültürel değerlerden Çilehane-Deliklitaş Hacıbektaş ilçesinin 3 km doğusunda yer almaktadır. Çilehane girişi dar olan ve orta bölümünde de dar oyuğu olan bir mağaradır. Mağara içerisinde dışarı açılan ve bir insanın zorlukla geçebileceği bir delik (oyuk) vardır. Bazı zamanlarda Hacı Bektaş Veli'nin burada halvete kaldığı söylenmektedir (Hacıbektaşweb, 2021). Rivayetlere göre çilehaneden günahkâr kişiler geçememektedir. Bu nedenle bölgeye gelen turistlerin Çilehane uğrayarak bu oyuktan geçmeye çalıştıkları belirtilmektedir (Çifçi ve Akova, 2016).

Çilehane'nin yakınında, Minder Kaya ve Kulunç Kaya bulunmaktadır. Bu kayaların mitolojik yönden Hacı Bektaş Veli ile bağlantılı olduğuna inanılmaktadır (Haktuv, 2021). Mindere benzeyen bir kaya ve arka tarafında sırt dayamak için ikinci bir kayadan oluşan bu kayaya, Hacı Bektaş Veli'nin oturduğu söylenmektedir. Bir diğeri ise Kulunç Kaya'dır. Bu kaya, hafif meyilli olmakla birlikte sırt ağrısına iyi geldiği söylenmektedir (Hacıbektaşweb, 2021). Noyan da (1963) bölgeye gelen ziyaretçilerin bu kayalara oturarak dilekte bulduklarını ifade etmiştir (Çifçi ve Akova, 2016).

İlçenin güneyinde yer alan ve halk arasında yürüyen kaya olarak bilinen At Kaya, Hacı Bektaş Veli'nin üzerine at gibi bindiği ve yürüttüğü kayalar olarak tanımlanmaktadır (Haktuv, 2021). Kadıncık Ana evinin kuzeydoğusunda yer alan Hamur kaya Hacı Bektaş Veli'ye kendisine yardımcı olmak isteyen birine kayayı hamur gibi yoğurmasını söylemesi üzerine, kişinin kayayı ayakları ile çiğnemesi neticesinde ayak izlerinin orada oluşması ile meydana gelmiştir (Gölpınarlı, 1995, aktaran Çifçi ve Akova, 2016).

Bir diğere önemli kültürel varlık Bektaşlar ya da Beştaşlar olarak da bilinen ve Çivril köyü civarlarında 5 adet kayadan meydana gelen yerdir. Bu kayaları Hacı Bektaş Veli'nin konuşturduğu rivayet edilmektedir (Haktuv, 2021; Gölpınar, 1995, aktaran Çifçi ve Akova, 2016).

Fotoğraf 3. Bektaşlar (Beştaşlar)

Kaynak: Çifçi ve Akova, 2021

Bektaş Efendi Türbesi, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin 150 metre güneyinde yer almakta ve 1603 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir (Haktuv, 2021).

Fotoğraf 4. Bektaş Efendi Türbesi

Kaynak: Haktuv, 2021

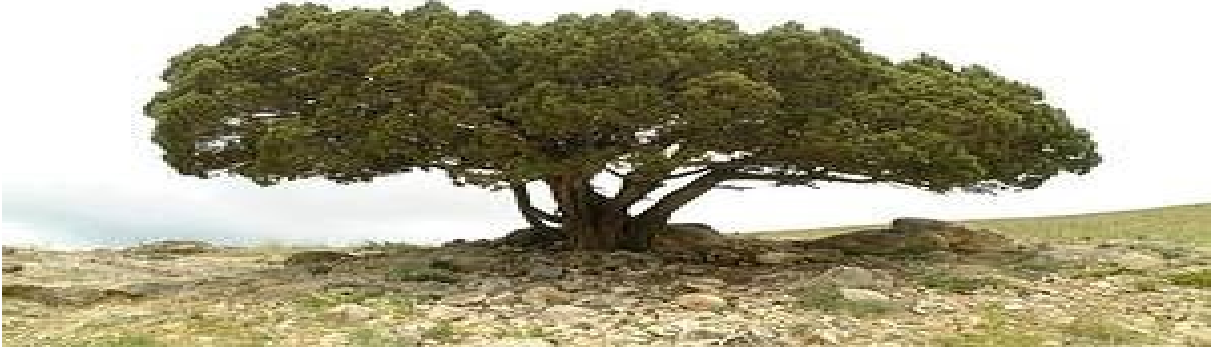
Kadıncık Ana Evi olarak da bilinen Balım Evi Akpınar Çeşmesinin arkasında yer almaktadır. Bu evin İdris Hoca'nın evi olduğu bilinmekte ve Hacı Bektaş Veli'yi bu evde ağırladığı belirtilmektedir. Birbirine bağlı üç odadan meydana gelen evin birinci odası tek kemerlidir ve üç küçük penceresi bulunmaktadır. Evin giriş kapısının tam karşısındaki sol bölümde tandır bulunmaktadır (Haktuv, 2021). Bu tandır içinde Kadıncık Ana'nın sır olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca çocuğu olmayan kadınların, buradaki topraktan alarak içtikleri suya karıştırarak çocuk sahibi olmayı umut ettikleri belirtilir (Yavuzer, 1993).

Fotoğraf 5. Kadıncık Ana Evi

Kaynak: Türkiye Kültür Portalı, 2021

Hacıbektaş'ın güneyinde yaklaşık 15 km uzaklıkta olan Hırka Dağı, Hacı Bektaş Veli'nin hırkasını burada yakmasından adını almaktadır. Hırkasını yakmasıyla birlikte hırkasından savrulan küllerden de dağdaki ağaçların olduğuna rivayet edilir (Çifçi ve Akova, 2016).

Fotoğraf 6. Hırka Dağı

Kaynak: Haktuv, 2021

Hacı Bektaş-ı Veli'nin başta Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesi olmak üzere Anadolu'nun tümüne yaymış olduğu anlayış beraberinde kültürel değerleri de getirmiştir. Bu kültürel varlıklar Türkiye'nin kültür turizminin geliştirilmesi açısından önemli bir potansiyel olarak görülebilir. Bu bölümde Hacı Bektaş-ı Veli'nin oluşturmuş olduğu değerler kültür turizmi çerçevesinde değerlendirilmiş ve açıklanmıştır. Böylece bu kültürel varlıkların daha iyi tanıtılarak daha fazla kültür turisti çekilebilmesi noktasında farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Aslan, Z., & Ardemagni, M. (2006). *Introducing Young people to the protection of heritage sites and historic cities: A practical guide for school teachers in the Arab region*. Roma, Italia: ICCROM.
- Avcıkurt, C. (2007). *Turizm sosyolojisi turist-yerel halk etkileşimi* (2. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık
- Aydın, İ. (1990). *Açıklamalı Turizm Terimler Sözlüğü*. Aydın: Coşkun Matbaası.
- Bailey, G., & Peoples, J. (1998). *Introduction to cultural anthropology*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing.
- Birukou, A., Blanzieri, E., Giorgini, P., & Giunchiglia, F. (2013). A formal definition of culture. In *Models for intercultural collaboration and negotiation* (pp. 1-26). Springer, Dordrecht.
- Brumann, C. (1999). Writing for culture: Why a successful concept should not be discarded. *Current anthropology*, 40(S1), S1-S27.
- Chapman, C. M., Miller, D. S., & Salley, G. (2021). Social disruption of the tourism and hospitality industries: implications for post-COVID-19 pandemic recovery. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*. 13(3), 312-323.
- Cifci, I. (2021). Testing self-congruity theory in Bektashi faith destinations: The roles of memorable tourism experience and destination attachment. *Journal of Vacation Marketing*, 13567667211011758.
- Crompton, J. L. (1979). Motivations for pleasure vacation. *Annals of tourism research*, 6(4), 408-424.
- Çalışkan, C., & Yeşilyurt, H. (2020). Problematic of Tourism in Adıyaman: Multidimensional Barriers with a Community Perspective. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 5(1), 55-62.
- Çiftçi, İ., & Akova, O. (2016). İnanç turizmi kapsamında Hacı Bektaş Veli dergâhına yönelik bir araştırma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 183-218.
- Çimenli, H. (2010). Hacı Bektaş-ı Veli bibliyografyası. Nevşehir Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Nevşehir.
- Dann, G. M. (1981). Tourist motivation an appraisal. *Annals of tourism research*, 8(2), 187-219.
- Demirbulat, Ö. G., Saatçı, G., & Avcıkurt, C. (2015). Bursa'nın somut kültürel varlıklarına yönelik öğrencilerin algıları: Harmancık MYO örneği. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 12, 62-86.
- Diñer, F. İ., & Ertuğrul, S. M. (2000). Kültürel Mirasın Korunması ve İstanbul ilindeki Tarihi Yapıların Turizm Amacı Kullanımı Üzerine Bir Deneme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 69-78.
- Doğaner, S. (2013). *Türkiye Kültür Turizmi*. 1.Baskı, Doğu Kitabevi, No:56, İstanbul, ss.13-291.

- Fagence, M. (2003). Tourism and local society and culture. *Tourism in destination communities*, 55-78.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1995). *Manakıb-ı Hacı Bektaş Veli "Vilayet-Name"*. İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Hacibektasweb (2021). Hacı Bektaş Veli Müzesi. https://www.hacibektas.com/index.php?id=hacibektas_veli_muze son erişim tarihi 10.08.2021.
- Haktuv (2021). Tarihi yerler. <http://haktuv.org.tr/hacibektas-turistik-yerler/> son erişim tarihi. 07.08.2021
- Kızılırmak, İ., & Kurtuldu, H. (2005). Kültürel turizmin önemi ve tüketici tercihlerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 100-120.
- Kolar, T., & Zabkar, V. (2010). A consumer-based model of authenticity: An oxymoron or the foundation of cultural heritage marketing?. *Tourism management*, 31(5), 652-664.
- Kültür Portalı (2021). Hacı Bektaş Veli Müzesi.
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (2021). Hacı Bektaş Veli Türbesi (Nevşehir) <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-45345/haci-bektas-veli-turbesi-nevsehir.html> son erişim tarihi 10.08.2021.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). Kültür. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html> son erişim tarihi: 19.08.2021
- Linton, R. (1936). *The study of man: An introduction*. New York: D. Appleton-Century.
- McKercher, B., & Du Cros, H. (2002). *Cultural tourism: The partnership between tourism and cultural heritage management*. Routledge.
- Noyan, Bedri. (1963). Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri. İzmir: Ticaret Matbacılık T.A.Ş.
- Olali, H., (1987). *Turizm Politikası ve Planlaması*. İşletme Fakültesi Yay. No. 228,
- Pekin, F. (2011). *Çözüm: kültür turizmi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pimentel, T. D., De Carvalho, F. C. C., De Oliveira, M. C. B., & MOURA, E. F. D. L. (2020). Between formality and effectiveness: The dynamics of social participation in the political cycle of a tourism management council in Juiz de Fora/MG. *Journal of multidisciplinary academic tourism*, 5(2), 81-94.
- Richards, G. (1996). The scope and significance of cultural tourism. *Cultural tourism in Europe*, 19-45.
- Ryan, C. (2002). Tourism and cultural proximity: Examples from New Zealand. *Annals of tourism research*, 29(4), 952-971.
- Sağlam, D. (2019). Trabzon İlinde Kültür Turizmi ve Turizm Planlamasına Etkisi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Silberberg, T. (1995). Cultural tourism and business opportunities for museums and heritage sites. *Tourism management*, 16(5), 361-365.
- Tosun, C., Dedeoğlu, B. B., Çalışkan, C., & Karakuş, Y. (2021). Role of place image in support for tourism development: The mediating role of multi-dimensional impacts. *International Journal of Tourism Research*, 23(3), 268-286.
- Türkiye Kültür Portalı (2021). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nevsehir/kulturenvanteri/kadincik-ana-ev> son erişim tarihi 10.08.2021
- Tylor, E. B. (1871) *Primitive culture*. London: J. Murray.
- UNESCO (2021). *What is Intangible Cultural Heritage?*. <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003> son erişim tarihi 07.07.2021.
- UNWTO (2021). Tourism and culture. <https://www.unwto.org/tourism-and-culture> Son erişim tarihi 08.08.2021.
- Yavuzer, H. (1993). Hacıbektaş Yöresi Bektaşî İnançlarının Din Sosyolojisi Yönünden İncelenmesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erciyes.
- Yeh, S. S. (2021). Tourism recovery strategy against COVID-19 pandemic. *Tourism Recreation Research*, 46(2), 188-194.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Sevgi BALIKÇIOĞLU DEDEOĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kozaklı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programı

sbalikcidedeoglu@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4881-8560

2010 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümünden mezun olmuştur. 2013 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seyahat İşletmeciliği Ana Bilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2019 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Ana Bilim Dalında doktora programına başlamış ve halen devam etmektedir. 25 Şubat 2021 tarihinden itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kozaklı Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programında öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

EMİNE İŞINSU'NUN TASAVVUFİ ESERLERİ VE HACI BEKTAŞ ADLI ROMANI EMİNE İŞINSU'S SUFISTIC WORKS AND HER NOVEL TITLED HACI BEKTAŞ

Ece SERRİCAN KABALCI

Özet

Cumhuriyet dönemi kadın yazarlarından olan ve yakın tarihte hayata gözlerini yuman Emine İşinsu, edebiyatın farklı türlerinde eserler vermiş bir yazardır. Yunus Emre'yi anlattığı *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* (2002) adlı romanıyla başlayan tasavvufi roman/menkibe-roman serisi, *Bukağı* (2004) adlı eserinde Niyâzî Mısırî'yi, *Hacı Bayram* (2005) başlıklı eserinde ise Hacı Bayram Veli'yi anlatarak devam etmiş ve Hacı Bektaş Veli'yi merkez alan *Hacı Bektaş* (2008) adlı romanıyla son bulmuştur. Birleştirici bir anlayışa sahip olan Türk tasavvuf geleneğini romanlarında işleyen Emine İşinsu; Türk mutasavvıflarının hayatlarını, örnek davranışlarını ve onlar hakkında anlatılan hikâyeleri romanları aracılığıyla aktarmıştır. Dört öncü tasavvuf büyüğünü, roman türünün kurmaca unsurlarını kullanarak ve dönemin tarihî arka planını koruyarak okuyucuya sunmuştur.

Tasavvufi romanlarını noktaladığı *Hacı Bektaş* adlı romanı, benimsemiş olduğu hoşgörü ve sevgi anlayışıyla Türklük ve İslamiyet konusunda önder şahsiyetlerden biri olan Hacı Bektaş Veli'nin ortaya koyduğu düşünceler etrafında şekillenen Bektaşilik anlayışını ve tasavvuf ilkelerini işleyen bir eserdir. Emine İşinsu'nun tasavvufi romanları, birbirinden bağımsız okumalara açık eserlerdir; ancak söz konusu eserlerin kronolojik sıra ile okunması, okuyucuya bütüncül bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir. Bu nedenle, bu çalışmada öncelikle yazarın *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*, *Bukağı* ve *Hacı Bayram* adlı romanlarında tasavvuf anlayışına nasıl yaklaştığı değerlendirilmiştir. Ardından, çalışmaya kaynaklık eden *Hacı Bektaş* adlı romanı incelenmiş ve bu romanda Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerinin nasıl aktarıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Emine İşinsu, tasavvuf, roman, Hacı Bektaş Veli.

Abstract

Emine İşinsu, one of the female writers of the Republic era and recently passed away, is an author who has written works in different genres of literature. The Sufistic novel/menkibe-novel series written by her starts with Yunus Emre in the novel *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* (2002), continues by telling Niyâzî Mısırî in *Bukağı* (2004) and Hacı Bayram Veli in her work titled *Hacı Bayram* (2005). This series has been completed with the novel titled *Hacı Bektaş* (2008), which focuses on Hacı Bektaş Veli. Emine İşinsu, who deals with the Turkish Sufism tradition, which has a unifying understanding conveys the lives of Turkish Sufis, their exemplary behavior and the stories told about them through her novels. Four pioneers of Sufism presented to the reader by using the fictional elements of the novel genre and preserving the historical background of the period.

Her novel titled *Hacı Bektaş*, in which her Sufistic novels ended, is a work that deals with the understanding of Bektashism and the principles of Sufism, which is shaped around the thoughts put forward by Hacı Bektaş Veli, one of the leading figures on Turkishness and Islam with his understanding of tolerance and love. Although Emine İşinsu's Sufistic novels may be read individually, reading in chronological order is important for understanding the holistic perspective of novels. Therefore, in this study it is firstly evaluated how author approached the understanding of Sufism in her novels *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*, *Bukağı* and *Hacı Bayram*. Afterwards, her novel titled *Hacı Bektaş*, which is the source of the study, is examined and it is revealed how Hacı Bektaş Veli's teachings are conveyed in the novel.

Keywords: Emine İşinsu, Sufism, novel, Hacı Bektaş Veli.

Giriş

17 Mayıs 1938 tarihinde Kars'ta dünyaya gelen Emine Işinsu'nun babası Aziz Vecihi Zorlutuna, annesi ise tanınmış yazarlardan Halide Nusret Zorlutuna'dır (Aytaş, 2005: 5). Annesi Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romanı* adlı eserinde "Kars'ta bir ışık gibi, Işinsu hayatımıza doğdu." diyerek kızının, hayatlarını aydınlattığını belirtir. Göbek adı olarak kendisine Emine ismi konulur (Ünlü, 2019: 73). Bu durumu Emine Işinsu şu şekilde anlatmaktadır: "Emine göbek ismim. Rahmetli halamın ismiymiş. Babamın da en çok sevdiği kız kardeşi Emine'ymiş. Rahmetli olmuş, annemle evlenmeden önce. Onun için de ben doğar doğmaz evvela bir Emine'yi koymuşlar, göbeğimi öyle kesmişler" (aktaran Çetingök, 2009: 477). Yazar, sanat hayatına adım atarken "Zorlutuna" soyadının hazır şöhretinden yararlanmak yerine kendi kabiliyetiyle bir yerlere gelmek istediğinden soyadını kullanmaz; göbek adı olan Emine'yi başa yazarak kendi ismi olan Işinsu'yu soyadı olarak yazar (Çınarlı, 1976: 46).

İnsanlar adlı ilk şiiriyle edebiyat dünyasına giren yazar; hikâye, roman, tiyatro ve fıkra yazarlığı olmak üzere her türde eser verir. 1961-1963 yılları arasında ilk romanı olan ve Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın sanat ödülünü alan *Küçük Dünya*'yı yazar. Eser, 1962'de *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilir ve 1966'da yayımlanır. Batı Trakya Türklüğünün acılarını *Azap Toprakları* (1969) adlı eserinde işler. Türk tarihine olan sevgisini, Anadolu'nun Türkleştirilmesi-İslamlaştırılması konusunu ele alan *Ak Topraklar*'da (1971) dile getirir. 1975 yılında *Sancı* ve *Tutsak* adlı eserleri yayımlanır. Tezli romanlarından olan *Çiçekler Büyür* (1979) adlı romanında, Deliorman-Rodop Türklüğünün hürriyet mücadelesini işler. 1982 tarihli *Canbaz* ise, Türkiye'deki sosyal ve ekonomik değişmelere odaklanır (Özkan, 1982: 44-47). Daha sonra sırasıyla *Kaf Dağı'nın Ardında* (1988), *Atlıkarınca* (1990) ve *Cumhuriyet Türküsü* (1993) romanlarını yazar. Tasavvufa duyduğu ilginin sezildiği *Nisan Yağmuru* (1997) ve *Havva* (1998) isimli romanlarını; Yunus Emre'nin hayatını işleyen *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* (2002), Niyâzî Mısrî'yi tanıtan *Bukağı* (2004), Hacı Bayram Veli'yi anlatan *Hacı Bayram* (2005) ve Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini ele alan *Hacı Bektaş* (2008) adlı eserleri takip eder. Son romanı ise, *Bir Aile* (2013) başlığını taşır.

Emine Işinsu, 1969-1982 yılları arasında kaleme aldığı romanlarında, dönemin siyasi ve sosyal olaylarına temas ederek yönlendirmeci olmaktan çok yansıtmacı bir tutum içinde bulunur (Aytaş, 2007: 106). 1960'lı yıllar, farklı ideolojik anlayışların Türk romanında yer almaya başladığı önemli bir dönemdir. İnsan ve insana dair her konuyu ele alan romanı, hayatın içinde yer alan gelişmelerden uzak tutmak imkânsızdır. Emine Işinsu'nun romanlarında da insan psikolojisinin yanı sıra, Türkiye'nin geçirdiği sosyal ve siyasi değişim içerisindeki ideolojik yaklaşımları ve yakın tarihten gelen gerçekleri takip etmek mümkündür (Yalçın, 2017: 745-746). Roman yazmak için yaratıldığına inanan bir yazar olan Işinsu, "Benim gerçek dünyam romanın dünyası, şu yaşadığım hayat ise, sanki suni olandır. Öfkem, mutluluğum, mutsuzluklarım hep yazmakta olduğum romanlardaki olaylar ve kişilerle ilgilidir." (aktaran Aytaş, 2007: 106) diyerek bu görüşünü dile getirmektedir.

Emine Işinsu için her yeni eser, uzun bir çile döneminin başlangıcıdır. İnsanlarla görüşmesi, notlar tutması ve şahıs kadrosu için ruhi bir hazırlık yapması gerekir. Dokümanlar toplandıktan sonra müsveddelerin yazılması, sabır ve tahammül ile eserin doğması beklenir. Böylece bir eserin doğuşu iki üç yılı alır. Her eserin bitişi, kuş kadar hafiflenen bir saadet anıdır. Artık Işinsu'nun gözündeki tül kalkmış ve dünyaya dönmüştür (Tunalı, 1982: 31-33). Yazma sürecinde dış dünya ile irtibatını kesen Işinsu, "Her eserim, alnımda beliren bir çizgidir. Hâlbuki insanlar -özellikle kadınlar- bu çizgileri sevmezler... Ben, bunları seviyorum!" diyerek tüm bu sancuları kucaklamaktadır (aktaran Esen, 2012: 158). Onun yaşadığı sancılı süreç, doğumla yani ortaya koyduğu eserle taçlanır. Eşi İskender Öksüz, Emine Işinsu'nun çektiği bu acıyı ve sonrasında yaşadıklarını, annelerin doğum sonrası yaşadıkları "post partum" depresyonuna benzetir. Çünkü yazmanın yani yaratmanın sancısı sonucunda yazar, evladı gibi gördüğü kahramanlarını yalnız bırakır (Öksüz, 2020: 87).

Emine Işinsu, güncel sorunların yanı sıra eserlerinde tarih bilincini ve insana dair evrensel değerleri işler. Onun önem verdiği evrensel değerler arasında tasavvuf anlayışı da yer alır. Türk tasavvuf geleneğinin birikimini roman türünde işleyen Işinsu'nun tasavvufa yönelik ilgisi, annesinin kendisine

okuduğu tasavvufî şiirlerle başlar. Ayrıca Anadolu'daki Türk varlığını sağlamlaştırılanların sadece savaş meydanında yer alan kahramanlar olmadığını düşünmesi de, Işınso'nun tasavvufî romanlar yazmasını sağlar. Böylece bütün insanlığı kucaklayan ve Allah sevgisinde birleştiren büyük velilere yönelik bir farkındalık oluşturur. Türk mutasavvıflarının hayatlarını ve öğretilerini işleyen yazar, sufilerin biyografik verilerinden yola çıkarak onların hayatlarını yeniden kurgulamıştır. Bunu yaparken onları hem yaşayan birer insan hem de engin bir gönül mimarı olarak okuyucuya sunmuştur. Tasavvuf eğitiminde geçtikleri mertebeler ortak olsa da, her birinin hayatının ayrı olduğunu ve farklı yollardan geçerek olgunlaştıklarını anlatmıştır. Bu anlayışla kaleme aldığı dört romanında dergâh oduncusu/marangoz Yunus Emre, mum imalatçısı Niyazi, medrese müderrisi Bayram ve rençper Bektaş portrelerini işlemiştir (Bice, 2012: 115-116). 2005 yılında kendisiyle gerçekleştirilen bir röportajda, tasavvufî romanlarıyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Son beş yılda üç veliyle ilgili, üç roman yazdım birbiri ardına. Biri Yunus Emre, biri Niyâzî Mısrî, biri de Hacı Bayram Veli. (...) *Bayram*'da amacım tasavvufun anlaşılmasıdır. Yunus hakkında fazla bilgi yok. Tamamıyla bu büyük şairle tasavvuf adına bir karakter, bir hayat yaratmaktı kaygım. Niyâzî Mısrî bana fevkalade öfkeli göründü. Edindiğim bilgiler de o yöndeydi. Oysa ben öfkeyi hiç tanımam. Eskiden yılda bir kere öfkelenirdim. Şimdi hiç öfkelenmiyorum. Onun için öfkeyi anlayabilmek, öyle bir şahsiyeti yazmak bana zor geldi cidden. Hatta bir arkadaşımın söylediğine göre orada da rahmetlinin öfkesi pek hissediliyormuş. Her neyse ben o telaş içindeydim. Bu zor zâtı anlatabilme çabasındaydım. Diğer romanlarımda da buna benzer duygular içerisindeydim” (aktaran Erol, 2006: 173-174).

Tasavvufî geleneğin menkıbe anlatımına roman türünde katkı sağlayan Işınso'nun, bu tarzdaki ilk romanı *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*'dir. Emine Işınso, kendisinin de Yunus Emre hayranı olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “Şiirleri yol gösterici oldu. Selçukluları, yaşayış tarzlarını, Moğolları, Mevlana'yı, 13. asır tasavvuf hayatını, tasavvufu ve tabii bol bol Yunus'un şiirlerini okudum, notlar aldım. Ve şiirlerinden yola çıkarak bu aşk adamına bir hayat tarzı yakıştırdım, kurdum” (aktaran Bice, 2012: s. 115-116).

Emine Işınso, “Romancılar ve Roman” başlıklı bir toplantıda, Yunus Emre'ye dair bir roman yazma düşüncesini açıklarken şunları dile getirir:

“33 yaşındayken, 40 yaşında Yunus'u yazabileceğimi düşündüm ve eşe dosta da ilan ettim; sanıyordum ki 40 yaşında artık o denli bir manevi derinliğe ve olgunluğa kavuşacağım ki Yunus'a ermem mümkün olacak. “Bir ben vardır, benden içerü” derken, bu mısrayı hissetmekten öte içerideki “ben”i yaşayacağım. Fakat 39-40 yaşlarında ancak “Çiçekler Büyür”ü yazabildim. Biraz önce dedim ki roman yazma yolunda çile çekiyorum ve belirli bir olgunluğa kavuşuyorum, fakat bu çok ağır ve sancılı oluyor. Şimdi 50 diyorum, tabii Allah bilir belki çok daha önce yazarım, belki hiç yazmam” (Işınso, 2012: 91).

Kırklı yaşlarında yazmayı düşündüğü Yunus Emre'yi yirmi yıl gecikmeyle yazan Emine Işınso, bu eseri ortaya çıkararak ruhi altyapıyı ise şu şekilde açıklar:

“Rahmetli anneciğimin inşadı pek güzeldi. Evde iş yaparken pek çok şairimizin en güzel şiirlerini ezberden okurdu, benim neden öbürlerinden birini değil de, Yunus'u kendime yakın hissedişimin sebebini bilemiyorum, belki bir çocuğun bile gönlüne hitap ettiği için. Evet, kırk yaş dolaylarında Yunus'u romanlaştırmayı çok istemiştim, fakat sonra bunun mümkün olamayacağını gördüm. (...) Allah yardım etti, Yunus'un büyük sabrından bir nebze bahşetti bana. Kendi kabiliyetim nispetinde o sabırdan pay aldım, onun sükûn dünyasına girebildim, Yunus'la hâldeş oldum” (aktaran Yardım, 2002: 471-472).

Yazar kendisiyle gerçekleştirilen bir röportajda Yunus sevgisini, şiir sevgisini, hepsinin ötesinde insan sevgisini ve insana nasıl davranılması gerektiğini annesinden öğrendiğini dile getirir (Kökdemir, 1995: 389). Eserinde de; insan sevgisinin, bilginin, gönül kırmamanın, merhametli ve ön yargısız olmanın önemini vurgular. Hakikatin peşinde koşan, Türkçe konuşan halka kendi dilinden hitap etmek isteyen

ve bir arayış içerisinde olan Yunus Emre'nin "garip"likten dervişliğe uzanan hayat hikâyesini kendi bakış açısıyla anlattığını şu sözleriyle vurgular: "(...) Yunus hakkında hemen herkesin bir fikri vardır. Kişi gönlünün istediğini yapıştırır ona. Ben, benim Yunus'umu yazdım, hakikatle ne kadar ilgisi var bilemem, sonunda bu bir roman. İsteyen sever oradaki Yunus'u, isteyen kabul etmez" (Işinsu, 2020b: 70).

Halkın diliyle söyleyen, okuyucuya gönül gözünden bakan Yunus Emre'nin ardından *Bukağı*'da, Niyâzî Mısırî'nin hayatını işler. Romanın yazılış sürecini ve başlık seçimini şu sözlerle açıklar:

"(...) Niyâzî Mısırî, XVII. yüzyılda yaşamış büyük bir mutasavvıf, büyük bir şair ve Yunus takipçisi. Onun hayatını anlatırken kendi ifadelerini çok kullandım... Makalelerinden faydalandım. Onun için tasavvuf dolu bir roman oldu. Biliyorsun, "bukağı" demir halka demek... Niyâzî Mısırî'nin devletle arası açılıyor ve ayağına bukağı, demir halka takılarak üç kere sürgüne gönderiliyor. Onun için *Bukağı*. Aslında romanın adını *O sevgili, Niyâzî Mısırî ve Bukağı* olarak düşünmüştüm. "O sevgili" derken Allah'ı kastediyordum ve Allah'ı kastettiğim kelimenin kitabın kapağında bulunmasından çok hoşlanacaktım. Fakat her kime söyledimse eşim dâhil herkes kitabın ismini çok uzun buldular ve sonunda yalnızca *Bukağı* oldu" (aktaran Hürsoy, 2004: 5).

Bukağı'dan sonra kaleme aldığı, tasavvuf büyüklerinden Hacı Bayram Veli'nin hayatını anlattığı eseri *Hacı Bayram*'dır. Hacı Bayram'ın birinci baskısı "Bayram" başlığıyla çıkar. Ancak bu başlığın, Hacı Bayram'ı işaret etmediğini belirten yayıncının teklifiyle eserin adı *Hacı Bayram* şeklinde değiştirilir (Işinsu, 2020b: 71). Emine Işinsu, romanıyla ilgili kendisine yöneltilen bir soru karşısında, romanı yazış amacını ve eserine dair eleştirisini dile getirir: "Son romanım olarak *Bayram*'ı çok zayıf bitirdim. Gençlere tasavvufu çok iyi anlatabilmek için bilhassa *Bayram*'ı fevkalâde basit yazdım. (...) *Bayram*'da amacım tasavvufun anlaşılmasıdır" (aktaran Erol, 2006: 173-174).

Emine Işinsu, *Hacı Bayram*'ı yazma süreci hakkında şu açıklamayı yapar: "*Hacı Bayram*'ı yazarken türbesini sık sık ziyaret edip içten içe onunla konuştuğum için mi bilemem, pek neşeli, pek severek yazdım. Kalabalık aile fertlerinin hepsinin romana sığdırılması biraz zor oldu amma!.. (...) Fakat ille de *Hacı Bayram*, dedim ya; yazarken âşıktım, şimdi de öyle" (Işinsu, 2020b: 71-71).

Tasavvufî romanlarını noktaladığı *Hacı Bektaş* adlı romanını yazma düşüncesi, Diyanet Vakfı tarafından düzenlenen bir toplantıda ortaya çıkar. Bir konuşma sırasında mutlaka Hacı Bektaş hakkında bir eser yazılması gerektiği vurgulanırken, Emine Işinsu sessizliğini bozarak kendisinin bir roman yazabileceğini söyler (Işinsu, 2020b: 72). Kaleme aldığı *Hacı Bektaş* romanında; Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerini merkeze alarak Bektaşilik anlayışını ve tasavvuf ilkelerini işler. 13. yüzyılda Anadolu'ya gelen Horasan erenlerinden olan Hacı Bektaş Veli etrafında sistemleşen tarikat anlayışını anlatırken, Hacı Bektaş Veli ile ilgili kesinlik kazanmayan tarihî bilgilere yer vermez. Hacı Bektaş Veli'nin veliliği dışında menkıbevi kişiliğine dair birkaç kerametine yer verir, kaynakların dolduramadığı boşlukları ise roman kurgusunda tamamlar. Bu bağlamda araştırmacıların Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğu konusunda hemfikir oldukları *Besmele Şerhi* ve *Makalat* adlı iki eserini işaret eder. Hacı Bektaş Veli'yi, kendisine ait olduğu kabul görmüş eserleri, sözleri ve düşünceleri ile bağlı olduğu öğretisi çerçevesinde değerlendirir (Odacı, 2012: 119).

Emine Işinsu'nun tasavvufu anlattığı bu dört roman, birbirinden bağımsız okumalara açık eserlerdir. Her roman, ele aldığı tasavvuf büyüğünün hayatını tarihî bir arka plan gözeterek işler. Işinsu; tasavvuf anlayışının temel ilkelerini, mutasavvıfların kâmil insan olma yolunda yaşadıklarını, bu uğurda çektikleri çileleri ve yazdıkları eserlerden parçaları roman türünün kurgusal dünyasında olgunlaştırarak okuyucuya sunar. Dört eserde de benzer ve farklı yönler olmakla birlikte bütüncül bir tasavvuf düşüncesinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada, yazarın *Bir Ben Vardır Bende Benden*

*İçeri*¹, *Bukağı*², *Hacı Bayram*³ ve *Hacı Bektaş*⁴ adlı romanlarında tasavvuf anlayışına nasıl yaklaştığı incelenmiştir. Söz konusu eserlerde, tasavvuf düşüncesinde önemli yer tutan vahdet-i vücud, nefis, zikir, mürit-mürşit, sülûk, halvet, ledün ilmi, insan, sevgi, gönül, edep, akıl, sabır, tövbe ve şükür kavramlarına yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca romanlarda; Halvetilik, Ebherilik, Nakşilik ve Bayramilik tarikatlarına, Ahilik ve Bâciyân-ı Rum oluşumlarına dair bilgiler aktarıldığı görülmüştür. Elde edilen verilerden hareketle, çalışmada öncelikle *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*, *Bukağı* ve *Hacı Bayram* adlı romanlarda yer alan menkıbelere ve tasavvuf anlayışına değinilmiş, ardından Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş ve Emine Işınsu'nun *Hacı Bektaş* başlıklı romanında Hacı Bektaş Veli'yi okuyucuya hangi yönleriyle anlattığı üzerinde durulmuştur.

1. Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri, Bukağı ve Hacı Bayram'da Yer Alan Menkıbeler

“Övünülecek güzel iş, hareket” anlamına gelen “menkabe (menkıbe)” kelimesinin çoğulu olan “menâkıb” bu anlamıyla ilk defa, 9. yüzyıldan itibaren yazılan hadis kitaplarında kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvufun 9. yüzyıldan sonra İslâm dünyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte “menkıbe” kelimesi sufilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını ifade etmiştir. Kadiriyye ve Rifâiyye gibi ilk büyük tarikatların oluşmasıyla birlikte, menkıbenin içeriğine “keramet” kavramı da eklenmiştir. Tarikat pirlinin ve velilerin ölümünün ardından yazılan eserlerde kerametlerin anlatılmaya başlanmasıyla “menkıbe” kelimesi giderek kerametle aynı anlamda kullanılabilir olmuş, böylece bir tasavvufî tür olarak menâkıb metinleri (menâkıbnâme) ve menâkıb yazma geleneği ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin amacı, kerametleri anlatılan velinin yüceliğini müritlere anlatmak ve tarikata yaygınlık kazandırmaktır. Menâkıb kitapları, başlangıçta sadece tarikat pirleri için yazılmış; zamanla içeriği değişerek şeyhleri, sufileri ve şeyh ailelerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu tür kitaplara Türk kültüründe genellikle “menâkıbnâme” adı verilmiştir. Ayrıca “tezkire”, “kerâmât” ve “vilâyetnâme” kelimeleri de “menâkıbnâme” yerine kullanılmıştır (Şahin, 2004: 112).

Emine Işınsu'nun tasavvufî romanlarının ilk adımını oluşturan ve Yunus Emre'yi anlattığı eseri *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*'dir. Yunus Emre'nin “Hak âşığı” olma yolunda yaşadıklarını roman kurgusunda anlatan eser, tasavvufa dair öğretileri Yunus Emre'nin şiirleri üzerinden ve “sevgi”yi merkeze alarak anlatır. Sevginin önemi, roman içerisinde Yunus Emre'nin ağzından şu şekilde aktarılır: “İbadetimiz Allah'adır, O ise bizi sevgisinden yaratmıştır, yani bizim içimizde var O'nun sevgisi, o hâlde sevelim ister. Yani demek istiyorum ki; O'nun her yarattığını, Allah için sevelim, sevmeye çalışalım (...)” (s. 47).

Tarihî kişiliği, hakkında anlatılan menkıbelerle iç içe geçen Yunus Emre'nin, 1240-41 yılında doğduğu, seksen iki yıl yaşadığı ve 1320'de vefat ettiği kaydedilmektedir. Orta Anadolu'da Sakarya nehri çevresinde bir yerde doğmuş, Nallıhan'a yakın Emrem Sultan'daki zaviyede Tapduk Emre Dergâhı'nda yaşamıştır (Tatçı, 2013: 600-601). Gerçek hayatı hakkındaki bilgilerin yetersiz olduğu Yunus Emre, menkıbelerin aydınlatıcı özelliği sayesinde tanınıp sevilmiştir. Yunus Emre menkıbelerinin çoğunun yer aldığı kaynak *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'dir. Onun ilk meşhur menkıbesi, Hacı Bektaş Veli'nin kendisine himmet/nefes sunması, Yunus Emre'nin ise bunun yerine buğdayı tercih etmesi şeklinde anlatılmıştır (Demirci, 2011: 151). Hacı Bektaş Veli, başta himmeti kabul etmeyen ancak pişman olup geri dönen Yunus Emre'nin kilidini Tapduk Emre'ye vermiş ve onun yanına gitmesini söylemiştir. Tapduk Emre, yanına gelen Yunus Emre'ye: “Safa geldin, hâlin bize malum olmuştur. Hizmet et, emek getir, nasibini al.” der. Böylece Yunus Emre, dergâha dağdan odun getirme hizmetine girer. Ancak hizmetinde o kadar ciddi, şeyhine o kadar saygılıdır ki; odunun yaşımı ve eğrisini değil en düzgün olanlarını seçerek getirir (Demirci, 2011: 157).

¹ Emine Işınsu, *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020. (Alıntılar, romanın bu baskısından aktarılmıştır.)

² Emine Işınsu, *Bukağı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019. (Alıntılar, romanın bu baskısından aktarılmıştır.)

³ Emine Işınsu, *Hacı Bayram*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018. (Alıntılar, romanın bu baskısından aktarılmıştır.)

⁴ Emine Işınsu, *Hacı Bektaş*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2019. (Alıntılar, romanın bu baskısından aktarılmıştır.)

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri adlı romanda, bu menkıbeye göndermede bulunulur. Romanda, Yunus Emre'nin Tapduk Emre'nin dergâhına dâhil oluşu Hacı Bektaş Veli sayesinde gerçekleşir. Köyde hüküm süren kıtlık zamanında, Hacı Bektaş Veli'nin muhtaçlara buğday dağıttığını duyan köy halkı, Yunus Emre'yi onun dergâhına gönderir. Uzun bir yolculuğun ardından Yunus Emre, erenle ilk karşılaşmasındaki izlenimini şöyle dile getirir: “Üzerine koyun postu serilmiş bir kerevetin üstünde bağdaş kurmuş oturuyordu Hacı Bektaş. Gül yüzünde inanılmaz derecede güzel bir tebessüm vardı” (s. 73).

Bu karşılaşmalarında Hacı Bektaş, Yunus Emre'nin şiirinden bir dize okur ve onu sınava çeker. Köy halkı yerine sadece kendisine buğday verilmesini kabul etmeyen Yunus Emre, ilk sınavı geçer. Ancak Hacı Bektaş, buğday yerine kendisine nefes vermeyi teklif ettiğinde aklına köylüler geldiği için bu teklifi geri çevirir. Buğdayları alıp yola çıktığında yaptığı hatayı anlayarak geri döner. Hünkâr haber yollayarak, onun kilidini Tapduk Emre'ye verdiğini ve nasibini ondan alması gerektiğini bildirir. Böylece Yunus Emre, Tapduk Emre'nin müridi olur. Onu ilk gördüğünde ışık saçan heybetinden etkilenir ve ilk duyduğu Tapduk Emre'nin şu sözleri olur:

“Cenab-ı Hak, sizi güzel, eksiksiz, kusursuz var etti, O'na benzemeniz için. O, size yol gösterdi, hayrı gösterdi, O'nun gibi vermeniz için. O sizi sevdi, seviyor, O'nun gibi sevmeniz için... Çünkü sevgi ile yapılmayacak iş, varılmayacak yol, çıkılmayacak yücelik yoktur... Sevgi her kapının anahtarıdır. Sevgi, her işin ve o işi yapan her gönlün gıdasıdır” (s. 84-85).

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri'de sık sık vurgulanan sevgi unsuru, başka bir menkıbeye göndermede bulunularak tekrar işlenir. Romanda, Yunus Emre'nin ilk hocası olan ve sevgiyi ön plana koyduğu için köylülerce Sevgi Hoca olarak tanınan Arif Hoca'nın karşısında, onun tam zıddı bir kişilikte olan Kasım Hoca ya da köylülerin adlandırmasıyla Yobaz Hoca bulunur. Kasım Hoca, din adına uydurduğu bilgileri insanları korkutmak için kullanan, sık sık cehennemden bahseden; dini, sadece görevler ve cezalar hükmünde gören bir kişidir (s. 14). Romanda Kasım Hoca, Hacı Bektaş Veli'nin yanından çuval dolusu buğdayla dönen Yunus Emre'yi gördüğünde kalabalığın arasından sıyrılarak herkesten çok buğday almak ister. Köylüler bu duruma karşı çıkınca onlara beddua etmekten çekinmez. Roman içerisindeki kurguda yer alan Kasım Molla, Yunus Emre menkıbelerinde anlatılan Molla Kasım'ı akla getirir.

Halk inancına göre Yunus Emre, üç bin manzume söylemiş ve bunları bir deftere yazmıştır. Yunus Emre ölünce, bu defter Molla Kasım denen bir kişinin eline geçmiştir. Anlatıya göre; bir su kenarında Yunus Emre'nin şiirlerini okuyan Molla Kasım, kafasına uymayan şiirleri yakar, bazılarını suya atar. Elinde bin şiir kalınca atmak üzere olduğu son şiirde kendi adını görür:

“*Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme
Seni sığaya çeker bir Molla Kasım gelir.*”

Yaşanılan bu olayı önceden bilen Yunus'un velayet ve kerametini anlayan Molla Kasım çok üzülür, imha ettiği şiirler için pişmanlık duyar (Demirci, 2011: 163). Sevgiden ve anlayıştan yoksun olan Molla Kasım, romanda Kasım Hoca ya da Yobaz Hoca olarak okuyucunun karşısına çıkar.

Yunus Emre, yetmiş iki millete aynı gözle bakabilen rehber bir kişidir. Samimiyeti, alçak gönüllülüğü, yiğit ve korkusuz duruşu ile kitleleri uyarma ve doğru yolu gösterme görevini başarıyla yerine getirmiştir. Şark velilerinin izinden giden Yunus Emre, manevi değerleri hayat felsefesi hâline getirmiştir (Ayverdi, 2020: 58-59). Şiirlerine yansıyan sadeliği, heyecan ve tefekkürü; zamanı ve mekânı atlayıp dünü bugüne bağlamıştır. Onun sesi bazen korkulu bazen ümitli, fakat her zaman kuvvetli çıkmış; içe işleyen söyleyişiyle millî hafızaya renk renk mısralar sunmuştur (Ayverdi, 2020: 70).

Emine Işın'sunun, Yunus Emre'nin şiirlerine ve sevgi anlayışına yönelik hayranlığı *Bukağı* ve *Hacı Bayram* adlı romanlarında da takip edilebilir. *Bukağı*'da Yunus Emre'nin şiirlerini beğenerek okuyan

Niyâzî Mısrî, “Ah bir Yunus olabilsem!” diye düşünür. Tıpkı Yunus gibi gerçekçi, samimi ve gönülden geçen şiirler yazmak ister. Hayatı boyunca da Yunus Divanı’nı yanından ayırmaz. Yazdıkları şiirlerinde de Yunus’un temsil ettiği geleneğe bağlı kalır. Yunus Emre’yi üstat bilir. Bir şiirinde bu isteğini dile döker:

“Niyâzî’nin dilinden Yunus durur söyleyen
Herkes çü cân gerek Yunus durur cân bana” (s. 191).

Hacı Bayram’da, tasavvufî ve tarihî bilgiler aktarılırken yer yer Yunus Emre’nin şiirlerinden alıntılar yapılır. Hacı Bayram Veli, kendisinin Türkçe yazma sebebini açıklarken dilin birlik ve bütünlüğü sağlayan en önemli unsur olduğunu belirtir. Türk olduğu için Türkçe yazdığını ve Yunus Emre’yi takip ettiğini dile getirir (s. 343).

1618’de Malatya’nın Aspozi kasabasında doğan Niyâzî Mısrî’nin asıl adı Mehmet’tir. Niyâzî Mısrî, Halvetiyye’nin dört ana kolundan biri olan Ahmediyye’nin Mısrîyye şubesinin piri olarak kabul edilir (Aşkar, 2007: 166-167). Niyâzî Mısrî’ye göre insan âlemin ruhudur; insan, âlem ve Kur’an birbirinin aynasıdır. İnsan olgunlaştıkça mükemmel bir ayna hâline gelir ve âlemdeki her şey o aynaya yansır. Mısrî bunu, “Büyük âlemde bulunan her şey küçük âlemde de bulunur, çünkü âlem büyük olsa da insanın hakikatine benzer yaratılmıştır.” şeklinde dile getirir. Bu anlayışın en ileri aşaması; insanın, Hakk’ın bilinmesini sağlayan bir araç olması inancıdır. Niyâzî’nin, “Hak yüzü insan yüzünden görünür, zât-ı rahmân şeklin insân eylemiş” mısrası; vahdet-i vücûdu benimseyen sufilerin, “Rahmân insanı kendi sûretinde yarattı.” şeklinde geçen hadise yükledikleri anlamın özetidir (Demirli, 2007: 169).

Gönlü Allah ve peygamber sevgisiyle dolu olan Niyâzî Mısrî, rivayete göre Bûsîrî’nin Kaside-i Bürde’sine, her beytine altı beyit daha ekleyerek yedileme yazmak ister. Ancak bir türlü başaramaz, çok zorlanır. Bu isteğini bilgili ve sâlih bir arkadaşına da açar. Bunun üzerine arkadaşı, “Sahibinden yani Hazreti Peygamber’den izin aldın mı?” diye sorar. İçine doğmayışının sebebini, bu izni almayışına bağlar. Bunun üzerine Niyâzî Mısrî, niyazda bulunur. Hz. Muhammed’in yüzünü gördükten sonra bu dileğini gerçekleştirir (Demirli, 2007: 259). *Bukağı*’da, bu menkıbeye gönderme yapılır. Romanda Niyâzî Mısrî’nin, İmam Buseyrî’nin Hazreti Peygamber için yazdığı Kaside-i Bürde’sine birer beyit ekleyerek tesbî etmek ve her beytin başında onun ismini geçirmek ister, ancak başaramaz. Bir gün bir derviş ile konuşurken bu derdini ona açar. Bilgili ve saf kalpli olan derviş, “Şeyhim, sahibinden, Allah’ın elçisinden izin aldın mı?” diye sorar. Bunu akıl edememiş olan Niyâzî Mısrî, o gece dua edip istihareye yatar. Rüyasında kendisini yeşillikler arasında görür. Karşısına çıkan çeşmede Hazreti Peygamber abdest almaktadır. Niyâzî Mısrî, Hazreti Muhammed’in elini ve yüzünü öper. Peygamber, onun da kendisinin abdest aldığı çeşmeden abdest almasını ister ve sırtını okşayıp ona başarılar diler. Niyâzî Mısrî, sevinçle uyanır, o gece sabaha kadar otuz yedi beyti tesbî eder ve kısa sürede bütün kasideyi bitirir (s. 241).

Anadolu’da doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulan ilk tarikat olan Bayramiyye’nin piri Hacı Bayram Veli’dir. Hacı Bayram Veli, 14. yüzyılın ilk yarısında Ankara’da Çubuk suyu kenarındaki Solfasol (Zülfazl) köyünde doğar (Azamat, 1996: 442-443). 1350’lerde Ankara’nın Zülfazl ilçesinde geçtiği söylenen bir menkıbe ile başlayan *Hacı Bayram* adlı roman, Koyunluca Ahmed ile Nazlı’dan olma Numan’ın “Hacı Bayram Veli” olma yolunda yaşadıklarını anlatır. Romanın başında anlatılan menkıbeye göre; Nazlı’nın, Numan’a hamile iken köyü basan eşkıyaların elinden kurtuluşu gaipten gelen bir ses sayesinde gerçekleşmiştir. Nazlı’nın içinden bir ses konuşmuş ve kendisinin veli anası olacağını duyurmuştur. Ayrıca Nazlı’nın hamileyken olur olmaz zamanlarda “Allah” diye bağırarak istemesi, doğacak çocuğun veli olacağına yönelik beklentiyi arttırmıştır. Numan kırk günlükken köyün ileri gelen hocalarının gelip bebeğe dualar okuması da, ailenin bu düşüncesini pekiştirmiştir.

Romanda Hacı Bayram Veli, müderris Numan olarak Şeyh Hamîdüddîn Aksarayî ile ilk karşılaşmasında gelmiş geçmiş zahir ilim âlimlerinin ve gönül adamlarının yani Allah dostlarının ahiretteki durumlarını görür. Numan, garip bir hâl içerisinde sanki boyut değiştirmiş, mantık planı yok olmuş gibi hisseder.

Her iki zümreye ait âlimlerin durumunu seyrederek ve Allah dostlarının itibarlarının diğerlerinden üstün olduğunu görür. Bunun sonucunda Şeyh Hamid'in davetini kabul ederek Yüce Allah'ın yoluna adım atmaya karar verir (s. 209).

Hacı Bayram Veli'nin Şeyh Hamid'in -diğer adıyla Somuncu Baba'nın- müridi olduğu ana dair anlatılan bu olayın dışında, dönemin padişahı II. Murat ile yaşadıkları da menkıbelere konu olmuştur. Bir menkıbede, Hacı Bayram Veli'nin başkaldıracağı ve yönetimi zor durumda bırakacağından bahseden dönemin veziri, onu Edirne'ye getirir. Ancak padişah, şikâyetinde belirtilen tehlikenin olmadığını görür. Hacı Bayram'ın manevi olgunluğuna saygı duyar. Bir başka menkıbede; II. Murat, Hacı Bayram Veli'den duyduğu memnuniyeti onun müritlerine vergi muafiyeti uygulayarak gösterir. Ancak bu durum suistimale yol açar ve herkes Hacı Bayram Veli'ye mürit olmaya kalkışır. Devlet memurları Ankara ve civarından vergi toplayamayacak duruma gelir. Hacı Bayram Veli'den kaç tane müridi olduğu hakkında bilgi istenir. Bunun üzerine tellalara ilan ettirilir: "Bizden biat alan dervişlerimize söyleyeceklerimiz vardır, herkes toplansın." Hacı Bayram elinde büyük bir bıçakla çadırın önüne çıkar ve dervişlerini Allah yolunda kurban edeceğini açıklar. Aslında bu bir imtihandır ve onun davetini sadece yaşlı bir karı koca kabul eder. Onlar çadırdan içeri girdikten sonra önceden hazırlanan koç çadırın içinde kurban edilir. Kanı gören herkes dehşete düşer ve kaçar. Bunun üzerine Hacı Bayram Veli, Sultan Murat'a; sadece iki dervişi olduğunu ve vergi işlemlerinin buna göre yapılması gerektiğini haber verir (Demirli, 2007: 176-179). Romanda bu menkıbeye aynen yer verilir. Hacı Bayram, Kanlı Göl civarında bir çadır kurarak iradesini kendisine teslim eden müritlerini Allah için kurban edeceğini söyler. Kalabalığın içinden yalnız iki kişi çadıra girer ve girdikleri gibi çadırın dışına kanlar sızar. Bunu gören herkes kaçar. Aslında görülen kan, çadırın içindeki koyunların kanıdır. Hacı Bayram, padişaha iki müridinin olduğunu haber verir ve eskilerin yanında sadece ikisinin vergiden muaf olmaları gerektiğini söyler (s. 356).

Hacı Bayram Veli'ye dair anlatılan menkıbelerde, Yıldırım Bayezid'in kızıyla evlenen Emir Sultan da yer alır. Bursa Ulu Cami'yi yaptıran padişah, Emir Sultan'ın camiyle ilgili fikrini öğrenmek istediğinde, o; "Hani bunun meyhanesi?" diye sorar. Emir Sultan, Hünkâr'ın içki düşkünlüğünü bildiği için bu soruyu yöneltmiştir. Soru karşısında şaşırarak padişaha dönerek: "Cami Allah'ın evidir, lakin insan elinden çıkmıştır, kul yapısıdır, dedi. Senin vücudun ise Allah yapısıdır, asıl beytullah odur. Böyleyken sen vücudunu meyhane hâline getirmekten çekinmiyorsun. Onu bu taş toprak yapısının içine sokmaktan mı korkuyorsun." der. Rivayete göre bu sözler üzerine Yıldırım Bayezid, içki içmeyi bırakır (Demirli, 2007: 186). Emir Sultan'a dair diğer menkıbe, Somuncu Baba ya da Ekmekçi Koca ile ilgilidir. Halktan kendini gizleyen, şöhretle ilgisi olmayan Hamîdüddîn Aksarayî, pişirdiği ekmekleri sattığından ona Somuncu Baba denir. Yıldırım Bayezid, Niğbolu zaferinden sonra ilk hutbeyi, Emir Sultan'ın okumasını ister. Ancak o, Gavs-ı A'zam olan Somuncu Baba'nın Bursa'da olduğunu söyleyerek bu görevi ona verir. Somuncu Baba, verdiği vaazda Fatıha Suresi'nin açıklamasını yapar ve halk arasında şöhreti artınca bu durumdan rahatsız olarak şehirden ayrılır (Demirli, 2007: 189-191).

Hacı Bayram'da her iki menkıbeye de yer verilmiştir. Emir Sultan, padişah kendisinden hutbe okumasını istediğinde, "Zamanın kutbu, hakikat halifesi, Rahman'ın sevgilisi Bursa'da iken benim yapmam olmaz." diyerek teklifi geri çevirir (s. 237). Yine romanda, Somuncu Baba'nın hutbeyi okuması kararlaştırıldıktan sonra Ulu Cami'yi gezerlerken, Emir Sultan buranın meyhanesinin eksik olduğunu söylemiş, vücudunu meyhaneye çeviren birçok kişi olduğundan bahsetmiştir (s. 238).

Bir menkıbe ile başlayan *Hacı Bayram* adlı romanın sonu da menkıbe ile bitirilmiştir. "Bir Menkıbe" başlığını taşıyan son bölümde; Hacı Bayram Veli'nin hayata gözlerini yumduğu gün, Ankara'nın uzak köylerinden bir çiftçi, saban demirini tamir ettirmeye Ankara'ya gelir. Tüm dükkânları kapalı, herkesi bir yöne doğru gider şekilde görünce ne olduğunu merak eder. Bu durumun nedenini sorduğu kişilerden, büyük bir veli olan Hacı Bayram Veli'nin öldüğünü öğrenir. Hacı Bayram Veli'nin cenaze namazına katıldıktan sonra demirci dükkânına gider. Tamir ettirmek için getirdiği saban demirini ustaya verince, demirci ateşi körükler ama üç kere denemesine rağmen demiri kızdıramaz. Orada bulunan meczup görümlü bir kişi, "Kim ki hazreti şeyhin namazını kılmıştır, Allah Teâlâ onu cehennemde yakmaz, bu ona delildir. Demir de bu yüzden kızmadı zaten." diyerek yaşanan olayı açıklar (s. 378-379).

Tarikatların gelişmesi ve müritlerin yetişmelerine katkıda bulunmak amacıyla yazılan vilâyetnâmeler; velilerin, Kur'an ve hadis temeline dayanılarak anlatılan kerametleri ile birlikte İslâm öncesi devirlerin yadigârı bazı efsane ve mit motiflerinin de eklenerek zenginleşmiş eserlerdendir (Duran, 2010: 130). Bektaşî geleneğinde vilâyetnâme veya velâyetnâme diye adlandırılan, 15. yüzyılın son çeyreğiyle 16. yüzyılın başları arasında yazıya geçirilmiş menâkıbnâmelerin en tanınmışısı *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'dir. 1481-1501 tarihleri arasında yazılmış olduğu tahmin edilen *Vilâyetnâme*; Hacı Bektaş'ın dayandığı soyu, Horasan'daki çocukluk ve eğitim dönemlerini, Ahmet Yesevi'ye intihabını, Anadolu'ya gönderilişini anlatarak başlar. Sonrasında hacca gidişi, Sulucakarahöyük köyüne (bugünkü Hacıbektaş) yerleşerek burada dergâhını kurması, çevredeki Türkmenler ve gayrimüslimler arasındaki faaliyetleri, dönemin siyasi otoriteleri ve medrese mensuplarıyla münasebetleri hikâye edilir. Hacı Bektaş'ın vefatı anlatıldıktan sonra halifelerinin gittikleri yerlerde İslâm'ı yayma faaliyetleri nakledilerek eser sonlandırılır (Ocak, 1996: 472).

Hacı Bektaş romanında, *Vilâyetnâme*'de yer alan bazı menkıbelere yer verilmiştir. Bunların ilki, Hacı Bektaş'ın Yunus Emre'ye buğday yerine nefes sunduğu menkıbedir. Romanda Hacı Bektaş, Yunus Emre'yi sınavdan geçirmek istediği için buğday yerine -sonrasında da getirdiği alıcın her bir tanesi için- nefes teklif etmiş, ancak Yunus Emre kabul etmemiştir. Pişmanlık duyan Yunus Emre geri döndüğünde Hacı Bektaş Veli onu, aynı zamanda müridi olan Tapduk Emre'ye göndermiştir. Yunus Emre'yi affettiğini ise, "Onu bağışladık elbet ki, kilidini fırlatıp atmadık, Tapduk Emre'ye verdik." sözüyle açıklamıştır (s. 116-125).

Vilâyetnâme'de, "Hacı Bektaş, gemiyi kurtarıyor." ve "Hünkâr-Kara Reis" başlıklı iki menkıbe aktarılır. İlkinde bir tacir, kumaş yüklediği gemisiyle Karadeniz'e açılır. Ancak rüzgâr eser, deniz köpürür; gemi neredeyse batacak duruma gelir. Tacir, yüzünü yerlere sürerek, "Ey gerçek Rum erenler, beş yüz altın nezrim olsun, beni bu tehlikeden kurtar." diyerek yakarır. Bu esnada, Hünkâr yetişir ve gemiyi kurtarır. "Adım Hacı Bektaş Hünkâr"dır, diyerek gözden kaybolur. Tehlikeyi atlatan tacir, vaat ettiği altını Hacı Bektaş'a götürür. Daha tacir gelmeden, Hacı Bektaş onun geleceğini haber verir. İkinci menkıbe, Kara Reis ile ilgilidir. Kara Reis, buğday yüklü gemisiyle Karadeniz'deki fırtınanın ortasında kalır. Gemidekiler, tüm yüklerini denize atmaya başlar. Buğdayı da denize dökcekken denizden bir abdal çıkagelir. Kara Reis, abdalın elini öperek kendilerini bu durumdan kurtarmasını diler. Abdal ise, kendisini erenlerin gönderdiğini ve buğdayı denize döktükleri takdirde değerini kendilerine vereceklerini haber verir. Kara Reis'i alıp erenlerin katına yani denizin dibine götürür. Buradaki köşkün içinde oturan erenler kendilerini tanıtır: Biri Hacı Bektaş Hünkâr, diğeri Hızır Peygamber'dir. Reise bir kese altın verirler ve abdal onu gemisine geri çıkarır. Kara Reis, karaya çıkar çıkmaz yol arkadaşlarının birinden at alır, altın kesesini koynuna koyar ve Sulucakarahöyük'e doğru yola çıkar. Onun gelişi Hacı Bektaş'a malum olur. Kara Reis, Hünkâr'ı görünce tanır, altın kesesini kendisine takdim eder, hayır duasını alarak erenlere katılır ve adı Kara Abdal olur (Gölpınarlı, 2019: 68-70).

Hacı Bektaş adlı romanda, *Vilâyetnâme*'de yer alan bu iki menkıbenin bir araya getirildiği ve tek bir olayın anlatıldığı görülür. Romanda, Hacı Bektaş'ı Kara Hasan adlı bir kaptan ziyaret eder. Tüccar olan Kara Hasan, gemisiyle Karadeniz sahillerini dolaşarak mal alıp mal satan bir kişidir. Kırşehir'e geldiğinde, Ahi Evren ile birlikte yürüyen Hacı Bektaş'ı görür, ancak el öpmeye cesaret edemez ve onları uzaktan izler. Bu olaydan sonra Kırım'a doğru giderken gemisi bir fırtınaya tutulur. Koca dalgaların içinde savrulan gemi alabora olmak üzereyken Kara Hasan, Kırşehir'de gördüğü hâliyle Hacı Bektaş'ı karşısında görür. "Allah'ım, bize Hacı Bektaş Veli'nin himmetlerini ulaştır." diye haykırır. Bu söz üzerine gemi sarsılarak düzelir, dalgalar kaybolur. Yaşanan olayın ardından Kara Hasan, Allah'ın her kuluna yetişen Hacı Bektaş Veli'nin tekkesini ziyaret etmeye ve seferin tüm kârını ona götürmeye karar verir. Hemen yola koyularak Hacı Bektaş'ın huzuruna varır, emanet olarak gördüğü keseyi ona teslim eder ve mürit olmak için ilk adımı atar (s. 133-135).

2. Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri, Bukağı ve Hacı Bayram'da Tasavvuf Anlayışı

Tasavvuf, İslamiyet'in kabulünden sonra Türk edebiyatında etkili olmuş, Yunus Emre gibi öncüler aracılığıyla halk kitlelerini etkilemiştir. Özellikle Yesevilik, Haydarilik, Kalenderilik, Mevlevilik, Bektaşılık gibi birçok koldan gelişim göstermiştir. Tasavvufi zümrelerin gittikçe genişleyen etki alanı Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Bilgin, 2009: 22-23). Tasavvufun tanımı, bu yolun salıklarının içinde bulunduğu hâl ve makama göre farklı şekillerde yapılmış, devirden devire değişik anlamlar kazanmış ve tek bir tanım yapılmasını imkânsızlaştırmıştır. Kelimenin "ehl-i suffe"den, "saff-ı evvel"den, "Benû Sufa" adlı bir kabile adından, arılık ve temizlik anlamındaki "saffet"ten, Yunanca "hikmet" anlamındaki "sofus"tan, yün anlamındaki "sûf"tan türemiş olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler içerisinde, Hz. Peygamber döneminde sûftan yapılmış elbise giyilmesi, son ihtimalin doğruluğunu kuvvetlendirmektedir (Bilgin, 1995: 61).

İslamiyet'i anlatmak için kullanılan çeşitli tanımlar arasında yer alan ve Cibril hadisine dayanarak yapılan en kısa tanım, "iman, İslam, ihsan"dır. İç içe olan bu üç terim incelendiğinde; birinci madde daha çok imanın esaslarını ve kelamcılarını, ikinci esas ibadetleri ve fıkıhçıları, üçüncüsü ise gönül eğitimini ve tasavvufu akla getirmektedir. Bu yönüyle tasavvufun, ahlaki ve kalbi boyutunun belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Daha sonraki yıllarda tasavvuf adını alan yaşama ve düşünme biçiminin özü yani mayası Hz. Peygamber devrinde mevcuttur. Ancak bunun sufiler tarafından geliştirilmesi; yöntem, kurum ve kuruluşlarıyla bağımsız bir ilim hâline getirilişi daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir (Kara, 2019a: 20-22).

Çeşitli kültür ve medeniyetlerle karşılaşma sonucunda yaşanan kültür tesirleri, Müslümanlar arasında tasavvufun yayılmasını sağlamıştır. İslam düşüncesindeki yer alan tek ve aşkın Allah inancı, insanın Allah'a ibadet etmek için yaratılmış olması, yaratılmış her şeyin geçiciliği, Allah'ın insana yakın olması, Allah'ın rahman ve rahim olması, Allah'ın kalplerde olanı bilmesi, insanın Allah'ı zikretmesi gerektiği, Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin tasavvufta örnek alınması gibi hususlar, tasavvufi düşüncenin İslam'da yer aldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Altıntaş: 1986: s. 13-25).

Tasavvuf düşüncesi, Allah'ı sevme ve Allah'ı sevmekten kaynaklanan bir çekinme temeline dayanan, birbirini tamamlayan iki kaynaktan beslenir. Allah ve kulları arasında olan sevgi, tasavvufta belirli özelliklere sahip olmakla manevi bir ilişki boyutunu ortaya çıkarır. Sabır, takvâ, ihsan, adalet, tevekkül gibi özellikler tasavvuf ehli tarafından seyr ü sülûk olarak adlandırılan ve mürşid-i kâmil rehberliğinde uygulanan eğitim sürecinde kazanılır. Eğitimin amacı kalbi, manevi hastalıklardan ve kötü huylardan kurtarmaktır. Çünkü şöhret, şehvet, mal sevgisi, makam ve mevki hırsı gibi insanı maddeye ve nefsin arzularına yönelten her şeyden tamamen el etek çekmek gereklidir. Söz konusu duygu ve isteklerden sıyrılmadıkça Allah'a yönelip vuslata ermek mümkün değildir (Öngören, 2011: 120).

Tasavvuf, ilahi kaynaklı bir hikmetin aktarıldığı, hem zaman içinde sürüp giden hem de sonsuz bir kaynaktan beslenen bir gelenektir. İnsanın kendi ruhunu incelemesine dayanan tasavvuf; bir öğretiyse, bu öğretinin öğretimi olan sülûka ve manevi bir yönetime dayanır. Öğreti, ulaşılmak istenen bilginin sembolik olarak önceden bildirilmesidir. Öğretinin öğretilmesi ya da sülûk; manevi bir etkinin, tarikat zincirinin temsilcilerinden biri tarafından aktarılmasıdır. Manevi yöntem ise, müridin yeteneğine göre şeyhin gösterdiği yoldur (Altıntaş: 1986: s. 1-2).

Yaşanan bir olay, rüya ya da gaipten gelen ses sonucu Allah'a varmayı arzu eden, isteyen kişi (talip), bir şeyhe yani mürşide bağlanır. Allah'a ulaşma, maddi dünyadan tamamen uzaklaşıp Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmakla gerçekleşir (Peker, 1993: 46). Mürit, isteyen demektir ve ruhi-manevi gelişmeye talip olan kişidir. Müridin, kendisine rehberlik edecek bir mürşide tam bir teslimiyette bağlanması gerekir. Bu konuda şöyle bir söz vardır: "Mürşit önünde mürit, gassal elinde meyyit gibi olmalıdır." Yani ölü yıkayan kimsenin itiraz görmemesi gibi müridin de tam olarak teslimiyet içinde olması ve itiraz etmemesi şarttır (Demirli, 2007: 272). Mürşit ile müridin birlik olmasının gerekliliği *Bukağı*'da; mürşide bağlılık, "(...) sonbahar rüzgârının önünde sürüklenen bir yaprak gibi olmanızdır.

Rüzgâr ne yönden eserse essin, siz ona takılacaksınız... Düz mantıkla, mürşidinizin yaptığı veya size yapmanızı söylediği şey, bazen kafanıza ters düşse de, işte burada mantık susacak, siz söylenileni yapacaksınız.” (s. 289) şeklinde açıklanmıştır.

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri, *Bukağı* ve *Hacı Bayram* adlı eserlerinde tasavvufu ele alan Emine Işinsu, tasavvufa dair temel öğretileri roman kurgusu içinde öğretici bir nitelikte okuyucuya aktarmıştır. Her eserde mutlaka, tasavvufun edep dizisi olduğu vurgulanmış ve belirli meziyetler övülmüştür. Bu durum, *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*'de ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Sözlerde edep, her zaman hayırlıyı ve olumluyu konuşmakla gerçekleşir. Bu nedenle ateşi yak yerine ateşi uyandır, ışığı söndür yerine ışığı dinlendir şeklinde yak, yık, kes, as gibi olumsuz sözcüklerden arındırılmış bir üslup kullanmak önemlidir (s. 162). Tasavvuftaki edep kaidelerinden biri, şeyhin karşısında bağır bastıktan sonra ayak bağlayıp baş eğmektir. Ayak bağlamak, sağ başparmağını, sol başparmağının üstüne koymaktır. Bu hareketin anlamı, “Sana teslimim.” demektir (s. 162). Dergâhın dervişlere verdiği ilk öğüt ise şudur: “Uyanık olacaksın, dikkatli olacaksın, içini yoklayacaksın, hayır kulağı ile dinleyip, hayırlıyı konuşacaksın” (s. 165).

Bir yola giren mürit; hak yememek, dedikodu yapmamak, Allah'a teslimiyet duymak, mürşidinden nasibini almak, hakikat bilgisine erişmek için çalışmalıdır. Endişe, umutsuzluk, nefret, kötülük, zulüm, öfke ve hasetten temizlenip gönlüne sevgi koymalıdır. Hak âşıkları, benlikten yani nefisten, aileden, evlattan, dünyadan geçip her şeyde Allah'ın nurunu gören ve yalnız ona yönelen kimselerdir. Dünyayı, rahatı ve canı terk eden Hak ehli kişi, Allah'ta yok olur ve fenafillaha ulaşır.

Emine Işinsu'nun üç romanında da ön plana alınan bazı tasavvufî terimler bulunmaktadır. Roman içerisinde ilgili bölümlerde açıklamaları yapılan bu kavramlar; vahdet-i vücud, nefis, zikir, sülûk, ledün ilmi, halvet ve insandır. Ayrıca romanlarda, din büyüklerinin bağlı bulunduğu tarikatlar ve dönemin etkili teşkilatları hakkında bilgi verilmiştir. Bu tespitler şu şekildedir:

2.1. Vahdet-i Vücut

İslam dini tevhit-vahdet (birklemek, Allah'ın bir olduğuna inanmak) dinidir. Tevhit, aynı zamanda tasavvufun önem verdiği bir terimdir. Buna göre, “Allah'tan başka ilah yoktur.” ifadesi “Allah'tan başka varlık yoktur.” şekline dönüştürülmüştür. İnsan, eşya ve Allah ilişkisi üzerine kurulan vahdet-i vücud, İslami esasların mistik bir yorumudur (Kara, 2019a: 74-77).

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri'de, nesnelere âlemine vahdet gözüyle bakılması gerektiği vurgulanır. Buna göre: “Nesnenin hakikati ve özü de Tek'tir fakat tezahürü çeşitlidir. Mesela insanın kendisine ait müstakil bir vücudu yoktur. Vücut, yalnız ve yalnız tek Allah'ındır! Benliği terk eden kişi, vücudun kendisine ait olmadığını bilecek ve görecektir” (s. 372).

Allah'ın birliğine yani gönlün özüne ulaşmak için çabalayan Yunus Emre; Allah'ın tek, mükemmel, mutlak güzel, mutlak iyi, mutlak akıl ve mutlak sevgi olduğunu bilir (s. 195). Ezelden beri yaşayan “can”ın özü Allah'tadır, onun bir parçasıdır. Can, Allah'ın cazibesine kapılıp ona doğru çekilirken kâh düşer kâh kalkar. İşte bu karşılıklı uzanışın, derin hasret durumunun ifadesi aşktır. Hak sırlarıyla uğraşan bir kişinin tek amacı Didâr'ını bu dünyada görebilmektir (s. 308-309).

Bukağı'da, vahdet-i vücud yani vücut birliği, Allah'tan başka varlığın olmaması ve her şeyin onun tecellisi olması şeklinde tanımlanır. Buna göre: “Yaratan'ın varlığının sebebi, önu ve dahi sonu yoktur. O'nun eşi ve benzeri yoktur, O, hiçbir şeyle mukayese edilemeyen Tek'tir. Ve o Tek'ten başka hiçbir varlık yoktur” (s. 291). İbn Arabî'nin vahdet-i vücud fikrini nasıl sistemleştirdiği düşüncesinin ele alındığı romanda, *Füsus* ile *Risale-i Ahadiyet* adlı eserler zikredilir. İbn Arabî'ye göre; Allah, işiten ve gören varlıkların hepsinde tecelli eder. Külli yani bütün bir öz olarak var olan her şeydedir. Bu nedenle, kâinatta var olan her şey güzeldir; çünkü hepsine Cenab-ı Hakk'ın sıfatları yansımıştır (s. 256).

Bukağı'da, tevhit inancı aktarılırken üç çeşit tevhit olduğu belirtilerek şu açıklamaya yer verilir:

“(…) kul; namaz, oruç, zekât, hac gibi şeriatça emredilen hususları yerine getirerek; şirk, haram yeme, zina, adam öldürme gibi haram durumlardan sakınarak fiillerin selâmet evine girer. Sıfatlar tevhidine gelince; çeşitli ibadet ve zikirlerle, insan kalbinde bulunan kötü duyguların yani kin, aldatma, gıybet, haksızlık, tecavüz, haset, kibir, riya gibi duyguların çıkarılıp, nefsi-i emmâreden, nefsi-i mutmainne aşmasına gelip, güzel sıfatlarla bezenmesidir” (s. 176-177). “(…) zat tevhidine gelince; Yüce Allah dışında bütün eşyadan ve insanlardan varlığı kaldırıp, Allah'ı çok zikretmek ve fikretmekle mümkün olur. Böylece fikir ve zikir çakmağından doğan ateşin nuru, kalp âlemini aydınlatır ve sonuçta bu ateşin ruhu Allah'tan başka hiçbir şeyin hakiki varlığının bulunmadığını gösterir, işte vahdet-i vücud inancı budur” (s. 176).

Hacı Bayram'da, vahdet-i vücud felsefesi ile müritlik arasında bağ kurulur. Müritliğe atılan ilk adım, her şeyin Allah'ın tecellisi olduğunu kabul etmektir. Tek kimlik O'nundur, bütün varlıklar O'nun görünen yüzleridir. Allah'ın bu belirışı vahdet-i vücud görüşüdür. Mürit, gönülle anlamaya çalışıkça aklı da gönlüne uyacaktır (s. 219).

Romanda Hacı Bayram'a yoldaşlık eden Meczup Ali, bütün köyün “deli” olarak adlandırdığı aslında bilge olan bir kişidir. Hacı Bayram'ın bir kızı sevdiğine şahit olunca ve bunun sonucunda yaşadıklarını görünce, onun gönlünün asıl sevgiye hazırlandığını düşünür. Çünkü Meczup Ali için:

“İnsanoğlu bir Tek'e âşık olur o kadar!.. Öncekiler, şiddetine göre, bu büyük yegâne aşka gönlü hazırlar!.. Düzmecedir evvelki aşklar, düzmece, tıpkı her şey gibi, görüp tanıdığım, bildiğini sandığın bu evren ve içindeki her şey gibi hayaldir. Gerçek olan Tek Varlık vardır. Tek! Bütün hayallerin aslı O'ndandır ve yine O'na döneceklerdir. Tek varlık ve pek çok hayal ki, çokların hepsi O'nun tenezzülüdür. Çünkü bütün hayallerde O'nun nurundan bir pırıltı vardır” (s. 130).

Yine *Hacı Bayram*'da, mutasavvıflara göre, var olan her şeyin Hakk'ın vücudundan oluştuğu anlatılır:

“Tevhid üç kısımdır, birincisi fiiller birliği; bu makamda, gerek bizlerden, gerek çevremizde görünen, mesela bulut, dağ, hayvanlar birer surettir, işte bu suretlerden çıkan fiillerin yani işlerin cümlesi Cenab-ı Hakk'ındır. Aynı zamanda bu makamda, işlerin cümlesinin Allah'ın olduğunu bilmekle beraber, iyisini Allah'tan, kötüsünü, fenasını ise kendi nefsimizden bilmek gerekir. Zira yapılan işlerin iyiliği, fenalığı bize nispetledir, Hakk'a nispetle, cümlesi hayırdır. Allah dostları fiillerin cümlesini Hakk'a verir fakat yine de, “Allah kötü yaptı.” denmez. Çünkü Allah'ın yaptığı işler, biz onu bir süre için kötü sansak da, aslında hayrımızdır. Fiiller birliği mensubunun zikir esnasında bağlantısı; “Allah'tan başka fail yoktur.” sözüdür. (...) İkincisi sıfatlar birliğidir. Bu makamda; hayat, ilim, irade, kudret, işitme ve görme, söz söyleme sıfatları Allah'ındır. Çünkü diri olan, bilen, irade eden, kudret sahibi ve işiten, gören, söyleyen Allah'tır. İşte kişi bilecek ki, bu sıfatlarla, niteliklerle sıfatlanan ancak Allah'tır. Bu sıfatlar insana birer ayna olup, aynalarda esas sıfatlanan görünecektir. Üçüncüsü Zat birliğidir. Buna göre, Vücut Hakk'ındır, başka bir şeyin vücudu yoktur” (s. 197-198).

2.2. Nefis

“Nefis” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılır. “Zâtullâh”, insan ruhu, kalp ve sadr, insan bedeni, bedenle beraber ruh ve insana kötülüğü emreden bir cevher anlamında kullanıldığı görülür. Son anlamıyla nefis, insanı kötülüğe ve fesada sevk ettiğinden aşağılanan bir şeydir. Ahlak kitapları ve tasavvufi düşünce, bu nefis ile savaşmayı emreder. Büyük savaş, görünmeyen bir düşman olan bu nefisle yapılan savaştır. İnsanı Allah'tan başka şeylere (masiva) sevk eden bu nefis; tasavvufun insanı, tasallutundan kurtarmayı vaat ettiği nefistir (Altıntaş: 1986: s. 37-42). Tasavvufta nefis; his, hayat ve iradeli hareket kuvvetlerini taşıyan bir cevherdir. İnsanın maddi bedeni ile Allah'tan bedene ihsan edilmiş ruh arasında irtibatı sağlayan bir unsurdur (Cebecioğlu, 2020: 113).

Tasavvuf felsefesinde insan ruhu, nefsinin eğilimleri yüzünden ulvi bir âlemde aşığalara düşmüş ve asıl kimliğini kaybetmiştir. Tasavvufun amacı, insanı şuur sahibi yapmak ve makamını yükseltmektir. Derece derece yükselen nefis, ahlaki anlamda bir ilerleme gerçekleştirerek “emmare” seviyesinden “kâmile” sıfatına ulaşır. “Emmare sıfatıyla anılan nefis; kibir, hırs, kıskançlık, cehalet, zulüm, şehvet, kötülük gibi kötü veya şer kabul edilen eğilimlerle doludur. Mutasavvıf, onunla mücadele etmek yani benliğini yok etmek için yola çıkar. İkinci makama yükselen ve “levvâme” sıfatını alan nefis, yaptığı kötü şeylerin farkına varır ve onları kınar. Üçüncü makamda nefis “mülhime” adını alır. Artık nefis, sevabını ve günahını bilerek Allah’tan başka her şeyden uzaklaşır ve aşk hâline girer. Cömert, kanaatkâr, alçak gönüllü, sabırlı ve hoşgörülüdür. Nefis, dördüncü makamda “mutmainne” sıfatını alır. Nefis sahibinin kalbi, tam ve gerçek bir inanişe kavuşur. Şeriatın bazı sırlarını elde ederek güler yüzlü, yumuşak gönüllü ve tatlı dilli olma gibi özellikler kazanır. Daima tevekkül, teslim, sabır ve rıza hâli içerisinde. Bu hâllerle kemâl derecesini kazandığı için kendisine “râziye” sıfatı verilen nefis, beşerî sıfatlardan sıyrılarak emir ve yasakları bütünüyle uygular. Allah’ın fiillerinin, isimlerinin ve sıfatlarının tecellisi zaman zaman onda tezahür eder. Allah’ın kendisinden razı olmasından ötürü altıncı makamda “marziye” sıfatını alır. Böylece beşerî istekleri terk edip güzel huylu olur. Kusurları affeder ve insanları Allah için sever. Herkese nasip olmayan meziyetlere sahip olan bu nefis sahibi, gaybın bazı sırlarını Allah’ın izniyle öğrenir. Nefis, en yüksek merteye olan kemâl derecesine ulaştığında “kâmile” sıfatını alır. En güzel sıfatlar onundur, bütün hareketleri iyilik ve ibadettir. Veliler makamına ulaştığından her an ibadet hâlidir (Altıntaş: 1986: s. 45-48).

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri’de, Tapduk Emre; dervişlikte benlik iddiası olmadığını ve insanoğlunun nefsin kötü huylarından kurtulması gerektiğini anlatır. Ben merkezli olan nefis, gururlu ve kibirlidir. Karşısındakini küçümser, yalan söyler, haksızlık eder, kin tutar, öfkeye kapılır, dedikodu yapar, kıskanç ve sabırsız davranır. Nefsin kötü huylarından kurtulmak için insanın içine, içinin de içine dönmesi gerekir. Böylece kişi, gönlünü arındırarak kendini bilme yolunda bir adım atabilecektir (s. 87).

Bukağı’da; Tebük Savaşı’ndan dönerken, “Küçük savaştan büyük savaşa dönüyoruz.” diyen Hazreti Muhammed’in işaret ettiği nefisle mücadeleye roman içerisinde sık sık yer verilir. Maddî arzuların toplamı olan nefis, insanı geçici olan dünyaya fazlasıyla bağlayan bir güçtür (s. 49).

Romanda Niyâzî Mısrî’nin aldığı eğitim anlatılırken onun, zahirî -mantık, kelam, tefsir- ve bâtinî bilgiyi aynı anda öğrenmek isteyen bir kişi olduğu belirtilir. Biri madde ilmiyken, diğeri mana ilmi olduğundan bu iki ilmin birbirini bütünlüğe inanılır. Zahir ilim, kalbin cehaletini giderir. Nefis kademesinin ilki olan emmâre nefsin kibir ve haset gibi kötülüklerini ortaya çıkarır. Bâtin ilim ise, emmâre nefsin sıfatlarını yok eder. Affedici ve hoşgörülü olmak, iyilik yapmak, herkesin hayrını istemek gibi iyi huyları ortaya çıkarır. Birinci ilim, kalpteki cahilliği azaltır. İkinci ilim ne kadar artarsa, Allah’a o kadar yaklaşılr (s. 125).

Hacı Bayram’da, nefsin kademeleri ile sevgi arasında bağ kurulur. Beş kısımdan oluşan sevgide, birinci kısım nefsanî sevgidir ve nefis tabakalarının en altında yer alan emmare nefiste yer alır. “Hep bana.” diyenin sevgisi olduğundan, kendisine hizmet edeni sever. İkinci kısım, “Sev beni, seveyim seni.” diyenlerin sevgisidir. Bu şartlı sevgi, emmare nefis ile levvame nefis arasındadır. Üçüncü kısım, gerçek sevgidir ve karşıdan almayı hiç düşünmeden sevmek esastır. Bu aşamadaki insan, belli bir olgunluğa erişmiş ve mülhime nefse doğru yönelmiştir. Dördüncü kısımda gönül; Allah’a yönelmiş, tevhidi yani birlik ve bütünlüğün manasını anlamaya başlamıştır. Yaratanın, Yaratan için sevmeye başlanması nefis-i mutmainnedir. Nefis-i raziyede sevgi, Cenab-ı Hakk’a yönelmiştir ve O’ndan gelecek her lütfâ ve belaya razıdır. Tam teslimiyet içinde benzemeye çalıştığı varlık Allah’tır. Nefis-i marziyyede insan, bu benzemede o kadar ileri gitmiştir ki, Allah ondan razı olur. Kâmile nefiste, birlik ve bütünlük içindeki insan aşk deniziyle bir olmuştur (s. 357-358).

2.3. Zikir

Anmak, hatırlamak, unutmamak anlamına gelen zikir; tasavvuf terimi olarak müridin sesli veya sessiz, toplu veya tek başına kelime-i tevhidi ve Allah'ın isimlerini tekrar etmesi, Allah'ı ve Resulullah'ı anmasıdır (Kara, 2019a: 63).

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri adlı romanda, tasavvufta önemli bir yere sahip olan zikir ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Mana yolunun temelini teşkil eden zikir, her an Allah'ın hatırlanmasıdır. Sadece tekrardan ibaret olmayan zikir; dilden gönle, gönülden bütün vücuda yayılmalıdır. Eğer insan aklını ve ruhunu teslimiyetle Yaradan'ına verirse; zikir, nefsin kötülüklerini arındırır ve kişiyi Cenab-ı Hakk'ın şerefli kıldığı bir insana dönüştürür (s. 170-171). Çünkü:

“Zikir, gönlün ilacı, nefsin zehridir. (...) İnsanın dostu, fakat kibrin, gıybetin, haksızlığın, yalanın, öfkenin, kinin velhasıl her türlü kötülüğün düşmanıdır! Zikirle meşgul olan kimsenin nefsi çatlar, bütün kötülükler, ağaçlardan düşen yapraklar misali düşer, toprağa da karışmaz, kaybolur... O insan, anasından yeni doğmuş gibi, saf ve temiz olur. İşte bu saflıkla kişi, neler neler öğrenir, sırlar ona açılır, ayan beyan olur” (s. 171).

Bukağı'da, Nakşibendi tarikatına mensup Soğancızade Şeyh Ali Çelebi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Niyâzî Mısrî, zikir söz konusu olduğunda babasının bağlı bulunduğu tarikattan ayrılır. Nakşibendiler, kollarını kavuşturarak başları kalplerinin üzerine düşmüş bir vaziyette hafî zikir çeker. Hafîten öne arkaya sallanarak içten bir şekilde Rahman'ın ismini çağırırlar. Sessiz zikir sayesinde gönle hitap ettiklerine inanırlar. Niyâzî Mısrî ise, coşkun mizacı gereği bu zikri pek sevmez. Rabb'ini anarken olanca gücüyle “Allah Hû” nidasıyla yeri göğü inletmek ister. Bu nedenle, Halvetilerin bir dergâhı olan Devranilerin ayakta el ele tutuşup bir daire şeklinde ağır ağır dönerek “Lâ ilahe illallah” diye zikretmelerini kendine daha yakın bulur (s. 41). Halvetiler, toplu zikirlerine “darb-ı esma” adını verirler. Bu zikir çeşidi, halka şeklinde oturarak hafî sallanarak ve ayakta dönerek yapılır. Vücudun hafifçe hareket etmesi, masivadan sıyrılmak için bir vesile olarak kabul edilir (Kara, 2019b: 155).

Hacı Bayram'da zikir, gönlü Allah ile dolduran bir eylemdir. Kişinin, zikir esnasında Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkarması gerekir. Zikirde, gönülle akıl tevhid hâlinindedir, ikisi bir ve bütündür (s. 318).

2.4. Sülûk

Mutasavvıflar için tasavvufî hayat, Allah'a doğru giden bir gönül yolculuğudur. Bu hayata; gitmek, girmek, yürümek gibi anlamlara gelen seyr ü sülûk adı verilir. Tasavvuf terimlerini meydana getiren makamlar da bu manevi yolculuğun işaret taşlarıdır (Kara, 2019a: 55).

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri adlı romanda, tasavvufî anlayışta sülûk, Allah'a varış yolu olarak tanımlanır. İnsana hizmet eden, var olanı seven her kişi Allah'ın yeri olan gönlünü yumuşatır. İçinde ibadet ve sevgi bulunan alçak gönül, insanı Allah'a yaklaştırır (s. 306).

Bukağı'da, Allah'a ulaşmak için ahlakını, nefsini temizleme yoluna yani manevi yola girmek sülûktür. Salik ise, kalbi bu yola düşen kimsedir ve onun yaptığına seyr ü sülûk denir. Sülûk, bir nevi parça ruhun bütüne ulaşmasıdır (s. 269).

Hacı Bayram'da sülûk, tasavvufta bir ahlak terbiyesidir. Müridin, Allah'a kavuşmak için çalışmasını sağlayan metottur. İnsanın; zikir, derin düşünce, fakr, sevgi ve marifet gibi makamlara yükselip hepsini geçmesi gerekir. Bu makamlardan biri olan marifet, sufilerin manevi hâller yaşayarak ilahi gerçeklere erişmesidir. Yani Allah'ı ve O'nun hakikatlerini anlamalarıdır (s. 297).

Hacı Bayram Veli; kulu, Allah'a kavuşmaya hazırlayan manevi eğitim sürecinin ahlak terbiyesi olduğunu düşünür. Ahlak terbiyesi sonucunda tasavvufi olgunluğunu elde eden kimse, yine de mutlak anlamda olgunluğunun zirvesine ulaşmış sayılmaz. Bununla ilgili müridinin kendisine yönelttiği, “Sultanım, seyr ü sülûkun tamamı, şimdiki makamımız mıdır, yoksa daha var mıdır?” sorusunu Hacı Bayram Veli, şu şekilde cevaplamaktadır: “Bir velinin bin sene ömrü olsa, envâ-ı mücâhedat ve riyâzât eylese, henüz embiyâdan birisinin kademi (ayağı) vardığı yere, velinin başı varmak muhaldir” (Cebecioğlu, 2020: s. 106).

2.5. Ledün İlmî

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri'de ledün ilminin, varlık muammasını çözmeye tek yol olduğu belirtilir. Tasavvufta Allah fikri, Esmâü'l-Hüsna'ya bağlıdır ve bu isimler belli bir sırayla zikredilir. Tevhit yani vücut birliğine inanan derviş, varlık hakikatini de gönülde idrak edebilir. Allah tek ve mutlak. Hakk'ın tecelli makamı gönüldür. Bu nedenle derviş, gönlünü arıtmak ve Cenab-ı Hakk'ın tahtı olmaya layık bir duruma getirmekle yükümlüdür. Mutlak Varlık'ı bilmek ve onun sırlarına ulaşabilmek için ilahi bilgiye ihtiyaç vardır. Gönül ilmiyle, bu bilginin peşinden gidilmelidir (s. 370).

Yunus Emre'nin hayatındaki tek amaç bu dünyada Allah ile temasa geçmektir. Çünkü içine Allah'ın bir kıvılcımı düşmüş, onu yakmaktadır. Müridi olduğu Tapduk Emre ise, ona yol gösteren bir erendir. Akılla dış dünyanın sırlarını bilen, “lüb” yani sezgi sahibi olarak iç dünyasının sırlarını öğrenen insan, özünün de özüne bakmalıdır. Ancak o zaman akıl almayacak kadar yüce bilgileri ve gerçekleri idrak edebilir (s. 162).

Hacı Bayram'da, ledün ilmi hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılır. Hacı Bayram'ın müridi olduğu Şeyh Hamid Hazretleri, bütün ilimlerin kaynağının Yüce Allah'ın ilmi yani ledün ilmi olduğunu şöyle anlatır:

“İlmin derininde de, zahirinde de, temelde yatan ledün ilmidir. Bu ilim geneldir ve soyuttur. Allah tektir elbet ancak, gerek tasavvufi, gerek zahiri tek tek bütün ilimler de O'nun çeşitli yüzlerinden nurlarından ibarettir. Kur'an'ın dış yüzünü aklı olan herkes anlar, o kadar apaçıktır. Ancak bir de âyetlerin derin anlamları vardır ki, bunlar mana içinde manalardır, ancak ledün ilmine vâkıf olanlar anlayabilir” (s. 208-209).

Buna göre, bütün gönül ilimlerinin ve zahiri ilimlerin kaynağı ilm-i ledün adını alır. Allah tektir ve ilimler O'nun çeşitli yüzlerinden, nurlarından ibarettir. Nefisle mücadele ederek nefsi kötü huylardan temizlemek, iyi huylar edinmek, riyazet yapmak, çok okumak ve çalışmak, Kur'an'ın hakikatlerini anlamak, Yaratan'ı gönül ve akıldan çıkarmamak ilm-i ledüne ulaşmanın yollarıdır. Ancak o zaman, ayetlerin iç ve derin anlamları kavranabilmektedir (s. 328).

2.6. Halvet

Halvet, yalnız kalmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Halvete “çile” ya da “erbain” de denir. Derviş, kırk gün süre ile insanlardan ayrılarak küçük bir hücrede kendisini ibadete adar. Bunun amacı, zihnin Allah düşüncesi üzerinde yoğunlaşma yeteneği kazanmasıdır. Halvet sayesinde insan olgunlaşır. Halvet uygulamasının temelini; Hazreti Muhammed'in peygamberlik gelmeden önce Hira Mağarası'nda insanlardan uzak yaşaması, Ramazan ayının son on gününde itikâfa çekilmesi, Hazreti Musa'nın Tûr Dağı'nda kırk gün Allah ile baş başa kalması oluşturur (Cebecioğlu, 2020: 112). Halvet döneminde nefsin kötü arzularına karşı koymak, kalbi ve zihni iyi şeylere alıştırmak için tavsiye edilen üç şey vardır: Az konuş, az uyu, az ye. Çünkü bedenın ihtiyaçları en aza indirildiğinde, ruhun ihtiyaçlarının daha kolay karşılanacağına inanılmaktadır (Kara, 2019a: 60).

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri'de, Allah'ı bilmek için yola çıkan Yunus Emre, aklını ve gönlünü tekleştirerek şiirler söyler. Bedel ödeyerek olgunlaşacağını düşündüğü bu yola girerken yolun zahmetinden yılmadığını şiirlerinde dile getirir. Çünkü her tecrübenin bir bedeli vardır ve bedel ödemedikçe olgunlaşmanın imkânı yoktur. Nasipler meydanında her kulun alacağını farklı olduğunu

bildiğinden kendi nasibini arar. Bu yolculuğunda sık sık hocasından dinlediklerini hatırlar: “Nasip, o insana Allah’ın bir lütfudur, ki O, seni kendine doğru çeker, cazibesine kapılır gidersin... Ve derviş kendisine açılan yolda yürümeye başlar. (...) Eğer ilerleyebilirsen, Hak’tan gayri bir şey düşünemezsen Hak bilgileri elde edersin. Hak âşığı olursun, üstün insan olursun ve O’na ulaşırsın” (s. 99).

Gönlünü Allah’a yer kılan her derviş, kırk gün için halvete girer. Allah ile baş başa kalacak olan dervişe yemek ve su verilmez. Yunus Emre’nin de halvete girme vakti geldiğinde, halvetin ne olduğu hakkında bilgilendirilir. Hazreti Muhammed Efendimiz’in “mim”inin ebced hesabıyla kırk olması ve kırkıdayken ilk vahiy gelmesi, halvetin kırk gün olmasının nedenleridir. Hazreti Yunus balık karnında, Hazreti İbrahim ateş içinde, Hazreti Muhammed Hira Dağı’nda halvet çıkarmışlar, ölmeden önce ölmüşlerdir (s. 182).

Hacı Bayram’da, riyazet ve halvet arasındaki ilişki açıklanır. Riyazet, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalıp zor ama faydalı şeyler yapmaktır. Az yemek, az konuşmak, az uyumak gibi. Derin düşünme sayesinde nefsi kötülüklerden temizlemek, kişinin kendisini disipline sokması riyazettir (s. 298). Riyazetin gereği olan halvetin kaynağı Hazreti Muhammed’in Hira mağarasına çekilip Allah’la ilgili derin düşüncelere dalması ve Hazreti Musa’nın Tûr-i Sina’da kırk gün kalmasıdır (s. 296).

2.7. İnsan

Dört romanda da hâkim olan insan düşüncesi, Allah’ın sevgiyle yarattığı kullarının, sevgiye layık varlıklar olmalarıdır. “Halk, Hakk’ın görünen yüzüdür.” ve “Halka hizmet, Hakk’a hizmettir.”

Bukağı’da, insan ve dünya hakkında bazı dikkat çekici tespitlerde bulunulur. Buna göre, insanlar dört ayrı merhalede bulunabilir: hayvanlar âlemi, yırtıcılar âlemi, şeytanlar âlemi ve melekler âlemi. İnsanın ilk âlemi, onu; yemeye içmeye, helal ya da haram birleşmeye sevk eden hayvanlar âlemidir. Bu aşamada insan, iman gerektirdiği tutum ve davranışlara dönmezse, onda dünya sevgisi üstün gelir. Dünyadan her istediğini elde edemedikçe yırtıcılar âlemine girer. İç âlemi yırtıcı hayvanlara dönen insan; kibir, haset ve intikam ile kuşatılır. Eğer gereken tutum ve davranışlara dönemezse, mevki hırsına kapılır. Hilelerle ulaştığı muradı onu, devler ve şeytanlar âlemine geçirir. Burada hile, yalan, aldatma, gıybet ve iftira ile İblis gibi halk arasına fitne düşürür. Burada kalırsa insanların en sapkını olur, burayı geçerse melekler âlemine varır. Bu âlem zikir, tevhit ve tövbe âlemidir. Güzel ahlakın olgunluğuna erişen ve herkesle iyi geçinen kişi, meleklerden üstün olur. Çünkü diğer üç aşamadan geçerek ibadet, iyi tutum ve davranış sahibi olmuş, makamca yükselmiştir (s. 301).

Yine *Bukağı*’da Niyâzî Mısri, dünyayı bir bahçeye benzetir. Allah’ın bu bahçeyi yaparken içerisine faydalı ve zararlı her türden ağacı dikerek dengeyi sağladığını düşünür. Bahçeye giren üç zümre halktan birincisi, bahçedeki faydalı şeylerden yer içer ve beğendiklerinden alıp götürür; ikincisi, iştah açıcı meyvelerin dışında zararlı olanlardan da yer ama sonrasında kendini iyileştirir ve faydalı şeyleri dışarı çıkarır; üçüncüsü, faydalı zararlı demeden her şeyi yer içer ve bu yüzden helâk olur. Üç zümre de bahçede her zaman mevcuttur. Bahçedeki ağaçların en faydalısı başta tevhit inancı olmak üzere Allah dostu olan kâmil insandır. Ağaçların en zararlısı küfür, şirk ve nifak ağacıdır. Sonrasında düşmanlık, kibir ve haset ağaçları gelir. Bahçedekilerin en faydalısı, emirler ve nâfilelerdir. Zararlı olanlar zaten yasak edilenlerdir. Bunların panzehri ise, tövbedir. Bahçedeki iyileştiriciler ve davetçiler; peygamberler, mürşitler, veliler, vaizler ve nasihatçilerdir (s. 89).

Hacı Bayram’da, Somuncu Baba-Ekmekçi Koca, ideal insan tipini şöyle anlatır: “(...) iyi, mutlaka doğru, dürüst, tembel olmayan, aklını ve gönlünü kullanan, ikisini bir eden, bilgili, gönlü sevgiye alışmış, bu sevgiyi karşılıksız sevgi hâline getirmeye çalışan bir insan tipi idi. Bu tipin kaçması lazım gelen şeyler de vardı, bunlar gıybet, dedikodu, mutlaka yalan, kin, öfke, kıskançlık, haset, haksızlık, tembellik gibi şeylerdi” (s. 288). *Hacı Bayram*’da, gönlü sevgiye açmanın, Allah’ın bu gönüllere girmesini kolaylaştırdığı dile getirilir. İnsanın yaptığı iyilikler arttıkça, karşısındakine hoş ve samimi davrandıkça karşılık beklemeden yardım etme isteği de artacaktır. İyiliği seven, iyilikten mutluluk ve

huzur duyan insan hayırlı bir insandır. Gösteriş için yapılan iyilikten ise, hayır beklememek gerekir. Sözle iyilik güven yaratır, düşünce ile iyilik bilgelik yaratır. Vermeyle iyilik ise sevgi yaratır (s. 365).

2.8. Tarikatlar-Teşkilatlar

“İnsan-ı kâmil” yetiştirmeyi amaçlayan tasavvufta tarikatlar arasında temelde fark yoktur. Yalnız her tarikat, “araç” konusunda farklı metotlar kullanmaktadır. Çünkü insanın yaratılışında olan çeşitlilik, farklı mizaçlara uygun tarikatları ortaya çıkarmıştır. Aslında her yol, Allah’a ve Allah’ın sevgisine gitmeyi amaç edinmiştir. Bununla beraber her tarikatın kendine göre adab-ı erkânı, tavrı, tutumu, hatta kıyafeti vardır (Kara, 2019a: 91).

Bukağı’da, Halvetilik ön plandadır. Ehlibeyt sevgisinden doğan Halvetilik, bu sevginin yoğun olduğu bölgede Horasan’da ortaya çıkmıştır. Şeyh Abdullah Siraceddin Ömer’in halveti çok sevmesinden ve hayatı boyunca birçok halvet çıkardığından tarikat bu isimle anılmıştır. Bu tarikatta uyulması gereken üç kural vardır: zikr-i daimi, sıddikiyet yani doğruluk dürüstlük ve teslimiyet. Kelime-i tevhide devam ederken Allah’ın yedi isminden hangisi nefsinde tecelli ettiyse kelime-i tevhit ile o ismi anmak bu tarikatın bir diğer ibadet biçimidir (s. 57).

Esmâsını ve sülûkunu tamamlayan Niyâzî Mısırî, yapılan hilafet ve icazet töreninde Halveti tacını giyer. Tarikat adabına göre saadet tacı giyen kimse, kötü görülmüş on iki sıfatı terk etmiş olmalıdır. Bu on iki sıfat şunlardır: Cehalet, isyan, nefsin arzuları, hırs ve tamahkârlık, dünya sevgisi, arzu ve nefes, kibir, birine eziyet ve zarar vermek, cimrilik, Allah’ın kazasına teslim olmamak ve gaflet. Söz konusu törende Niyâzî Mısırî’ye, manevi anlamı olan hediyelerden hırka, bel kuşağı, tespîh, alem, asa ve seccade verilir (s. 206). İnsani elbisesinden sıyrılıp nurani bir elbise giyer (s. 216).

Hacı Bayram’da hayatı anlatılan Numan’ın içindeki boşluk, anlamsızlık ve tatminsizlik duygusu gün geçtikçe artar. Kırk yaşına geldiğinde medreseye Şeyh Hamidüddin Hazretleri’nin halifelerinden Şücâeddin Karamânî gelir ve kendisini Kayseri’ye davet eder. Bu çağrışı kabul eden Numan, Hamid Hazretleri ile tanıştığı an onun müridi olur. Böylece Ebheriyye, Nakşîyye ve Halvetiyye’nin şeyhinin rehberliğinde Yüce Allah’ın yoluna adım atar. Kurban Bayramı öncesinde gerçekleştirdiği bu ziyaret nedeniyle şeyhi, adını Hacı Bayram olarak değiştirir.

Hacı Bayram, şeyhinin ölümünden sonra üç tarikatı birleştirerek Bayramilik tarikatını oluşturur. Bayramiliğin dayandığı üç temel şunlardır: Cezbe, muhabbet yahut sevgi ve sır-ı ilahî. Cezbe ve sevgi, sır-ı ilahîye yol açar. Tasavvufta cezbe, Allah’ın kulunu kendisine çekmesidir. Cezbe hâline ulaşmak için Allah’ı zikretmek gerekir. Sevgi yahut muhabbet, kulun sadece Allah’ı istemesi ve Allah’ın da kuluna ilahî hâller vermesidir. İlahî sır ise, tarikat ve vahdet yani birlik bütünlük sınırlarını, Allah’a ait gizlenmesi gerekenleri açık etmemektir. Bayramilikte, ilahî sırları elde etmek hedeftir (s. 317-318). Ayrıca sohbet, mürşit ve mürit arasındaki karşılıklı gönül akışını sağlaması, bir sufînin terbiyesinde ve manevi olgunluğa erişmesinde etkili olması bakımından önemlidir (s. 351). Her tarikatın kendine özel başlığı yani “tac”ı vardır. Bayramiliğin tacı beyaz renkli, altı dilimli olup tam tepesinde beyaz keçeden birbiri içinde üç daire bulunur. Buna gül adı verilir. Bu tacın üzerine yeşil renkli sarık sarılır (Cebecioğlu: 2020: 92).

Bayramiliğin esnaf ve işçilerle dolayısıyla Ahi teşkilatıyla ilgili olması durumu, romanda da işlenir. Ahilik, romanda yer verilen ve vurgulanan teşkilatlardandır. Anadolu’daki esnaf zanaatkârlar birliğinin adı olan Ahiliğin, Türkçe anlamı kardeş demektir. Yüce Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmayı dileyen Ahiler için fütüvvet; soy temizliği, mertlik, yiğitlik, doğruluk ve dürüstlük demektir. Ahiler, her işlerinde sevgi ve saygıyı gözeterek yardımlaşma ve dayanışma içinde olmayı ilke edinirler. Ahiliğe göre üç şey açık, üç şey kapalı olmalıdır. Açık üç şey: El açıklığı yani cömertlik, kapı açıklığı yani misafirperverlik ve sofrası açık olmaktır. Kapalı olanlar ise: Göz, kimseye kötü bakmamak ve ayıbını görmemek; dil, kötü söz söylememek; beli bağli olmak, kimsenin ırzına göz dikmemektir (s. 158-160).

Ahilik teşkilatının bütün Anadolu coğrafyasını kaplaması ve ekonomik hayata hâkim olması dışında Moğollara karşı şehri savunan Ahilerin kazandıkları başarılar, onların askeri yönden de güçlü olduklarını gösterir. Ahi Evran tarafından, Anadolu’da kurulan bu örgütün Bâciyân-ı Rum adı altında, Anadolu’da genç Türk kızlarını teşkilatlandırıldığı bir kolu bulunur. Bu kuruluş, tarihte eşine az rastlanır orijinal bir oluşum sergiler (Cebecioğlu: 2020: s. 4-5).

Hacı Bayram’da yer alan teşkilatlardan biri de Hacı Bayram Veli’nin kızının da üyesi olduğu Bâciyân-ı Rum yani Anadolu Bacıları’dır. Yalnız kadınlardan oluşan bu teşkilat, Ahi kuruluşunun bir koludur. Anadolu Bacıları’nın kurucusu ve ilk lideri, Kadın Ana diye anılan Fatma Bacı’dır. Kuruluşun faaliyetleri arasında dokumacılık, tülbenet bezi imalatı ve örgücülük bulunmaktadır. Başka bir faaliyet alanları da Ahi tekkelerinde misafir edilenlerin barındırılması, doyurulması ve ağırlandırılmasıdır (s. 313).

3. Hünkâr Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, 13. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf ve düşünürdür. Anadolu’yu Türkleştiren Türkmen gücüne şekil veren bir önderdir. Horasan’dan yola çıkan Hacı Bektaş Veli, insanı merkez alan bir anlayış benimsemiş ve yaratılmışı yaratandan ötürü sevmiştir. Her insanda bulunan iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, yalancılık ve dürüstlük, cömertlik ve cimrilik, hoşgörü ve bağnazlık gibi birbirine zıt birçok davranış içerisinde iyiyi benimseyen insanların aynı zamanda Allah dostu olduklarını savunmuştur. İnsanın, kalbindeki kötülükleri yani kin, kıskançlık, öfke, cimrilik ve cahilliği ortadan kaldırmaya çalıştıkça olgunlaşacağını söylemiştir (Aytaş, 2010: 142-144).

Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin asıl adı Bektaş olup Horasan hükümdarı İbrahimü’s-Sânî diye lakaplandırılan Seyyid Muhammed’in oğludur. Annesi de Nişaburlu âlim bir zat olan Şeyh Ahmed’in kızı Hatem (veya Hatme) Hatun’dur. Hacı Bektaş Veli, Orta Asya’da Ahmet Yesevî dergâhında Lokman-ı Perende’nin yanında eğitimine başlamış, icazetnamesini alarak Anadolu’ya gelmiştir. İtikat, ibadet, ahlak ve sosyal yaşam gibi konularda İslam dininin hükümlerini birlik-beraberlik ülküsü etrafında işleyerek halkı eğitmeyi amaçlamıştır. Bir mutasavvıf ve toplum önderi olan Hacı Bektaş, *Vilâyetnâme*’ye göre 1270 yılında hayata gözlerini yummuştur. Onun öğretisi Balım Sultan tarafından yazıya aktarılarak yayılmış ve şekillenmiştir. Daha sonra bu öğretiyi benimseyen ve Hacı Bektaş’ın yolundan gidenler tarafından ortaya çıkan bu oluşuma Bektaşilik adı verilmiştir (Güzel, 2009: 28-29).

Pir-i Türkistan diye anılan Ahmet Yesevî ya da Ata Yesevî’nin Anadolu’daki başlıca temsilcisi Hacı Bektaş Veli’dir. Birbirlerinden uzak yörelerde ve bir yüzyıldan fazla bir zaman farkı ile yaşamış olsalar da Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevî’nin müritlerinden sayılmaktadır. Çünkü din büyüklerinin sahip olduğu olağanüstü güçler, söylencelerdeki zaman ve mekân boyutunun üstünde kabul edilmektedir (Mélíkoff, 2010: 36).

Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi’nde aktarıldığına göre; Ahmet Yesevî tarafından Diyar-ı Rum’a yani Anadolu’ya gönderilmiş olan Hacı Bektaş, güvercin donuna bürünür ve Pir-i Türkistan’ın fırlattığı yanan odun parçasının ardından havalandırarak dalın -dut dalının- düştüğü yer olan Sulucakarahöyük’e (bugünkü Hacıbektaş’a) konar (Mélíkoff, 2010: 45). Bir cismin, birden fazla görünüş altında tezahür edebilmesi anlamına gelen şekil değiştirme; bir insanın hayvan, bitki ya da bir eşya biçimine girebileceğinin göstergesidir. Efsaneler, masallar ve menkıbelerde yer alan şekil değiştirme motifi, Türk anlatılarına “donuna girmek” deyimleriyle karşılır (Ocak, 2010: 206). Hacı Bektaş’ın, Anadolu’ya “güvercin donunda” gelişine ilişkin bu efsanevi anlatım, güvercinin barışı simgelemesine bir göndermedir. Onun bir elinde geyik, bir elinde aslan tutan portresi; barışçı kişiliğini, zayıfı kuvvetliye ezdirmeyen koruyucu yönünü ve uzlaşma sağlayan öğretisini simgelemektedir (Güzel, 2009: 41).

Rivayete göre, Hacı Bektaş “Hünkâr” adını, Lokman-ı Perende’den almıştır. Bir gün Bektaş, abdest almak için su isteyen Lokman-ı Perende’ye bir ibrik su getirir. Sonrasında şeyhinden yerden bir pınar çıkarmasını ister. Lokman-ı Perende buna kudretinin olmadığını, kudreti varsa kendisinin yapmasını

söyler. Bunun üzerine Bektaş dua eder ve tekkenin ortasından su fışkırır. Lokman-ı Perende sevinç içinde, “Ya Hünkâr!” der ve ismi bundan sonra Hünkâr Bektaş olur (Sezgin, 2012: 69-70).

Aktarılan bir başka rivayete göre; Lokman-ı Perende, hac ibadetindeyken canı “pişi” çeker. Arafat Dağı’nda yoldaşlarına bu arzusunu dile getirir. Bu söz, Bektaş Hünkâr’a malum olur. Evindeki pişilerden bir tepsiye doldurur ve hocasının önüne koyar. Hac dönüşü Nişabur halkı haccını mübarek etmek için Lokman-ı Perende’ye geldiklerinde, “Hacı Bektaş Hünkâr’dır. Onu ziyaret edin.” der. Bektaş’ın, Kâbe’de namaz kılarken yanında olduğundan, keramet gösterdiğinden bahsederek pişi gelen tepsiyi çıkarıp oradakilere gösterir (Sezgin, 2012: 70-71). Hacla ilgili anlatılan bir başka menkıbede, Lokman-ı Perende’nin hacdan dönüşünü kutlamak üzere gelen Horasan erenleri, o zaman çocuk yaşta bulunan Hacı Bektaş’ın kerametlerine inanmazlar. Bunun üzerine Hacı Bektaş, kendisinin aslında Şah yani Hz. Ali’nin sırrı olduğunu bildirir. Söylediğinin nişanesi olarak avucunu ve alnını açarak yeşil benleri gösterir. Gördükleri karşısında itiraz edemeyen erenler; Hz. Ali’nin, Hacı Bektaş’ın bedeninde yaşadığını anlayıp ondan af dilerler (Ocak, 2010: 185).

Anlatılana göre Hacı Bektaş, uzun bir yolculuğun ardından Sulucakarahöyük’e gelir ve çeşme başındaki kadınlardan yiyecek ister. Kadıncık diye tanınan Kutlu Melek, kendisine yiyecek ikram eder. Eve döndüğünde ikram ettiği yiyeceklerin arttığını görünce Hacı Bektaş’ın bir ermiş olduğunu anlar. Kocası İdris’e bu durumu anlatır ve Hacı Bektaş’ı evlerine davet eder. Kadıncık, şeyhinin abdest aldığı veya ellerini yıkadığı suyu dökmeye kıyamaz ve bu suyu içme âdeti edinir. Bir gün, Hacı Bektaş’ın burun kanının aktığı suyu içer. Durum anlaşılınca Hacı Bektaş, “Senden iki oğlumuz gelecek.” der ve Kadıncık hamile kalır. Bir müddet sonra Kadıncık üçüz oğlan doğurur; biri ölür, ikisi yaşar (Ocak, 2010: 270). Hiç evlenmeden mücerret olarak dünyadan göçtüğü belirtilen bu rivayette; Kadıncık Ana evladı, onun burun kanından gelme evladı yani “nefes evladı”dır. Bu anlatıya karşı çıkanlar; Hacı Bektaş’ın Sulucakarahöyük’e yerleşmesinin sebebinin, İdris Hoca’nın kızı Fatma Nuriye (Kadıncık Ana) ile evlenmesi ve bu evlilikten İbrahim Seydî (Seyyid Ali Sultan=Timurtaş) adı verilen bir çocuğunun dünyaya gelmesi olduğunu savunurlar. Buna göre, asıl adı Fatma Nuriye olan Kadıncık Ana, İdris Hoca ile Kutlu Melek’in kızları ve Hacı Bektaş’ın eşidir (Fığlalı, 2006: 126).

4. Emine Işınsoy’un *Hacı Bektaş Adlı Romanı*

Emine Işınsoy’un dördüncü tasavvufî romanı olan *Hacı Bektaş*, mutasavvıfların hayatlarını anlattığı diğer romanlarında da kendisinden yardım aldığı söylediği Mustafa Tatçı’ya ithaf edilir. İlk sayfasında yazar, Hacı Bektaş Hazretleri hakkında birçok kitap okuduğunu ancak aklına ve gönlüne uygun düşen kaynaklara dayanarak romanını kurguladığını belirtir. Romanın ana çizgilerini Hacı Bektaş Veli’nin kendi eseri *Makâlât*, Abdülbaki Gölpınarlı’nın tetkikinden geçmiş *Vilâyetnâme* ve Yaşar Nuri Öztürk’ün *Tarih Boyunca Bektaşilik* adlı eserleri oluşturur. Eserde, Hacı Bektaş Veli etrafında oluşturulan ve anlatılagelen tüm menkıbelere değil, yazar tarafından seçilmiş olanlara yer verilmiş ve biyografik unsurlar kullanılarak tasavvufî bir roman oluşturulmuştur.

Roman, 1228 senesinde Hacı Bektaş’ın Sulucakarahöyük’e gelmesiyle başlar. Hacı Bektaş’ın, camide karşılaştığı İdris’le olan konuşmalarına göre kırk yaşında hac ibadetini tamamlamış, aradan on yıl geçtikten sonra buraya gelmiştir. İdris’e, buraya yerleşip tekke kuracağını ve mürit yetiştireceğini anlatır. Bunun üzerine İdris, kendisini evine davet eder. Evde kızı Fatma -diğer isimleri Kutlumelek ve Nuriye- onları karşılar. Fatma, Ahi Evran’ın kurduğu Bâciyân-ı Rum’a üyedir ve göçmenlere yardım eden bir Türkmen kızıdır. Hacı Bektaş onun meziyetlerini babasından dinledikçe, evin idaresini başarıyla yürüttüğünü öğrenince kendisine “Kadıncık” demiş ve Fatma bu adla anılmaya başlanmıştır. Sulucakarahöyük’te, Hacı Bektaş’ın ilk müridi Kadıncık’tır. Burada bir tekke kuran ve saygınlığı artan Hacı Bektaş’ın müritleri gün geçtikçe çoğalır, hatta civar köylerden de kendisini ziyarete gelenler olur. Bektaşiliğin esaslarını teşkil eden aşk, sevgi, dürüstlük, doğruluk ve iyi ahlak gibi meziyetleri çevresindekilere güler yüzle, yargılamadan, suçlamadan ve karşındakini anlamaya çalışarak anlatır. Sevgi, hoşgörü ve iman gücü ile çevresini aydınlatan Hacı Bektaş, Kadıncık Ana ile evlenir ve ondan Ali Timurtaş adında bir oğlu olur. Bilgisini ve sevgisini insanlarla paylaştığı hayattan doksan iki yaşında, içinde büyüttüğü Allah sevgisiyle ayrılır.

Konuşmalarında “ben” değil, “biz” demeyi tercih eden Hacı Bektaş, Allah’ın yüceliğine ermeye çalışan kişinin onun karşısında benliğini yok etmesi gerektiğine inanır. Başta zulüm ve haksızlık olmak üzere yalan dolana, kıskançlığa, ikiyüzlülüğe, dedikoduya, kine ve öfkeye karşı çıktığını belirtir. Bu karşı çıkış kılıç ya da hançerle değil, karşıdaki kişinin gönlüne, aklına ve fikrine hitap ederek gerçekleştirilmektedir (s. 80).

Romanda Hacı Bektaş, kendisinden el aldığı Lokman-ı Perende Hazretleri’nin Türk velilerinin birinci halkası olan Ahmed Yesevî Hazretlerinin (Hazreti Türkistan) öğrencisi olduğunu anlatır. Altı-yedi yaşlarındaiken Lokman-ı Perende’den eğitim görmeye başlayan Hacı Bektaş, Yesevilikten beslenen bir kul olduğunu dile getirir (s. 28-29). Yüce Allah’a yakın insanın şeyh ya da veli olarak adlandırıldığını anlatan Hacı Bektaş; müridin, velisi yardımıyla Allah’a yaklaşmayı çok isteyen kişi olduğunu belirtir. Mürit; dünyaya dair isteklerinden vazgeçmiş, İslam’ın güzel ahlakına uyum sağlamış, velisine teslim olmuş, dolayısıyla Hazreti Muhammed’e ve Mevlâ’ya teslim olmuş er ya da hatundur (s. 29-30).

Hacı Bektaş tarafından kurulan tekkenin ilerleyişinden de ayrıntılı olarak bahseden romanda, her zaman çalışmanın ve paylaşmanın önemi vurgulanmıştır. Özellikle şeyhlerin ve müritlerin daima bir mesleği olmasının, çalışıp para kazanmalarının önemli olduğu belirtilmiştir. Tarlada çalışmak, mahsul elde edip ihtiyacı olana dağıtmak Hacı Bektaş’ın benimsediği bir çalışma yöntemidir. Hep beraber ekilen biçilen toprak, bereket getirmektedir. Bu iş dışında herkesin ayrı bir mesleği daha vardır. Bekâr olan dervişler tekkede yatıp kalkarlar, ihtiyaçları dışında kazandıklarını paradan sorumlu kişiye yani aşçıbaşına teslim ederler. Bazı müritler evli ve çocuk sahibi olduklarından muntazam para veremeyebilirler. Tekkenin bulunduğu bölgenin zenginleri hayır işlemek ya da Allah’ın rızasını kazanmak için bağışta bulunabilirler (s. 31). Müritliğe kabul edilen kişi, ilk yıllarında ağır işlerde çalıştıktan sonra halvete girer. Üç gün, on gün, yirmi bir ve kırk günlük sürelerde az yemek ve su ile yalnız başına kalır. Her halvet kısa ya da uzun aralardan sonra gerçekleştirilir. Kırk gün halvete girmek erbain çıkarmaktır. Mürit, halvetteki zamanını; namaz kılarak, tespih çekerek ve ibadet ederek geçirir. Kendini tanımayı, özünü bilmeyi, İslamiyet üzerine derin düşünceye dalmayı hedefler (s. 136-137).

Emine Işınsu romanında, Hacı Bektaş Veli’ye ait iki eserin, *Makâlât* ve *Besmele Tefsiri*’nin adını anar. Romanda Hacı Bektaş Veli, ilim dili Arapça olduğu için *Makâlât* adlı eserini bu dille yazdığını söyler. Yıllar sonra kendisi hakkında neler konuşacaklarını bilmediği için bu konu hakkındaki endişelerini şu şekilde dile getirir: “(...) sanırım ki hakkımızda olmadık laflar edecekler, iftiralarda bulunacaklar... Velhasıl doğrunun içine yalan, yalanın içine az da olsa doğru karıştırırken, siyaset de yapılacak, Bektaşiliği ortadan kaldıracaklar, o tekrar gelecek bambaşka bir yüzle, sıfatla” (s. 101).

Romanda, *Besmele Tefsiri*’nin yazılış öncesinden bahsedilmiş ve bu süreç yazar tarafından kurgulanmıştır. Eseri yazmaya niyetlenen Hacı Bektaş Veli, Kadıncık Ana’ya besmelenin önemi hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır:

“(...) Kur’an bir anlamda, ilahi merhameti anlatan bir kitaptır. Onun ilk cümlesi ‘Besmele’ olup Yüce Allah’ın bağışlayıcı anlamını dile getiren; ‘Rahman’ ve ‘Rahim’ isimlerinden oluşur. Biri hariç bütün surelerin başında da tekrar edilir. Bunun ifade ettiği anlam şöyledir; bütün Kur’an surelerinde ilahi merhametin istisnasız her şeyi kuşattığını söyleyen Kur’an’ın ilk suresi olan Fatiha’da Yüce Allah kendisini, bütün âlemlerin Rabb’i olarak tanıttıktan sonra, ikinci ayette kendisini, Rahman ve Rahim olarak tarif ediyor. Bu demektir ki Kur’an’ın tanıttığı Yüce Allah’ın âlemlerle münasebeti de merhamet üzeredir” (s. 140).

Alıntılanan bu bölüm, Hacı Bektaş Veli’nin eserleri arasında yer alan *Besmele Tefsiri*’nin ana hatlarını ortaya koyar. Hacı Bektaş Veli eseri yazış amacını, giriş bölümünde kendi kaleminden şu şekilde dile getirir: “(...) ben za’îf bu kitabı yazdım. Ahiret ve din yolunu başarmaya yardım olması için gerekli gördüğümden şeriat hükümlerinin sırlarından bir parça açıkladım, anlattım. Rahmân ve Rahîm olan

Allah'ın adıyla “Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm” sözünün yorumunu Türkçe olarak açıkladım ki düşünenler çeşit çeşit fayda bulup ben za'îfi hayırla ansınlar. Allah isterse olur” (s. 16-17).

Hacı Bektaş'ta, romanın temelini oluşturulan eserler dışında doğruluğu tartışmalı olan konulara temas edilmemiştir. Sadece Hacı Bektaş'ın öngörüsünü gösterecek bir olaya ve rüya yoluyla iletişim kurulabileceğine dair bir anlatıma yer verilmiştir. Romanda anlatılana göre; Hacı Bektaş, Sulucakarahöyük'e ilk geldiği gün, Babaî İsyanı'na katılmak isteyen İdris'i omzundan yaralı bir şekilde toprağa düşerken ve isyana katıldıktan sonra da Bozat'ın üstünde köy içinde dolaşırken görür. Bu görüşüne dayanarak günler sonra babasının ölüm haberini alan Kadıncık'ı sakinleştirmek ister. İdris'in mutlaka bir gün geleceğini haber verir. Perişan bir hâlde olan Kadıncık'ın kendisine inanması için ona gelincik şurubu verirken dua okur. Bu esnada kendine gelen Kadıncık, kendisindeki değişimin ilacın kuvvetinden kaynaklandığına inanır. Hacı Bektaş'ın amacı da budur. Çünkü kuvvetli bakışı hatırlansın istemez, bütün sihrin şuruptan bilinmesini ister. Bakışının tesiri söz konusu olduğunda türlü ilavelerle anlatılıp yayılacak olan bu söylentinin istenmeyen bir ün getireceğini bilir (s. 47-48). Tıpkı Hacı Bektaş'ın beklediği gibi bir gün İdris, Bozat'ın sırtında köye gelir. İsyandan yaralı olarak kurtulan İdris; kendisini iyileştirenlere hizmet edip borcunu ödemiş, rüyasında Hacı Bektaş'ın müridi olmuş, yine bir başka rüyasında Hacı Bektaş'ın kendisini çağırdığını görünce köyüne geri dönmüştür (s. 85). Onun anlattıklarını Hacı Bektaş da şu sözlerle onaylamıştır: “İdris'in bir yerlerde yaşayıp durduğundan emindim, bu inancımın olacak, bir gece sanki onun sesini duyar gibi oldum, yardım dileyen bir sestir bu, acı dolu. Evet, doğrudur, İdris beni rüyasında gördü, doğrudur, ‘Artık dönme vaktin geldi.’ dedim” (s. 85).

Hacı Bektaş romanında Hacı Bektaş Veli'nin sevgi, hoşgörü ve bilgi üzerine kurulu bakış açısının ve öğretilerinin daha anlaşılır hâle gelmesi amacıyla bazı kavramların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Özellikle roman içerisindeki ilgili bölümlerde bizzat Hacı Bektaş Veli tarafından açıklanan bu kavramlar, ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. Bu kavramları: Dört kapı/kırk makam, sevgi/aşk ve edep, nefis, mürit, halvet, akıl, tövbe, sabır ve züht başlıkları altında sıralamak mümkündür.

4.1. Dört Kapı/Kırk Makam

Romanda Hacı Bektaş, yolunun önce şeriat sonra tarikat olduğunu anlatır. Yüce Allah'ın buyruğu olan şeriatın beş şartından sonra tarikat, marifet ve hakikatin geldiğini söyler (s. 77). Şeriat da tarikat da yol anlamını taşır. Şeriat, uzun geniş bir yolsa, tarikat da ondan çıkan tali bir yoldur. Hedef, Allah'a daha çok yaklaşımdır. Ahlakını düzelten; haksever, çalışkan, hoşgörülü, yumuşak kalpli, bilgili olan, edep içinde Allah'ın yarattığı her şeyi seven kişi, nefisini terbiye etme yolundadır (s. 79).

Hacı Bektaş, bir toplantıda makamlarla ilgili açıklamada bulunur. Tarikatın ilk makamının pirden el almak, ikincisinin geçmiş günahlara tövbe etmek, üçüncüsünün saç kesmek, tıraş olmak, elbise değiştirmek; dördüncüsünün nefis savaşında olgunlaşıp pişmek, beşincisinin hizmet etmek, altıncısının korkmak, yedincisinin ümit etmek, sekizincisinin hırka, zembil, makas, seccade, yüz taneli tespih, iğne, asa; dokuzuncusunun mekân sahibi, cemiyet sahibi, cemaat sahibi, nasihat sahibi, muhabbet sahibi olmak; onuncusunun ise aşk, şevk, sefa ve fakirlik olduğunu belirtir (s. 97-98).

Tasavvufta, Rahman ile sürekli ilişki kuran insana, ondan gelen bazı sırlar vardır. Bu sırlar, o kişinin gönlüne rahmet damlaları gibi düşer. Böyle bir kişinin bilgisine marifet, o kişiye de arif denir. Marifetin kendi içinde makamları vardır. Bunlar; edep, korku, perhizkârlık, sabır ve kanaat, utanmak, cömertlik, ilim, miskinlik -kendi varlığından sıyrılıp her yerde Allah'ı görme-, marifet ve kendini bilmektir (s. 128).

Romanda dört kapı/kırk makam ile ilgili yukarıda alıntılanan bölümler yer alır. Yapılan açıklamaların, Hacı Bektaş'ın bu konu hakkındaki öğretilerini özetlediği görülmektedir. Söz konusu özetleme, roman türünün sınırları içerisinde Bektaşilik hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Dört kapı/kırk makam hakkında temel bilgilere yer veren *Sorularla Alevilik-Bektaşılık* (2004) başlıklı eser, romanda ana hatlarıyla verilen aşamalar hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Buna göre ilk kapı olan şeriat, İslamiyet'in başlangıç yerini ve Kur'an-ı Kerim'i işaret eder. Dünyaya ve akla ait bütün bilgiler şeriat kavramı içindedir. Hacı Bektaş Veli, bu kapıya ait bilgiler için, "Madde karanlığı akıl nuruyla aydınlanır." demektedir. Şeriatın on makamı şunlardır:

1. Allah'a inanmak,
2. Peygamberi tanımak,
3. Bilim öğrenmek,
4. Bağışlayıcı olmak,
5. Evlenmek,
6. Helal yemek ve giyinmek,
7. Toplumdan kopmamak,
8. Sevme ve acıma duygularına sahip olmak,
9. Haksız kazançtan sakınmak,
10. İnsanları iyiye yönlendirmek, kötüden sakındırmak.

İkinci kapı olan tarikat kapısı, Kur'an-ı Kerim'in asıl anlamına ulaşmak için tutulan yolun adıdır. Bu nedenle, şeriatta yer alan kitlelilik yerine tarikat kapısında bireysellik ön plandadır. Kişinin kendini yenilemesi, dinin özüne yani iç anlamına ulaşmaya çalışması olgunluk yolunda atılan adımlardır. Tarikat kapısının da on makamı bulunur:

1. Her işi aşkla ve kanaatkârlıkla yapmak,
2. Toplumdan kopmamak,
3. Tutum ve davranışlarında ölçülü olmak,
4. Yalnızca Allah'a bağlı olmak,
5. Nefis (kıskançlık, cimrilik, tembellik vesaire) ile savaşmak,
6. Karşılıksız hizmet etmek,
7. Korku ile ümit arasında bir noktada durmak,
8. Kılık ve kıyafetine dikkat etmek,
9. Bir yol göstericiye bağlanmak,
10. Yola girmek.

Üçüncü kapı olan marifet, kişinin hem biçimsel hem de özsel bilgiyle dolu olması ve bu yönde davranışta bulunmasıdır. Bireysel olgunlaşmayı ifade eden bu kapının on makamı bulunur:

1. Edep sahibi olmak,
2. Korku sahibi olmak -hak yemekten, adaletsizlikten korkmak-,
3. Tok gönüllü olmak,
4. Doğru gördüğü her şeyin doğruluğunu her yerde söyleyebilmek,
5. Utanmak,
6. Cömert olmak,
7. İlim sahibi olmak,
8. Hemen karar vermekten sakınıp sakin olmak,
9. Kalp ve gönül gözüyle görmeye çalışmak,
10. Kendisini bilip tanımak.

Son kapı olan hakikat kapısında ise, dinin gerçek anlamı saklıdır. Burada insanın kâmil insan mertebesine ermesi ve Allah'a ulaşması söz konusudur. Bu aşamada insan, evrenin ve yaratılışın sırlarını bilir ve "yaratılmışların en seçkini" hâline gelir. Ulaşılan en son kapının da on makamı vardır:

1. Alçak gönüllü olmak,
2. İnsanları iyilik ve kötülükleriyle yargılamamak,
3. Yiyecek ve içeceğini başkalarıyla paylaşmak,
4. Nefsi tamamen yok etmek,
5. Yaratılmışların hiçbirine zarar vermemek,
6. Gerçekleri söylemek ve gerçeklere göre davranmak,
7. Doğru insanları örnek almak,
8. Keramet ya da mucize göstermemek,
9. Sabretmek,
10. Gönül gözüyle gözlem yapmak (2004: 14-16).

Bektaşî tarikatına mensup Ali Haydar Ercan Dede'nin kaynaklardan ve sözlü gelenekten de faydalanarak kendisinden önceki müşitlerin ve velilerin düşünüş ve inanç yapılarını, tarikat içinde kullanılan temel terimlere yüklediği anlamları anlattığı bilgilerin aktarıldığı bir çalışmada, dört kapı hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

"Şeriat gemidir, tarikat denizdir, marifet gavvas dalgıçtır, hakikat dürr (incidir). Şeriat, yakın olmaya derler. Marifet talibin kendi hâlini ispat etmesine derler. Marifet sözün mevhumunu bilmeye derler. Hakikat, vasıl olmaya derler. Şeriat, kulluk etmek; tarikat, bilmektir. Marifet, ermektir. Hakikat görmektir. Şeriat, çerağdır; tarikat, fitil; marifet, yağdır; hakikat, ışık. Yol erine gereken de çerağ gibi doğru durmak, fitil gibi yanmak, yağ gibi erimek ve ışık gibi nur saçmaktır. Hakikat nedir? Hz Muhammed'i dil ile ikrar, kalp ile tasdik edip inanmak, iman getirmek evvela özünü yar eylemek, sonra ehlini yar eylemektir. O da olmazsa cesedini yar eylemektir. Kendini pire teslim et. Onun emrine irade getir ki, hakikati kabul etmiş olasın" (aktaran Erdem ve Demir, 2010: 463).

4.2. Sevgi/Aşk ve Edep

Sufilere göre, kâinatın ilk yaratılışında aşk ve muhabbet vardır. Kur'an-ı Kerim'de; Allah'ın insanı, insanın da Allah'ı sevmesinden bahsedilir ancak aşk kelimesi geçmez. Bu sebeple ilk zahitler aşk kelimesi yerine muhabbet kelimesini kullanmışlardır. Böylece muhip (seven) kelimesiyle sevdiğine kavuşan kişi, âşık kelimesiyle henüz sevgiliye kavuşmamış kişi kast edilir (Kara, 2019b: 129).

Allah ile kul arasındaki aşk ve sevgiyi konu edinen, "Kul nafilâ ibadetlerle bana yaklaşır. O kadar çok yaklaşır ki, artık ben onu severim, onu sevince de gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, konuşan dili olurum. Artık o benimle görüşür, işitir, tadar ve konuşur. Benden bir şey isterse onu mutlaka yerine getiririm. Bana sığınırsa kendisini korurum." hadisi, tasavvufun dayandığı temellerden biridir. Tasavvufî terbiyede sevilecek olan tek varlık Allah'tır, bu yüzden gönüllerde başka bir aşk barınmamalıdır (Kara, 2019b: 132).

Romanda aşk, Yüce Allah'ın has odununa benzetilir. Bu odunun ocağı ise, erenlerin gönlüdür. Allah'a ve yarattığı her şeye duyulması gereken aşk ve edeptir. Daha sonra mürit; iyilik, doğruluk, sabır, hoşgörü, çalışkanlık, merhamet ve yumuşaklık telkin ederek kendisini gıybetten, yalandan, haksızlıktan, kinden ve öfkeden arındırır. Kirlerden arınmak için yaptığı bu iş, gönül temizliğidir (s. 32).

Tasavvufî hayat, kalp merkezli bir hayattır. Bu anlayışta kalbin gelişmesi ve yücelmesi esastır. Bu nedenle kalp ve gönülle ilgili birçok deyim ve atasözü oluşmuştur. "Gönül (kalp) bir sırça kadehtir, kırılma yapılmaz.", "Gönülden gönüle yol vardır.", "Gönül kalsın, yol kalmasın.", "Gönül yapmak arş yapmaktır." ifadeleri bunlardan bazılarıdır (Kara, 2019b: 136). Romanda da Allah'ın nazargâhının yani

insanda ilgilendiği yerin gönül olduğu vurgulanır. Gönül ile Allah arasında perde yoktur. Bu nedenle gönül, dünyada Allah'a yakınlığı bakımından tektir. İnsanın aynası olan gönlün, İslamiyet ve güzel ahlak ile yıkanıp temizlenmesi gerekir (s. 127).

İnsan, her fırsatta Allah'ın adını anmalı, bu hatırlayış sayesinde hareketlerini ve davranışlarını düzeltmeli, Yaratan'a yönelik saygı ve sevgisini arttırmalıdır (s. 59). Sevgi, Allah'ın kullarına armağanıdır ve insan sevdiğçe Allah'a yakın olur. Allah her şeyi sevgisinden ve sevgiyle yarattığı için, yaratılan her şeyi sevmek gerekir. Sevgiyi yaşamadıkça aşka ulaşmak mümkün değildir. Kılınan namazlar, çekilen tespihler, tutulan oruçlar yani yapılan her ibadet, edeple ışılan huylar ve davranışlar 'aşk'a hazırlık içindir. Yüce Allah'a duyulan aşk, kul ve Allah arasındaki sırdır. Yolun elifbası aşk ve edeptir (s. 52-53).

Allah'ın isim ve sıfatlarının görüntüleri olan varlıklar âleminde dolaşan ve onu açıklayan akıl olsa da, Allah'a yaklaşacak tek kuvvet aşktır. Akıl Yaratan'ı tanıması, aşk sayesinde mümkündür. Aşk, aklın cilası ve evrenin özüdür. İslam büyükleri aşkı; gayelerin gayesi, makamların en yücüsü, derecelerin en üstünü olarak görürler. Bu nedenle, 'Gönlü aşkla diri olan, asla ölmez.' demektedirler (s. 167-168).

4.3. Nefis

Nefis, yedi başlı bir ejdere benzetilir. Kibir, ucb (kendini beğenme), kin, şehvet, gazap, hırs ve riya ejderin başlarının sıfatlarıdır. Allah'a yakın olmak, insanın nefisine uymamasıyla mümkün olur (Noyan, 2006: 443). "Nefsini bilen Rabbini bildi." hadisi üzerine Hacı Bektaş Veli'nin, şu sözleri dile getirdiği aktarılır:

"Denilebilir ki (Kim Rabb'ini Tanrılığı ile bildiyse ancak o nefisini kulluğu ile bildi). Ve "Kim nefisini yoksulluğu ile bildiyse ancak o Tanrı'sını zenginliği ile bildi." Ve "Kim nefisini cefa ile bildiyse ancak o Rabb'ini vefa 'sözünde durma' ile bildi." Ve "Kim nefisini aşağılama teclil (hayvana çul örtme) ile bildi ise ancak o Tanrı'sını üstün tutmakla bildi." Ve "Kim nefisini yok olmakla bildi ise ancak o Tanrı'sını Bekâ ile 'bulunduğu hâlde sonsuz kalma' ile bildi" (aktaran Noyan, 2006: 447).

Romanda Hacı Bektaş Veli, Kur'an-ı Kerim'den yaptığı alıntılarla nefis hakkında bilgi verir. Kur'an-ı Kerim nefis için, "Öyleyse o ateşten sakının ki, onun odunu insan ve taşlardır." demektedir. Nefis ateşinden sakınmak ve onunla içten içe bir savaş yürütmek gerekir. Nefis, benliktir. Benliğini temizleyip arıtan kurtulmuş kişilerden sayılır. Nefis, insanoğluna kötülüğü emretse de; kişi mücadelesini sürdürmeli, nefisini ayaklar altına almayı bilmeli ve nefisine hükmetmelidir. Bununla ilgili bir ayette, "İyilik ve güzelliğten sana her ne ererse Allah'tandır. Kötülük ve çirkinliğten sana ulaşan şeyse kendi nefisindedir. Biz seni insanlara bir resul olarak gönderdik, tanık olarak Allah yeter." buyurulmaktadır (s. 97).

4.4. Mürit

Romanda mürit ve mürişit ilişkisine de değinilir. Buna göre, Allah'a yakın olmayı isteyen kişi kendisine uygun bir veli aramaya başlar. Arama sonucunda seçtiği veliyi yakından izlemesi, onun sözlerine kulak vermesi ve onun mizacını anlaması gerekir. Eğer mizacına ve arayışına uygun düşerse bir veliye bağlanabilir. Müritler farklı tiplerde olabilir. Mutlak mürit, şeyhine niçin demeyen ve ona mutlak itaat eden kişidir. Mecaiz mürit, görünüşte şeyhin istediği gibidir ancak içten kendi istediği gibi olur. Dönek mürit ise, şeyhinin kendi sevmediği ve beğenmediği bir hâlini görünce ondan yüz çeviren kişidir (s. 96). Velilerin ve müritlerin aslında fakir kişiler olduğunu söyleyen Hacı Bektaş, bu kişilerin büyük bir servetleri olsa da dünya malında gözlerinin olmadığını anlatır. Her şeylerini arkada bırakabilecek yapıda olan müritler, Hazreti Muhammed'in de kastettiği, "Kendi fakirliğimle övünürüm." sözünü benimsemiştir (s. 34). Mal mülkten vazgeçerek sâlih kulların arasına katılmıştır.

4.5. Halvet

Hacı Bektaş'ta, tasavvufun önemli unsurlarından biri olan halvet hakkında da açıklama yapılır. Bu açıklamada her müridin, vakti geldiğinde halvete girmesi gerektiği belirtilir. Kimin kaç gün ve ne şekilde halvete gireceği; müridinin huyunu suyunu, meşrebini ve dayanma gücünü bilen velisi tarafından ayarlanır. Kesin bir vakit, yemek ve su miktarı yoktur. Kırk gün, müritlerin istedikleri ve dayanabildikleri bir halvet süresidir. Müridin alışması için üç günlük, bir haftalık süreler konulabilmektedir (s. 79-80).

4.6. Akıl

Romanda insan ve akıl arasındaki ilişki üzerinde de durulmuştur. Allah, insanlara akıl lütfetmiş ve akılı kullanmayı insanın iradesine bırakmıştır. Bu nedenle insanoğlu, son nefesine kadar öğrenmek ve bilmek zorundadır. Hayatı boyunca insana eşlik edecek olanlar idrak, seçim özgürlüğü ve iradedir. Allah, yaratılıştaki kendi nefesi ile insana nefes vermiştir. Böylece insan kötülüklerden ve cahillikten arınmıştır. Fakat Rahman sonrasında insanı, ayette de belirtildiği üzere aşağısının aşağısına, dünyaya indirmiştir. İçinde çeşitli kötülükler ve iyilikler olan bu dünyada, her şey zıddıyla birlikte vardır. İşte bu yolda insanın yardımcısı; iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmaya yarayan idrak, bu zıtlardan birini tercih etmeyi sağlayan seçme özgürlüğü ve verilen kararı ifade eden iradedir. Bu seçimler, insanı ya ilahi nefese layık kılar ya da kılmaz. Yüce Allah, insana her imkânı sunmuştur. Önemli olan çalışmak, sormak, öğrenmek, bilmektir (s. 50-51).

Yeryüzünde akıl, Rahman'ın terazisidir çünkü insana iyiyi ve kötüyü ayırma gücü verir. Kişide akıl, marifet ve ilim olmazsa Hakk'tan yana yol alamaz. Derler ki gönül şehrinde iki sultan vardır; biri Rahmanî, diğeri şeytanî. Rahmanî olan akıldır ve akıl, yüce kudretlerin insan hayatındaki bekçisidir (s. 110).

4.7. Tövbe

Günahtan dönmek ve vazgeçmek anlamına gelen tövbe, tasavvuf içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü şeyh, müridinden ilk önce günahları için tövbe etmesini ister. Böylece tasavvufa tövbe ile girilir. Tövbe etmek, bir uyanışı ifade eder (Kara, 2019b: 38). “Günahtan tövbe eden günahsız gibidir. Allah bir kulunu sevdi mi günah ona zarar vermez. Çünkü ona tövbe etmesini nasip eder.” (Kara, 2019b: 53) hadisi, tövbenin önemini vurgular.

Hacı Bektaş'ta tövbe hakkında bilgi verilirken; insanın içinde tereddüt ve şüphe olmadan tövbe etmesi gerektiği vurgulanır. Bu durum roman içerisinde Kur'an-ı Kerim'den yapılan alıntılarla şu şekilde anlatılır: “Çok samimi bir dönüşle Allah'a tövbe ediniz. Kul kötü hâlden dönünce tövbe veren Allah'ın kendisidir. Onların tövbe etmeleri için Allah onlara teveccüh buyurdu.” Tövbe etmek, pişmanlık göstermektir. Bu pişmanlık sayesinde yetmiş yıllık günah, bir özre değişilir. Samimi bir şekilde af dileyen kulundan Allah yüz çevirmez. Eğer kişi tevekküle ve özre önem verirse hatası az, yüzü ak olur. Çünkü af dilemek insandan, kabul etmek Allah'tandır (s. 93-94).

4.8. Sabır

Sabır; dayanmak, direnmek, sızlanmamak ve kendini tutmak anlamına gelir. Nefse karşı savaş vermeyi amaçlayan tasavvufi hayat, sabırdan ayrı düşünülemez. Başa gelen sıkıntı ve belalara sabretmek hatta şükretmek gerekir. Bu düşüncenin en açık ifadesi, “Allah verdi, Allah aldı hamdolsun.” demektir (Kara, 2019b: 40).

Hacı Bektaş Veli, roman içerisinde sabırla ilgili olarak şu sözleri söylemektedir:

“Kur'an der ki; ‘Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır, Allah çok affedicidir, çok merhametlidir.’ Yine Kur'an der ki, ‘Sana vahyedilene uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O hâkimlerin en hayırlısıdır.’ O; Peygamber'ine bile der ki, ‘O hâlde sabret. Kuşkun olmasın ki, Allah'ın vaadi hakıdır.’ Ve ‘Artık resullerin, azim sahibi olanların sabrettiği gibi sabret, o inkârcılar için acele

etme.’ Ve yine der ki, ‘Sabredip bağışlayan bilsin ki, bu işlerin en zorlularındandır.’ Bu ayetler hemen aklıma geliverenler, görüyorsunuz ki sabretmek Yüce Allah’ın biz insanlara bir tavsiyesidir, sabretmek olgun insanların tutumudur. (...) Bir de unutmayınız ki, Yüce Çalab Tanrı, insana taşıyamayacağı yükü vermez. Başladığını bitirmek, inanmak, sığınmak, güvenmek, saklamak; sabırla beklemekle olur, olgunlaşır” (s. 95).

4.9. Züht

Züht, kişinin masivaya karşı takındığı tavrı ifade eder ve hadiste, “Dünyada zâhid ol ki Allah seni sevsin, insanların elinde olan şeylere karşı da zâhidçe davran ki onlar da seni sevsin.” (Kara, 2019b: 53) şeklinde geçer. Romanda züht, kelime anlamı üzerinden açıklandıktan sonra tasavvuftaki yeri belirgin kılır. Kelime anlamı bir şeye karşı ilgi duymamak, onu değersiz bulmak olan züht; tasavvufta da buna benzer bir anlamda kullanılır. Tasavvufta züht, insanın ahiretine gerekmeyen dünya işinden yani maddiyattan uzak durmaktır. Mal, mülk, şöret ve kudret sevdasına bulaşmamaktır. İnsan bu sayılanlardan birkaçına ya da hepsine sahipse, bunlara aldırılmamak çok kolay değildir. Dünya nimetlerinden ve nefsin arzularından kaçabilmenin tek yolu Allah sevgisine sığınmaktır. Eğer kişi bunlara sahip değilse, onlara bu iş kolay görünebilir. Ancak bu kişilerin de içlerinde mal, şöret, kudret hırsı olabilir ve bunları tatmin etmek için farklı yollara sapabilirler (s. 174-175).

Yukarıda yer verilen bilgilerden görüleceği üzere *Hacı Bektaş* romanında; Hacı Bektaş Veli’nin sevgi, hoşgörü ve bilgelik üzerine kurulu öğretileri anlatılırken dört kapı/kırk makam, sevgi/aşk ve edep, nefis, mürit, halvet, akıl, tövbe, sabır ve züht kavramlarından yararlanılmıştır. Böylece Hacı Bektaş Veli’nin ortaya koyduğu düşüncelerin neler olduğu roman türünün sınırları içerisinde açıklanmıştır.

“Bir olalım, iri olalım, diri olalım” sözüyle birlikten doğan gücü, “Hiçbir milleti ve insanı ayıplamayınız!” diyerek sevgi ve hoşgörü, “Oturduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et.” diyerek çalışmanın ve helal kazancın önemini, “Ayağa kalkarsan hizmet amacıyla kalk, eğer konuşacaksan, hikmet ile konuş ve oturacağın zaman, saygı ile otur!” diyerek insanın kendini bilmesini, “Gelin canlar bir olalım” diyerek birlik ve bütünlüğü vurgulayan Hacı Bektaş Veli’nin, gönüllere taht kurmuş bir rehber olduğu vurgulanmıştır (Işık vd., 2010: 175).

Sonuç

Ruh/nefis terbiyesi olarak kabul edilen tasavvuf, insan hayatına her yönden etki eden bir yaşam biçimi olarak kabul edilir. Özellikle tasavvufta yer alan insan sevgisi, gönül kırmamanın önemi ve her zaman Allah’a yakın olma isteği; yaratılan her varlığa hoşgörü ve anlayışla yaklaşmanın gerekli olduğunu insana hatırlatır. Tasavvufun insanı etkileyen bu bakış açısı, Emine Işinsu tarafından kaleme alınan dört romanda takip edilmektedir. Emine Işinsu; Yunus Emre’nin “Hak âşığı” olma yolunda yaşadıklarını anlatan *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*, sert bir mizaca sahip olan Niyâzî Mısıri’nin hayatını anlatan *Bukağı*, Hacı Bayram Veli’nin tarihî olaylarla iç içe geçen yaşamını anlatan *Hacı Bayram* ve Bektaşiliğin kurucusu olan Hacı Bektaş Veli’nin yardımlaşmayı ve hoşgörü ön plana alan öğretilerini aktaran *Hacı Bektaş* adlı romanlarında; Türklük ve İslamiyet konusunda önder şahsiyetleri anlatmış ve tasavvufa dair bilgiler aktarmıştır. Böylece Emine Işinsu, bu konular hakkında bilgisi olmayan okuyucuya da seslenmiş, söz konusu kavramları roman kurgusu içerisinde okuyucuya sunmuştur.

Bu çalışmada; Emine Işinsu’nun tasavvufi romanları incelenmiş, romanlarda yer alan menkıbelere ve tasavvuf anlayışına yer verilmiştir. Çalışmada sadece Emine Işinsu’nun romanlarında yer verdiği tasavvufa dair bilgiler ve menkıbelerle sınırlı kalmış, yazar tarafından işlenen öğretilerin neler olduğu tespit edilip açıklanmıştır. Yazar, kendisiyle gerçekleştirilen röportajlarında da tarihî kişilikleri menkıbevi kişilikleriyle karışan tasavvuf büyüklerinin hayatını yazarken gönlüne uygun düşenleri seçtiğini belirtmiştir. Onun bu açıklaması, mutasavvıfların hayatlarının belirli bölümlerine ışık tuttuğunu, kendi mantık ve gönül süzgecinden geçtikten sonra biyografilerini oluşturduğunu göstermektedir.

Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri, Bukağı ve Hacı Bayram adlı romanlarda tasavvuf düşüncesinde yer tutan temel kavramlara yer verilmiştir. Allah'ın birliğini ifade eden “vahdet-i vücut”, “benlik”i karşılayan “nefis”, Allah'ın isimlerini tekrar etmek anlamına gelen “zikir”, Allah'a varış yolu olan “sülûk”, gönül ilmini ifade eden “ledün ilmi”, “çile” ve “erbain” sözcükleriyle de karşılanan “halvet”, sevginin kaynağı olan “insan” kavramları açıklanmıştır. Yine söz konusu romanlarda; Halvetilik, Ebherilik, Nakşilik ve Bayramilik tarikatlarına; Anadolu'daki esnaf ve zanaatkârlar birliği olan Ahilik teşkilatına, Anadolulu genç Türk kızların bir araya getirildiği Bâciyân-ı Rum yani Anadolu Bacıları teşkilatına yer verilmiştir.

Emine Işınsu'nun, 13. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf ve düşünür olan Hünkâr Hacı Bektaş Veli'yi anlattığı romanı *Hacı Bektaş*'tir. Hacı Bektaş Veli'nin hayatını anlatan farklı kaynaklar arasından Emine Işınsu, gerçekliği konusunda fikir birliği olmayan olaylardan uzak durmuş, sadece biyografik unsurlar kullanılarak tasavvufi bir roman yazmıştır. Romanda Hacı Bektaş Veli'nin hayatında yer aldığı söylenen Kadıncık Ana'ya, *Makâlât* ve *Besmele Tefsiri* adlı eserlerine; menkıbelerinden ise, Hacı Bektaş'ın öngörüsünü gösterecek bir olaya ve rüya yoluyla iletişim kurulabileceğine dair bir anlatıma yer vermiştir.

Hacı Bektaş romanında yer alan temel kavramları; dört kapı/kırk makam, sevgi/aşk ve edep, nefis, mürit, halvet, akıl, tövbe, sabır ve züht başlıkları oluşturur. Aslında bu kavramların, Anadolu'nun İslamiyet'i kabulünde önemli rol oynayan din büyüklerinden biri olan Hacı Bektaş Veli'nin hayatının temel taşları olduğunu söylemek mümkündür. Onun sevgi ve hoşgörüsüyle oluşturduğu öğretileri, geçmişten günümüze insanları etkilemeye devam etmektedir. Birlik-bütünlük içinde olmayı ve çalışmayı öğütleyen Hacı Bektaş Veli, tarihî bir kişilik olmaktan öte herkesin kendisinden bir şeyler bulabileceği yol gösterici bir önder kimliği taşımaktadır. Bu gerçeğin bilincinde olan Emine Işınsu, Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini anlattığı *Hacı Bektaş* adlı romanı ile onun hatırasını anmış; iyiye ve güzele yönelmenin, hoşgörü sahibi olmanın önemini vurgulamıştır.

Kaynakça

- Altıntaş, H. (1986). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aşkar, M. (2007). Niyâzî Mısırî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 166-169.
- Aytaş, G. (2005). Emine Işinsu'nun Tiyatroları. *Türkbilig*, 9, 3-14.
- Aytaş, G. (2007). Emine Işinsu'nun Romanlarında (1969-1982) Siyasi ve Sosyal Meseleler. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: İhlamur Kitap, 105-113.
- Aytaş, G. (2010). Hacı Bektaş Veli ve Thomas More'da Hümanizm. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, 139-148.
- Ayverdi, S. (2020). *Âbide Şahsiyetler*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Azamat, N. (1996). Hacı Bayram Veli. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, 442-447.
- Bice, H. (2012). Hiç Kapanmayan Amel Defteri-Işinsu'nun Tasavvufî Romanları, *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: İhlamur Kitap, 114-138.
- Bilgin, A. (1995). Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı. *İlmî Araştırmalar*, 1, 61-82.
- Bilgin, A. (2009). Tekke Edebiyatı Adlandırması Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 40, 21-34.
- Cebecioğlu, E. (2020). *Hacı Bayram Veli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetingök, N. (2009). Emine Işinsu ile Röportaj. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: İhlamur Kitap, 476-484.
- Çınarlı, M. (1976). Emine Işinsu-Sanatçı Dostlarım. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: İhlamur Kitap, 45-51.
- Demirli, E. (2007). Niyâzî Mısırî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 169.
- Duran, H. (2010). Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektaş Veli. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, 129-138.
- Erdem, C. ve Demir, T. (2010). Bektaşilik Öğretisinde Terim ve Kavramlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, 437-470.
- Erol, G. (2006). *Emine Işinsu'nun Tarihî Romanları Üzerinde Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Esen, İ. (2012). Kavaklar Ne Güzeldi!. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: İhlamur Kitap, 153-158.
- Fırlıklı, E. R. *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2019). *Manakub-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Velâyet-Nâme*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güzel, A. (2009). Hacı Bektaş Veli'nin Tarihî Kişiliği ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri. *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim 2009, Üsküp) Bildiri Kitabı*, 27-44.
- Hacı Bektaş Veli. (2011). *Besmele Tefsiri*, (Haz.) Hamiye Duran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hürsoy, E. (2004). Ve Her Yıl Çiçekler Yeniden Büyür!, *Türk Edebiyatı*, 364.
- Işık, M., Akdağ, M. ve Türk, M. S. Türk Toplumunda Hacı Bektaş Veli, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 55, 173-192.
- Işinsu, E. (2012). "Çiçekler Büyür" Hakkında". *Fikir Sanat ve Edebiyatta Töre*, 90-91.
- Işinsu, E. (2018). *Hacı Bayram*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Işinsu, E. (2019a). *Bukağı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Işinsu, E. (2019b). *Hacı Bektaş*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Işinsu, E. (2020a). *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Işinsu, E. (2020b). *Kendimden Kendime*, İstanbul: İhlamur Yayınları.
- Kara, M. (2019a). *Tasavvuf Kültürü*, Ankara: Anadolu Ay Yayınları.
- Kara, M. (2019b). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2020). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mélikoff, I. (2010). *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, (Çev.) Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Noyan, B. (2006). *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, Cilt 7, Ankara: Ardıç Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). Hacı Bektaş Velâyetnâmesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14, 471-472.
- Ocak, A. Y. (2010). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Odacı, S. (2012). Emine Işinsu'nun Hacı Bektaş Veli Romanında Bektaşilik Algısı. *Fikir Sanat ve Edebiyatta Töre*, 119-123.
- Öksüz, İ. (2020). Işinsu, Yazmak, Okumak. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: Ihlamur Kitap, 82-87.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:40, 119-126.
- Özkan, İ. (1982). Emine Işinsu'nun Biyografisi. *Töre-Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 139, Ankara.
- Peker, H. (1993). Tasavvuf Psikolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 35-52.
- Sezgin, A. (2012). *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sorularla Alevilik-Bektaşilik*. (2004). Nevşehir: Hacı Bektaş Belediyesi Yayınları, Nu. 1.
- Şahin, H. (2004). Menâkıbnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, 112-114.
- Tatçı, M. (2013). Yunus Emre. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43, 600-606.
- Tunalı, A. Y. (1982). İfade-i Meram yâhud Sarı Bir Gül. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: Ihlamur Kitap, 28-33.
- Ünlü, Ö. (2019). Dede Korkut Dilinde Yazdı. *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: Ihlamur Kitap, 73.
- Yalçın, A. (2017). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı-II*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yardım, M. N. (2002). Son Romanı “Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri”nin Yazarı Emine Işinsu: “Yunus’ta İlahi Aşk Buldum”, *Emine Işinsu Armağanı (2020)* içinde, İstanbul: Ihlamur Kitap, 471-475.

YAZAR

Öğr. Gör. Dr. Ece SERRİCAN KABALCI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü

eceserrican@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-3050-1717

2008’de Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünde lisans eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisansını 2010 yılında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalında “Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı teziyle bitirmiştir. 2018 yılında, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalında “Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî Süreci Yazarlarının Romanlarının Arketipsel Eleştiri Yöntemiyle İncelenmesi” başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. 2012 yılından beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Türk Dili Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Ön lisans ve lisans düzeyindeki Türk Dili derslerini vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yılı Dönümü (1208-1271)
UNESCO İhtiyatlı Anıtı

ALEVİ BEKTAŞİ RİTÜELİ SEMAH VE RUH SAĞLIĞI ÜZERİNE: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

ALEVI BEKTASHI RITUAL SEMAH AND MENTAL HEALTH: A QUALITATIVE STUDY

Kamuran ÖZDİL

Gülhan KÜÇÜK ÖZTÜRK

Özet

Çalışma Alevi Bektaşî toplumunda semahın ruh sağlığı üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. İçerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan nitel bir çalışmadır. Amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiş, araştırmaya katılmayı kabul eden ve semah ritüelini yapan 11 bireyle görüşülmüştür. Örneklemedeki bireylerin beşi kadın, altısı erkektir. Veriler demografik bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme formunda yer alan soruların anlaşılabilirliğini ve içerik geçerliliğini sağlamak amacıyla uzman görüşü alınmıştır. Veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinin etik kurulundan izin alınmıştır. Ayrıca katılımcılardan bireysel onam alınmıştır.

Çalışmada katılımcıların yaşları 35-69 yaş arasında değişmekte olup 11 kişiden sekizinin evli, tamamının okur yazar olduğu, yedisinin gelir düzeyinin orta düzey olduğu ve tamamının ailesiyle yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların tamamının ortalama 40 senedir semahla iç içe oldukları belirlenmiştir. Araştırmada 3 ana tema ve 9 alt tema ortaya çıkmıştır. Temalar; İyi hissetmek (*Gönül birliği, Doruk noktası, Duyu ve duyguların ötesi*), Arayış (*Ara bul, Kılavuz, Aidiyet*) ve Arınma (*Muhakeme, Ahlaki değerler, Uzaklaşma*) olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları Alevi Bektaşî toplumunda semahın ruh sağlığı üzerinde birçok yönden olumlu ve koruyucu etkilerinin olduğunu, semah ritüeli sırasında bireylerin yaşadıkları duygu, düşünce ve deneyimlerini eşsiz olduğunu aynı zamanda semahın bireylerin aile, sosyal ve toplumsal yaşamlarına olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Dini ritüellerin ruh sağlığına etkilerini belirlemek için daha fazla kalitatif çalışma yapılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Alevi Bektaşî, kalitatif çalışma, ruh sağlığı, semah

Abstract

The study was carried out to determine the effect of semah on mental health in the Alevi Bektashi community. This study was a qualitative study using content analysis method. Eleven individuals who agreed to participate in the research and performed the semah ritual were interviewed, determined by the purposeful sampling method. Five of the individuals in the sample were female and six were male. Data were collected with demographic information form and semi-structured interview form. Expert opinion was taken to ensure the clarity and content validity of the questions in the interview form. The data were analyzed by content analysis method. Permission was obtained from the ethics committee of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University. In addition, individual consent was obtained from the participants.

In the study, the ages of the participants ranged from 35 to 69, and it was determined that eight of the 11 people were married, all of them were literate, seven of them had a medium income level and all of them lived with their families. In addition, it has been determined that all of the participants have been intertwined with semah for about 40 years. In the research, 3 main themes and 9 sub-themes emerged. Themes; Feeling good (Union of hearts, Climax point, Beyond Senses and Emotions), Seeking (Search-Find, Guide, Belonging) and Purification (Judgment, Moral Values, Distancing). The results of this study reveal that semah has positive and protective effects on mental health in many ways in the Alevi Bektashi community, that the feelings, thoughts and experiences of individuals during the semah ritual are unique, and that semah has positive effects on individuals' family, social and social lives. More qualitative studies are recommended to determine the effects of religious rituals on mental health.

Keywords: Alevi Bektashi, qualitative study, mental health, semah.

Giriş

Sağlık profesyonelleri bireylere dil, din ırk, cinsiyet farkı gözetmeksizin bütüncül bakım verirken aynı zamanda toplum sağlığını iyileştirmek amacıyla bütüncül ve birey merkezli bir yaklaşımla bakım verdiği bireylerin inançlarını, değerlerini ve kültürünü bakım hizmetine entegre etmelidir (Oxhandler ve Bear, 2017; Yeary ve ark., 2019). Bu bağlamda dinlere özgü ritüellerinde özgün etkilerinin olabileceği düşünülmüştür. Dini ritüellere katılmanın sağlık davranışların kontrolü, iyimserlik gibi dolaylı etkileriyle sağlık üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Oman ve ark., 2002). Özellikle dini ritüellere katılmak sağlığı koruyucu ve geliştirici faktörler arasında ruh sağlığının olumlu bir göstergesi olarak yer almaktadır (Yeary ve ark., 2019; Akerman ve ark., 2020). Öte yandan bazı dini ritüellerin sağlık üzerinde olumsuz etkilerinden de söz edilmektedir (Seviğ ve Tanrıverdi, 2012; Pasternak, 2020).

Bütüncül bir yaklaşım kullanarak bireylerin sağlığını koruyup geliştiren hemşirelerin, din ve sağlık üzerine olan bilgilerini genişleterek ve birincil, ikincil ve üçüncül basamak sağlık hizmetlerinin sunumunda kapsamlı bir manevi değerlendirme yaparak bireylerin manevi ihtiyaçlarını savunmaları gerekir (Page ve ark., 2018). Literatürde din ve sağlık arasındaki ilişkinin farklı yönlerinin olduğu görülmektedir. Örneğin; Amerika'da yapılan bir çalışmada kanserden kurtulanlar arasında dinin depresif belirtileri azalttığı (Bamishigbin ve ark., 2020), Suudi Arabistan'da yapılan bir çalışmada kanser hastaları arasında artan dindarlığın ve psikolojik dayanıklılığın önemli olduğu (Al Eid ve ark., 2020), kronik obstrüktif akciğer hastalığının yönetiminde maneviyatın önemli olduğu (Gergianaki ve ark., 2019) belirtilmektedir. Din ve sağlık arasındaki çalışmaların dindarlık ve maneviyat kavramlarını ile genel perspektiften ele alındığı dikkati çekmektedir. Dinin ruh sağlığına olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü bir etkisi vardır. Bu etkilerin dinin türüne, sağlık ve mutluluk ölçütlerine, bireysel farklılıklara ve kişilik özelliklerine, bireyin dinle bütünleşme durumuna göre değişiklik gösterebileceği belirtilmektedir (Pargament, 2005). Bu bağlamda dinlere özgü ritüellerinde özgün etkilerinin olabileceği düşünülmüştür. Örneğin bazı dinlerde yoga yapma, dua etme, oruç tutma gibi dini ritüellerin ruh sağlığı üzerinde koruyucu ve iyileştirici etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Chobe ve ark., 2020; Zarzycka ve Krok, 2020; Ben Ammar ve ark., 2021). Söz edilen dini ritüeller üzerine araştırmalar oldukça yaygın iken literatürde semah ve ruh sağlığı üzerine bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Alevi Bektaşilerin inançları gereği ibadet olarak yapılan semah, sazın eşlik ettiği sözler ve müzik ile yapılan, mistik ve estetik hareketlerle Allah'a ulaşma yolu olarak tanımlanan dini ritüellerden birisidir. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde yer alan semah, dini bir ritüel olmasının yanı sıra barındırdıkları öğeler açısından kültürel bir zenginlik olarak tanımlanmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010). Figür hareketleri, müzikal yapıları, söz içerikleri vb. ile semahlar her ne kadar Alevi inancına dahil olsa da içerisinde barındırdığı yapı ile Orta Asya ve Anadolu Türk halk kültürü geleneklerini de kapsamaktadır. Dini bir ibadet şekli olarak semah özellikle Alevi Bektaşi inancında önemli bir yer teşkil etmektedir. Özellikle taşıdığı anlam bütünlüğü açısından semahlar; "Alevi Bektaşi toplumunda semahın, insanı insanla, doğayla ve Allah'la birleştirip bütünleştiren bir özelliği vardır. Semahlardaki hareketleri, insan doğa ilişkilerine ve gezegenlerin güneşin etrafındaki dönüşüne benzetilmektedir." (Gülçiçek, 2004). Maneviyat, benzersiz ve kişisel bir insan deneyimidir; anlam oluşturma, amaç, bağlantılılık, bütünlük ve entegrasyon, enerji ve aşkınlık gibi çoklu deneyimlerle karakterize olan bireysel bir yolculuktur. Ancak manevi deneyimleri bilimsel araçlar ve ampirik dil kullanarak incelemek ve ölçmek genellikle zordur. Sağlık hizmeti sunan profesyoneller, bütüncül bakım sunabilmek için bireylerin maneviyatını ve manevi bakım yönlerini tam olarak anlayarak uygulamalıdır (Lalani, 2020). Hemşirelerin bütüncül bakım doğrultusunda bireylerin manevi gereksinimleri karşılması ve bunu hemşirelik bakımlarına yansıtılmaları oldukça önemlidir. Ayrıca hemşireler manevi gereksinimlerin fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde etkilerini de göz önünde bulundurmalıdır (Erol, 2020).

Bu bağlamda Alevi Bektaşi toplumunda semahın ruh sağlığı üzerine etkisinin belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmada Alevi Bektaşi toplumunda semah dönen bireylerin semah konusundaki görüşleri, semahın ruh sağlığı üzerine etkisi ve sonuçlarına ilişkin sorulara yanıt aranmıştır. Özellikle konuya ilişkin bireylerin duygu, düşünce ve deneyimlerini açıklaştıran çalışmalar literatüre katkı sağlarken

okuyuculara da yararlı olacaktır. Bu nedenle çalışma Alevi Bektaşî toplumunda semahın ruh sağlığı üzerine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

1. Gereç ve Yöntem

1.1. Çalışmanın Tipi

Bu araştırma Alevi Bektaşî toplumunda semahın ruh sağlığı üzerine etkisini belirlemek amacıyla içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan nitel türde bir çalışmadır.

1.2. Çalışmanın Örnekleme ve Katılımcı Özellikleri

Bu araştırmanın örneklemini 2021 yılında Türkiye'nin bir ilindeki (Nevşehir) bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemden yararlanılmıştır. Amaçlı örnekleme, birden fazla örnekleme tipini içerir. Kartopu yöntemi kullanılarak bireylere ulaşılmıştır. Kartopu yöntemi, nitel çalışmalarda sıklıkla tercih edilen amaçsal örnekleme türlerinden biri olarak geçmektedir. Araştırmada kartopu yöntemiyle beraber ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Buradaki ölçüt Alevi Bektaşî toplumundan olan bireylerin semah ritüelini yapması olarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiş, çalışmaya katılmayı kabul eden, semah ritüelini yapan 11 birey örnekleme oluşturmuştur. Örnekleme örneklemindeki bireylerin beşi kadın, altısı erkektir.

1.3. Çalışmaya Dahil Etme Kriterleri

18 yaş üstü, semah ritüeli yapan ve çalışmaya katılım konusunda gönüllü olan bireyler dahil edilmiştir. İletişimi sürdürmeye engel olacak duyu kayıpları olan ve ruhsal hastalık tanısı olan bireyler çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırmaya devam etmek istemeyen bireyler çalışmadan çıkarılmıştır.

1.4. Veri Toplama Araçları

Veriler demografik bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Tanıtıcı Bilgi Formu: Bireylerin yaşına, cinsiyetine, medeni durumuna, mesleğine, eğitim düzeyine yönelik tanıtıcı özelliklerini içeren sorulardan oluşmaktadır. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Katılımcıların semahın ruh sağlığına etkisine ilişkin görüşlerini değerlendiren açık uçlu sorulardan oluşmaktadır.

1.5. Verilerin Toplanması

Veriler araştırmacılar tarafından Nisan – Mayıs 2021 tarihleri arasında demografik bilgi formu ve bireylerin semahın ruh sağlığına etkisine ilişkin görüşlerini değerlendiren ve açık uçlu soruları içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşme formunda yer alan soruların anlaşılabilirliğini sağlamak amacıyla soruların ve soruların sıralanışının değerlendirmek açısından psikiyatri ve din psikoloji alanında çalışan iki akademisyenden görüş alınmıştır. Uzmanlardan gelen görüş ve önerilerle görüşme formunda sorular ve sıralamaları düzenlenmiştir. Ayrıca çalışmaya başlamadan önce soruların anlaşılabilirliğini değerlendirmek amacıyla semah ritüeli yapan iki bireyle ön uygulama yapılmıştır. Böylece tanıtıcı bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formunda yeterince anlaşılmayan sorular düzeltilerek anlaşılır hale getirilmiştir. Ön uygulama yapılan katılımcıların verileri çalışmaya dahil edilmemiştir.

Pandeminin neden olduğu fiziksel kısıtlamalardan dolayı görüşmeler telefon veya video konferans uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, katılımcı onamı için katılımcılarla telefon görüşmesi yapıldı. Katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verildi ve bundan sonra video konferans görüşme planı oluşturuldu. Bu ilk görüşme, katılımcıların çalışmaya katılımını yeniden gözden geçirmelerine ve görüşmeleri yapan araştırmacıyla iletişimin sürdürülmesine yardımcı olmuştur.

Ön uygulamaya dahil edilen katılımcılara Nevşehir Hacı Bektaş Kültür derneğinden ulaşıldı. Ardından bu katılımcıların önerdiği diğer katılımcılara ulaşıldı. Katılımcılar, araştırmacılar tarafından çalışma hakkında detaylı olarak bilgilendirilmiş ve katılımcılara görüşmelerin kaydedileceğini tekrarlamıştır.

Video konferans görüşmeleri, araştırmacı ve katılımcının birbirlerini rahatlıkla görebilecekleri ve duyabilecekleri, herhangi bir gürültü ve dikkat dağınıklığı olmadan rahat bir şekilde iletişim kurabilecekleri sessiz ortamlarda gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma deneyimine sahip ve psikiyatri hemşiresi olan ikinci yazar tüm görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Katılımcıların iznini aldıktan sonra ses veya video kaydı yapıldı. Görüşmeler yaklaşık 35-40 dakika sürmüştür. Görüntülü görüşmeyi reddeden bir katılımcıdan da izin alınarak telefonla görüşme notları halinde kayıt altına alınmıştır. Demografik bilgiler görüşmenin başında toplanmıştır. Görüşmeler veri doygunluğuna ulaşıncaya kadar sürdürülmüştür ve veri doygunluğuna ulaşınca sonlandırılmıştır.

Soruların tüm katılımcılar için eşdeğer olmasını sağlamak için yarı yapılandırılmış bir görüşme kılavuzu kullanılmıştır. Açılış sorusunun ardından katılımcılara beş anahtar soru soruldu: (1) “Semahla ne zaman tanıştınız, ne zamandır iç içesiniz?”; (2) “Semah sizin için ne ifade ediyor?”; (3) “Semah yaparken ne hissediyorsunuz?”; “Semah yaparken duygu ve düşünceleriniz neler?”; (4) “Semahın yaşamınızda (aile, sosyal hayat, krizler, dönüm noktaları, acı deneyimler, olumlu deneyimler vs.) nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?” ve (5) "Bu konuda benim sormadığım sizin önemli gördüğünüz eklemek istediğiniz bir şey var mı?". Ayrıca, "Biraz daha detaylandırır mısınız?", "Bunu açıklığa kavuşturur musunuz?", "Bu konuda ne hissediyorsunuz?" Gibi araştırıcı sorular da sorulmuştur. Görüşmelerin hemen ardından röportajlar olduğu gibi yazıya dökülmüştür ve içeriklerin doğruluğu kontrol edilmiştir.

1.6. Verilerin Değerlendirilmesi

Demografik bilgi formunda yer alan nicel veriler bilgisayar ortamında değerlendirilerek sayı olarak ifade edilmiştir. Nitel veriler ise içerik analiziyle çözümlenerek ham veri olarak yazılmıştır. Nitel veriler, araştırmacılar tarafından önce bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiş ve daha sonra içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın verileri; iki ayrı araştırmacı tarafından kodlama yoluyla kategorilere ayrılmış, ardından kategoriler arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılarak tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan temaların ve alt temaların geçerliliğine yönelik nitel araştırma eğitimi ve deneyimi olan bağımsız iki araştırmacıdan uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşlerinden sonra gereksiz kodlamalar çıkarılmış, aralarında bağlantı olanlar yeniden gruplandırılmış ve ifadelerde yer alan ana düşünce keşfedilerek tema ve alt temalara son hali verilmiştir. Temalar, gerektiğinde doğrudan alıntılarla desteklenmiştir (Kynğäs ve ark., 2019). Alıntılar katılımcı numarası olarak (Katılımcı 1, Katılımcı 8 vs.) gösterilmiştir.

1.7. Verilerin Geçerliliği ve Güvenilirliği

Bu çalışmada inanırılığın/güvenilirliğin sağlanması için uzun süreli görüşme, katılımcı teyidi ve uzman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme öncesinde; araştırmacı ve katılımcı arasında güvenli iletişimin kurulması için gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve veriler planlanan günde, saatte ve yerde yapılmıştır. Katılımcı teyidine yönelik görüşme sonunda araştırmacı tarafından elde edilen veriler bireylere özetlenmiş ve katılımcıların bu verilerin doğruluğuna ilişkin düşüncelerini belirtmesi istenmiştir. Ayrıca katılımcılara eklemek istedikleri bir görüşün olup olmadığı sorulmuştur. Yapılan ek açıklamalar kayıt altına alınarak görüşme sonlandırılmıştır. Çalışmanın planlama aşamasında, görüşme formundaki sorulara ve oluşturulan temalara yönelik uzman görüşü alınmıştır. Böylece araştırmanın başlangıcından sonuçlanmasına kadar uzman görüşü alınarak inanırılık sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada güvenilirliğin sağlanması için araştırmacı üçgenlemesi ve yöntem üçgenlemesi (Bir çok veri toplama yöntemini içerir; görüşmeler, gözlemler ve doküman incelemesi gibi) kullanılmıştır.

İçerik analizi yönteminde görüşme, gözlem vs. diğer veri toplama yöntemleri verilerin çeşitlendirilmesini sağlamak ve araştırmanın güvenilirliği artırmak amacıyla kullanılabilir. Onaylanabilirlik adına ham veri olarak görüşme notları ve görüşme sırasında katılımcıların ifadelerine ilişkin notlar alınmış ve araştırma raporunda bireylerin ifadelerine doğrudan yer verilmiştir. Bu

örneklem grubu ile yapılan görüşmelerden elde edilen araştırma sonuçlarının farklı ortamlarda benzer örneklem gruplarında kullanılabilirlik özellikle olduğu ve böylece aktarılabirlik ölçütünün sağlandığı düşünülmektedir. Yöntem üçgenleme: Bir çok veri toplama yöntemi kullanılır (ör: görüşmeler, gözlemler ve doküman incelemesi gibi)

1.8. Araştırmacıların Öz-Düşünümsel Bilgileri

Bu çalışmada araştırmacıların öz-düşünümsel bilgileri şu şekildedir; birinci araştırmacı (Ph.D) halk sağlığı hemşireliği alanında doktora eğitimini, ikinci araştırmacı (Ph.D) ise psikiyatri hemşireliği alanında doktora eğitimini tamamlamıştır. Araştırmacılar uzmanlık eğitimlerinden bu yana ruh sağlığı konusunda toplum temelli eğitimler yapmaktadır. Ayrıca araştırmacıların nitel araştırmalar konusunda bilimsel araştırma deneyimleri bulunmaktadır. Görüşmeleri yapan araştırmacının psikiyatri hemşiresi olması ise bireylerle etkili iletişim kurulmasını ve görüşmelerin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Araştırmacıların Nevşehir Alevi Bektaşî toplumunda yaşamaları nedeniyle konunun seçimi ve konunun ele alınma süreçlerinde öznel bir konumdadır.

1.9. Araştırmanın Etik Boyutu

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitenin etik kurulundan izin alınmıştır (Tarih: 21.04.2021 Karar No: 2021.06.167). Araştırmanın amacı katılımcılara bireysel olarak açıklanmış ve araştırmaya katılım için katılımcılardan onay alınmıştır. Katılımcıların isimleri gizli tutulmuş olup, bireylerin ifadelerinde isim yerine katılımcı numarası belirtilmiştir (Katılımcı 2, Katılımcı 8 vs.).

2. Bulgular

Çalışmada katılımcıların yaşları 35-69 yaş arasında değişmekte olup 11 kişiden sekizinin evli, tamamının okur yazar olduğu, yedisinin gelir düzeyinin orta düzey olduğu ve tamamının ailesiyle yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların tamamının yaklaşık 40 senedir semahla iç içe oldukları belirlenmiştir. Araştırmada 3 ana tema ve 9 alt tema ortaya çıkmıştır. Temalar; İyi hissetmek (Gönül birliği, Doruk noktası, Duyu ve duyguların ötesi), Arayış (Ara bul, Kılavuz, Aidiyet) ve Arınma (Muhakeme, Ahlaki değerler, Uzaklaşma) olarak belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen temalar ve alt temalar Tablo 1’de sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Görüşmelerden Çıkarılan Temalar

TEMA	ALT TEMA
İyi Hissetmek	Gönül Birliği Doruk noktası Duyu ve duyguların ötesinde
Arayış	Ara, bul Kılavuz Aidiyet
Arınma (Ruhun Temizlenmesi)	Muhakeme Ahlaki değerler Uzaklaşma

Tema 1. İyi Hissetmek

Katılımcıların tamamı semahın kendilerini iyi hissetmelerini sağladığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadelerinde semahın birlik ve beraberliği sağladığını, semahın güçlü olan inançlarını temsil ettiğini,

ibadet ederken hazzın doruk noktasına ulaştırdığını, semah dönerken tarif edemeyecekleri kadar yoğun duygular yaşadıklarını dolayısıyla kendilerini iyi hissettirdiklerini vurgulamışlardır. İyi hissetmek ana teması gönül birliği, doruk noktası ve duyguları ötesinde alt temasıyla değerlendirilmiştir.

a. Gönül Birliği

Katılımcıların çoğu semahın birlik ve beraberliği temsil ettiğini, özellikle semah dönerken gönül birliği kurduklarını ifade etmiştir. Öncelikle hakla aralarındaki bağı güçlendiğini, sonrasında cem evlerinde bir araya geldikleri kişilerle gönül bağı kurduklarını böylelikle birlik ve beraberlik ile yaşamının önemini hissettiklerini ve bu durumdan memnun olduklarının altını çizmişlerdir.

“Semah bizde gönül birliğinin sağlandığı sohbetlerdir. Yani birlik beraberliğin sağlandığı, gönül birliklerinin kurulduğu, insanların hakla hak olduğu yerdir semah. öyle güzeldir.” (Katılımcı 1)

“Semah yaşamımızın tamamı olması da önemli bir parçasıdır. Semah varlığımızdaki birlikteliği, birliktelikteki manayı gösterir. Mana ile sevgi içinde mutlulukla yaşarız.” (Katılımcı 6)

“Semah beraber yapılır. Cemin içindeki o muhabbetin, o aşkın üzerine semah döneriz. Dönerek içinde oluruz, içinde olara birlik oluruz. ” (Katılımcı 2)

b. Doruk Noktası

Katılımcıların neredeyse tamamına yakını semahın ilahi aşkın, inancın ve ibadetin doruk noktası olduğunu semah ile kendilerini tefekküre yönelttiğini ifade etmiştir. İbadetin en doruk noktasında tepeden tırnağa bütün özlerini hakka teslim ettiğini ve semahtaki bu amacın derin bir anlamı olduğunu vurgulamışlardır.

“Semah ibadetin doruk noktasıdır, en güzel noktasıdır yani.” (Katılımcı 11)

“Semah dönmek, cem de bulunmak, ibadetin en doruk noktasını görmek, semahın hamuruyla yoğrulmak o anda sizi başka bir şey düşünmekten alıkoyar.” (Katılımcı 5)

“Semah ibadettir, özünü teslim etmektedir. Ayrıca semahın şekli, kıyafeti, rengi olmaz. Semahın sadece aşkı olur.” (Katılımcı 10)

C. Duyu ve Duyguların Ötesinde

Katılımcıların tamamı semahı duyu ve duyguların çok ötesinde olarak ifade etmişlerdir. Semah dönerken hissettiklerini mutluluk, sevgi, şevkat olarak tanımlamanın bile basit kalacağını, semah dönerken özlerini hakka teslim etmenin, hissettikleri samimiyetin, huzuru çok derin olduğunu, semahın sevginin de ötesinde, ilahi bir aşk olduğunu ve semah dönerken hislerinin coştüğünü vurgulamışlardır. Özellikle saz eşliğinde müziğin ritmine kapılarak hislerinin çok ötesine gittiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca semahı tanımlarken yaşadıkları yoğun duygularla ayaklarının yerden kesildiğini, kendi özlerini bulduklarını ve ruhların temizlendiğini belirtmişlerdir.

“Ne için dönmek istiyorsan ona yöneliyorsun. Gerçekten de sen o semahı dönerken hak için dönüyorsan hakka ve aşka ulaştığını, özüne özüne demişsek öyle lafta değil samimiyet ve huzur dolu kendi özüne döndüğünü hissediyorsun.” (Katılımcı 6)

“Semah sevgisinde ötesinde ilahi aşk demektir. Düşünün ki için derinleşen aşk sevgi samimiyet huzur, iyiliğin kapsadığı her türlü his var. Semah sizi alır hislerinizin ötesine götürür.”(Katılımcı 2)

“İnsanın içindeki sevgi, coşku ve müzikle içinden gelen o hisle kalkıyor dönmeye başlıyorsun. Ondan sonra kendinden geçtiğinde ya da o huzura erdiğinde hakkı bulduğunu anlıyorsunuz.” (Katılımcı 11)

Tema 2. Arayış

Katılımcıların tamamına yakını semahın bir arayış olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadelerinde semah dönerken iyiliği, güzelliği ve en önemlisi kendi özlerini aradıklarını, ilahi aşkı ararken bir yolculuk olduğunu, varlıklarındaki manayı aradıklarını belirtmişlerdir. Semahın bu arayışta kendilerine eşlik ettiğini semahın onların için bir rehberi oluşturduğunu ve semah dönerken özlerini hakka teslim ederek kendilerini ilahi aşka ait hissettiklerini vurgulamışlardır. Arayış ana teması ara bul, kılavuz ve aidiyet alt temasıyla değerlendirilmiştir.

a. Ara, bul

Katılımcıların tamamı semahın iyiliği, güzelliği, hoşgörüyü, sevgiyi, barışı, aşkı arayıp bulmak üzerine şekillendiğini ve semah ile bir anlam, mana arayışında olduklarını ifade etmişlerdir. Semahın bu değerlerle ruh ve beden sağlıklarından toplumsal yaşama kadar bir çok duruma katkı sağladığını ve semahdaki bu katkıların da derin bir anlamı olduğunu vurgulamışlardır.

“Semah Allah’la kul arasında ki güzel samimi bir bağıdır. Bu bir aşktır. Bu aşk size iyi güzel ne varsa onu yaptırır.” (Katılımcı 8)

“Semahın özündü güzellik vardır. Sevgi vardır. Bu değerlerle yaşayan insanların hem bedeninin hem ruhunun sağlıklı olacağına inanıyorum.” (Katılımcı 7)

“Sevgiyi hissetmeden, güzeli görmeden, barış dolu olmadan kısacası bu duyguları yaşamadan semah dönmenin bir manası olmaz ve bunlar olmadan bizlerin semaha, o çarka girmesi mümkün değildir.” (Katılımcı 9)

b.Kılavuz

Katılımcıların çoğu semahın bir kılavuz gibi yaşamlarına yol gösteren bir anlamı olduğunu ifade etmişlerdir. Semahın içinde binbir güzelliği barındırdığını, özünü hakka teslim edebilmelerinde semahın bir yol olduğunu ve bu yolda hakka yakışır iyi güzel ne varsa yaşamlarına kattıklarını vurgulamışlardır.

“Semah ulaşınca kadar yapılan ibadetin belli bir ritüeli var. Semah tam manasıyla bir yol gösterme yeridir. Bu yolda güzel, temiz duyguların o hazzını içten duygusunu yaşayarak semaha girerler.” (Katılımcı 3)

“Semah hakka açılan bir yoldur ki bu yolda insanların hakla hak olduğu hakka yürümesi için ibadet şeklini yaşamında sürdürmesi gerektiğini gösterir.” (Katılımcı 7)

c. Aidiyet

Katılımcıların tamamı semah sayesinde kendi özlerini bulduklarını, semah dönerken hakkın huzuruna çıktıklarını ve özlerini hakka teslim ettiklerini ifade etmişlerdir. Hakkın huzurunda kendilerini hakka ait hissettiklerini ve bu hissini anlatılamayacak kadar büyük olduğunu vurgulamışlardır. Bu aidiyetin tanrıyla iç içe yaşamak olduğunu belirtmişlerdir.

“Semah tanrıyla iç içe yaşamaktır. Bizi bizden alır götürür, yine bize teslim eder.” (Katılımcı 1)

“Semah hakka teslim olup kendini hakka ait hissedenerin halidir. Yani esas amaç özümüzün hakka teslim olmasıdır.” (Katılımcı 5)

“Semahta her şey teslimiyetten sonra geliyor. Teslim olmazsanız sadece uzaktan seyirci kalırsınız. ama teslim olursanız önce hakka sonra iyiye güzele ait olursunuz.” (Katılımcı 8)

Tema 3. Arınma (Ruhun Temizlenmesi)

Katılımcıların tamamına yakını semahın bir arınma olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle semah dönerken ruhlarının temizlendiğini, semah dönmeden önce cem evlerinde yaşadıklarını ve duygu düşünce ve davranışlarını muhakeme ettiklerini, semahın hakkın huzuruna çıktıklarını için hakka yakışır şekilde temiz ve saf olmak istediklerini bu yüzden semahın kendilerinin ahlaki değerlerini geliştirdiğini ve iyi, güzel, temiz olmak için çabaladıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte semah dönerken hakkın huzuruna çıktıklarını için ve hakka özlerini teslim ettikleri için günlük yaşamda iyi, güzele, sevgi dolu olmaya yakışmayan her türlü kötülükten, ruh ve beden sağlıklarına zararlı olan davranışlardan uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Arınma ana teması muhakeme, ahlaki değerler ve uzaklaşma alt temasıyla değerlendirilmiştir.

a. Muhakeme

Katılımcıların çoğu semah dönmeden önce cem evlerinde günlük yaşamda yaşadıklarını ve yaşamın içindeki duygu düşünce ve davranışlarını muhakeme ettiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle aile

yaşamında, sosyal ve toplumsal olaylarda hakka yakışır bir şekilde yaşamak için bu muhakemenin ve arınmanın önemli olduğu vurgulanmıştır.

“Semahtan önce, semahtan sonra insanlarda razılığı, helalliği aldıktan sonra bizde o muhakeme konumu yaşanır ya işte o muhakemede insanlara sual edilir. Alacağı vereceği, küskünü, dargını, şikayetçi olan varsa gelsin bunları halledelim.” (Katılımcı 1)

“Semah önce orada insan vicdanen rahatlar. Yani der ki ben artık saf tertemiz anamdan doğduğum gibi oldum ve bu tertemiz duygu içindeki yaşamı sürdürür.” (Katılımcı 6)

b. Ahlaki Değerler

Katılımcıların neredeyse tamamı, semah dönmeden önce cem evlerinde günlük yaşamda yaşadıklarını muhakeme etmelerinin, semah dönerken hakkın huzurunda olduklarına inanmalarının ve özyüklerini hakka teslim etmelerinin sevgi, saygı, hoşgörü, barış gibi değerlerini koruduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle aile ve toplum yaşamında (eşine iyi davranmak, çocuklarına sevgi göstermek, ticarete hile karıştırmamak, yalan söylememek vs.) bir çok ahlaki değere sahip olmalarında semahın etkili olduğunu vurgulamışlardır.

“Allah’ın varlığını birliğini hepsini kendi özümüzde biliyoruz. Allah’ın mekanı insan günüdür. İmanıyla, ahlakıyla, sevgiyle, hoşgörüyle, barış içinde yaşayan insanların gönlündedir cenabı hakkın mekânı.” (Katılımcı 6)

Yaptığınız her yanlış şeyle benliğinizdeki hakkı incitirsiniz. Yaptığınız her güzel şey Allah’ın istediğini yapıyorsunuz. Bu dünyada ahlakımızla yaşamak için tüm çabamız...işte semah dönerken bunu en derinde hissederiz” (Katılımcı 5)

“Hakkın kabul etmediği topluma zarar veren şeyleri yaparak yaşayanlar hakkın huzuru bulanamazlar. Ahlaklı olmak... bu da ibadetin bir bölümüdür. Önemli olan hayatın ibadet gibi yaşanmasıdır. Semahta bizler için en önemli olan ahlaklı olarak yaşamımızı sürdürmektir. Yani namuslu olmak harama el uzatmamak, kadın erkek ayrımcılığı yapmamak...” (Katılımcı 10)

c. Uzaklaşma

Katılımcıların çoğu semahın yaşamlarında olmasını kötülüklerden arınmalarını, günlük işlerden uzaklaşmalarını ve bedenlen-ruhen tazelenmelerini sağladığını ifade etmişlerdir. Semah dönerken aşk, derin duygular ve hisler ile döndüklerini bu sayede dünyalık işlerden uzaklaştıklarını bununla birlikte semaha durduklarında kötülüklerden kendilerini arındırmalarının özelliklerini ruhlarının temizlenmiş gibi hissetmelerini sağladığını belirtmişlerdir.

“Semahla kendi özünüzü bulduğunuzda kötülüklerden kendinizi arınmış ve ruhen yenilenmiş olarak hissedersiniz.” (Katılımcı 10)

“Semahla bütün günlük alışverişten, dedikodudan, stresten, alacaktan verecekten, şundan bundan, sıkıntılardan hepsinden arınıyoruz.. Elimizden geldiği kadar kalbimizi temizleyerek, özümüzü hakka teslim etmeye çalışırız.” (Katılımcı 2)

“Şunu söyleyebilirim ki semahta gönül temizliği yani insanın toplum yaşamında, sosyal yaşamında, insanlarla bir arada yürütmesinde, muhabbetlerinde kendi kendini kirli hissetmemesinde ve kötü olan herşeyden uzaklaşmasında büyük katkısı vardır.” (Katılımcı 4)

3. Tartışma

Bu araştırmada, katılımcıların semah ritüeline ilişkin duygu, düşünce ve deneyimlerini eşsiz olarak tanımladıkları ve semahın genel olarak iyi hissetmelerini sağladığı bununla birlikte semah ritüelinin birçok yönden ruh sağlığına olumlu etkilerinin olduğu saptanmıştır. Özellikle semahın özünü ve benliğini arama, aidiyet, ahlaki değerleri koruma, kötülüklerden uzaklaşma gibi bireysel etkilerinin yanı sıra gönül birliğini ve uzlaşmayı sağlaması, iyiyeye, güzele, doğruya gibi birçok değere rehberlik etmesi gibi toplumsal etkilerinin de doğrudan ve dolaylı olarak ruh sağlığı üzerinde iyileştirici ve koruyucu bir etken olduğu söylenebilir.

Maslow gereksinimler hiyerarşisi bir piramide benzetilmekte ve alt basamağında beslenme, boşaltım gibi temel fizyolojik gereksinimler yer almakta iken üst basamaklarda ait olma, değer görme ve kendini gerçekleştirme gibi daha karmaşık olan psikososyal gereksinimler yer almaktadır (Çam ve Engin, 2014). Gerek fizyolojik gerekse psikososyal gereksinimlerin karşılanması ve/veya karşılanamaması birey ve toplumun sağlığı ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin, sosyal etkileşimin daha iyi fiziksel sağlıkla ilişkili olduğu ve bu durumun tersine sosyal izolasyonun refah ve sağlık için olumsuz sonuçları olduğu belirtilmektedir (Hopper, 2020). Bu çalışmada katılımcıların semah ritüeli konusundaki ifadelerinde gönül birliği, aidiyet, özünü/kendini arama gibi alt temaların gereksinimler hiyerarşisinin üst basamağındaki gereksinimlerle doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Maslow teorisine göre kendini gerçekleştirme, kişinin özünde var olan potansiyelini ortaya çıkarması ve bu potansiyelini en üst şekilde kullanabilmesidir. Bu bağlamda semah ritüelinin alevi bektâşi toplumundaki bireylerin kendi potansiyellerini ortaya çıkarıp kullanabilmelerinde önemli bir aracı olduğu düşünülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde Güney Asyalıları kapsayan bir çalışmada; yoga, şükran gibi manevi deneyimlerin olumlu başa çıkma, sağlık ve daha az öfkeyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Özellikle dinin/maneviyatın, kişinin kendini değerlendirmesi ve ruh sağlığıyla ilişkili olduğu bu nedenle sağlık profesyonellerinin bu bilgilerden yararlanması gerektiği belirtilmektedir (Kent ve ark., 2020). Bu çalışmada da benzer şekilde katılımcılar semah ritüeli sırasında iyiyi, güzeli, sevgiyi, doğruyu, ilahi aşkı, yaşamlarındaki manayı aradıklarını, bu olumlu hislerin yanında semah sayesinde duygu, düşünce ve davranışlarını muhakeme ettiklerini başka bir deyişle hesaplaşma mekanizması olarak kendilerini yargıladıkları ve semahı eşsiz bir deneyim olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar bu katkılarının ötesinde yaşadıkları gönül birliği, aidiyet hissi ve kılavuz gibi yaşamlarına yol gösteren bir anlamı olduğunu da vurgulamışlardır. Bu bağlamda semah ritüelinin kolektif yönüyle birey ve toplumun ruh sağlığı üzerinde olumlu etki oluşturduğu söylenebilir.

Dünyadaki evrensel dillerin ortak bir özelliği olan müzik, geleneksel kültürlerde sadece dini ritüelin önemli bir bileşeni olmakla kalmaz, ritüellerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır (Juslin, 2001). Müziğin özellikle dinin/maneviyatın üç yönü (Ben kimim ya da neyim? Nereye gidiyorum? Kiminle gidiyorum?) ile ortak özelliği olduğu ve her insanın hayatını zenginleştirme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir (Lauzen, 2020). Ayrıca müzik içerdiği öğelerle (ses, ritim vs.) ruhsal ve şifa uygulamalarında ve insan faaliyetlerinin birçok alanında derin, anlamlı ve faydalı olduğu bu sayede müziğe karşı duygusal ve fiziksel tepki verildiği belirtilmektedir (Dukiç ve Jakovljević, 2021). Birey üzerindeki bu olumlu etkilerinin yanı sıra müzik kültürel aktarımın bir parçasıdır. Alevi Bektaşî kültüründe kültürel kimliğin oluşması ve güçlendirilmesinde müziğin önemli derecede rol oynadığı, gerek ritüel içi gerekse ritüel dışı müziksiz herhangi etkinliğin olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca ibadetin her aşamasında müziğin olmasının, kültürel ve kolektif bellek aktarımının daha sağlam ve kalıcı olmasını sağladığı da belirtilmektedir. Müzik yalnızca saz ile gerçekleştirilen bir ibadet aracı iken, günümüzde ritüel dışı etkinliklerle dünyaya açılan bir pencere olarak yer almaktadır (Arslan, 2017). Bu çalışmada katılımcılar semah ritüeli sırasında içlerindeki sevgi, coşku ve müzikle semah döndüklerini, semah dönerken hislerinin coştüğünü ve bu coşkuyla ilahi aşkı derinden hissettiklerini vurgulamışlardır. Ayrıca semahı tanımlarken yaşadıkları yoğun duygularla ayaklarının yerden kesildiğini, kendi özlerini bulduklarını ve ruhların temizlendiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda semah ritüelinde müziğin önemli bir rolü olduğu görülmüştür.

Dinin ve inancın duyguyla ilgili hedefler ve etkili duygu düzenleme stratejileri ile ilişkili olduğu için duygu odaklı başa çıkmanın etkinliğini arttırdığı belirtilmektedir (Vishkin ve Tamir, 2020). Bu çalışmada katılımcıların semah ritüelini duygu ve duyguların çok ötesinde çok daha derin anlamlar atfederek açıkladıkları görülmüştür. Semah dönerken hissettiklerini mutluluk, sevgi, şevkat olarak tanımlamanın bile basit kalacağını, semah dönerken özlerini hakka teslim etmenin, hissettikleri samimiyetin, huzuru çok derin olduğunu, semahın sevginin de ötesinde, ilahi bir aşk olduğunu vurgulamışlardır. Dini faaliyetlere katılımın yaşam doyumu, ruhsal refah ve yaşam kalitesiyle ilişkili olduğu dolayısıyla ruh sağlığı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Garssen ve ark., 2021). Dini aktivitelerin zihinsel arınma sağlayarak ruh sağlığını koruma üzerine pozitif etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Braam, 2021). Ayrıca günümüzde hızla artan sağlık sorunları ve toplumsal krizler nedeniyle ruhsal arınma kavramı ruh sağlığını koruyan bir yaklaşım olarak önerilmektedir

(Tremblay ve ark., 2021). Örneğin küresel olarak yaşanan Covid-19 pandemisi ile mücadelede el hijyeni gibi biyolojik olan yaklaşımların yanı sıra ruhsal arınma uygulamalarının ruh sağlığı üzerindeki koruyucu etkileri vurgulanmıştır (Sen ve ark., 2021). Bu çalışmada katılımcıların semah dönerken ruhlarının temizlendiğini, semah dönerken hakkın huzuruna çıktıklarını için hakka yakışır şekilde temiz ve saf olmak istediklerini bu yüzden semahın kendilerinin ahlaki değerlerini geliştirdiğini ve iyi, güzel, temiz olmak için çabaladıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte semah dönerken hakkın huzuruna çıktıklarını için günlük yaşamda iyi, güzele, sevgi dolu olmaya yakışmayan her türlü kötülükten, ruh ve beden sağlıklarına zararlı olan davranışlardan uzaklaştıklarını ifade etmişlerdir. Diğer dini ritüellerde olduğu gibi semah esnasında yaşanan ruhsal arınmanın bireylerin ruh sağlığı üzerinde pozitif etkilerinin olabileceği söylenebilir.

Sonuç

Semah ritüeli bireylerin yaşamında derin bir anlam taşıyan dini bir öge olmakla birlikte iyi olmakla ilişkili olduğu ve ruh sağlığına bir çok yönden olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir. Ayrıca semah ritüelinin bir parçası olan müzik ve ritimlerin bireysel iyilik kadar kültürel öğelerin aktarılmasını sağlayarak kollektif bir öge olarak toplum ruh sağlığı açısından olumlu yansımalarının olduğu görülmüştür. Semahın gönül birliği sağladığı, haz dolu bir ibadet olarak eşsiz bir deneyim oluşturduğu ve derin duygular hissettirerek genel anlamda bireyleri iyi hissettirdiği, ilahi aşkı, özü bulma, iyiyi, güzeli doğruyu arayıp bulma gibi değerlere sahip olduğu, kılavuz gibi yaşamlarına yol gösteren bir anlamı olduğu, aidiyet kavramlarını geliştirdiği ve ruhsal bir arınma sağlayarak beden ve ruh arasındaki denge konumunda olduğu bu sayede ruh sağlığı açısından koruyucu ve geliştirici etkilere sahip olduğu söylenebilir. Sonuç olarak sağlık hizmetlerinin bütüncül olarak sunulmasında din ritüellerinin önemli bir bileşen olduğu göz önüne alındığında bu çalışma sonuçlarının sağlık profesyonelleri açısından önemli olacağı düşünülmüştür. Sağlık profesyonellerinin optimum düzeyde sağlık hizmeti sunabilmesi için bireylerin dini ritüellerinin ve kültürel değerlerinin bütüncül bakıma dahil edilmesi gerekmektedir. Son olarak dini ritüellerin ruh sağlığına etkilerini belirlemek için daha fazla kalitatif çalışma yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akerman, M., Mendes, R., Lima, S., Guerra, HL., Silva, RAD., Sacardo, DP., Fernandez, JCA. (2020). Religion as a protective factor for health. *Einstein (São Paulo)*, 18.
- Al Eid, N. A., Alqahtani, M. M., Marwa, K., Arnout, B. A., Alswailem, H. S., & Al Toaimi, A. A. (2020). Religiosity, psychological resilience, and mental health among breast cancer patients in kingdom of Saudi arabia. *Breast cancer: basic and clinical research*, 14, 1178223420903054.
- Arslan, Ö.A. (2017). Alevi Bektaşî Kültür Aktarımında Müziğin İşlevi: Gaziantep-Düztepe Cemevi Örnek Olayı. *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, (11), 111-124.
- Bamishigbin Jr, O. N., Stein, K. D., Leach, C. R., & Stanton, A. L. (2020). Spirituality and depressive symptoms in a multiethnic sample of cancer survivors. *Health Psychology*, 39(7), 589.
- Ben Ammar, H., Ben Massoued, R., Ben Hamadi, A., Khelifa, E., Hakiri, A., & El Hechmi, Z. (2021). Hospitalizations in psychiatry during the month of Ramadan: A study at the Tunisian mental health hospital. *International Journal of Social Psychiatry*. <https://doi.org/10.1177/0020764020988888>
- Braam, A. W. (2021). Religion and spirituality in prevention and promotion in mental health. *Spirituality and Mental Health Across Cultures*, 341.
- Chobe, S., Chobe, M., Metri, K., Patra, S. K., & Nagaratna, R. (2020). Impact of Yoga on cognition and mental health among elderly: A systematic review. *Complementary therapies in medicine*, 52, 102421. <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2020.102421>
- Çam, O., Engin, E, editör. (2014). Ruh sağlığı ve hastalıkları hemşireliği bakım sanatı. İstanbul: İstanbul Tıp Kitapevi, 969–1010.
- Dukić, H., Jakovljević, M. (2021). Music, Religion and Health; A Scientific Perspective on the Origin of Our Relationship to Music. *Psychiatria Danubina*, 33(suppl 3), 143-149.
- Erol, F. (2020). Spirituel Bakımın Hemşirelik Sürecine Yansması. *Journal of Innovative Healthcare Practices*, 1(1), 30-39.

- Garsen, B., Visser, A., & Pool, G. (2021). Does spirituality or religion positively affect mental health? Meta-analysis of longitudinal studies. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 31(1), 4-20.
- Gergianaki, I., Kampouraki, M., Williams, S., & Tsiligianni, I. (2019). Assessing spirituality: is there a beneficial role in the management of COPD?. *NPJ primary care respiratory medicine*, 29(1), 1-5.
- Gülçiçek, AD. (2004). Her Yönüyle Alevilik (Bektaşılık, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar. Cilt 1, Köln: Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları.
- Hopper, E. (2020). *Maslow's Hierarchy of Needs Explained*. ThoughtCo, ThoughtCo, 24.
- Juslin, P. N. (2001). Communicating emotion in music performance: A review and a theoretical framework. In P. N. Juslin & J. A. Sloboda (Eds.), *Music and emotion: Theory and research*, 309–337.
- Kent, B. V., Stroope, S., Kanaya, A. M., Zhang, Y., Kandula, N. R., & Shields, A. E. (2020). Private religion/spirituality, self-rated health, and mental health among US South Asians. *Quality of Life Research*, 29(2), 495-504.
- Kyngäs, H., Mikkonen, K., & Kääräinen, M. (Eds.). (2019). *The application of content analysis in nursing science research*. Springer Nature.
- Lalani, N. (2020). Meanings and interpretations of spirituality in nursing and health. *Religions*, 11(9), 428.
- Lauzon, P. L. (2020). Music and spirituality: Explanations and implications for music therapy. *British Journal of Music Therapy*, 34(1), 30-38.
- Oman, D., Kurata, J. H., Strawbridge, W. J., & Cohen, R. D. (2002). Religious attendance and cause of death over 31 years. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 32(1), 69-89.
- Oxhandler, H. K., & Parrish, D. E. (2018). Integrating clients' religion/spirituality in clinical practice: A comparison among social workers, psychologists, counselors, marriage and family therapists, and nurses. *Journal of clinical psychology*, 74(4), 680-694.
- Page, R. L., Peltzer, J. N., Burdette, A. M., & Hill, T. D. (2020). Religiosity and health: a holistic biopsychosocial perspective. *Journal of Holistic Nursing*, 38(1), 89-101.
- Pargament, K. I., Magyar-Russell, G. M., & Murray-Swank, N. A. (2005). The sacred and the search for significance: Religion as a unique process. *Journal of social issues*, 61(4), 665-687.
- Pasternak, J. (2020). Religion and health: not always good. *Einstein (São Paulo)*, 18.
- Sen, M. S., Chawla, N., & Sagar, R. (2021). Focussing on 'mental hygiene' along with 'hand hygiene' in the times of COVID-19. *The Indian journal of medical research*, 153(1-2), 238.
- Seviğ, U., Tanrıverdi, G. (ed.). (2012). *Hemşirelik Araştırmalarında Kültürlerarası Yaklaşımlar, İçinde: Kültürlerarası Hemşirelik*. İstanbul Tıp Yayınevi, 1, 409.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi Alevi-Bektaş Ritüeli Semah (2010). Erişim adresi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-202348/alevi-bektasi-ritueli-semah.html>
- Tremblay, G., Rodrigues, N. C., & Gulati, S. (2021). Mental Hygiene: What It Is, Implications, and Future Directions. *Journal of Prevention and Health Promotion*, 2(1), 3-31.
- Vishkin, A., Tamir, M. (2020). Fear not: Religion and emotion regulation in coping with existential concerns. In *The science of religion, spirituality, and existentialism*, 325-338. Academic Press.
- Yeary, K. H., Alcaraz, K. I., Ashing, K. T., Chiu, C., Christy, S. M., Felsted, K. F., ... & Yi, J. (2020). Considering religion and spirituality in precision medicine. *Translational behavioral medicine*, 10(1), 195-203.
- Zarzycka, B., Krok, D. Disclosure to God as a Mediator Between Private Prayer and Psychological Well-Being in a Christian Sample. *J Relig Health* 60, 1083–1095 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01107-3>

YAZARLAR

Öğr. Gör. Dr. Kamuran ÖZDİL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri
Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü,
Yaşlı Bakım Programı

kamuranozdil@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0852-7854

2003'de Erciyes Üniversitesi Nevşehir Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik Bölümünden mezun olmuştur. 2005'de Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır ve Doktora eğitimini 2018'de aynı enstitünün Halk Sağlığı Hemşireliği programında tamamlamıştır. 2004-2010 yılları arasında Nevşehir Özkonak kasabasında bulunan Mevlüt Özden Vakfı Özkan Huzurevinde müdür olarak görev yapmıştır. 2010-2018 yılları arasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Yaşlı Bakım programında öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. 2018 yılından bu yana yine aynı üniversitede öğretim görevlisi doktor olarak görev yapmaktadır.

Arş. Gör. Dr. Gülhan KÜÇÜK ÖZTÜRK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Semra ve Vefa Küçük Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD

gulhankucuk@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9220-6051

2013'de Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümünden mezun olmuştur. 2016'da Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2021'de Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği programında tamamlamıştır. 2013-2014 tarihleri arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Hemşire olarak görev almıştır. 2015 tarihinden beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Semra ve Vefa Küçük Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yılı Dönümü (1208-1271)
UNESCO İşbirliği Akademi

HACI BEKTAŞ VELİ DERGÂHI: MİLLİ MÜCADELE'DEN MÜZE OLANA KADAR GEÇEN SÜREÇ

HACI BEKTAŞ VELİ DERSH LODGE: PASSED PROCESS FROM NATIONAL STRUGGLE UNTIL TO BE THE MUSEUM

Enes ÖZ

Özet

Çalışmamızda Milli Mücadele döneminden başlanıp, müze oluncaya dek geçen süreçte Hacı Bektaş Veli Dergâhı incelenmiştir. Konu kapsamındaki 1919-1964 yılları içerisinde Hacı Bektaş Veli Dergâhı özelindeki gelişmeler çalışmamızın temel tezi olmuştur.

Konumuz dahilinde daha önce kaleme alınmış eserler incelenmiş, belgeler tarih araştırma yöntemine uygun sıralamada işlenmiştir. Ayrıca sözlü tarih çalışması da gerçekleştirilmiş, çalışma konumuz ile ilgili bilgiler edinilmiştir.

13. yüzyıldan itibaren varlığını sürdüren Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Anadolu'nun işgali sonrası başlayan kurtuluş mücadelesinde adını tarihe yazdırmıştır. Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa, heyeti ile birlikte 22 Aralık 1919 tarihinde Hacıbektaş'a gelmiştir. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı da ziyaret eden Paşa, dergâh postnişini Çelebi Cemalettin Efendi ve türbedar Salih Niyazi Dede Baba ile görüşmüştür. Hacıbektaş'ta bir gece kalan Mustafa Kemal Paşa, Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın desteğini alarak buradan ayrılmış ve Hacıbektaş'ta kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Milli Mücadele'ye tüm desteği sağlamıştır. Düşmanın yurttan atılması sonrası Cumhuriyetin ilanının akabinde 1925 yılında kabul edilen Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarıyla Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kânun ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı kapatılmıştır. Dergâh kapatıldıktan sonra burası bir süre Numune Ziraat Mektebi olarak faaliyet yürütmüş, bu sırada tekkenin bazı eşya emanetleri kaybolmaktan kurtarılarak Ankara'da bulunan Etnografya Müzesi'ne götürülmüştür. Dergâh bir süre sonra boş bir durumda kalmış, yapıların bazıları yıkılmış ve hasar görmüştür. 1950'li yıllardan itibaren Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın müzeye dönüştürülmesi için Milli Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çalışmalar yürütülmüş, neticesinde 1964 yılında yapı ziyarete açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Milli Mücadele, Müze, Dergâh,

Abstract

In our study, Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge was examined start from the period of National Struggle until it became a museum. Developments specific to Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge in the years 1919-1964 within the scope of the subject has been the main thesis of our study.

Previously written works within our subject have been examined the documents were processed in order according to the historical research method. In addition, oral history study was carried out and information about our study topic was obtained.

Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge which has been in existence since the 13th century, made its name written in history in the liberation struggle that started after the occupation of Anatolia. Mustafa Kemal Pasha came to Hacıbektaş on December 22, 1919 with his delegation in the National Struggle. Pasha, who also visited to Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge, met with Çelebi Cemalettin Efendi, the sheikh of dervish lodge, and shrine Salih Niyazi Dede Baba. Mustafa Kemal Pasha, who stayed one night in Hacıbektaş, left with the support of Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge. The Defense of Rights Association established in Hacıbektaş provided all the support to the National Struggle. After the enemy's expulsion from homeland Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge closed with adopted in 1925 by Law Closing Tekke and Zaviyes and Regarding the Prohibition and Relevance of Mausoleums and Some Titles following the proclamation of the Republic. After the dervish lodge was closed it operated as Sample Agriculture School for a while, meanwhile, some relics of the lodge were saved from being lost and taken to the Ethnography Museum in Ankara. Dervish lodge remained in an empty state after a while, some of the buildings were demolished and damaged. Since the 1950s, studies have been carried out by the Ministry of National Education and the General Directorate of Foundations to transform the of Hacı Bektaş Veli Dervish Lodge into a museum as a result, the building was opened to visitors in 1964.

Keywords: Hacı Bektaş Veli, National Struggle, Museum, Dervish Lodge.

Giriş

Hoca Ahmet Yesevi'den icazet alarak, Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, Sulucakarahöyük'e yerleşmiş, burada kurduğu tekke yapısı onun öğretilerinin devamı olarak Bektaşiliğin merkezi konumuna yükselmiştir. İlerleyen süreçte Hacı Bektaş Veli Dergâhı sadece dini bir merkez değil aynı zamanda da ülke ve devleti ilgilendiren farklı sosyo-politik olaylarda da önemli bir yer haline gelmiştir. Osmanlı Devleti döneminden itibaren askeri ve siyasi konularda ön plana çıkan dergâh, Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat ziyaretini almıştır. Burada kurtuluş mücadelesi için destek isteyen Paşa, bu desteği tam anlamıyla görmüş ve dergâhın ileri gelenleri Milli Mücadele dönemi boyunca müdafaa-i hukuk oluşumlarına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda dergâhın Milli Mücadele'deki yeri ve önemi, bu esnada dergâhın önemli şahsiyetlerinin kimler olduğu çalışmamızda ortaya konulmuştur. Ayrıca cumhuriyetin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra tekke ve zaviyelerin seddine dair kanun çerçevesinde kapatılmasından, müze olana kadarki süreç içerisinde dergâh özelinde hangi gelişmelerin yaşandığı çalışmamızın merkezinde yer alan konularımızdan olmuştur.

Milli Mücadele döneminde Hacıbektaş ilçesinde yaşanan gelişmelerin işlendiği ve yine cumhuriyetin ilanı sonrası tekke ve zaviyelerin kapatıldığı dönemi inceleyen ayrı ayrı kıymetli çalışmalar mevcut olup, çalışmamızda mezkûr süreçleri bir bütün haline getirip müze oluncaya değin geçen dönem ele alınmıştır. Bu cümleden olmak üzere çalışmamızın zaman sınırlaması olarak 1919-1964 yılları arasında Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı ilgilendiren konular bir bütün halinde işlenmiştir.

Çalışmamızda Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın müze olarak açılması sürecinde ön plana çıkmış şahsiyetlerin kaleme aldığı birinci elden kaynakların yanında, daha sonraki yıllarda araştırmacılar tarafından ortaya konulan çalışmalar da kullanılmıştır. Ek olarak konuya farklı bir bakış açısı kazandıracak görüşü ile sözlü tarih çalışması yöntemi de tercih edilerek hayatta olan bireylerin belleğine dayalı anlatıları aracılığıyla konu üzerinde kişisel gündelik yaşam öyküleri de aktarılmaya çalışılmıştır.

1. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya Gelişi ve Dergâhın Kurulması

Nişabur'da 1209/1210 yılında doğduğu, Sulucakarahöyük'te 1270/1271 yılında vefat ettiği tahmin edilen Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin annesi Hatem (Hatme) hatun, babası ise İbrahim es-Sânî Seyyid Muhammed'dir. (Fığlalı, 1996) Hacı Bektaş Veli'nin doğum tarihi ile ilgili farklı kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Buna göre; John Kingsley Birge, İstanbul Üniversitesi'nde Yunus Emre Divanı'nı bulmuş, Divanda yer alan bir kayıta ebce hesabı ile yapılan değerlendirmeye göre Hacı Bektaş Veli, Hicri. 645-646 yıllarında (Miladi 1247-1248) doğmuş, Hicri. 680 yılında (Miladi 1281) Horasan'dan Anadolu'ya geçmiş, Hicri 738 yılında da (Miladi 1337) vefat etmiştir. Bu hesaba göre 92 yıl yaşamıştır. Onun doğum ve vefatı ile ilgili bir başka hesaba göre; Hacıbektaş ilçesinde yer alan Pir Evi'nden gelmiş olan ve Ankara Kütüphanesi'ndeki kitaplar içerisinde 53 numaralı Esrar-ı Hurufname eserinin sonundaki bir kayıta: "*Hazine-i Celile'den Şeref-vürüd olan tomâr-ı kebîrde muharrer olduğu üzere tarihî velâdet-i şerifleri 606/1209 olarak müdde-i ömr-i şerifleri 63 olmağla 669/1270 senesi vefât-ı şerifleri muharrer olduğundan iş bu mahalle tahrir olundu*" ifadeleri ile Hacı Bektaş Veli hakkında doğum ve vefat bilgileri paylaşılmıştır. Yine Ankara Kütüphanesi'nde yer alan 119 numaradaki velayetnamede, Silsilename'den alındığı belirtilen bilgiye göre Hacı Bektaş Veli'nin 1209 yılında doğup, 1270 yılında da vefat ettiği ve 63 yıl yaşadığı kayıtları mevcuttur. Bu tespit ve bilgilerden hareketle Hacı Bektaş Veli'nin 13. Yüzyıl içerisinde yaşadığı ve Horasan'ın Nişabur şehrinde kesin olmamakla birlikte Hicri 606/Miladi 1209-1210 yılında doğduğu, (Kardaş, 2010) tarihi kaynakların verdiği bilgiler ışığında edinilen kanı ile 1270-1271 yılında vefat ettiği kabul edilebilmektedir (Gölpınarlı, 1958).

Esas adı Bektaş olmakla birlikte, onun dönemine yakın vakfiye ve kaynaklar tarafından Hacı Bektaş olarak bahsedilmektedir. Bununla beraber Bektaşî kaynakları "*Hünkâr*" ön ismini de kullanmaktadır. Hacı Bektaş Veli hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılan Vilâyet-Nâme adlı eserde, baba tarafından Hz. Ali'nin soyuna dayanan bir şecere ortaya konulmuştur. Hacı Bektaş Veli, Hoca Ahmet Yesevi'nin

ocağında yetişmiş, Yesevi'nin halifelerinden olduğu tahmin edilen, zahiri ve batını ilimlerde mürşit olan Lokman Perende, çocuk yaştaki Bektaş'ın eğitim ve terbiyesi ile görevlendirilmiştir. Burada iyi bir eğitim alan Hacı Bektaş Veli, Yesevi ocağındaki anlayış gereği Anadolu'nun fethi ve İslamlaştırılmasını bir borç olarak görmüş, bu çerçevede Anadolu'ya göç eden Türkmen erenlerinin kafilesine katılmıştır. (Fırlalı, 1996) Bu ifadeden olmak üzere Hacı Bektaş Veli'nin kalabalık bir erenler topluluğunun başında olarak Anadolu'ya geldiği fikri ön plana atılmış, erenlerin sayısının kırk bin civarı olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmiştir. Buradaki esas dikkat çeken nokta ise manevi bir fütuhata girilmiş olması ve yapılan mücadelenin planlı bir mücadele olarak yürütülmesi olmuştur. (Sümer, 1975) Anadolu'ya gelmeden hemen önce hacca giderek Orta Doğu ve Anadolu'da çeşitli bölgeleri gezen Hacı Bektaş Veli, son olarak Sulucakarahöyük'e (Hacıbektaş) yerleşmiştir. (Fırlalı, 1996) Hacı Bektaş Veli burada kendi adına mütevazı bir zaviye kurmuş, ilk zaviyeden günümüze kalan tek unsur Kızılcahalvet kısmı olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin türbesi ile güney duvarının bitişiğinde bulunan Kızılcahalvet, külliye yapılanmasının çekirdeğini oluşturduğu tahmin edilmiştir. Bektaşilik¹ tarikatının teşekkül evresi olarak da kabul edilen 14. Yüzyıldan itibaren çok daha geniş kapsamlı bir külliye hüviyeti kazanan yapı, "Pir Evi" adı ile de nitelendirilmiştir. 13. Yüzyıldan, 20. Yüzyıla kadar geçen süreçte külliyenin gelişimi Bektaşilikte yer alan dört ana devre içinde değerlendirilmiştir. Buna göre, Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'e yerleşmesinden, Balım Sultan'ın postnişin olmasına kadarki süreç (13. Yüzyıl ile 16. Yüzyıl arası) birinci devre, Balım Sultan'ın postnişin olmasından, Bektaşiliğin lağvedilmesine kadarki süreç (1501-1826 arası) ikinci devre, Bektaşiliğin lağvedilmesinden, tekkelerin kapatılmasına kadarki süreç (1826-1925 arası) üçüncü devre, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından, dergâhın müze oluşuna kadarki süreç (1925-1964 arası) dördüncü devre olarak değerlendirilebilir. (Tanman, 1996) 13. Yüzyıldan, 20. Yüzyıla kadar geçen uzun süreçte gelişimini tamamlayan dergâh yapılanması, günümüze kadar gelebilen nadir tarikat külliyelerinden biri olarak tarihi açıdan önemli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda üçüncü devrenin sonu ile dördüncü devre dönemleri işlenmiştir.

2. Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Hacıbektaş Ziyareti ve Dergâhın Milli Mücadele'deki Rolü

Milli Mücadele döneminde düşmana karşı birlikte ve organize hareket etmenin ne derece önemli olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık amacı taşıyan ülkenin her bir ferdine ayrı bir önem ihdas etmiştir. Tüm vatandaşları ortak bir paydada buluşturarak düşmana karşı topyekun bir mücadele yürütmenin yararlı olacağını öngören Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'nden birkaç gün sonra 26 Haziran 1919 tarihinde Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişliği'ne bir telgraf göndermiştir. Paşa telgrafında; Tokat ve Amasya çevrelerinde bulunan Alevi vatandaşların Kırşehir'de (Hacıbektaş) bulunan Baba Efendi hazretlerine bağlı oldukları, Baba Efendi'nin ise ülke ve ulus bağımsızlığının tehlikede olduğunu gördüğünü, bu vech ile Baba Efendi ile görüşmek suretiyle milli çıkarları korumak adına etkili Alevilerin Sivas'ta yapılacak olan kongreye gönderilmesinin yararlı olacağını bildirmiştir. (Onar, 1995)

Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Hacıbektaş'ı ve burada bulunan dergâhı Milli Mücadele'ye dahil etmek istemesinde bölgenin işgallere boyun eğmeyecek tavrını ortaya koyması etkili olmuştur. Öyle ki İstanbul'un İngiltere-Fransa ortak kuvvetleri tarafından kontrol altına alınacağı ve başkentini Anadolu'da bir yere taşınabileceği haberleri çıkınca, 9 Ocak 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Hacı Bektaş Veli Dergâhı Çelebisi Cemalettin Efendi ve Hacıbektaş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığını yürüten Halil Efendi tarafından protesto telgrafi gönderilmiştir. (Şimşir, 1992) Bu protesto, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'yi başlatmasından hemen önce, ülke işgaline karşı Hacıbektaş ileri gelenlerinin tavrının gösterilmesi açısından önem arz etmiştir.

Milli Mücadele'ye halkın ikna edilmesi açısından kritik aşamalar olan kongreler dönemi esnasında müdafaa-i hukuk yanlıları destek arayışları içerisindeyken, Osmanlı Hükümeti ise Milli Mücadele'yi akamete uğratmak için çaba sarf etmiştir. Bu süreçte Milli Mücadele'ye karşı olan Ankara Valisi

¹ Bektaşî Tarikatı, Hacı Bektaş Veli'nin bizzat kendisinin kurduğu bir tarikat değildir ancak mürit, talip ve hülefasının söz birliği etmek suretiyle onun ismine ithafen ortaya konulan dünya ve ukba yoludur. (Sezgin, 2002)

Muhittin Paşa, Hacıbektaş'a gelerek dergâhın baba ve dedeleri ile görüşmüş, onları Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı harekete karşı gelmeleri için ikna etmeye çalışmıştır. Muhittin Paşa'nın bu ziyareti o sırada Ankara'da olan Karakol Cemiyeti kurucusu Kara Vasıf Bey tarafından öğrenilmiş, Vasıf Bey durumu 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy) bildirmiştir. Ali Fuat Paşa da Albay Osman Bey'i Hacıbektaş'a göndererek olayı tahkik ettirmiş, Osman Bey, Muhittin Paşa'nın çelebi ve babaları ikna edemediğini öğrenmiştir. Öyle ki Milli Mücadele yanlıları ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın yetkilileri olan çelebi ve babalar arasında iyi ilişkiler en baştan beri olumlu yönde seyretmiştir. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda Bektaşiliğin Babagan kolu lideri dedebaba postunda oturan türbedar Salih Niyazi Dedebaba 8 Ekim 1919 tarihinde Milli Mücadele'ye destek vereceğine dair Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermiş, bu telgrafa cevaben 12 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Salih Niyazi Dedebaba'ya bir mektup yazmıştır. Paşa, mektubunda Salih Niyazi Dedebaba'ya Milli Mücadele yönündeki dua ve irşad faaliyetlerinden dolayı teşekkür etmiştir (Küçük, 2003).

Bu süreçte Milli Mücadele'nin alt yapısını oluşturmak adına hazırlıklara devam eden Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas'ta kongreler düzenlemiştir. Sivas'ta TBMM açılıncaya kadar ülkenin yönetimini yürütecek olan Heyet-i Temsiliye son şeklini almış, komutanlar ile yapılan toplantıda Milli Mücadele'nin yürütüleceği yer olarak ise Ankara belirlenmiştir. (Aytepe, 2002) Heyet-i Temsiliye'nin Ankara yolculuğunda Anadolu'nun önemli inanç merkezlerinden biri olan Hacıbektaş önemli bir durak olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'dan önce Ali Fuat Paşa, 11 Aralık 1919'da Hacıbektaş'a gelmiş, Milli Mücadele Hâtıraları kitabında buradaki durumdan bahseden Ali Fuat Paşa "*Hacıbektaş'ta Orta ve Şarki Anadolu'nun en tanınmış ve sevilmiş şeyhlerinden*" olarak tarif ettiği Çelebi Cemalettin Efendi'nin misafiri olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin kabrini de ziyaret eden Ali Fuat Paşa, Salih Niyazi Dedebaba ve tüm babalar ile görüşmüş, Çelebi Cemalettin Efendi'nin milli mücadeleye destek verileceği sözünü almıştır (Cebesoy, 2010).

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geçmeden önce yanında bulunan Rauf Orbay, Hüsrev Gerede, Dr. Refik Saydam, Mazhar Müfit Kansu, Hakkı Behiç, Alfred Rüstem, Cevat Abbas Gürer, Muzaffer Kılıç, Şeyh Fevzi Efendi, Bedri Bey gibi isimlerden oluşan heyeti ile 22 Aralık 1919 tarihinde Hacıbektaş'a gelmiştir.² Heyet ilk olarak Salih Niyazi Dedebaba'nın çiftliğinde ağırlanmış, burada yemek ve kahve ikramı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Hacıbektaş merkeze gelinmiş, Mustafa Kemal Paşa burada Çelebi Cemalettin Efendi ile Çelebi Sarayı olarak isimlendirilen evde bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede yemek ve ikramlar yapılmış, devamında Milli Mücadele ile ilgili meseleler görüşülmüş ve hatta Milli Mücadele'nin kazanılması sonrası olası devlet yönetim biçimi ile ilgili bir diyalog da yaşanmıştır. Heyette bulunan Mazhar Müfit Kansu'nun anılarına göre; Çelebi Cemalettin Efendi'nin bağımsızlık mücadelesine destek vereceği, bağımsızlığın kazanılması sonrası cumhuriyeti ilan etme gibi bir düşüncenin olup olmadığını Mustafa Kemal Paşa'ya sorduğu aktarılmıştır. Paşa'nın ise bu soru karşısında temkinli davranarak cevap vermediğini belirten Kansu, "*... Anlaşıyor ki Cemalettin Efendi cumhuriyete taraftar, hele Salih Baba, hür fikirli, çok ileri bir zat...*" (Kansu, 1997) ifadesini kullanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 23 Aralık günü Hacı Bektaş Veli Dergâhını ziyaret etmiş, burada Salih Niyazi Dedebaba, heyeti karşılamış, türbe ve dergâhı gelenlere ayrıntılı bir şekilde gezdirmiştir. (Hacı Bektaş Veli Müzesi İçerisinde Yer Alan Atatürk Rölyefi EK 1) Bu sırada bir ikrar töreni yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya kılıç kuşatılarak yola kabul gerçekleştirilmiştir. (Öz, 1997) Burada Meydan Evi olarak isimlendirilen kısımda Salih Niyazi Dedebaba'nın can denilen müritlerin hizmeti ile hazırlattığı yemeğe oturulmuştur. Heyet içerisinde bulunan Mazhar Müfit Kansu bu görüşme ile "*Çelebi ve Baba arasındaki ihtilaf bir derece halledilir bir şekilde konuldu*" ifadelerini kullanarak Çelebi ve Baba arasındaki sorunun Milli Mücadele'nin selameti açısından yatıştırıldığını bildirmiştir.³ Kansu yemek sonrasında Mustafa

² Atatürk'ün Hacıbektaş ziyareti her yıl yerel bir bayram niteliğinde, şehrin ileri gelenlerinin katılımı ile kutlanmaktadır.

³ Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda yüz yıllar süren bir gelenek olarak yönetimde iki farklı temsiliyet yaşanmıştır. Dergâhta etkinliği olan birinci gelenek Çelebi kolu olmuştur. Çelebi Efendi sıfatı ile anılan inanç önderi tarafından temsil edilen Çelebi kol, özellikle Anadolu'da Alevi dede ocaklarına bağlı Alevi inançlı topluluklar içerisinde etkili olmuştur. Çelebi ailesi tarih boyunca Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda etkin bir konumda bulunmuş, Alevi inanç-dede ocakları ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı

Kemal Paşa'nın heyeti içerisinde bulunan Alfred Rüstem Bey ile birlikte dergâhı daha yakından inceleme fırsatı bulduğunu, Rüstem Bey'in Aş Dede odasına girerek burada tarihi kazana muhafızlık eden baba ile sohbet gerçekleştirdiğini aktarmıştır. Kansu ayrıca, Kırklar Meydanı'nı, Balım Sultan Türbesi'ni ziyaret ettiğini, dergâhta her tarafın temiz olduğunu ve herkesin vazifesini eksiksiz yerine getirdiğini takdirle ifade etmiştir. Kansu ek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine “*Büyük babalara ellişer lira verelim*” dediğini, Aş Baba'dan başlamak üzere ellişer lira verildiğini, Aş Baba'nın parayı alırken “...*bu benim şahsıma değil, dergâha aittir*” dediğini bildirmiştir. (Kansu, 1997) Daha sonrasında Çelebi Cemalettin Efendi'nin de katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiş ve bu toplantı sonrası Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'ya destek verileceği yönünde Cemalettin Efendi tarafından bir beyanname yayınlanmıştır. (Tansel, C.II, 1973) Bu aşama ile ilgili Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler kitabının yazarı Baki Öz, düşünce adamı ve yazar Abidin Nesimi'ye atıf yaparak bir bilgi paylaşmıştır. Buna göre Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda gerçekleştirilen bu görüşmede dergâh ileri gelenleri ile Mustafa Kemal Paşa arasında Pir Evi Protokolü yapılmıştır. Abidin Nesimi, 1920 yılında çok kısa da olsa İçişleri Bakanlığı yapmış olan Cami Baykurt'a dayandırdığı bilgilerde şunları aktarmıştır: Alevi-Bektaşilerin Milli Mücadele'ye destek vereceği nitelik taşıyan Pir Evi Protokolü, bir bildiri olarak hazırlanmış, devlet matbaasında bastırılarak, özel ulafları vasıtası ile Bektaşî dergâhlarına dağıtılması için Çelebi Cemalettin Efendi'ye teslim edilmiştir. (Öz, 1997) Devam eden süreçte bu desteği gösterir nitelikte gelişmeler yaşanmış, Hacı Bektaş Veli Dergâhı öncülüğünde Alevi-Bektaşî vatandaşların Milli Mücadele'ye destek vereceği, Ankara'dan 28 Aralık 1919 tarihinde Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta da yer almıştır. Telgrafta, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyetin Hacıbektaş'a geldiği, burada Çelebi Cemalettin Efendi tarafından ağırlandığı, Hacı Bektaş Veli Dergâhı dedeleri tarafından kendisine ziyafet verildiği ve Alevi-Bektaşî topluluğunun Kuvayı Milliye hareketine destek vereceği ifade edilmiştir. (BOA, Belge 78/a, 1982)

Mustafa Kemal Paşa ile Çelebi Cemalettin Efendi ve Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın önde gelen isimleri arasında telgraflaşmalar devam etmiştir. 2 Ocak 1920 tarihinde Paşa, Çelebi Cemalettin Efendi'ye bir telgraf göndermiş, telgrafta, ulusun ve ülkenin geleceğinin kurtarılması için ulusal örgütün kök saldıgını, yasal isteklerimizi elde edeceğimiz güne kadar çalışılması ve bu bildirin köylere kadar ulaştırılmasını rica etmiştir. Bu sırada 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiş, bu durum Hacıbektaş halkı tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Salih Niyazi Dede Baba, Heyeti Temsiliye'ye 17 Mart 1920'de bir telgraf göndermiş ve memleketin selamete ulaştırılması için alınacak tedbirlerin netice vermesini arzu ettiklerini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Çelebi Cemalettin Efendi, Salih Niyazi Dede Baba ve arkadaşlarına çektiği 22 Mart 1920 tarihli bir başka telgrafta yürütülen mücadelenin başarılı şekilde seyretmesinde onların maddi ve manevi olarak yardımları olduğuna işaret ederek bu durumun önemine vurgu yapmıştır (Doğan, 2012).

Anadolu'nun düşman işgaline uğraması sonrası Hacıbektaş'ta Halil Efendi başkanlığında Hacıbektaş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Ancak Hacıbektaş ahalisi Halil Efendi'ye itibar etmekle birlikte daha çok Çelebi Cemalettin Efendi etrafında toplanmış, bu durum Çelebi Cemalettin Efendi'nin Hacı Bektaş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin görevlerini üstlenmesi anlamına gelmiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın da bu esnada Çelebi Cemalettin Efendi ile görüşme ve yazışmaları bunu kanıtlar nitelikte olmuştur. Anadolu Alevi toplumu üzerinde etkili bir kişilik olan Çelebi Cemalettin Efendi⁴, 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM birinci döneminde milletvekili olarak seçilmiş, (Selçuk, 2011) mecliste de 120 mebusun 30'unun oyunu almak suretiyle meclis ikinci reisliği görevine getirilmiştir.

arasında ana inanç makamı olmuştur. Coşkun Kökel'in ifade ettiği üzere, Meclis-i meşâyih defterlerinde yer alan kayıtlar, çelebi ekolünü Hacı Bektaş Veli'nin evladı olarak nitelendirmiş ve dergâh yönetiminde yer almıştır. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndaki ikinci etkin gelenek ise Babagan kolu olmuştur. Dede Baba sıfatı ile anılan Bektaşî inanç önderi tarafından temsil edilen ekolde dede Baba, babagan gelenekte en üst makam olarak kabul edilmektedir. Tüm Bektaşî inancı taşıyan önderler ve inanç merkezleri dede Babaya bağlıdır. Yüzlerce yıllık bir süreçte Bektaşî tarikatı babagan sistem etrafında şekillenerek varlığını devam ettirmiştir. Meclis-i meşâyih defterleri içerisinde yer aldığı üzere babagan kolu Hacı Bektaş Veli Dergâhı yönetiminde etkin bir vaziyette bulunmuştur. (Kökel, 2020)

⁴ Çelebi Cemalettin Efendi ile Milli Mücadele döneminde görüşen, 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Çorum mutasarrıf vekilliğine tayin ettiği Cemal Bardakçı, Koçgiri İsyanı sırasında Çorum ve civarında bulunan Çelebi Cemalettin Efendi'ye bağlı Alevilerin bu isyan sırasında sakin ve hareketsiz kalarak isyan ateşinin batıya doğru sıçramasına engel olduklarını bildirmiştir. (Bardakçı, 1950)

Her ne kadar Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa 44 oy olarak önde olsa da ikinci tur seçimlerine kalmadan Cemalettin Efendi lehine oylamadan çekilmiştir. Cemalettin Efendi hastalığından dolayı meclis toplantılarına katılamamış, meclise çektiği telgrafta hastalıkları sebebi ile meclis toplantılarına katılmak şöyle dursun, yatağından kalkacak durumda olmadığını bildirmiştir. Ocak 1922’de vefatına kadar Cemalettin Efendi mebus olarak kalmış, vekilliği düşürülmemiş ve izinli sayılmıştır. Çelebi Cemalettin Efendi kendisine verilen izne teşekkür için TBMM’ye bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafında şu ifadeler yer vermiştir: “Ankara’da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine; Arızai vücudiyemin, intihap buyurulmuş olduğum Reisisanilik vekâleti vazifesini ifadan daîlerini mahrum ve meyus bırakmış olduğuna dair mütekaddim telgrafnamei fakiranemin Meclisi Âlice kabuliyle mezuniyetime müsaadelerini ve hakkı fakiranemde iltifatı kerimanelerini mutazammun 29 Nisan 1336 tarihli telgrafnamei âliyelerî reşidei desti ihtiramım olarak tariki hakta mücahedede bulunan Meclisi Ülya ve müttefiklerinin muvaffakiyatı hakkında virdi zebanım olan daavatı hayriye tekrar betekrar tezkâr ve ref’i icahetgâhı girdiğâr kılınmakta olduğunu tazimat ve tekrimat ve teşekküratımla arza mücaseret eylerim, olbapta, Hacı Bektaşî Veli Çelebisi. Cemaleddin.” (TBMM Z.C., Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 12, 6 Mayıs 1920) Çelebi Cemalettin Efendi’nin Milli Mücadele’den yana tavır koyması Alevi-Bektaşî vatandaşların desteğini sağlamak açısından önemli olduğu yorumu yapılmıştır (Küçük, 2003).

Çelebi Cemalettin Efendi’nin vefatı sonrası dergâh postnişinliğine geçen kardeşi Veliyettin Çelebi de TBMM’ye verdiği desteği sürdürmüştür. 5 Mayıs 1922 tarihli beyannamesinde Veliyettin Çelebi; Milli Mücadele’nin başarısı için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını destekleyeceklerini bildirerek “ ... İşte şu suretle gaye-i Misak-ı Milli’nin istihsali için şimdiye kadar vüsatımız derecesinde malen, canen çalıştığımız gibi badema da çalışacağımızı va’ad ve te’min eder ve kahraman ordumuzun muvaffakiyet ve muzafferiyetleri için dua eylerim. Ve minallahi’t-tevfik.” (Küçük, 2003) Bu cümleden olmak üzere Veliyettin Çelebi de Milli Mücadele yanlısı bir tavır ortaya koymuştur. Veliyettin Çelebi’nin desteği 1923 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde de sürmüş, Veliyettin Çelebi 25 Nisan 1923 tarihinde “Anadolu’da bulunan soyum Hacıbektaş dergâhı Veli Hazretlerine içten saygısı olan tüm sevenlere ve temiz yürekli hanedan yanlılarına” ifadeleri ile başlayan bir bildiri yayınlamıştır. Bildirisinde Mustafa Kemal Paşa’nın, vatanın yükselmesi için her türlü isteğinin yerine getirilmesinin zorunluluk olduğunu, tarikatımıza mensup olanların Mustafa Kemal Paşa’nın göstermiş olduğu adaylardan başkasına oy vermemeleri gerektiği cümlelerine yer vermiştir. Çelebi ayrıca, vatanın kurtuluşunun ancak Mustafa Kemal Paşa’nın desteklenmesi ile olacağını, bu öğüde uymayanların ise kendilerinden olmadığını ifade etmiştir. Ek olarak tarikat mensuplarına sözümden çıkmayınız diyen Veliyettin Çelebi, sizlerin mutluluğunu düşünen, sizleri köle olmaktan kurtaracak olan kişinin TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın olacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Veliyettin Çelebi’nin bu desteği için 6 Mayıs 1923 tarihli telyazısı ile teşekkür etmiş, Veliyettin Çelebi’nin bu davranışının ulusal bilinçlenmesinin sonucu olduğunu, ülke huzuru ve ulusa hizmeti görev edinmiş olan kimselerin yüceliğinde olduğunu söylemiştir. Devam eden süreçte Mustafa Kemal Paşa ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı Çelebisi Veliyettin Efendi arasında iyi ilişkiler sürmüş, hatta Veliyettin Çelebi Ankara’ya davet edilerek Mustafa Kemal Paşa’nın hazırladığı evde ağırlandı. Bu ağırlandı Veliyettin Çelebi’den Dersim Milletvekili Mustafa Bey sorumlu olarak görevlendirilmiş, Mustafa Bey’in özel günlüklerinden edinilen bilgiye göre Mustafa Kemal Paşa, Veliyettin Çelebi’den bahsederken; “(...) onunla konuşunca adeta ruhum yıkılıyor. Kaynak suyu gibi temiz, okyanus suyu gibi geniş ve derin(...)” ifadelerini kullanmıştır (Öz, 1997).

Milli Mücadele esnasında Mustafa Kemal Paşa’nın temas halinde olduğu kişilerden biri de yine Hacıbektaş ziyareti esnasında kendisi ile yakından ilgilenen Salih Niyazi Dede Baba olmuştur. Çeşitli konular üzerinden karşılıklı telgraflaşma gerçekleştirilmiş, özellikle TBMM’nin açılışına binaen Salih Niyazi Dede Baba, meclise gönderdiği mesajda Hacı Bektaş Veli Dergâhı’nda okudukları Kuran-ı Kerim ve mevlidi şerifler ile meclisin açılışını kutladıklarını bildirmiştir. Yine Salih Niyazi Dede Baba 10 Kasım 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği telgrafta Kars’ın Kazım Karabekir tarafından kurtarılmasını tebrik etmiş dergâhta bulunan derviş ve babalar ile ülkenin kurtuluşu için gece gündüz dua ettiklerini bildirmiştir (Küçük, 2003).

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın en önde gelen kişileri olan Çelebi Cemalettin Efendi ve Salih Niyazi Dede-baba etrafında birleşen Alevi-Bektaşî toplumu, Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde yürütülen Milli Mücadele sürecine büyük destek vermiş ve ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında da öncü görevler üstlenmiştir.

3. Cumhuriyet'in İlanı Sonrası Hacı Bektaş Veli Dergâhı

Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasının ardından yeni Türk Devleti'nin yönetim biçimi olarak cumhuriyet kabul edilmiştir. Cumhuriyet idaresi, Osmanlı Devleti'ndeki reform hareketinin aksine kati ve kesin bir dönüşüm hamlesi izlemiştir. Bu durum "*bila kayd-ü şart*" Batı dünyasına yöneliş şeklinde olmuştur. (Apaydın, 2017) Siyasi, hukuk, eğitim, ekonomi ve sosyal alanlarda inkılap hareketleri gerçekleştirilmiş, bu inkılap hareketlerinden biri de 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen "*Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*" olmuştur. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasının önünü açan bu kanun ile Türkiye Cumhuriyeti içerisinde herhangi bir şeyhin kullanımında bulunan tüm tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Ayrıca şeyh, derviş, mürit, dede, seyit, çelebi, baba, emir, naip, halife, büyücü, falcı, üfürükçü, muskacı gibi unvan ve sıfatların kullanılması da yasaklanmıştır. Tekke, zaviye ve türbeleri açmaya çalışanlara üç aydan az olmamak şartıyla hapis, elli liradan az olmamak şartıyla para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 13 Aralık 1925., TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 2, Cilt 4, 30 Kasım 1925).

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasını sağlayan kanun ile birlikte tarikatların faaliyetleri son bulmuş, Hacı Bektaş Veli Dergâhı da faaliyetlerine son vermek durumunda kalmıştır. Bu kanun sonrası, dergâhın Ziraat Mektebi'ne dönüştürülmesi adına çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde tarikatın yetkilileri olarak Veliyettin Çelebi, Salih Niyazi Dede-baba, Zeynel Baba, Hacı Kerim Baba, Muhtar Baba, Feyzi Baba, Necati Baba, Arslan Baba ve Japon Hasan Baba gibi kişiler kayıtlara geçmiştir. Kanun gereği tekke ve zaviyeler kapatılsa dahi son şeyhlerin burada kalmasına müsaade edilmiş, Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda da Salih Niyazi Dede-baba ve Bektaş Baba hariç diğer babalar yerlerinde kalmışlardır. Salih Niyazi Dede-baba "*Bu demektir ki biz bu göreve layık değiliz*" ifadelerini kullanarak dergâhtan ayrılmış, bir süre Ankara'da ikamet etmiş ve 17 Ocak 1930 tarihinde yanındaki bazı babalar ile birlikte Türkiye'den ayrılarak Arnavutluk Tiran'a gitmiştir (Küçük, 2003).

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın kapatılması sonrası dergâhın eşyalarının tespit edilebilmesi için 9 Teşrin-i Sani 341 (9 Kasım 1925) tarihli 17646/50 numaralı talimatname mucibince bir heyet kurulmuştur. Jandarma Kumandanlığı, Ma'ârif Memur Vekilliği, Muhâsebe-i Husûsiye Müdürlüğü ve Evkâf Müdürlüğü'nden yetkililerin yer aldığı heyetin çalışmaları sonrasında dergâhın mal varlığı tespit edilmiştir. Dergâhın kilim ve halı gibi 461 parçadan oluşan eşyası Ankara Evkaf Müdürlüğü'ne teslim edilmiş, Maarif Vekâleti dergâhın kitaplarını Ankara Kütüphane-i Umumiye'ye naklettirmiştir. Buna ek olarak 979 adet olan müzelik eşya ve dergâhın kazanı Ankara'da bulunan müzenin ambar kısmına kaldırılmıştır. (Hamid Zübeyir, 1928) Tekke ve zaviyelerin asırlık eşyalarının korunabilmesi için 19 Aralık 1925 tarihinde Resmi gazetede, kapatılan tekke ve zaviyelerdeki eşyalar hakkındaki genelge yayınlanmış, bu genelgeden hareket ile Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda bulunan eşyaların bir kısmı müzelere alınmak suretiyle kaybının önlenmesi adına bir takım çalışmalar yürütülmüştür. (Resmi Gazete, 19 Aralık 1925) Bu dönemde dergâha ait malvarlığı; Dede Bağı ve Han Bağı'nda 105 hayvan, Kütükçe Çiftliği, Kaya Çiftliği, Kızıl Öz Çiftliği, İlcek Çiftliği içerisinde 527 hayvan, 4487 dönüm arazi (tarla, bağ, bahçe, kavaklık, çayır, ağaçlık, kıraç arazi), 400 civarı dükkan, 1 adet buharlı ve 4 adet su değirmeni olarak tespit edilmiştir. Bu eşyaların önemli bir kısmının kurtarılmasında, Maarif Vekâleti Asarı Atika ve Hars Müdürü Dr. Phl. Hamit Zübeyir Koşay, Prof. Hilmi Ziya Ülgen, Ressam Şerafettin Bey ve Vakıflar Genel Müdür Baş Müfettişi Halim Baki Kunter görevli olarak bulunmuşlardır (Koşay, 1967).

Tekke ve zaviyelerin kapatılması sonrası Konya Mevlana Türbesi eşyaları, orada bulunan bir öğretmenin girişimleri sonucu kilit altına alınarak kurtarılabildiği. Ancak aynı durum Hacı Bektaş Veli Dergâhı için geçerli olmamış, Ankara'da kurulan heyetin gelmesinden hemen önce Kırşehir'de mahalli

bir heyet kurulmuş ve mahalli heyet tarafından dergâhta yer alan eşyaların bir bölümü ihale ile satılmıştır. Dergâha ait belgelerin bir kısmı burada bulunan odalara kapatılmış, kapatılmadan hemen önce henüz yeni restore olmuş bu odalardan penceresi açık olan bir odanın sıvalarının dökülmesi ile belgelerin bazıları hasar görmüştür. Zarar gören belgelerin 43 tanesinin Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan müzayede esnasında satılan eşyaların hangi gün, hangi ücretle satıldığının yazılı olduğu belgeler olması, daha sonrasında satılan eşyalara ulaşılmaması da bir hayli zorlaştırmıştır. Açık arttırmada halk tarafından alınmayan eşyalar ise Ankara'ya getirilmiş, tarihi yemek kazanları ise Kırşehir'de hastane ve jandarma tarafından harç yapma işinde kullanılmıştır. Bu kazanlar daha sonrasında müze demirbaşı listesine alınarak tekrardan elde edilmiştir. (Öcal, 1999) Müzelik sayılan 979 eser ise müze muhafızlarından Ömer Semih Bey'in nezareti ile Ankara Kalesi'nde bulunan depolara kaldırılmıştır. Bu sırada Hamit Zübeyir Koşay'ın çabaları sonucu Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın eşyalarının bir bölümü kaybolmaktan kurtarılmıştır. 1967 yılında Türk Etnografya Dergisi'ne yazdığı makalesinde Koşay, Etnografya Müzesi kurulduğunda müdürlük makamında bulunduğunu ve Ankara Kalesi içerisinde yer alan eşyaları devraldığını ayrıca şahısların eline geçen eşyaların da bir kısmının satın alınmak sureti ile koleksiyona katıldığını ifade etmiştir. Buna ek olarak Koşay, dervişlerin odalarından toplatmış olduğu kitapları kütüphaneler müdürü Hasan Fehmi Turgal'ın yardımları ile Ankara Kütüphanesi'ne yerleştirilmesini sağlamıştır. (Koşay, 1967) Dergâhın halı ve kilimleri Süleymaniye Cami'ne götürülerek burada bir depoya kaldırılmış, daha sonrasında ise Türkiye çapında ulu camilere dağıtılmıştır. Dergâha ait madeni eşyaların bazılarını, üzerinde kimin tarafından hediye edildiğinin yazılı olmasından dolayı tesadüfi olarak ulaşılabilmiştir. Ancak aralarında Atatürk'ün Hacıbektaş ziyareti esnasında kahve içtiği altın fincan zarfının da bulunduğu birçok eşyaya ise ulaşılabilmiştir. Bilgisi kayıtlı olan eşyaların bir kısmı ele geçirilmiş, kalan kısmı ise isim ve cinslerinin detaylı olarak kayıt edilmemesinden dolayı toplanamamıştır (Öcal, 1999).

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın içerisinde bulunan eşyaların kaybolmaması için gerçekleştirilen toplama işlemleri esnasında dergâhın boşaltılması Hacıbektaş halkının hüzünlenmesine sebep olmuştur. Görevliler buradaki derviş ve babaları dergâhtan çıkarmış, burada bulunan malzemeler araçlara yüklenip taşınmıştır. Dergâhın kapatılması sonrası Veliyettin Çelebi'nin oğlu Hüseyin Fevzi Efendi bir koşmasında şu ifadeleri dile getirmiştir:

*“Aşk olmayan bahri aşka dalmadı
Er olup cihanda bir nam almadı
Bu yerlerde sana geçim kalmadı
Başın al yıkıl git bir yane yahu”* (Dokuyan, 2021)

Hacı Bektaş Veli Dergâhı kapatıldıktan sonra külliye yapısı, Ziraat Mektebi⁵ olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kırşehir ili özel idaresine devredilen dergâha ait arazi ise ziraat çiftliği kurulması için yine mektep bünyesinde kullanılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 189-295-9).

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın kapatıldığı dönemde burada yer alan yapı manzumesi Hamit Zübeyir tarafından net bir biçimde ortaya konulmuştur. Onun tanımına göre; dergâhın dış kapısından içeri girildiğinde genişçe bir avlu ve kapının solunda tamamlanmamış misafirhane bulunmakta, gece yarısından sonra misafir kabul edilmemektedir. Avlunun sağ tarafında At Evi ve ahırlar bulunurken, At Evi önünde bol sulu bir çeşme yer almakta, Hacıbektaş halkı bu suyu içme suyu olarak kullanmaktadır. Girişteki büyük avludan orta avluya geçmek için kutsal yerlere tevazu ile girilmesi adına eğilerek geçilebilecek küçük bir kapı mevcuttur. Orta avluda ise Arslanlı Çeşme, Ekmek Evi, Kiler Evi, Aş evi, Tekke Cami, Meydan Evi, Mihman Evi ve havuz bulunmaktadır (Koşay, 1967).

⁵ Osmanlı Devleti döneminde ziraat eğitimi üzerine bir takım düzenlemeler yapılmış, özellikle zirai alanda karşılaşılan sorunları çözmek adına ülkenin çeşitli bölgelerinde ziraat okulları açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerine aktarılan bu miras 1930'dan itibaren gerçekleştirilen eğitim çalışmaları ile başarılı olmuştur. (Sarıkaya, 2017)

Tekke ve zaviyelerin kapatılması sonrası Hacı Bektaş Veli Dergâhı bir süre Ziraat Mektebi olarak kullanılmış olsa da daha sonra yapı terk edilmiş ve ihmale uğramıştır. Bu ihmal sonucu dergâh içerisindeki bazı yapılar yıkılmak suretiyle yok olmuştur. Dergâhın giriş kısmında bulunan ve inşası yarım kalmış vaziyetteki Mihman Evi önce ihale ile satılmış, sonra yıkılarak yeri park haline getirilmiştir. Birinci Avlu içerisindeki At Evi, İkinci Avlu kısmında yer alan Ekmek Evi ile buna komşu vaziyetteki Erzak Evi tahribat ve bakımsızlıktan dolayı tarihe karışmıştır. (Tanman, 1996) Dergâhın kapalı olduğu ve tahminen 1936-1944 yılları arasında bir dönemde Kırklar Meydanı'nı su basmıştır. Suyun tahliyesi esnasında gençler çalışmış, ancak her yaştan vatandaş da bu vesile ile Kırklar Meydanı'na girme imkanı elde etmiştir. Su baskını halk arasında büyük bir heyecan oluştururken bazı kerametlerin görüldüğü de aktarılmıştır. Buna göre açılan bazı mezarlardan güzel kokuların geldiği ve bedenlerin bozulmamış olarak kaldığı anlatılan en yaygın kerametler olmuştur (Yıkılmış, 2016) (Müze Olmadan Önce 1958-1964 Arası Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan Bir Görünüm, EK 2).

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın terk edilmesi ile birlikte yapıların tahribata uğramasının yanı sıra, bazı kısımlarda bulunan kurşunlar çalınarak harap edilmiştir. 1957 yılına kadar bu durum devam etmiş, aynı yıl Başbakan Adnan Menderes, Tarım ve Orman Bakanı Nedim Ökmen ve Başbakanlık Müsteşarı A. Salih Korur'un inisiyatifleri ile dergâhta tamirat işlemleri başlatılmıştır. (Öcal, 1999) Bu aşamada dergâhın tadilatının başlatılması adına ozan ve aşıklarında da katkısının olduğuna yönelik bir anekdot da bulunmaktadır. Buna göre; 1957 yılında Ankara Kızılay'da bulunan Büyük Sinema yerinde Âşık Veysel, Âşık Ali İzzet ve Âşık Cevlânî gibi ünlü âşıkların katıldığı Hacı Bektaş Veli'yi anma adına büyük bir gece düzenlenmiştir. Gecenin son bulması ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar, âşıkları makamına davet etmiş, buradaki konuşmalar arasında Âşık Cevlânî, tıpkı Mevlana Türbesi gibi Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin de yapılması ve ihya edilmesini Celal Bayar'a iletmıştır. (Duymaz, 2019) Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın restorasyonunun başlamasına bu diyalogun da etkili olduğu düşünülmektedir. Dergâhın onarım işlemlerinin başlatılmasında önemli kişilerden biri de 1954-1957 ve 1969-1973 yılları arasında Tokat Milletvekili yapmış olan Yusuf İzzettin Ulusoy olmuştur. Çelebi Cemalettin Efendi'nin torunu olan Ulusoy, Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın müze olarak tekrardan açılabilmesi için Ankara'da uzun uğraşlar vermiş, konu ile ilgili Başbakan Adnan Menderes ve ilgili kuruluşlar nezdinde girişimler gerçekleştirmiştir. (Meclis Haber Dergisi, 2005) Bu girişimlerin devamındaki süreçte dergâhın daha geniş kapsamda tadilatı 1958 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yürütülmüş, 1959'da ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından devralınmıştır. (Tanman, 1996) Öyle ki Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın onarımı adına her yıl bütçe ayrılmıştır. Dergâhın onarımı konusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü yönetim kurulu üyeliğini yürüten Halim Baki Kunter, Vakıflar Baş Mimarı Ali Sami Ülgen, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünde uzman olarak görev yapan Mahmut Akok gibi kişiler bir rapor hazırlamışlardır. Dergâhın restorasyonunda önem arz eden içerideki kalem işlemlerinin aslına uygun yapılması gibi hassasiyet isteyen konu Mahmut Akok'a bırakılmıştır. Restorasyon işlemlerinin sürdürülmesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde görevli Yusuf Erdoğan ve TBMM Senatörlerinden Prof. Dr. Ragıp Üner gibi kişiler de önemli sorumluluklar üstlenmişler, Ragıp Üner, Devlet Bakanı Nüvit Yetkin'i Hacıbektaş'a götürerek, onarım işlemlerini yerinde incelemiştir. 1963 yılında restorasyon işlemleri büyük ölçüde tamamlanmış, dergâhın müze olarak faaliyete geçebilmesi için mülkiyetinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne verilmesi işlemlerinde Ragıp Üner'in destekleri olmuştur. (Önder, 1994) Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın müze olarak faaliyete geçmesinden önce Hacıbektaş eski belediye başkanlarından ve yine Kırşehir Milletvekili görevlerini yürütmüş olan İbrahim Turan, müze yetkili memurluğuna atanmıştır. Turan'ın müze açılışından yaklaşık üç ay önce hayatı kaybetmesi sonrası, Hacıbektaş Belediyesi Fen İşleri görevini yürüten ve aynı zamanda Anıtlar Derneği yönetiminde dergâhın müze olması için büyük gayretler gösteren Ali Sümer müze yetkili memurluğuna getirilmiştir. Dergâh 2 Nisan 1960 tarihinde 4/12832 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına atıf yapılarak restore edilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 22 Mayıs 1964 tarih ve 135 sayılı yazısı ile 16 Ağustos 1964 günü müze olarak ziyarete açılmasına karar verilmiştir. Açılışa ülkenin farklı yerlerinden 44 bine yakın vatandaş katılmış, devlet protokolü ve basın da hazır bulunduğu büyük bir açılış töreni gerçekleştirilmiştir (Öcal, 1999).

Türkiye'nin ilk Kültür Bakanlığı Müsteşarı ve aynı zamanda müzeci, halkbilimci, sanat tarihçisi olarak da bilinen Dr. Mehmet Önder, (Tan, 2014) Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın müze olarak açılışına bizzat şahit olmuş birisi olarak o güne dair gözlemlerini aktarmıştır. Önder, müze açılışı için Hacıbektaş'a bir gün önce geldiğini, otel olmadığından dolayı Ziraat Bankası'na ait lojmanda misafir edildiğini, gece kamyon, otobüs, at arabası, kağı gürültüleri sebebi ile uyuyamadığını ve binlerce insanın ilçeye akın ettiğini bildirmiştir. Buna ek olarak çelebilerin her tarafa açılış için haber saldığını aktaran Mehmet Önder, açılış günü sabahında müze yetkili memuru olan Ali Sümer ile görüştüğünü, Sümer'in "Efendim, köylerden, kentlerden en az 15 bin kişi Hacıbektaş'a geldi. Müze kapısına dayandılar. Zor durumdayım" dediğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Dr. Mehmet Önder vakit kaybetmeden önlem alması için kaymakamı aramış, talimat üzerine bir mangalılık jandarma müze kapısını tutmuş, öyle ki kalabalığın müzeye girmemesi için sık sık anonlar yapılmış ve Kayseri Valiliği'nden yardım istenmiştir. Alınan tedbirler neticesinde dergâhın Birinci Avlu olarak isimlendirilen bölümünün önünde halk ikişerli sıraya girmiş, içeride hiç durulmaması şartıyla Cümle Kapısı'ndan girilerek arka kapıdan çıkılmak suretiyle ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ziyaretler geç vakitlere kadar sürmüş, ertesi gün ziyaretçi sayısının azalması ile birlikte müzeye giriş ücreti alınmaya başlanmıştır (Önder, 1994).

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın müze olma sürecini ve öncesini bizzat yaşamış birisi olan Hacıbektaş sakinlerinden Haydar Kaim dönemi şu şekilde özetlemiştir: "Tekke ve zaviyeleri kapattılar, burada ne kadar eski eser varsa hepsini Etnografya Müzesi'ne götürdüler Ankara'ya. Buraya da bir tane türbedar yerleştiriyorlar. Bu türbenin etrafında çok büyük bir külliye vardı, toprak yapı(...) onlar zamanla yıkıldı, burasının (mevcut yerin) yapısı taş olduğundan yıkılmadı. Önünde (Dergâhın) taş binalar vardı, Hacıbektaş 48'de (1948) kaza olunca taş binalara çatı çattılar adliye binası yaptılar, sonra ora da yıkıldı. Sonra Menderes ikinci kazanmasında(...) burayı tamir ettirdi, kapıyı yeniden yaptırdı, içerde yıkılan yerleri yaptırdı, minareyi tüm yıktılar yeniden yaptılar(...) ondan sonra İbrahim Turan eski belediye başkanlarından Atatürk'ün ikinci dönem, İsmet İnönü'nün ilk dönem milletvekillerinden(...) O Hacıbektaş'ın eşyalarının bütün listesini çıkarttı. Gitti etnografya müzesinden bunları teslim aldı getirdi. Bunu yapmadan önce 52, 53 (1952-1953) yıllarında türbenin girişindeki köşke halk kütüphanesi açtı, ben o kütüphaneden çok yararlandım(...) 64 (1964) yılına kadar bu kütüphaneyi devam ettirdi, 64 (1964) yılında bütün eşyaları gelip de tekmi olunca müze olarak açtılar 16 Ağustos'ta. 200 binden fazla Alevi geldi açılışına ama ne konaklama yeri var, ne çadır kent var, artık köylerden beri evlere onar kişi, beşer kişi, üçer kişi misafir oldular. 1964'te ben askerden geldim Ağustos'ta açıldı. Belki on tane jeneratör getirdiler(...) Aydınlatmak için, ışıklandırdılar, semah gösterileri yaptılar(...) şairler geldi(...) Alevi-Bektaşî deyişleri, nefesleri, duaları okundu, vatandaşlar kurban kestiler, yerli vatandaşlar onları ağırladı, böylece üç gün devam etti. (Haydar Kaim, Röportaj, 2021) Haydar Kaim'in ifade ettiği bilgiler, kaynaklarda yer alan bilgiler ile büyük ölçüde örtüşmektedir.

3.1. Hacı Bektaş Veli Müzesi Açıldığı Dönemde Mimari Manzumesinin Kısaca Değerlendirilmesi

Dergâhın müze olarak tekrardan açıldığı dönemde orijinal yapıların bazıları kaybedilmiş olsa da birçok kısım ayakta kalmış ve günümüze kadar korunabilmiştir. Restitüsyon, arkeolog ve aynı zamanda da Hacı Bektaş Veli Müzesi'nin onarımında katkıları olan Mahmut Akok, dergâhın müze olması döneminde yapının başlıca beş kısımdan oluştuğunu bildirmektedir. Akok'un, Türk Etnografya Dergisi'nin 1967 yılı 10. Sayısında yayımlanan "Hacıbektaş Veli Mimari Manzumesi" başlıklı makalesine göre açıldığı dönemde müze şu yapılardan oluşmaktadır:

1. Orta Avlu: Tekke idaresine ait binaları etrafında toplamaktadır.
2. Aşevi ve bitişiğinde yer alan yapılar
 - a- Dede Baba Köşkü
 - b- Aşevi
 - c- Tekke Cami
3. Meydan Evi kısmı ve bitişiğinde yer alan yapılar
 - a- Çamaşırhane
 - b- Mihman Evi
 - c- Meydan Evi

- d- Dedebaba Evi
- e- Dedebaba Köşkü
- 4. Kırklar Meydanı kısmında yer alan yapılar
 - a- Dedebaba Mezar Sofaları
 - b- Huzur Girişi
 - c- Çile Damı
 - d- Namaz Hücresi
 - e- Kırklar Meydanı
 - f- Hazreti Pir Türbesi
 - g- Güvenç Abdal Türbesi
- 5- Balım Sultan Türbesi (Akok, 1967) (Hacı Bektaş Veli Müzesi Yapı İsimleri, EK 3)

Mahmut Akok'un Hacı Bektaş Veli Müzesini bu tanımından başka burayı konu edinen eserlerde müze genel itibariyle Nadar (Altın, Parlak) Avlusu (Birinci Avlu), Dergah Avlusu (İkinci Avlu) ve Hazret Avlusu (Üçüncü Avlu) olmak üzere üç bölümde incelenerek aktarılmıştır.

3.1.1. Nadar Avlusu (Birinci Avlu)

Birinci avlu genel itibariyle Nadar Avlusu olarak da anılmaktadır. Müzenin bu kısmına güney yönünde bulunan çatal kapı ile girilmektedir. Ziyaretçilerin ve yolcuların ihtiyaçlarının giderilmesi için çeşitli bölümlerin bulunduğu bu kısmın batı kanadında Mihman Evi, doğu kanadında eski At Evi yer almaktadır. At Evi'nin dış cephesinde ise dükkanlar ve bunların arka tarafında da ahırlar ile vakıf arazisinde kullanılan tarım aletlerinin tutulduğu ardiye bulunmaktadır. Burasının hemen üst katında ise At Evi Babası ve dervişleri için odalar sıralanmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması öncesinde eski Mihman Evi ve At Evi yıkılmış ve At Evi'nin yer aldığı kısma yeni Mihman Evi yapımı için çalışmalar başlatılmış, At Evi ise çatal kapının doğu kanadına taşınmıştır. Avlunun doğu kanadında ikinci avludaki Aş Evi'ne bağlı Erzak Evi, burası ve Aş Evi arasında Ekmek Evi yer almaktaydı. Bu yapılar varlığını devam ettirememiş olup, günümüzde Nadar Avlusu içerisinde bulunan tek eski mimari yapı doğu kanadında bulunan Üçler Çeşmesi olmuştur. (Tanman, 1996) 1908 yılında yapılan çeşmenin Türbedar Fevzi Baba ve Fatıma Fikriye Hanım tarafından yaptırıldığını ifade eden bir kitabesi bulunmaktadır. Çeşmenin üst kısmında altı köşeli bir yıldız olarak Mühr-ü Süleyman⁶(Demirbüker, 1966) ve 12 dilimli Hüseyini Tacı yer almaktadır.

3.1.2. Dergâh Avlusu (İkinci Avlu)

Meydan Avlusu olarak da adlandırılan Dergâh Avlusu kimi kaynaklarda orta avlu şeklinde de geçmektedir. Bu avluya Üçler Kapısı ile girilmekte olup, dikdörtgen şeklindeki alanda Aslanlı Çeşme, Ekmek Evi, Aş Evi, Tekke Cami, Kiler Evi, Meydan Evi, Mihman Evi, Dedebaba Köşkü ve büyük bir havuz bulunmaktadır. (Çimen, 2004)

Aslanlı Çeşme; dergâh avlusuna girildiğinde sağ kanatta Bektaşilerin zemzemi mekanında bulunmaktadır. Bu çeşmede su, bir aslan heykelinin ağzından akmaktadır. *Ekmek Evi*; günümüzde bulunmayan bu yapı avlunun sağında yer almakta olup içerisinde sofra, şamdan, çay, kahve takımları ile mutfak eşyaları yer almıştır. *Aş Evi*; tavanı kalın kirişler ile kaplı olup, içerisinde meşhur Bektaşî kazanları yer almaktadır. Buranın hemen bitişiğinde ise dedenin (Aş Evi Babası) oturması için tahsis edilmiş oda bulunmaktadır. *Tekke Cami*; Kiler Evi'nin tam karşısında bulunmakta olup ne zaman inşa edildiğine dair görüş ayrılıkları bulunmaktadır. (Koşay, 1967) *Kiler Evi*; ikinci avlunun batı kanadında yer alan yapı dergâhın törenlerde kullanılan eşyalarının konulduğu bir yapı olarak kullanılmıştır. *Meydan Evi*; dergâhın kalpgahı, canevi konumunda olmuş, ayini cemler burada yapılmıştır. İkinci avluya dergâh olarak isim verilmesinin temel sebebi Meydan Evi'nin burada bulunması ile alakalı

⁶ Mühr-ü Süleyman: "Davud Yıldızı", "Davud Mührü" ve "Davud Kalkanı" gibi farklı adlar ile anılmakta olup, altı köşeli bir yıldız şeklindedir. Bu mühür farklı farklı İslami eserlerde kullanılmıştır. Genel itibariyle; yukarı bakan kısmı iyiliği, aşağı bakan kısmı da kötülüğü sembolize etmektedir. (Ersoy ve Ersoy, 2012) (Üçler Çeşmesi ve Mühr-ü Süleyman, EK 4)

olmuştur. Burada rehber, sultan, pir, nakip, mürşit ve babalara ait sembolik 12 adet post bulunmaktadır. Mihman Evi; Nadar Avlusundan başka Dergâh Avlusunda da bir Mihman Evi tespit edilmiştir. *Dedebaba Köşkü*; Kiler Evi'nin üst kısmında yer almakta olup içerisinde dedebabaların listesi bulunmaktadır. (Çimen, 2004) İkinci avlunun orta kısmında, eski dönemlerde doldukça bahçeye boşaltılan büyük bir havuz yer almaktadır (Koşay, 1967).

3.1.3. Hazret Avlusu (Üçüncü Avlu)

Dergâh Avlusundan Altılar Kapısı ile geçilen bu avluda Balım Sultan Türbesi, Pir Evi ve buraya bağlı olarak Hacı Bektaş Veli Türbesi, Kırklar Meydanı ve Kızılca Halvet, diğer dede ve babalara ait mezarlar bulunmaktadır.

Balım Sultan Türbesi; genel itibariyle ikinci pir olarak kabul edilen Balım Sultan'ın mezarının bulunduğu anıt, kümbet şeklinde inşa edilmiştir. *Hazire*; eski dönemlerde avlunun neredeyse tamamı mezarlara ayrılmışken, daha sonrasında hazire kısmına taşınmıştır. Burada Seyyid Mehmed, Seyyid Hacı Ali, Hâkî Ali ve Hasan Dede gibi baba ve dedelerin mezarları ile 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında vefat edenlerin mezarları bulunmaktadır. Ayrıca Altılar Kapısı'nın devamındaki yolda çelebilerin geç tarihli mezarları da yer almaktadır. (Tanman, 1996) *Pir Evi*; Altılar Kapısı'nın hemen karşısında bulunmakta olup, çeşitli kısımları içerisinde barındıran bir yapıdır. *Kızılca Halvet*; Hacı Bektaş Veli Türbesi ile birlikte dergâhın çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu kısım Hacı Bektaş Veli'nin tasavvuf çilesini doldurduğu yer olup inzivaya çekinilen kısımdır. *Kırklar Meydanı*; Pir Evi'nin kuzey doğu kanadında bulunan mekan, yılda bir kez gerçekleştirilen Ayin-i Cem'e ev sahipliği yapmaktadır. Kırklar Meydanı'na giriş kapısının yakınında bir kişinin namaz kılacağı büyüklükte namazgâh bulunmaktadır. Kırklar Meydanı'nda Horasan Erenlerine ait mezarlar yine Resul Bali Türbesi ve batı kısmında ise Güvenç Abdal Türbesi yer almaktadır. *Hacı Bektaş Veli Türbesi*; Kırklar Meydanı'nın kuzeyinde yer almaktadır. İçerisinde Hacı Bektaş Veli'ye ait sanduka bulunmaktadır. (Çimen, 2004) Sanduka olan bu kısma motifler ile süslenmiş ve Gök Eşik adlı bir mermer eşikten geçmek suretiyle eğilerek girilmektedir.

Sonuç

Hacı Bektaş Veli Dergâhı kuruluşundan günümüze farklı süreçleri atlatmış, her dönemde de sosyal, kültürel ve ekonomik bir yapı barındırması yanında toplumu ve ülkeyi ilgilendiren konular ile de alakadar olmuştur. Zira bu ilgideki en önemli sebep olarak düşünülebilecek nokta; ülke içerisinde yaşanan gelişmelerden dergâhın da yakından etkilenmesi gerçeği düşünülebilir.

Dergâh, Milli Mücadele esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı harekete katkı vermiş ve hatta o dönem çok fazla kimsenin dillendirmediği cumhuriyet fikrine nasıl baktığı yönündeki sorular dergâh ileri gelenleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sorulmuştur. Bu soru dergâhın ülkedeki sosyo-politik iklime ne kadar entelektüel bir bakış açısı ile yaklaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesi sonrası Atatürk'ün koyduğu “*muasır medeniyetler seviyesi*” hedefine ulaşmak adına her alanda inkılap hareketleri gerçekleştirilmiş, bu inkılap hareketlerinden biri de tarikat merkezleri olan tekke ve zaviyelerin kapatılması olmuştur. Bu durum ülke çapındaki diğer tüm tekke yapılanmaları gibi Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın faaliyetlerinin son bulmasına sebebiyet vermiştir. Dergâhın kapatılması yüzyıllardır taşınan buradaki birikimin kaybolma ihtimalini ortaya çıkartmıştır. Zira dergâha ait eşyaların bazıları tespit komisyonları tarafından kurtarılsa da önemli bir kısmı açık artırma usulü ile halkın eline geçmek suretiyle kaybedilmiştir. Dergâha ait günümüze kadar gelen eşyaların birçoğu kurumsal olarak değil ancak şahsi inisiyatif alan kişilerin birtakım çabaları sonucu kurtarılmıştır. Dergâh eşyalarının dağılması ihtimali gibi tekke ve zaviyelerin kapatılması konusunda hazırlıksız yakalanan bir diğer konu da dergâhın mimari yapısının bozulması tehlikesi olmuştur. Öyle ki yapıların bazıları bakımsızlıktan dolayı yıkılarak günümüze kadar ulaşamamıştır. Çünkü tekke ve zaviyelerin kapatılmasından tekrardan müze olarak açılması için restorasyonun başladığı süreçte yaklaşık 32 yıllık dönemde tarihi yapı atıl bir durumda kalmıştır. Her ne kadar dergâh yapısı bir dönem ziraat mektebi olarak kullanılsa da bu durum dergâha ait bazı yapıların

kaybolmasını önleyememiştir. Dergâhın atıl vaziyeti, bu durumdan rahatsız olan ve sorumluluk duygusu ile hareket eden kişilerin Ankara nezdinde başarılı girişimleri neticesinde değiştirilme yoluna konulmuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde dergâhın yapı ve eşyaları ile müze olarak açılması, bu atıl vaziyetin önlenmesine ve asırlardır süregelen değerlerin kaybolmadan korunmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Numarası: 189-295-9, 21 Şubat 1926
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), (1982). *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Yayın No: 1, Belge 78/a, Ankara
- Meclis Haber Dergisi (2005). (120) 49-50.
- Resmi Gazete, 13 Aralık 1925.
- Resmi Gazete, 19 Aralık 1925.
- TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem 2, Cilt 4, 30 Kasım 1925.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 12, 6 Mayıs 1920..
- Akok, M. (1967). Hacıbektaşlı Veli Mimari Manzumesi, *Türk Etnografya Dergisi*, (10), 27-57.
- Apaydın, C. (2017). Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 149-171.
- Aytepe, O. (2002). 85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30, 31-38.
- Bardakçı, C. (1950). *Alevilik Ahilik Bektaşilik*, Ankara: Türkiye Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Cebesoy, A.F. (2010). *Milli Mücadele Hâtıraları*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Çifçi, İ. ve Akova, O. (2016). İnanç Turizmi Kapsamında Hacı Bektaş Veli Dergâhına Yönelik Bir Araştırma, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (80), 183-218.
- Çimen, Ş. (2004). *Alevi Bektaşlı Kültüründe Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi'nin Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Demirbüker, İ. (1966). *Hacı Bektaş-ı Velî Külliyesi*, Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Demirtaş, H. (2020). *Hacı Bektaş Veli Dergahı Ziyaretçi Defteri (1921-1925)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü
- Doğan, H. (2012). Milli Mücadele'de Nevşehir ve Çevresi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 49, 57-73.
- Dokuyan S. (2021). Sabit Dokuyan, Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (98), 217-244.
- Duymaz, A. (2019). Cevlânî, Dursun Kılıç, *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cevlani-dursun-kilic> adresinden 11 Temmuz 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Ersoy, S. ve Ersoy, S (2012). Hacı Bektaş-ı Velî Türbesi'nde Bulunan Semboller ve Anlamları, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, (4), 281-294.
- Fığlalı, E.R. (1996). Hünkâr Hacı Bektaş Veli (Hayatı ve Eserleri), *Erdem Dergisi*, 8(23), 317-336.
- Gölpınarlı, A. (1958). Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyet Nâme, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Hamid Zübeyir (1928) Hacı Bektaş Tekkesi, *Türkiyat Mecmuası*, 2, 365-391.
- Kansu, M.M. (1997), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kardaş, S. (2010). *Ali Nihanî'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Dizin)*, Ankara: Grafiker Yayın.
- Koşay, H. Z. (1967) Bektaşilik ve Hacı Bektaş Tekkesi, *Türk Etnografya Dergisi*, (10), 19-26.
- Kökel, C. (2020), *Meclis-i Meşâyih Arşivi, Hacı Bektaş Veli Dergahı ve Alevi Bektaşlı İnanç Merkezleri*, Cilt I, Ankara: Hacı Bektaş Veli Dergahı Vakfı Yayınları.
- Küçük, H. (2003). *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Onar, M. (1995). *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, Cilt I, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Öcal, D. (1999). Bir Bektaşî Babası'nın Gözüyle Hacı Bektaş Veli Dergâhı, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (10), 141-152.
- Önder, M. (1994). 30 Yıllık Bir Hatıra: Hacı Bektaş Dergahı Nasıl Açıldı?, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (1), 35-39.
- Öz, B. (1993). *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Röportaj: Haydan Kaim, Doğum Yılı: 1942, Doğum Yeri: Hacıbektaş, Röportaj Tarihi: 9 Nisan 2021.
- Sarıkaya, M. (2017). Ziraat Mektepleri, *Kafdağı*, 2(1), 24-37.
- Selçuk, H. (2011). Mürûr-U Ubûr Edenlerin Gözüyle Hacıbektaş: Seyahatnameler, Salnameler ve Şer'iyye Sicillerine Göre Hacıbektaş'ın Tarihi, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Ed: Adem Öger, Ankara, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, 33-52.
- Sezgin, A. (2002). *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sümer, A. (1975). *Hacı Bektaş Veli'nin Bilimsel Yönleri*, Ankara: Yeni Sanat Matbaası.
- Şimşir, B.N. (1992). *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt I Nisan 1919-Mart 1920, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tan, N. (2014). Ölümünün 10. Yılında Dr. Mehmet Önder'in Hayatından İlginç Kesitler, *Kültür Evreni Dergisi*, (20), 39-45.
- Tanman, M. B. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (C.14, ss. 459-471) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tansel, S. (1973). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt II, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Yıkılmış, M. S. (2016). Bireysel Bellekten Kolektif Belleğe: Dergâh'ı Su Basınca..., *Folklor/Edebiyat*, 22(88) 179-192.

EKLER

EK 1: Hacı Bektaş Veli Müzesi İçerisinde Yer Alan Atatürk Rölyefi (Fotoğraflanma Tarihi: 28.07.2021)

EK 2: Müze Olmadan Önce 1958-1964 Arası Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan Bir Görünüm (Demirtaş, 2020)

EK 3: Hacı Bektaş Veli Müzesi Yapı İsimleri (Çifçi ve Akova, 2016)

EK 4: Üçler Çeşmesi ve Mühr-ü Süleyman (Fotoğraflanma Tarihi: 28.07.2021)

YAZAR

Öğr. Gör. Dr. Enes ÖZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacıbektaş Teknik Bilimler

Meslek Yüksekokulu

enesoz@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5626-5516

2012 yılından Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. 2014 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tezli yüksek lisansını, 2020 yılında da Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. 2017 yılından beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde Okutman ve Öğretim Görevlisi kadrolarında görev yapmakta olup, Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi alanında yayınlanmış bir takım çalışmaları bulunmaktadır.

ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜRÜNDE NAZAR İNANCI VE NAZAR İNANCI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ EL SANATLARI ÜRÜNLERİ HANDICRAFT PRODUCTS MADE WITH THE EVIL BELIEF AND RELATED TO THE NARRATIVE BELIEF IN ALEVI-BEKTAŞI CULTURE

Şükran DOĞRU GÜRPINAR

Özet

Bugün üzerinde en çok fikir yürütülen kavramlardan birisi kültürdür. Farklı bilim dalları kültüre kendi disiplinleri çerçevesinde tanımlar getirmeye çalışmışlardır. Kültürün tanımı genel olarak şu şekildedir; geçmişten bu yana insanlığın doğa ve toplum ile birlikteliği neticesinde ortaya koydukları manevi ve maddi ürünlerin tamamıdır.

Tarihi yaşamın önemli öğeleri olan dil, din, sanat, tarih, yaşayış ve estetik gibi insan yaşamının başlangıcından bu güne insan ile birlikte var olan, barındırdığı inanç ilkesiyle sürekli olarak kültürlerin içinde olan olgulardır. Bu olgulardan biri nazar inancıdır. Nazar; bakışlarında olumsuzluk içeren birtakım insanların bu özellikleri ile hayvana, insana veya nesneye bakarak o cansız ya da canlı nesne üzerinde olumsuz bir durun yapmak şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanın yaşamı boyunca olan süreçte dış görüntüsüne, şahsiyetine ve maddi durumu gibi her türlü konuda nazara değmesi söz konusu olabilir. Tüm toplumlarda yaygın olarak görülen nazar düşüncesinin kökeni, epey eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Araştırmalar da; eski zamanlardan beri Doğu ve Batı kültüründe nazarın ve büyüünün zararlı etkilerine inanıldığı ve bu duruma karşı önlemler almak için farklı eylemlere başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Bu uygulamalardan biride, el sanatları alanlarında yapılmış ürünlerde yer alan desenler ve desenleri oluşturan motiflerdir. Anadolu da yaşayan insanların düşüncelerini ve duygularını yansıtarak bu eserlere estetik değer, sanat ve güzellik katmaktadır. Bu motiflerden özellikle korunma ve tedbir özelliği taşıyanlar önemli bir kategoriye sahiptir. Alevi-Bektaşî kültüründe nazar değmesine karşı farklı inançlar bulunmakla birlikte Anadolu'da var olan nazar inancı ile de benzer özellikler göstermektedir.

Araştırmada; Alevi-Bektaşî kültüründe ki nazar inancı, bu inançla ilgili korunmak için alınan tedbirler ve bu tedbirler çerçevesinde yapılmış el sanatları ürünleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevi-Bektaşî Kültürü, Alevi-Bektaşî Nazar İnancı, Nazar, El Sanatları.

Abstract

One of the concepts on which most ideas are carried out today is culture. Different branches of science have tried to introduce definitions to culture within the framework of their own disciplines. The definition of culture is as follows in general; all the material and spiritual products that humanity has revealed as a result of its relations with society and nature from the past to the present.

Religion, history, language, art and aesthetics, which are an important element of culture, are phenomena that have existed with Man since the beginning of humanity, and have always had a great impact on cultures with the principle of faith it contains. One of these phenomena is the belief in the evil eye. The evil eye is defined as having a negative effect on a living or inanimate object by looking at a person, an animal, or an object with these characteristics of some people who have harmful power in their gaze. In this process from birth to death, the evil eye is the target of all kinds of issues related to its appearance, personality, personality and economic power. The origin of the evil eye faith, which's widely seen in all societies, dates back to very ancient times. Research shows that since ancient times, both Western and Eastern cultures have believed in the evil effects of magic and the evil eye, and various practices have been applied to take measures against them.

One of these applications is the patterns and motifs that make up the patterns used in products made within the framework of crafts. It reflects the feelings and thoughts of Anatolian people and adds art and aesthetic value to these products. Of these motives, especially those related to protection and measures, there is an important category. Although there are various beliefs against the evil eye in the Alevi-Bektashi culture, it shows similar characteristics with the evil eye belief found in Anatolia.

In this study, the evil eye belief in Alevi-Bektashi culture, the measures taken to protect this belief and the craft products made within the framework of these measures were examined.

Key Words: Alevi-Bektashi Culture, Alevi-Bektashi Belief In Evil Eye, Evil Eye, Crafts.

Giriş

İnsanlık yaşamının başladığı zamandan bugüne, tüm medeniyetler el sanatları ile birlikte var olmaya başlamışlardır. Bir ulusu tanıtan ve o ulusun kültürünü belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Aynı zamanda; geleneklerimizi ve göreneklerimizi kuşaklar arasında aktarma işleminde en büyük rollerden birini oynamaktadır. Türk el sanatı ürünlerinin dünyaya yayılması ise Türklerin göç etmesiyle bağlantılıdır. Bu yayılma, el sanatları ürünlerinin üzerine işlenen motiflerin vesilesi ile izlenebilmektedir. Türklerin tarihi kadar motiflerin ve desenlerin tarihi de eski zamanlara ulaşır. Motifler, bir topluluğun yazıtları ve dili kadar çok şey anlatan kaynaklardır. Rastgele bir şeyleri simgelemek veya aleni bir fikri belirtmek amacıyla yapılan, asılları itikatlara dayanan simgesel motifler yoğun olarak geleneksel sanatlar ürünlerinde görülmektedir. Bu şekildeki motiflerin aslına mahsus anlamları ve öyküleri buluna bilmektedir (Özbaşı,1989).

El sanatları alanlarında var olan motifler kültürler tarafından kabul görmüş gerçeklikleri anlatır. İnsanlarda eskiden bu yana süslenmek ve süslemek bir tutkusu olmuştur. Tarih süresince yaşadığımız mekânları, insan vücudunu süsleyen objeler, tehlikeli düşüncelere, nazara karşı koruyucu ve bereket tılsımları olarak hem estetik hem de dinsel açıdan üretilmiştir. Türk kültürü bünyesinde yapılan el sanatları ürünlerinde süsleme öğesi olarak motifler önemli bir yer tutar. Bu motifler tek tek kullanılabilirdi gibi, birkaç motifi bir arada harmoni bir şekilde aynı veya farklı kompozisyonlarda görmek muhtemeldir. Bunun yanında motifler tek olarak anlamlandırıldığı gibi belirli bazı motifler de birlikte kullanılarak farklı anlamlara sahip olmaktadır. Nazara karşı korunma inancı da bu motiflerde anlamlandırılmaktadır.

Genel olarak insanın yaşama bakan penceresi gözüdür. Her türlü iyi, kötü, çirkin, huzurlu ve yanlış düşüncelerin ilk çıktığı yer olarak gözümüz kabul edilebilir. Çoğunlukla her toplumda, bakışlarla ve gözlerle ilgili inanışlar olduğu bilinmektedir. Bu sebeple her kültürde ve dini inançta tarih boyunca, insanlar tarafından el sanatlarında kullandıkları göz figürü motifleri kötülükleri yok eden etkili bir çare ve çözüm olarak kabul görmüştür. Alevi- Bektaşî kültüründe ki nazar inancı da bu kapsamda irdelenmiştir.

Yöntem ve amaç; araştırmanın yöntemi tarama modelidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda Alevi-Bektaşî kültüründe nazar inancı ve bu bağlamda yapılmış el sanatları ürünleri ile ilgili veriler toplanmıştır. Bu çalışmanın amacı; Alevi-Bektaşî kültürü içerisindeki nazar inancı ve nazar inancı kapsamında yapılmış el sanatları ürünleri ile ilgili bilgi vermektir.

Bulgular

1. Alevi-Bektaşî Kültürü

9. ve 10. yüzyıllarda İslam'la tanışan Türkmen boyları, yeni karşılaştıkları İslam dininin değerlerini, kültürleri ve inançları birleştirerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süre içerisinde İslam kültürünü sözlü ve yazılı kültür ile öğrenenler arasında dini yaşantı ve anlayış şekillerinde farklılıklar görülmüştür. İnancını medreselerde ve camilerde öğretilen İslâm anlayışı kapsamında biçimlendiren kişiler (kentsel İslam) genellikle İslam'ın Sünni tefsirine sahip çıkarken, İslam'ı tasavvuf ve sözlü kültürle tanıyanlar (kırsal İslam) Alevi olarak bilinen topluluk içerisinde bulunmuşlardır.(Yılmaz, 2011). Kırsal İslam'ın temel 3 özelliği şunlardır: 1.si tasavvufi boyutta olması, 2.si sözlü ve anlatım kültürüne tutunması, 3.sü ise, farklı inanç anlayışlarını da içinde barındıran (senkretik) şekilde ilerlemesidir. Kırsal boyutta İslam'a sahip çıkan Aleviler, tarihi ve sosyolojik olaylara bağlı kalarak farklı isimlerde adlandırılmışlardır. İlk olarak Horasan erenleri / erleri veya Türkmen olarak tanıman bu topluluk, Safevi Devleti ile birlikte olması sonucunda da Kızılbaş terimi ile anılmaya başlanmışlardır. Sünni İslam inancının, Kızılbaş terimini kabul etmeyen bir düşünce sistemi vardır. Bu düşünce sisteminin zaman içerisinde nasıl olduğunu ve neden Anadolu'daki Kürt ve Türkmen göçebeleri içinde ortaya çıktığı bilinmemektedir. Kızıl başlılık düşüncesi, sadece Sünni olmayan bir İslami inanç şekli olarak değil, aynı

zamanda farklı bir yaşam tarzı, toplumsal zihniyet ve yapının Sünni siyasi iktidarın karşısına aykırı bir davranış olarak görülmesidir. (Ocak, 2009).

Şeyh Safiyyüddin' in temelini attığı Erdebil Tekkesine dâhil olan Türklerin 16. yüzyılda Kızılbaşlık önadını iftihar ederek kullanmışlardır. Yavuz Selim –Şah İsmail savaşında Şah İsmail yenilgiye uğrayınca, endirekt olarak Kızılbaşlık da yenilgiye uğramış ve bu tabir, mülhid, rafizi, evbaş, zındık, vb. olumsuz sıfat ile anıldıktan sonra zaman içerisinde “mum söndürenler, aba-bacı tanımayanlar” biçiminde küçümseyici yeni bir birine benzer sıfatlar edinmiştir. Bu kelimeye yüklenen olumsuz düşünceler, sonunda bu kavramın ehilleri tarafından da kullanılması gün geçtikçe zorlaşmıştır. Neticede 19. Yüzyılın sonuna yakın zamana doğru Kızılbaşlık yerine daha geniş bir kavram olan Alevilik değişti kullanılmaya başlandı (Kaplan, 2010). Kızılbaş terimini; şu zamanda haklı olarak kullanmak istemeyen alevi toplum fertleri, ilk zamanlarda yani 16. Yüzyılın başlarındaki tarihi anlamını ve Sünni toplumlar tarafından küçük düşürücü ifade şeklindeki anlayış şeklini yok ederek uzun zamandır Alevi terimi ile kendilerini göstermeye ve bu sıfatla anılmaya başlamışlardır. Bu terim zaman içerisinde gerek tasavvufi alanda gerek ise siyasi alanda, Hz. Ali'yi kaynak göstermesi sebebi ile saygı duyulan bir sıfat olmuştur (Ocak, 2009).

Bektaşilik ve Kızılbaşlık gibi iki ana terimin sosyolojik oluşum sonucunda son hal olarak Alevilik-Bektaşilik biçiminde ifade edilmektedir. Ahmet Yesevi' nin temellerini attığı Bektaşilik, temelinde ahlak olan İslam anlayışının Yesevilik yönünde Anadolu'da tanınmasıyla ortaya çıkan Türk Tasavvuf ekol anlayışıdır. Bektaşilik söyleyişi tek şekilde kullanıldığında, sistemi ve erkânı belli olan bir tarikat şeklinde ortaya çıkmaktadır. Alevilik cümlesi ise 19. yüzyıldan sonra Kızılbaşlık yerine kullanılan kapsamlı ve genel bir kavram olmuştur. Alevilik-Bektaşilik şeklinde kullanıldığında ise biraz bu durum komplikeleşmektedir. Çünkü ülkemizde bugün Bektaşî ve Alevi isminde yer alan iki ayrı topluluk bulunmaktadır. Gelenekleri ve inanç şekilleri aynı olan, gülbank ve tercümanları söyleyen, aynı nefes, çoğunlukla aynı kitapları okuyan bu iki dini topluluğu birbirinden ayıran nüans, sosyal kalitedir. Aleviler göçebelikten beslenmiş ve tarihsel olarak aşiret çevresinden olup siyasi olarak Osmanlı-Safevi mücadelesinde yenilmiş olan Safevileri destek oldukları için Osmanlı bünyesinde kent merkezine daha uzak yerleşim alanlarında saklı bir topluluk olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bektaşiler ise, soyları konargöçer olsa bile ülke merkezinde bulunmanın desteği ile daha teşkilatlı, imparatorluğun yüksek kademelerindeki üyeleri ile birlikte gönlü olan her bireyin katılabileceği herkese açık bir tarikat olarak varlıklarını sürdürmektedir (Kaplan, 2010).

10. yüzyıldan bu yana İslam'ı kabullenen Türk Devletleri, yaşadıkları dönemin temsilcileri olabilecek, Sünni düşünceyi temel alan medreseleri kurmaya başlamışlardır. Bu kapsamda Kaşgar, Buhara, Yarkent, Taşkent, Semerkant ve Balasagun kentleri o zamanın dünyasında birer ilim ve irfan şehirleri olarak kabul görmüştür. Kentsel İslami düşüncenin çerçevesi olarak faal olan bu medreseler, toplumun ihtiyacı olan bilgiler yetiştirmenin yanında, Türk boyları topluluklarında yeni Müslüman olanların inançlarını güçlendirmek, yeni dinlerin eski inanışları ile arasındaki çelişkileri yok etmek ve Sünni-Hanefi inancının çevresinde bulunan Şii yağmacılığına karşı koruma görevini üstlenmiştir (Akyüz, 2011). Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı ile birlikte merkezi yönetimlerin bu görüşünden dolayı İslam'ı kırsal formatta kabullenen toplumların medreselerden ve dolayısıyla örgün eğitimden uzak durmuşlardır. Bu düşünceye karşı Alevi kültürü, asırlardır dedelerinin yoğun çabaları ve âşıkların nefesleri ve deyişleri ile sakınmaya çalışmışlardır. Saklı toplum hayatını köylerde yaşayan Aleviler, yaşlı-genç, erkek- kadın farkı gözetmeksizin, kültürlerini ve inançlarını bu yöntem ile bellemişlerdir.

Bugün üzerinde en çok fikir yürütülen kavramlardan birisi kültürdür. Farklı bilim dalları kültüre kendi disiplinleri çerçevesinde tanımlar getirmeye çalışmışlardır. Kültürün tanımı genel olarak şu şekildedir; geçmişten günümüze insanlığın toplumla ve doğayla ilişkileri sonucu ortaya koydukları maddi, manevi ürünlerin tümüdür.

Kültür düşüncesinin önemli unsurları olan sanat, estetik, din, dil, tarih gibi yaşamın başlamasından bu güne insan ile birlikte varlığını belli eden, içinde bulunan inanç ilkesi ile sürekli kültürler üzerinde büyük etkisi olan unsurlardır. Bu olgulardan biri nazar inancıdır. Nazar; bakışlarında kötü niyet olan belli kişilerin bu özellikleriyle bir nesneye, bir kişiye veya bir hayvana bakıp, o cansız veya canlı nesnede olumsuz bir durum olması biçimince tanımlanır. Kişinin doğumdan ölüme kadar olan zamanda dış görüntüsüne, kişiliğine ve kazanç şekline yönelmiş her türlü durum nazarın hedefinde olan durumlardır. Tüm toplumlarda yaygın olarak bilinen nazar inanç biçimi, çok sabık zamanlara kadar gitmektedir (Sevindik,2005).

1.1.Nazar İnancı

İnsan hayatının doğumdan ölüme ve ölüm ötesine kadar her safhası inanışlar ve ritüellerle doludur. Resmi din öğretilerinin dışında kalan, geleneksel ve kültürel bağlamda halk arasında yaşamaya devam eden inançların bütününe halk inançları denir (Boratav 1994). Anadolu coğrafyası dâhil bütün Türk toplumunda halk inanış şekilleri fazlaca yaygındır. Bu inanç şekillerinin bir bölümü Geleneksel Türk toplum öğretilerinden, bir bölümü ise Türklerin müteessir oldukları kültür topluluklarından oluşmuştur (Eroğlu 2006, MollaiBRAHIMOĞLU 2008). Anadolu da ki Türklerin inanışlarının asılları ayrı dini kökenlere ait olsa bile halk inanışları İslam dini kuruluşunda kabul edilmekte ve yürütülmesinde İslami terminoloji kullanılmaktadır (Boratav,1994). Halk inanışları bu yönüyle içinde doğduğu geleneğin özelliklerini yansıtması bakımından toplumların geleneksel öğelerini bilerek yahut bilmeyerek yaşattıklarının somut birer göstergesidir.

İnanç, bir insanın davranışlarını etkileyen, günlük yaşamını, başkaları tarafından öğrenme yolu ile edinilen düşünce şeklidir. İnanç, mantık ilkelerine ve akıl kurallarına uygunluğu olmadan kabullenilen, sınamadan ve tecrübe etmeden, genel geçerli oluşu sadece başkaları tarafından aktarılan hadiselerle, söylentilerle ilgili olan bir fikir mahsulüdür. Halk inanç şekilleri de halkın içinde yaşayan, büsbütün din kitabı içeriği olmayan ve din kitabının tamamen dışında sayılmayan, yakın tarihi ve coğrafi yapının dini özelliklerinden etkilenmiş olan, ara sıra da olsa içeriğine uydurma düşünceleri de alan bir inanma yapısıdır. Anadolu inanç biçimleri Anadolu'da yaşamakta olan insanların hayatlarıyla, kültürel özellikleriyle ve tarihiyle yakın şekilde alakalıdır (Eyüpoğlu, 2007; Kalafat, 2008).

İnanç sistemi dâhilinde gelişen iptidai simgecilik, simgesel anlatımlar kişisellikten uzak, toplum tarafından kabullenilmiş ortak değerleri yüklenmişlerdir. Simgeler, birlikte yaşamakta olan kişilerin müşterek hususlarını, inanç şekillerini, gelenek-göreneklerini özümsemekte ve onların diğer insanlardan ayrılmalarını elde etmektedir. Var olmak, yaşamak, doğmak, üremek vb. gibi insanların müşterek dayanakları üzerine montajlanan simgeler, önceki zamanlarda bu dayanakların üzerine elde edilen bilgi ve becerileri mağaraların duvarlarında mitolojik bilim ile birlikte gelecek nesillere aktarma görevini yüklenmiştir. (Yıldırım, 2006).

Çok eski zamanlardan bu yana varlığını sürdüren halk inanç şekillerinden birisi de nazar inancıdır. Nesilden nesile, ağızdan ağza yaşanarak yerleşmiş belaların, başa gelmiş kötü tecrübelerin açıklığı nedeni olarak bilinen bu inanış şeklinin en önemli simgesi de “göz” dür. Sezgilerin en çok kullandığı uzuv gözlerimizdir. Dostluğumuzun, zevklerimiz, ihtiraslarımızın, hasisliğimizin, cimriliğimizin, çirkin ve güzel karşısındaki hareketlerimiz gözümüz ve göz mimiklerimiz anlam ifade ederler (Akpınarlı, 1996).

Arapça kelime kökü “nazar”, Türkçe de ise “bakış” anlamında kullanılmaktadır. Nazar; bakışlarında kötü düşünce gücü olan birtakım insanların bu özellikleri bir hayvana, bir kişiye veya bir nesneye bakıp o cansız veya canlı nesne üzerinde ebedi bir etki yapmasıdır (Boratav, 1999). Nazar kapsamında, kıskançlık gibi olumsuz ve kötü duyguların etkisi olabileceği gibi insanların sevgi ve hayranlık düşüncelerinin fazla olması da nazara etkisi olmaktadır (Artun, 2008).

Halk ağzında; “nazara gelme”, “nazara uğramak”, “nazar değmesi”, “göze gelme”, “kem nazar”, “kem göze gelmek” ile “gök (mavi) göze gelme” benzer (Deniz, 2000; Ölmez, 2012) kullanılarak ifade edilen cümlelerin nazara maruz kalan cansız ve canlı tüm nesnelere ile ilişkisi olduğu bilinmektedir. İnsanlığın doğumdan öleme kadar ki döneminde geçen sürede; bebeklik, çocukluk, gençlik, gelinlik, damatlık, bakış, yürüyüş, konuşma, oturup kalkış, çalışkanlık, dürüstlük, ahlak gibi akla gelebilen, onun şahsiyetini, kişiliğini ve ekonomik gücünü gibi her alandaki durumlarda nazar olma mümkündür. Nazar sadece insanlığa has bir durum değildir. Mal varlığı, mülk sahipliği, hayvanlar (büyükbaş olan hayvanlar bilhassa inek ve at gibi), bazı değerli eşyalar ve evler gibi varlıklara nazar değebilmektedir. Nazar genel olarak her şeyi etkileyebilir bununla birlikte, özellikle bebeklere, çocuklara, gelinlere ve hamile kadınlara, besili çiftlik hayvanlarına, meyve veren ağaçlara, ekinlere, yeni eşyalara ve binalara daha çok nazara değdiği düşünülmektedir. Halk içinde bazı kişiler, sebebi belli olmayan, alışılmadık dışında değerlerde “nazar” güçlerinin olduğu düşünülmektedir. Toplum arasında bakışları ile bir ineğin, bir atın hatta insanın 200-300 m.’ den çatlatılabileceğini görüşü ve hatta bunu ispatlayabilen insanlar ile karşılaşmaktadır (Boratav,1999). Bu olumsuz etkileşimde; ilk akla gelen tedbir unsurlarından bir tanesi; nazar değmiş hayvanın, eşyanın ve insanın belli nazar uygulamaları ile nazarın olumsuz etkisinden kurtulmaları sağlanmaktadır. Bu açıdan nazardan koymak için “koruyucu” özellikleri bulunan farklı nazarlıkların yanında “iyileştirici, tedavi edici” bir kısım büyü içeren uygulamalar bulunmaktadır. Söz konusu olan nazar ürünleri ve büyüsel işleyişler, eski gelenek-göreneklere bağlı olan veya dinî hususların etkisi altında uygulanabilmektedir (Çıblak, 2004).

İlk olarak insanoğlu olmak üzere bütün canlıların ve bunun dışında kalan manevi-maddi, küçük ya da büyük her türlü değere karşın, rastgele birinin tutku ve kıskanç gözler ile daha doğrusu kin, haset ve nefret ile görmesinden oluşan olumsuz neticesine insanlar arasında ‘nazar değmek’ adı verilir. Arapçada “bakış” manasına gelen nazar kelimesi, Türkçede ise bazı kişilerin bakışındaki dokunaklı kuvvet anlamına gelen ve bu nitelik ile bir insana, bir nesneye veya bir hayvana bakmakla, canlılar üzerinde sakatlık, hastalık, vefat gibi olumsuz bir durumun ortaya çıkmasını ifade edilmiştir. Yunanlılar da “matisma”, Araplar da “elayn”= (göz) veya “isabet-i ayn”= (göz değme), İranlılar da “bed nezer”= (kötü göz), Hintliler de “sihir” denilen bu etkili güç Türkiye’de ki isimleri ise “nazar” “göz”, “göz değmesi” “göze gelme”, “pis göz”, “kötü göz”, “kengöz” dür (Örnek, 1977; Akpınarlı, 1987; Ertem, 2009; Artun, 2011).

Tüm toplumda çokça görülen nazar inanmanın kökü, Neolitik dönemlere kadar görülmektedir. Britanya’da, Girit’te, Malta’da, Mısır’da ve Fransa’da ve Bronz dönemine ait çekiç şeklinde yapılmış amulet (nazarlık) bulunmaktadır. Araştırmaların neticesinde, eski zamanlardan bu yana Doğu’da ve Batı’da nazarın ve büyüünün olumsuz durumlarına inanmak ve bu durumlara karşı tedbirli olma malumatının esaslı olduğu neticesine varılmıştır (Çıblak, 2004). Kökenleri ilkel zamanlara kadar uzayan önceki inanma şekillerinden belli bir kısmı, boyut değişimi ile yenilikçi din inancının görüş şekline göre konumu korumuş, insanların günlük hayatını, hareketlerini, tutum ve davranışlarını etkileyerek varlığını devam ettirmiştir. Araştırma verilerinde; eski Türk toplumlarında da nazarla ilgili uygulama ve inançların bulunduğunu göstermektedir. Göktürk kültüründe kurban edilen hayvanların kafataslarını sopalara ve cereklere asıldığı, buna benzer; Kuzey Kafkas Türklerin de tarlalarda, sopalının ve dikeçlerin üzerine takılmış at kafası tespiti yapılmıştır. Buna bezer nazar ve olumsuz düşüncelerden korunmak adına; Türkistan, Başkurtlar, Kırgızlar- Kazaklar ve Çuvaşların da at kafasını farklı şekillerde kullandıkları belirtilmiştir. Günümüzde Türk toplumunda ise; farklı hayvan kafatasları, bitki kabukları, mavi boncuklar, yumurta kabukları gibi malzemeler nazardan korunmak için kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir (Tuna, 2014). Altay Türklerinin kültürlerinde kişinin sağında “yayuçı” isimli iyilik sahibi, sol omuzda ise Elik ’in gönderdiği kötülük sahibi “kara iye” vardır. Bu sahipler, doğduğu günden bu yana bu kişinin yaptığı kötülük ve iyilikleri kayıt altına alırlar. İyilik sahibi olan “yayuçı” insanı iyi yola, kötülük sahibi olan “kara iye” ise kötü yola götürdüğü inanılmaktadır (Kalafat,1999). Altay Türklerinde bu sahiplerin, bazı zamanlarda insanların ruhlarını kontrol altına aldığı ve böylelikle “göz dokunması”, “göz değmesi”, “uğur”, “uğursuzluk” inançlarının temelinde de bu düşüncenin olduğu düşünülmektedir. Bu olumsuzluklardan korunma adına Yaraticı’ya sığınmayı simgeleyen mavi boncuklar, Altay Türklerinin koruyucu sahiplerini simgeleyen kurt deri ve dişleri gibi ürünleri kullandıkları ve ayrı yeten beğeni gören cansız ve canlı bir şeye bakıldıktan sonra üç kere “tu”

denilip, tükürür gibi yapıp, kara iyeyi yanıltmaya karşı yapılan bir tutum olduğu söylenmiştir (Kalafat, 1999). Nazara karşı korunma şekli olan 3 kere “tu” demek, bugünkü Anadolu halk inancında da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Nazar için uygulanan inanç şekillerinin İslamiyet düşüncesinde de olduğu görülmektedir. İslamiyet görüşünde nazardan korunmak için önemli önlem duadır. „Ayetü'l - Kürsî, Fatıha Suresi, Nas ve Felâk Suresi ve Kalem Suresi (51.ve 52. Ayet)” gibi sureleri okumak nazar değmiş kişinin rahat olmasına ve nazarın olumsuz etkisinden sakınmasını sağladığı düşünülür. İslami kaynaklarda Hz. Muhammed'in döneminde Esad Oğulları ailesinden nazar değen birinin olduğuna değinilmiştir. “Bu kimse üç gün çadırından dışarı çıkmaz, bir şey yemez, sonra çadırın bir tarafını kaldırıp oradan geçen bir deveye bakıp ‘Bunun gibi bir deve hiç görmedim.’ dediği an devenin yere düşüp hastalandığı anlatılmaktadır.” Hz. Muhammed'i peygamber olduğunu kabullenmeyen kişiler, nazar değen bu kişiyi arayıp bulmuş ve Hz. Muhammed'e nazar değerek öldürmesini istemişlerdir. Sonunda bu kişi Hz. Muhammed'e yoğun kıskançlık, hiddet ve haset ile bakmış ve O'na nazar değmeye çalışmıştır. Bu olaydan sonra Kalem Suresi 51. Ayeti indirilmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu ayette olan “Nerede ise, kâfirler seni gözleri ile yıkacaklardı.” biçimindeki ifade Hz. Muhammed'i bu nazar değmesinden korumuş ve böyle bir durumun mevcudiyetinden haberdar olmak için indirildiği söylenmektedir (Kuşat 2003).

Yani bu bilgiye göre İslam dini nazara karşı korunmanın tek yolunun Tanrı' ya sığınarak dua etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat bunun yanında nazara karşı yapılan uygulamaların içerisinde İslam öncesi dini etkinliklerin varlığının devam ettiği ve günümüze kadar geldiği görülmektedir. Bunun sebebini de Türklerin İslamiyet' ten önceki dönemlere ait dini uygulamaların ve bilgilerin günümüzde ritüelleştirilmesinden yahut İslami metaforlara büründürülerek halk arasında devam ettirilmesinden kaynaklanmaktadır. Alevilikte de nazar değmesine karşı çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Bunların arasında kurşun dökmek, muska taşımak, sarımsak başı taşımak gibi inanışlar olduğu gibi köpek dışkısının bağlanarak taşınması inanışı da bulunmaktadır. Kaplumbağa kabuğunun üçken şeklindeki kısmına dua yazarak bez parçasına sarılıp göğüs yahut omuzda taşınmaktadır. At, koyun, inek gibi hayvan kafalarının evin görünen bir yerine yahut kapı girişine asılarak hem nazardan hem de kötü ruhlardan korunma inanışı bulunmaktadır. Günümüzde en çok Tahtacı Alevilerinde görünen bu inanışın kökü Şamanizm dönemlerine kadar uzanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte Eski Türk inancında Türk Totemizmin izlerini veya Hayvan-Ana inancını belirgin bir şekil de görmekteyiz. İnan, Şamanizm adlı eserinde bu inancı “ervah” olarak adlandırmıştır. Her şamanın bir ervahı bulunmaktadır. Bu ervahlar boğa, aygır, geyik, kartal gibi hayvanlar olmuştur. Ongon veya Türklerin Töz dedikleri hayvan ruhu, bir kabilenin ve toplumun atası idi. Bu ruhlar şamana hayatı boyunca yardım ederdi (Ögel, 2014). A. İnan, F. Bayat, B. Ögel gibi araştırmacılar şamanların ayinleri sırasında geyik, kartal ve ayı gibi hayvanların bedeninden yapılan elbiseleri kullandığını belirtmişlerdir. Ögel' in Türk Mitolojisi adlı eserinde şamanların tören esnasında elbisesinin kutsallığına bizzat değinmiştir. Kuzey Sibirya' da yapılan arkeolojik kazılarda geyik boynuzundan yapılmış şaman başlığının bulunduğunu belirtmiştir. Günümüzde bazı kaynaklarda geyik boynuzunun nazardan ve kötü ruhların musallat olmasından koruduğu inancı yörelere göre değişiklik gösterse de hala mevcuttur. Fakat Anadolu topraklarında geyik hayvanının az olması nedeni ile sözü edilen inanç ve uygulamaların topraklarda yaygın olarak karşımıza çıkan inek ile gerçekleştirdikleri kanısına varabilmekteyiz. Çünkü coğrafi şartlar değiştikçe bazı unsurlarda değişikliğe uğrayabilmekte ve aynı uygulamalar kılık değiştirerek varlığını devam ettirmektedir. Bu bağlamda Türkmen, Çepni, Aşiret, Tahtacı Alevilerinin ve hatta Anadolu' da bulunan bazı Suni kesimin kurban edilen hayvanın başının kapı girişine hala asmalarını örnek gösterebiliriz.

Nazar en fazla hoş kişilere, servet varyetlilerine, tanınmışlara, işi ve gücünde başarı sağlayanlara, değeri olan ürünlere, yeni olmuş yaşantı şekillerine (meslek, okul gibi), evlilik yapan kişilere, doğmuş bebeklere, alınmış ev ya da arabaya, bağ ve bahçede yetişen ürünlere edildiği söylenmektedir. Zira kişiye karşı oluşan cazibe ve talep gibi hoş olan gelişimlerin hepsi göz önünde olanlardır. Bu nedenle de nazar ve olumsuz düşüncelere maruz kalınarak kıskanılmaktadır (Ertem, 2009; Gökbuket, 1979 Karahan, 2007).

Bahçelerde ve bağlarda verimli olan ürünler birden verimsizleştğinde, hayvan ve insanlar da ani şekilde hastalık sahibi olduklarında veya kullanılan araçların branda bozulması durumlarında halk arasında “nazar değdi” ifadesi kullanılır. Bu gibi durumlarda nazara karşı alınacak bazı önlemlere başvuru yapılır bu önlemlerden ilki nazarlık takmaktır. Nazarlıklar, korunma veya koruma amacı ile kullanılan nesnelere dir. Bu nesnelere sadece şekilleri değil, yapımında kullanılan materyaller ve renklerde önem taşımaktadır. Kullanılan materyallerin aslında saklı bir gücün mevcut olduğu görüşü yaygındır. Nazarlık, çoğunlukla mavi renkte kullanılan boncuklardır (Şahhüseyinoğlu, 2000; Artun, 2011). Bu renk güçlü ve tesirli bakışlara ehil olan mavi gözlü insanların gözlerindeki ışıkların kendisine doğru yaklaştırarak nazar değmesini etkisiz hale getirdiği düşünölmekte ve buna inanılmıştır (Çıblak, 2004).

Taze kahvenin tanesi, küçük şap tanesi, çitlembik, meniş, çıtlık, çedene, menekiş, çöğre adları ile anılan ağacın kabukları, kurt gibi hayvanların dişleri, kaplumbağanın yavrusu ya da deniz hayvanının kabukları, yapılması çok basit, en kolay olan nazarlıklar takılır. (Artun, 2011). Bunun yanında muska da bu sebeple kullanılmaktadır. Kimi zamanda içlerine kötü niyetlerden korumak için Kuranı Kerim’ den sure yazılıp koyulur, bazı zamanlarda da üst kısmına koyulan bir taş parçası, gözü temsil eder ve nazardan koruyan nazarlık olarak kabul edilir (Yılmaz, 1997).

Alevi- Bektaşî kültüründe nazarin etmesine karşın farklı inanç türleri vardır. Bundan dolayı nazara karşı farklı tedbirler alınmıştır. Muska yaptırmak ve takmak, kurşun döktürmek, bir kumaş parçasının içine sarımsağın köküyle birlikte köpeğın pisliğini koyup dikmek ve kişinin üzerine bunların takılması nazardan korunmak için yapılan tedbirlerdir. Alevi-Bektaşî kültürü kadınlarının yaptıkları el sanatları ürünlerinde nazar motifleri sembolleri görölmektedir. Alevi- Bektaşî kültüründe yapılmış halılarda ve kilimlerde uyguladıkları nazar motifler ile evde yaşayan insanların ve ev içinde bulundurulan maddi-manevi nesnelere nazara karşı korunduğı, patik, çorap, eldiven gibi insanın üzerine giyip taşıdığı el sanatları ürünlerindeyse kişinin kendisini nazardan koruduğı düşünöüp inanılmaktadır. Bundan dolayı dokuma alanında yapılan el sanatları ürünlerinde çengel, el, muska ve tarak gibi nazara karşı bilinen motif çeşitlerine rastlanır. Alevi-Bektaşî kadınlarının yapmış olduğu el dokuma ürünleri incelendiğinde nazar boncuğunda bulunan renklerin kullanıldığı, form olarak da nazar boncuğunun şekli dışında farklı herhangi bir formunda nazardan koruduğı inancı vardır. Mavi boncuklu süslenmiş, model verilmiş kadın ve erkek takılarını kullanıldığı alanlara göre gruplamak olasıdır. Yaka ve omuz hizasına iğnelenen, boyun kısmına kolye gibi asılan, beşiğın baş kısmına takılan, dükkân ve ev gibi mekânların kapı girişlerine veya duvarlarına asılan nazarlıklar Anadolu’da ve burada yaşayan birçok kültürde çok sık görölen geleneklerdendir. Bu kültürlerin arasında Alevi- Bektaşî kültürü de bulunmaktadır. (Akpinarlı 1994). Türkiye’de ki nazarlık geleneğı genellikle nazar etmesin diye kullanılan mavi boncuklu ürünler ya da bu gibi nesnelere tamamıdır. Camdan yapılmış mavi renklerde tespih boncuk taneleri ve göz formunda yapılmış nazar boncuklarının kullanımı yaygındır. Şamanizm’in doğduğu zamandan kalma inanç şekilleri paralelinde oluşın nazar boncuk inancı şu anki zamanımızda ki bütün dünyaya yayıldığını görmekteyiz. Yaşadığımız çağda en çok kıymet yüklenen nazar simgelerinin başında nazar boncuğı yerini almaktadır. Su yaşadığımız dönemde el sanatları ürünlerde kullanılan motiflerin hangi anlamda olduğu çoğı zaman bilinmese de nazar boncuğı ve bu formda yapılmış bütün ürünlerin nazardan koruduğı ve bu nedenle kullanıldığı topluma bilinmektedir (Baykal Ertem 2009).

Anadolu ve Türk kültürünün temel bilincini manevi ve maddi değerler meydana getirmektedir. Hem maddi hem de manevi değerlerimizin başında gelen kültürümüzden biri el sanatlarımızdır. El sanatları; esasta kişinin asıl gereksinimlerini telafi etme arzusundan doğın, basitçe ulaşılabilen materyaller, kolay bulunan ya da arta kalan hammaddeler kullanılarak; yalın araç-gereçler ile yapılan, yaratıcılık ve çokça emek isteyen, meydana çıkarmış olduğu ürünün işlevsel, güzel ve maddi yönden hesaplı olması, oldukça fazla boş zamanları değerlendirmek için yapılan meşguliyet işleri olanın yanı sıra esas uğraş olarak da yapılan bir araştırma bölümüdür. Hammaddede olarak türlü materyaller görünmesine karşın el sanatlarının kapsamında yapılan eserlerin bezeli, modelli ve desenlemeli olması her dönem istenilen bir spesiyalitedir. Bu özellikler en ufak bir alandan madalyon boyutundaki motifler çeşitlerinden oluşabilmektedir. Motif çeşitleri, doğumu, yaşamı ve ölümü sembolize eden 3 ayrı kümede toplanmaktadır. Yaşamayı sembolize eden motiflerin içeriğinde korunmayı yani nazar değmesi ile ilgili

olan nazarlık, muska. Pıtrak (dikenli tohumları olan bitki), göz, el (Fatma eli), parmak, haç, çengel, tarak, gibi motif şekilleri kullanılmaktadır.

1.2. Nazar İnanıcı ile İlgili Yapılmış El Sanatları Ürünleri

El sanatları alanında yaşam bulan motif çeşitleri hem sosyal hem de toplumsal olarak onaylanan gerçekleri konu alır. Bolluk tılsımı, olumsuz düşünceler ve nazardan koruyan nesnelere hem dini hem de güzellik yönünden asırlar boyunca vücutları ve yaşam alanlarını süsleyici nesnelere. Eski dönem toplumları doğada var olan gizem içerikli güçlerle, devinimlerle, sözcüklerle ve resimler ile taklidini yaparak veya sembolleştirerek kontrol kapsamına alabileceklerini düşünürlerdi. Bu masum düşünceden daha şaşkınlık verici olanı ise sözü edilen inanç kaynaklı sembollerin, desenlerin ve motiflerin günümüzde hala el sanatları ürünleri yapımında kullanılıyor oluşudur (Ergür,1997).

Anadolu da el sanatları ürünleri potansiyel açısından fazlaca varietlidir. El sanatları işlevlerine, yöntemlerine, kullanılan asıl malzemelerine, yöresine uygun gruplamalar yapılmıştır. El sanatlarında yapımında kullanılan hammaddesine göre7(yedi) esas grupta incelenip toplanmaktadır. Bu gruplar:

- Hammaddesi lif olan el sanatları ürünleri (kilim, halı, zili, cicim, sumak, kolan, keçe, işlemeler, yazmacılık, oyalar vb.)
- Hammaddesi ağaç olan el sanatları ürünleri (kaşıklar, tavla, taraklar, biblolar, düğmeler, rahle, sandıklar, vazolar, mühür, asalar, kalemler, tespih, bastonlar, ağızlıklar, takunya, pipolar, çerçeveler, baston sapları, şemsiye vb.)
- Hammaddesi taş olan el sanatları ürünleri (biblolar, kolyeler, pipolar, bilezikler, kemerler, rozetler, küpeler, gerdanlıklar yüzükler, kol düğmeleri, halhallar, bacak sapları, tepelikler, baston, yaka iğneleri, şemsiye, ağızlıklar, tespihler, vb.),
- Hammaddesi toprak olan el sanatları ürünleri (çini ve seramik, çömlek, çanak,)
- Hammaddesi maden olan el sanatları ürünleri (pirinç, bakır, altın, gümüş gibi maden çeşitleri ile yapılmış ürünler ve aksesuarlar),
- Hammaddesi hayvansal ve deriden olan el sanatları ürünleri (aksesuar çeşitleri, ev eşya ürünleri ve kıyafet dekor süsleri gibi),
- Hammaddesi ağaçlar ve dallar olan el sanatları ürünleri (aksesuar yapımında kullanılan ürünler, sepet örücülüğünde kullanılan günlük ev eşyaları gibi) biçiminde gruplandırılmıştır (Arlı, 1990).

El sanatları ürünlerinde nazarı engellemek ve bundan korunmak için insanlar göze benzeyen desenler kullanmışlardır. El sanatları ürünlerin de kullanılan motifler Anadolu da yaşayan insanların inanç ve isteklerini, duygularını, düşüncelerini aktarması yönünden önemiyet arz etmektedir. Bu motif çeşitleri öncelikle hayatta yaşarken korunmak için olanları yani nazara karşı korunmak adına olan motif ve desenler tradisyonel motifler içinde önemiyetli bir konumdadır. Bu motiflerden öncelikle hayatta korunmak ile alakalı olanlar, yani nazar motifleri gelenek ve kültürümüz kapsamında önemlidir. Alevi - Bektaşî kültüründe yapılan el sanatları ürünlerinde sıkça bu motiflere rastlanmaktadır.

1.2.1. Nazar Boncuğu

Halk inancına göre, onu üzerinde taşıyanı büyüye, hastalıklara ve diğer fenalıklara karşı korumaya veya içinde bulunduğu fenalıktan kurtarmaya hizmet eden objeye nazarlık denir (Koşay,1956).

Nazar ile ilgili en çok kullanılan ve en yaygın olan simgelerden önceliklisi nazar boncuğudur. Dönemin en eski tarihlerinden bu yana Türk kültüründe nazar inancı içerisinde en korunaklı simge mavi göz boncuk olmuştur. Mavi nazar boncuk göz şeklinde ki formda yapıldığı için gözü simgelemiştir.

Türklerin eski dönemlerinden günümüze kadar geçen zamanda tatbik ettikleri bir yöntem olan, nazardan korunmaya karşı mavi(göz) boncuk kullanmaktadır, Eski Türklerde “boncuk-moncuk” ismini alan kıymetli ve sihirli taş, insanın veya hayvanların boyunlarına, ayrıca bayrağın tepe kısmına takarak

olumsuz düşüncelerden ya da niyeti kötü bakışlardan korumak istemişlerdir. Kullanılan koruyucu boncukların mavi renkli olmasının nedeni; Türk toplumunda yaşayan insanların içinde mavi gözü olan kimselere çok az denk gelmesi ve mavi gözlülerin olağandışı güç sahibi olduklarına inanılması sonucu neticesidir. Bu inanışın gereğince bilhassa küçük bebekleri ya da çocukları mavi gözlü insanlardan esirgeme icabı gütmüşlerdir. (İnan, 1963).

Nazar boncuğu Türk kültüründe doğmuş bir üründür. Şamanizm'in doğduğu zamandan kalma inanç şekilleri paralelinde oluşan nazar boncuk inancı şu anki zamanımızda ki bütün dünyaya yayıldığını görmekteyiz. Yaşadığımız çağda en çok kıymet yüklenen nazar simgelerinin başında nazar boncuğu yerini almaktadır. Su yaşadığımız dönemde el sanatları ürünlerde kullanılan motiflerin hangi anlamda olduğu çoğu zaman bilinmese de nazar boncuğu ve bu formda yapılmış bütün ürünlerin nazardan koruduğu ve bu nedenle kullanıldığı topluma bilinmektedir.

Nazarı koruduğu boyutunda güvenilen ve inanılan mavi boncuk ile süslenmiş takı ve süslerin omuza, boyuna ya da çocukların beşiklerine asarak şekil babında süslemek, amaç olarak da nazardan korumak düşüncesi ile Anadolu kültüründe yaygın bir gelenek olmuştur. Anadolu da yaşamlarını sürdüren insanlar asırlardır süre gelmiş bu gelenek kuralını kendisini ve yakınlarını kötü ve olumsuz düşüncelerden korumak ve kollamak maksadı ile devamlı devam ettirmiştir. Kuran-ı Kerim'de geçen ayet ve surelerin takılarda kullanılması ve bunlarla bezenmesi dinsel manaları ihtiva eder. Bu takılar muska gibi kullanım şeklinde tercih edilir (Özbağı,1994).

Kendini birçok şer ve olumsuz olan olaydan koruyan insanlar, ölüm, hastalık ya da kaza gibi tehlike geleceğini anladığı nazar değmelerinden korumak için farklı tedbir amaçlı koruyucu ürünleri kullanmıştır. Hepsine birden nazarlık adı ile nitelendirdiğimiz koruyucu ürünler, nazar değmesine inanan tüm toplum ve kültürlerce neredeyse birbirine çok benzerlikler gösterir. Türk halkının kullandığı nazarlık ürünleri içinde yedi delik boncuklar, mavi boncuklar, eski süpürgeler, çörek otları, kendinden delinmiş taşlar, sarımsak, kartal pençeleri, günlük otu, hurma çekirdekleri, sarı kehribar taşı, geyik boynuzları, öküz boynuzları, at kafası, yumurta kabukları, kurbağa gözü, kuru karanfil ve üzerlik otunu söyleyebiliriz. Bu sıralanan çeşitli nazarlık ürünlerinin bazıları ev kapılarına asılır, bazıları ise kişinin üzerinde taşınmak amacı ile takı halinde kullanılır, bazıları ise bahçe, bağ, tarla da asılarak nazara karşı bulundurulurlar. Kuru karanfil, çörek otu, üzerlik, günlük nazar için yapılmış tütsüleme de kullanılmışlardır. Ayrıyeten, üzerlik ile oluşturulan nazarlık şeklindeki objelerde evlere ya da mekânlara asılarak kullanılırlar.

İnsanlar Anadolu' da nazar değmesini önlemek adına bedenlerinin farklı yerlerinde nazarlık taşırırlar. Vücut üzerinde nazar değmesine karşın bulunan obje çeşitleri içinde en yaygın şekilde kullanılanı nazar boncuğu veya göz boncuğu ismi ile bilinen simgesel göz şeklindedir. Halk arasında sık sık bahsedilen bir olayda, “bedende taşınan nazar boncuklarının çoğu kez nazar değmesi sonucu çatladığı ya da kırıldığıdır.” Anadolu'da göz boncuklarının yanında vücut üzerinde bulundurulanan nazarlık çeşitleri zengin birçok tür sunmaktadır (Akpınarlı,1987).

Bunların içinde muskalar, metal parçaları, hamaylılar, sıra dışı taşlar, renkli kumaş parçaları, halhallar, metal düğmeler, eski paralar, bitki tohumları, çeşitli hayvanların dişleri, tüyleri, boynuzları, kemikleri, dal parçaları, deniz kabukluları, yüzde ve elde farklı desenler ile yapılmış olan dövme çeşitlerini sıralayabiliriz (Akpınarlı,1987).

Mavi renkteki gözlerin bakışında nazar değme olasılığının daha çok olduğu düşüncesine inanıldığı için mavi (gök mavi) renkte yapılmış obje ve ürünlerin nazar değmesini engelleyeceği ve koruyacağı düşüncesinden dolayı mavi renkteki ürünlere ve özellikle mavi boncuk temalı objelere Nazar için gök mavisi rengindeki gözün bakışının değmesi ihtimalinin daha büyük olduğuna inanılır ve bunun için de gök mavisi şeylerle nazar değmesinden koruyacağı düşünüldüğünden mavi boncuğa önem verilir. Tek olarak nazarlık niyetine dahi mavi boncuk kullanılır. Mavi boncuk dışında Anadolu' nun çoğu yerinde

eski paralar, çekirdek kabuğu, at nalı, çitlembik kabukları, taze kahve çekirdeği, kursun, gibi nesnelere nazar değmesine karşı kullanılan ürünlerdir. Bu nazarlık öğeleri kullanılacağı yerlere göre farklı şekillerde dikilerek ve farklı formlara sokarak yaşam mekânlarına asılırlar. Örneğin, çocuk omuzlarına dikip asılır, bebeklerin beşik başlarına asarlar, hayvanlara özellikle boyunlarına ya da alın bölgelerine asılır, binalar ile evlerin giriş bölümlerine ya da kapı üstlerine asılır, araçların dikiz aynasına asılır. Olumsuz bakan gözlerin etkilerinden kurtulmak için nazarlıklar çok fazla ehemmiyet taşırlar. Bugün neredeyse her evde ve mekânda kimisine göre süs eşyası olarak, kimine göre de nazardan korunmak için kullanılır. (Akpınarlı,1987; İnan,1963).

Anlaşılacağı üzere, öz değmesinin temelinde ki başlıca neden insanların kıskançlıklarından doğan olumsuz düşünceleridir. Bu düşünce ve duyguların sahibi kişinin bakacağı insana aksetmesi ve etkisi altına almasıdır. Nazarlık takmak ile bu kıskanç ve olumsuzluk dolu bakışların etkisinin azalması ve bakışların ayrı yöne yönlendirilmesi amacı ile bu duruma başvurulur. Alevi-Bektaşî kültürü el sanatları ürünlerinde nazar boncuğu formuna çoğunlukla bulunmaktadır.

Şekil 1: Ahşap Üründe Nazar Boncuk

Şekil 2: Deri Üründe Nazar Boncuk

Şekil 3: Seramik Üründe Nazar Boncuk

Şekil 4: Cam Ürün İle Yapılmış Nazar Boncuk

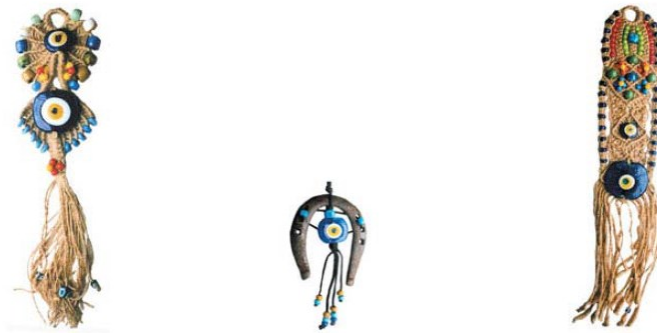
Şekil 5: Bakır Üründe Nazar Boncuk

Şekil 6: Gümüş Üründe Nazar Boncuk

Şekil 7:Kordon Kullanılarak Yapılmış Nazar Boncuk

Şekil 8:Çeşitli Nazar Boncukları

1.2.2. El Motifi (Fatma'nın Eli)

Göz formu ile birlikte kullanılan başka önemli desen ise el(Fatma'nın eli) motifidir. Hem dokuma ürünlerinde hem de takı çeşitlerinde Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde aynı itikat ile uygulanan el motif figürü çoğalmayı, bereketi ve bolluğu sembolize etmektedir. Ana tanrıça geleneği olarak kabul edilen Kibele'nin bu günkü uzantısı olarak kabullenilebilir. El parmak simgesi olan beş rakamının olumsuz düşüncelere ve kötü niyetle bakan gözden koruyucu niteliğe sahip sayı olduğu kabul edilmektedir. El motifi ürünlerinin nazardan koruyan en güçlü nazar figürü olduğu düşünülür (Erbek;2002).

İnsani diğer canlılardan ayıran "El" yaratıcı gücün simgesi olarak kabul edilen ve önem taşıyan organımızdır. Paleolitik ile Neolitik dönemde mağaranın duvarlarındaki çizimlerde el ile parmak formlarının resimleri çizilmiştir. Bunun sonrasında yine el formlarının, mağaraların duvarında dini düşünce ile tekrardan çizildiği bilinmektedir.

Beş parmak aralanan el formunun nazar değmesine karşın bir koruyucu vasıta olarak kullanılıyor olması, gelenek olarak dünyada farklı coğrafyalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Anadolu'nun her köşesinde ki evlerin duvarlarında el motifli görsellere rastlamak mümkündür. Bunun yanında “elem tere fiş, kem gözlere şiş”, “beş parmağım gözüne” ifadeleri ile de anlamlandırılan, olumsuz ve kötü nazar getirme olasılığı olan gözlerin, gözdağı ile korkutulması ve nazar değecek insanın bakışları ile nazar alacak insanın arasındaki mesafeye ” el “ koyularak nazara mani olunduğu düşünülmüştür (Boratav, 1997).

Gösterişsiz hayatı ile Müslüman toplumlara model olan Hz. Muhammed “Vücudumun bir parçası, gözümün nuru, kalbim, ruhum ve vicdanım.” diye nitelendirdiği, soyunun sürdürülmesine etkisi olan kız evladı Hz. Fatma, Alevi- Bektaşî kültürü içinde özel bir yeri sahiptir. Halkın inanç şeklinde ayrı bir yeri olan ve Anadolu'dan Hindistan'a kadar “Fatma'nın Eli” nin” kötülüklerden ve olumsuzluklardan koruduğu inancına sahiptir (Anonim 2011).

“Bir gün Hz. Muhammed abasını çıkarmış, yarısını kendi üzerine kalan kısmını da Hz. Ali, Hz. Fatma ve oğulları Hasan ve Hüseyin'in üzerine örtmüş. Böylece abanın altında beş kişi olmuşlardır. Buna 'Pençe-i Ali Aba' denilmektedir. Buna göre başparmak Hz. Muhammed, işaret parmağı Hz. Ali, orta parmak Hz. Fatma diğer iki parmak ise Hasan ve Hüseyin sayılmaktadır.” Bundan dolayı el ve beş rakamının uğurlu olması Anadolu'da yaşamış uygarlıklardan günümüz toplumuna kadar uzanan zamanda anlan yönünden kayba uğramamış inanç kültürlerimizden biri olmayı devan ettirmektedir. Fatma'nın eli bolluk, bereket ve işin-gücün kolay yürümesini sağlayan bir simge durumuna gelmiştir (Erbek 2002). Alevi- Bektaşî kültürü inancı çerçevesinde de el, tarak, parmak modeli önem taşıyan bir motif şeklidir.

Şekil 9:Seramik El Motifi

Şekil 10: Kaide El Motifi

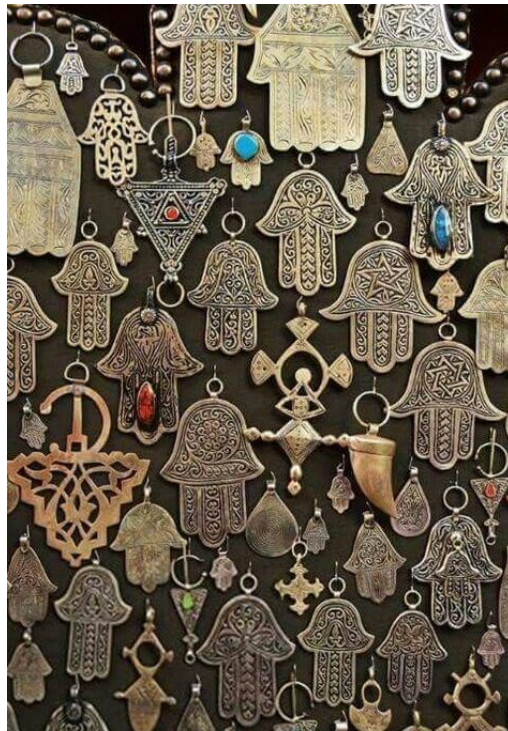
Şekil 11: Gümüş İşleme El Motifi

Şekil 12: Anahtarlık El Motifi

Şekil 13: Kolye El Motifi

Şekil 14: El Motif Detaylı Takı Çeşitleri

1.2.3. Üzerlik Otu Tohumu

Üzerlik otunun tohumu ile yapılmış nazarlık objeleri meyvelerinden yapılan nazarlıklar bir anlamda, her zaman elinin altında ve her an kullanılabilir tütsü ürünü olarak işlevini görmekteyiz. Bunun dışında da ev dekorasyonu alanında da kullanılır. Bayanlar yaz mevsimi ortalarında hali hazırda daha yetişmemiş yeşil üzerliğin tohum bitkilerini toplayarak iğne ile ipe geçirirler. Yapılan üzerlik nazarlığı ürününün orta kısmına ince bir çıta ya da sopa koyulur ve bu sopanın etrafı farklı renkleri olan bir kumaş parçası ile sarılır. Bu sopanın enlemesine iki tarafına tohumlar iğne yardımı ile ipe istenilen formda dizilir ve aralarına kumaş parçaları da eklenerek ikili muska ya da baklava biçiminde bir form verilerek tamamlanır. İran' ın batısında bulunan Luristan bölgesinde göç yerleşim yerlerinde, Anadolu

şehirlerindeki duvarları süsleyen nazarlık üzerliklere benzeyen ürünlere rastlanmıştır. Bu tohum süsleme ürünü olarak ve inanç gereği olarak kültürel değerler arasında yerini alır. Halk tarafından bilinen bir inanç şekline göre üzerlik bitkisi, şehitlerin kanları ile sulanmış toprakların bitkisi olarak bilinmektedir. Bu düşünce şekli çokta yersiz değildir aslında; üzerlik bitkisi fosfat yoğunluğu olan topraklarda hayat bulur. Bu da demek oluyor ki fosfatın bol olarak bulunduğu mezarlık alanları üzerlik bitkisinin mekânıdır (Işık, 2004).

Şekil 15: Üzerlik Tohumu

Şekil 16: Üzerlik Duvar Süsü

Şekil 17: Üzerlik Duvar Süsü

1.2.4. Nazarlık Muska

İçerisinde dini ya da büyü içerikli bir kuvvetin gizli olduğu düşünülen, üzerine takanı ve taşıyanı ya da buna sahip olan kişiyi olumsuz düşüncelerden ve kötü etkileyici şeylerden bir gücün saklı olduğu sanılan; taşıyanı, takanı veya sahip olanı nazarın zararlı etkilerini yok ettiğine inanılan nesneye ya da kâğıda nazarlık muska denilir. Bazı kaynaklar “Muska sözü Latince *muskaum*’ dan” geldiğini ifade ederken, bazı kaynaklarda da “Arapça taşımak anlamındaki *hamala*’ dan” geldiğini söylemektedir. Anadolu’da ise “*hamail*’de (hamayıl/hamaylı) “denilmektedir (Kuşat 2003).

Muska, din görevlileri tarafımdan şerit şeklindeki bir kâğıdın üzerine nazar dualarını yazmaları sonrada bu kâğıdın katlanarak üç köşeli şekil oluşturup gümüş ya da deriden yapılan hane içerisine yerleştirmesi ile olan nazarlık unsurudur. Bu dualı kâğıt parçaları kumaşların içine dikilerek elbiselere ya da boyuna takılarak da kullanılmaktadır. Bazen de kumaşa dikilerek boyna ya da elbisenin iç kısmına takılmaktadır. Kişilerin omuzlarına nazarlık olarak; “ mavi boncuk, yedi delikli boncuk, hurma çekirdeği, kurt boncuğu ve kurt gözü, kartal pençesi, sarı kehribar, yılan kemiği veya kabuğu, kurt kemiği, balık kuyruğu küçük mavi boncuktan yapılan kertenkele, el şekli ve hamayıl, at nalı, boynuz, eski süpürge parçası, sarımsak, yumurta kabuğu, salyangoz, kertenkele kuyruğu, kaplumbağa kabuğu, üzerlik, darı taneleri, karanfil, çörek otu, köpek tüyü, yarası iskeleti, kara boncuk, kurban gözü gibi nesnelere” kullanılmaktadır (Erbeğ 2002).

Muskalar Anadolu’da el sanatları içerisinde nazala ilişkilendirilerek kullanılan geometrik olarak kullanılan muskalar geometrik şekillerden biri olan eş kenarlı üçgen ile simgelenmektedir. Nazarlık ve muska modelleri farklı materyaller kullanılmış el sanatları eserlerinde ayrı ayrı biçimlerde görebiliriz. Alevilik kültüründe nazara karşı muska motifinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 18: Keçe

Şekil 19: Gümüş Nazarlık Muska

Şekil 20: Halıda Nazarlık Muska

Şekil 21: Bakır Nazarlık Muska

Şekil 22: Dokuma Nazarlık Muska

Şekil 23: Küpe Nazarlık Muska

Şekil 24: Çorap Muska ve Tarak Modeli

1.2.5. Takılar

Dünyada bulunan kültürleri zengin gösteren değişiklikler en fazla takı ürünlerinde görülür. Takı, yüzyıllar öncesinden günümüze kadar gelmiş geçmiş, değişmiş ve gelişmiş evrelerin oluşturduğu yaşam şekillerine de fikir veren objelerdir. Her kültür kendisinin gelenek ve göreneklerine göre takılarını yaparken ayrı ürünlere benzeri anlam şekilleri yüklemişlerdir. Takı takma geleneği, Anadolu'daki farklı yerlerde takı takma geleneği kullanılan yerlere göre ve amaçlarına göre isimlendirilirler. Takıların çoğunun kendisine has kavram ve öyküsü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları sabırlı olmak, nazardan ve kötülüklerden korunma, uğurlu olma, bolluk ve bereket gibi.

Anadolu'da ki kadınların kullandıkları bütün takılarda, faydalı olmak ve süslenmek ayrı olamaz bir bütün şeklinde yapılmıştır. Atalarımız destan olmuş hikâyelerini kadınlar motif ve esenler ile anlatırlar. Kadınlarımızın beline, eline, boynuna, göğsüne ve başına takılan takılar; kimine göre nazardan sakınma, kimine göre de uğur, sabır, bolluk ve bereketi anlatır (Payzın, 1985). Kadınları kadar Anadolu erkekleri de nazardan ve kötü düşüncelerden korunmak için üzerlerinde gümüş nazar unsurları taşırlar. Bunlar yüzük çeşitleri, maden ve gümüş düğme çeşitleri, köstek saatler ve bunun uç kısmın da sallantılı el işi ile yapılmış tespah, püskül, tütün tabakası ve silah kabzasında yapılmış gümüş savat işçilikleri, mercan ve gümüşle işlenen kırbaçlar bu ürünler içindedir.

Bazı inançlara göre, nazar değmesini engellemek için en bilinen teknik, farklı tılsımlı ürünleri üzerinde bulundurmadır. Örnek olarak, sol kolda bulundurulmuş kırmızı künne, kırmızı rengin dikkat çeken bir renk olması ve insanların bakışlarını kendisine çektiği, bakışlardaki olumsuz ve kötü düşünceleri de geri kişinin kendisine gönderdiğine inanılır. En bilinen tılsımlardan biri de mavi renkteki nazar boncuğudur. Büyük ihtimalle "aynı kutuplar birbirini iter" kanunundan ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Orta Doğu'da ki görüşe göre olumsuz bakan insanların gözleri mavidir. Bunun yanında koruyan ve engelleyen renk olarak kabul edilmiştir. Gökyüzü rengi olarak da kabul edilen bir renktir (Örnek,1966).

Taş-kaya parçaları, farklı kuş tüyleri ile üstünde göz şekline benzeyen deniz kabuk formları nazardan koruduğuna inanılıp tılsım kabul edilen nesnelere kullanılır. Bu uygulanan olayın yapılma nedeni ise, olumsuz düşüncesi olan kişinin bakışlarını gösterişli ve çekici objelere çekerek, bil hasla ilk bakış ile ortaya çıkan nazar eyleminin bütün etkisini ve gücünü başka yöne çekmektir. İnsan bakışlarını üzerinde toplayan diğer unsurlar altından, gümüşten ve türkuaz gibi değerli taşlardan yapılmış takı ve mücevheratlar da benzer nedenlerle kullanılır (Örnek,1966). Alevilik kültüründe nazara karşı yapılmış takılara yoğun olarak rastlanmaktadır.

Şekil 25: Tesbih

Şekil 26: Göz Kolye Ucu

Şekil 27: El Şeklinde Takı

Şekil 28: Göz Boncuklarından Bileklik

Şekil 29: Akik Taşı Yüzük

Şekil 30: Göz Şeklinde Kolye

Şekil 31: El Şeklinde Kolye Uçları

Şekil 32: Göz Kolye

Şekil 33: Göz ve El Şeklinde Kolye

Şekil 34: Göz Şeklinde Yüzük Çeşitleri

Şekil 35: Küpe Çeşitleri

Şekil 36: Turkuaz Kolye

Şekil 37: Akik Kolye Ucu

1.2.6. Halı ve Kilim

Anadolu topraklarında yüzyıllar boyunca farklı uygarlık topluluklarını içinde barındırmış, ayrı ayrı farklı ipuçları ile görkemli ve kalabalık kültürler birliği bırakmışlardır. Sonraki zamanlarda da bu görkemli mirasların sahibi olan Türk topluluğu mevcut değerlerin üzerine yenileri ekleyerek bugünkü beğeni ve hayran kitlesini oluşturan el sanatları ürün ve malzemelerini oluşturmuşlardır. Başlangıçtan bu yana kişilerin fiziki-ihya ve arzularını karşılamakla kalmayan kilimler ve halılar psikolojik istekleri de karşılamak amacıyla yapılmışlardır. Dinsel inanç ile düşünce şekilleri, kişinin nefsinin zenginleştirip geliştirmiş ve bu durum üretilen sanatsal nesnelere yansımıştır. Halı ve kilimler kişilerin beklenti ve isteklerini, ruhsak durumunu, özlem duyduklarını, acı hislerini, inanç şekillerini, anıları ve pişmanlıklarını özetle tüm hayatlarını yansıtmaktadır. Bunun gibi el sanatları ürünlerinde tüm hayat ve kültürel birikim barındırır. Anadolu'da dokunan el emeği halı ve kilimlerin motif ve desenlerindeki anlamlar, yörelere göre çeşitlilik gösterebilir. Ama motif ve desenler genellikle dinsel inanç şekillerini, gücü, asilliği, kollayıcı ve koruyuculuk içeren düşünceleri simgeler. Halıların ve kilimlerin lisanı geçmiş zamandan bugüne yalnızca dokuyan kişinin becerisini üstlenmekle kalmayıp, onun hayata karşı mesaj ve düşüncelerini de taşımıştır.

Kilim ve halılardaki dokunan ufak sembol ve simgelerin adına motif, bu işlerin bütününe de desen adı verilmiştir. Motif ve desenlerin oluşmasının hikâyesi mesaj iletmek ve iletişim kurmakla alakalıdır. Halı, kilim gibi ürünlerin motif ve desenleri güzel görünmesinden çok daha fazla psikolojik nedenleri iletmek için uygulanmıştır (Erbek. M,2002).

Anadolu kültürünün himayesinde dokunan çeşitli dokuma eserlerinin üzerinde bulunan desenler yalnızca süsleme veya kalıp oluşturmanın üstünde, asıl görevi bir mesaj taşımaktır. Yani, Anadolu topraklarında yaşayan bütün toplulukların yaşamsal ipuçları bıraktıkları bu simgeler ile takip edilmektedir. Motiflerin ve desenlerin hakkında yapılan araştırmalar tarihi kültürlere dönüşebilir (Oğuz,2001). Dokuma halı ve kilimlerin yörelere göre kendine has desen, motif ve yöntemleri bulunmaktadır. Dokumaların motif ile desenlerinde gizli öyküler vardır ve bunların içerdiği anlamlarda ilk dokunan halıya kadar uzanır. Dokumayı yapan kişiler, dokudukları ürüne düşündüklerini, o anki duygularını aktarır. Bu işlemi yaparken de kendine özgü simgeler ve şifreler oluşturmuştur. Motifler ve desenlerin oluşumu ve manaları bu şekilde oluşmaktadır (Erbek, 2002).

Alevi-Bektaşî kültüründe dokunan halı ve kilimlerde nazar ile ilgili şu motiflere rastlanmaktadır.

1.2.6.1. Gz Deseni

Belli kişilerin zarar, kötülük, şansızlık ve ölüm gibi olaylara neden olduğu bilinen şiddetli olumsuz bakan gözlere sahip olduğu bilinir. Motif olarak kullanılan göz deseni, insanların kötü bakışlarına karşılık en fazla koruyan unsur olduğundan sebep bezeme unsuru olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gz deseni nazar değmesine karşın en çok kullanılan motiflerin arasından biridir. Neredeyse bütün Alevi-Bektaşi halı ve kilim dokumalarında bulunmaktadır.

şekil 38: Halıda Gz Motifi

şekil 39: Halıda Gz Motifi

şekil 40: Kilimde Gz Motifi

1.2.6.2. Pıtrak Deseni

Hayvan tüylerine ve insan kıyafetlerine yapışan, dikenden tohumlara sahip ve bir ömrü olan ot cinsinden olan bitki çeşididir. Bu bitkinin stilize edilen hali el sanatları ürünlerinde kullanılan desen şeklindedir. Pıtrak otunun tohumlarını oluşturan dikenlerin olumsuz bakan gözün etkisinden koruduğu inancından ötürü nazar desenlerini olarak birçok el sanatı ürününde kullanılır. Desen olarak pıtrak; kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen biçimlerin yanı sıra belli ölçüde yan yana gelecek şekilde sıraya koyulmuş çubuk biçimlerin de olmasıyla ürünlerde yer bulan desenlerdir. El sanatları alanında yapılan ürünlerin çoğunda kullanılan pıtrak deseninin en fazla görüldüğü ürünler kilim ve halılardır. Neredeyse bütün Alevi-Bektaşî kültürü çerçevesinde yapılan halı ve kilim dokumalarında bulunmaktadır.

Şekil 41: Kilimde Pıtrak Motifi

Şekil 42: Halıda Pıtrak Motifi

1.2.6.3. Tarak, El ve Parmak Desen

Gösterişsiz hayatı ile Müslüman toplumlara model olan Hz. Muhammed “Vücudumun bir parçası, gözümün nuru, kalbim, ruhum ve vicdanım.” diye nitelendirdiği, soyunun sürdürülmesine etkisi olan kız evladı Hz. Fatma, Alevi- Bektaşî kültürü içinde özel bir yeri sahiptir. Halkın inanç şeklinde ayrı bir yeri olan ve Anadolu’dan Hindistan’a kadar “Fatma’nın Eli” nin” kötülüklerden ve olumsuzluklardan koruduğu inancına sahiptir (Anonim, 2011).

Bütün el sanatları ürünlerinde ve en çokta halı ve kilim dokumalarında, beş parmak şeklinde ya da benzerliği olan bir doğru üzerine paralel çizgilerin olduğu birazda ışık efektine benzer tarak şeklindeki desenleri 3lü, 5li, 7li ve katmanları kullanılır. Elin deseni aynı ya da stilize edilmiş şekilde uygulanmaktadır. Çoğu desenin üzerinde göz şeklide bulunmaktadır. Halı, kilim, zili benzeri dokuma ürünlerinde tarak, el ve parmak desenlerine bunun yanında seramik ve gümüş duvar ürünlerinde bu desenlere çokça rastlanılır.

El gücü, iktidarı, birliği, adaleti ve hâkimiyeti sembolize eder. Kullanıldığı yöreye göre tarak, parmak ve el şeklinde adlandırılır (Boratav, 1997). Alevi-Bektaşî kültürü çerçevesinde yapılan halı ve kilim dokumalarında bu desen bulunmaktadır.

Şekil 43: Halıda El Motifi

Şekil 44: Kilimde Tarak Motifi

Şekil 45: Cicim Kilim Tarak Motifi

Şekil 46: Zili Kilim Tarak Motifi

1.2.6.4. Haç

Alevi kültüründe nazardan korunmak için kullanılan motiflerden biride haçtır. Bu motif, canı, malı, mülkü nazardan korumak için kullanılan hayati sembolize eden desenler arasında bulunur. Haç deseni, yuvarlak bir hattın ortasına, yuvarlak hat ile aynı şekilde yerleşmiş kare şeklinde ve bu kare şekli iki dik açının ortada kesişmesi ile oluşur. Haç şeklinin dört tarafı dik açıda birleştiğinde de bir kare ve dört adet üçgen şekil oluşur. Haç şekli dik ve yan iki doğrunun kesişmesi ile oluşur. Desenin özelliği olan dört taraflı hat kısımlarının olumsuz bakışları dörde parçalayarak dört bir tarafa savurup dağıttığına inanılır (Erbek 2002). Alevi- Bektaşî kültüründe yapılan el sanatı ürünlerinde çarkifelek formunda haç deseni yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanında halı, kilim ve ahşap ürünler de de haç desenine fazlaca rastlanmaktadır.

Şekil 47: Halı Dokuma Tarak, Haç Deseni

Şekil 48: Halı Dokuma Göz ve Haç Deseni

Şekil 49: Halı Dokuma Pıtrak ve Haç Deseni

1.2.6.5. Çengel

Belli bir tutmaca geçirilmeye yarayan uç kısmı sivriltilmiş ve bükülmüş metal parçadan yapılmış çengel çoğunlukla “S” harfi biçiminde desen olacak şekilde el sanatları alanlarında kullanılan bezeme desendir. Bu motif zıt şeyleri anlatarak kişileri arasındaki uyumlu ve beraber olmayı anlatır. Alevi-Bektaşî geleneğinde çengel deseni el sanatları ürünlerinin neredeyse bütün alanlarında kullanılır. Bunun yanında en fazla cicim, kilim ve halıda karşımıza çıkar.

Şekil 50: Halı Dokuma Çengel Deseni

Şekil 51: Cicim Dokuma “S” Çengel Desen

Şekil 52: Kilim Çengel Desen

Şekil 53: Zili Çengel Dokuma

1.2.6.6. Muska

El sanatları alanında nazardan korunmak adına yapılan desenler geometrik bir şekil olan eş kenar üçgen ya da üçgen şekilleri sembolleştirilerek uygulanmıştır. Nazarlık ve muska şeklindeki desenler farklı materyaller kullanılarak yapılmış el sanatları ürünlerinin bezenmesinde farklı formlarda görülmektedir.

Alevilik kültüründe nazara karşı muska motifi halı dokumalarda yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 54: Muska Deseni

Sonuç

Anadolu kültüründe desenlerin ehemmiyet gösteren bir alanı vardır. Anadolu'da geçmişten günümüze kadar olan dönem içerisinde kişiler sevinç, üzüntü, özlem, öfke, sevgi gibi hissettiği duygularını ve düşüncelerini anlatmak için el emeği ile yapmış oldukları ürünleri bezenmede kullandıkları motif ve desenler ile anlatmaya çalışmışlardır. Nazardan korunmak için yapılan nazar motif ve desenleri pıtrak, muska ve nazarlık, göz, haç ve çengel, tarak, el, parmak isimleri ile bilinir. Bu desenler ve motifler öncelikle kilim, halı, zili, sumak, cicim gibi dokuma çeşitlerinde bunu yanında deri, bakır, camdan yapılmış, mekân ve ev süslemeleri için yapılmış ürünlerde kullanılır. İnsanların korktukları ve çekindikleri düşüncelerin üzerine gitmeli fikri ile nazar değmesine yönelik endişelerini bu desenler aracılığı ile günlük kullandıkları eşyalarda ve süs eşyalarında anlatmaktadırlar. Bektaşî-Alevî kültüründe de bunun gibi nazar değmemesi için uygulanan motif ve desenler benzerlik göstermektedir çok az da olsa şekil ve renklendirmede değişikliklere rastlanmaktadır. Türk kültürü ve Alevî-Bektaşî kültürü içinde nazar değmeye yönelik inanç şekilleri önemi yüksektir. Bu nedenle uygulanan el sanatlarında kullanılan motif ve desenlerde bu önemi görmemek imkânsızdır. Bu geleneğe bağlı olarak kültürlerin devamlılığını sağlamak, doğacak yeni nesillere bu sanat dallarının aktarılması, motif ve desenlerin el sanatları alanında yapılan ürünlerin bezenmesinde kullanılarak yaşamasını sağlamak yönünden bu konu kapsamında yapılan çalışmalar önem taşımaktadır. Bunun yanında bu geleneklerin dünya ya tanıtılması açısından da bu gibi çalışmalara yer verilmek önemli bir etkidir.

Kaynakça

- Akpınarlı, F. (1987). Ankara İlinde Nazar ve Nazarlıklar, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, El Sanatları Eğitimi Bölümü, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Akpınarlı, F. (1994). Anadolu'da Nazar ve Nazarlıklar. I. Türk Halk Kültürü, *Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*. s;158. 22-23 Aralık 1994.Ankara.
- Akyüz, Y. (2011).Türk Eğitim Tarihi, *Pegem Akademi*, Ankara.
- Arlı, M. (1990). Köy El Sanatları, *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, 1185, Ankara.
- Artun, E. (2008), *Türk Halkbilimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Artun, E. (2011). *Türk Halkbilimi*, Karahan Yayınları, Adana.
- Anonim a (2011). <http://tdkterim.gov.tr/bts/>. Erişim Tarihi: 10.07.2021
- Baykal E. F. (2009). Dokumalarda ve Nazarlarda Görülen Nazar Motifleri. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı. Geleneksel Türk El Sanatları Bilim Dalı.*Yüksek Lisans Tezi*.
- Boratav, P. N. (1994).*Türk Halkbilimi II 100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yay.

- Boratav, P. N. (1999), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnançları Ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*.
- Deniz, B. (2000). Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*. T.C. Kültür Bakanlığı Dumat Ofset İtd. Emek Cilt Evi. Birinci Baskı, Temmuz, Ankara.
- Eroğlu, A. H. (2006). "Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri". I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2006). Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yay.*
- Ertem, B. F. (2009). Dokumalarda ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri, T.C. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı Geleneksel Türk El Sanatları Bilim Dalı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Eyüpoğlu, İ. Z. (2007). *Anadolu İnançları*, Derin Yayınları:29, İstanbul.
- Gökbuket, M. (1979). Anadolu da Göz ve Nazar İnançları, *Türkiye'miz Dergi*, Sayı:29, yıl-10, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.
- Işık A. <http://kto.org.tr/ElementerFis.kemgözlereSis>, son erişim:11.07.2021
- İnan A. (1963). Nazarlıklar. *Türk Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara
- Kalafat, Y. (1999), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: AKM Yayınları.
- Kaplan, D.(2009). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara, TDV.
- Karahan, R. (2007). *Dünden Bugüne Hakkâri Kilimleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Koşay, H. Z. (1956). Nazarlıklar, *Türk Etnografya Dergisi* sayı:1s;86-90.Maarif Basımevi, Ankara.
- Kuşat, A. (2003).*Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Psikolojik Bir Yaklaşım*, Laçın Yayınları;16s;1624,Kayseri.
- Mollaibrahimoğlu, Ç. (2008). Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler. *Yüksek Lisans Tezi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Ocak, A. Y.(2009). *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Oğuz, B. (2001). *Türkiye Halkının Kültür Kökenler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı. İstanbul.
- Ögel, B. (1995).*Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay
- Ölmez, F. N. (2012). *Ölüm Olgusunun Türk Dokumalarına Yansıması*, Defin, Editör: Emine Gürsoy NASKALİ, Tarihçi Kitabevi.
- Örnek, V. S. (1977). *Türk Halk Bilimi, Türkiye İş Bankası Yayınları*, Ankara.
- Özbağı T. (1989). Ankara İl Merkezinde Yaşayan Kadınlarda Bulunan Geleneksel Gümüş Takılar Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi. Ankara
- Payzın, S. (1985). *Anadolu Takıları, Antika Aylık Dergi*, Nisan, Sayı:1, İstanbul
- Sevindik, H.(2005)"Kültür ve Gelişim Safhaları", *Nevşehir Kültür ve Tarih Araştırmaları*, Yıl:1, Sayı:1, Nevşehir,
- Şahhüseyinoğlu, N. (2000). *Anadolu Halk Kültüründe İnanç Motifleri*, Ayyıldız Yayınları, Ankara.
- Tuna, S. T. (2014), "Muğla'da Nazar, Büyü, Fal Üzerine Su Kültürüyle İlgili İnanç ve Pratikler" Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, s. 309-320.
- Yıldırım, L. (2006). "Geleneksel Sanattan Günümüz Tekstil Sanatına Sembolizm Olgusunun Değişimi", *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu*, 16-17 Kasım, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Cilt: 1, İzmir.
- Yılmaz, H.(2011). *Alevi-Sünni Diyalogu*, Sivas, Asitan Yayıncılık,
- Yılmaz, N. A. (1997). "19. yy. Ortadoğu Dokumalarında Günlük Yaşamın İkonografisi". *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi "Anadolu Sanat" Süreli Sanat ve Kültür Dergisi*, Sayı:7, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1006, Anadolu Üniversitesi Matbaası, Eskişehir.

YAZAR

Öğr. Gör. Şükran DOĞRU GÜRPINAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Avanos Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu
El Sanatları Bölümü
Mimari Dekoratif Sanatlar Programı
sdgurpinar@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9951-1462

2004 yılında Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dekoratif Ürünler Öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. 2012 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Anabilim Dalı Dekoratif Ürünler Eğitimi Bilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 16 Ocak 2013 tarihinden itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Avanos Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Mimari Dekoratif Sanatlar Programında Öğretim Görevlisi olup Önlisans dersleri vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

NEVŞEHİR MÜZESİ'NDEN BİR GRUP TERRAKOTTA FİGÜRİN¹ A GROUP OF TERRACOTTA FIGURINES FROM NEVŞEHİR MUSEUM

Bariş Emre SÖNMEZ

Özet

Bu çalışmanın konusu Nevşehir Müzesi'nde bulunmakta olan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait terrakotta figürinlerden oluşmaktadır. Figürinler müzeye satın alma ile kazandırılmıştır. Terrakotta figürinler yoğun bir şekilde adak nesnesi olarak kullanılmaktadır. Müze içerisinde değerlendirilmeye alınmış olan dört adet figürin bulunmaktadır. Bu figürinler ise Aphrodite, Eros, Men ve Kourotrophos'tur. Terrakotta figürinleri farklı tarihlendirilmiş örnekler ile karşılaştırılarak stilistik, tipolojik ve ikonografik bir değerlendirilmesi yapılmış olup Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Terrakotta figürinler müzeye satın alma yolu ile kazandırılmış olduğundan eserlerin bulunduğu yapı ya da yapılar hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak zordur. Nevşehir, Kapadokya Bölgesi içerisinde yer alan önemli bir yerleşim alanıdır; ancak sistematik arkeolojik bir kazının bulunmaması bölgenin sahip olduğu Roma İmparatorluk Dönemi ile ilgili bilgilerimizi sınırlandırmaktadır. Bu nedenle müzenin envanterinde yer alan eserlerin incelenerek gerekli çalışmaların yapılması ve bilimsel yayınlara dönüştürülmesi kent için Roma İmparatorluk Dönemi içerisindeki sosyal, kültürel ve inanç yapısına önemli katkıları olacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Nevşehir Müzesi, Adak Heykeliği, Terrakotta, Roma İmparatorluk Dönemi,

Abstract

The subject of this study consists of the Hellenistic and Roman Imperial Period terracotta figurines in the Nevşehir Museum. Figurines have been acquired by the museum. Terracotta figurines are used extensively as votive objects. There are four figurines that have been evaluated in the museum. These figurines are Aphrodite, Eros, Men and Kourotrophos. By comparing terracotta figurines with different dated samples, a stylistic, typological and iconographic evaluation was made and it was determined that they were made in the Hellenistic and Roman Imperial Period. Since terracotta figurines have been acquired by the museum, it is difficult to obtain precise information about the structure or structures where the artifacts are found. Nevşehir is an important residential area within the Cappadocia Region; however, the absence of a systematic archaeological excavation limits our knowledge of the Roman Imperial Period of the region. For this reason, examining the works in the museum's inventory and making the necessary studies and transforming them into scientific publications will make important contributions to the social, cultural and religious structure of the city in the Roman Empire Period. **Keywords:** Nevşehir Museum, Votive Statues, Terracotta, Roman Imperial Period.

¹ Bu çalışma, Nevşehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü'nün izni kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı müze müdür vekili sayın Sevim TUNÇDEMİR'e ve müze çalışanlarına teşekkür ederim.

Giriş

Müze koleksiyonunda bulunmakta olan (Sergi ve depo) terrakotta figürinlerden beş adeti çalışma içerisinde değerlendirilmiştir. Bunlar, Aphrodite, Eros, Men ve Kourotrophos'tur. En erken örnek Hellenistik Dönem'e (Kat. No. 2), diğer örnekler ise Roma Dönemi'ne (Kat. No. 1, 3-4) aittir. Terrakotta Figürinler farklı tarih ve şekillerde müzeye kazandırılmış olup, buluntu yerleri belli değildir. Figürinler kentteki Roma Dönemi sosyal, kültürel ve inanç yapısının değerlendirilmesine ışık tutması açısından önemlidir. Figürinler teknik özelliklerine göre incelenmiş ve ayrıntılı bir biçimde de tanımlanması; ayrıca ikonografik değerlendirilmesi de yapılmıştır. Figürlerin adlandırılması, kökeni ve ilk örnekler üzerine farklı görüşlere yer verilmiştir. Daha sonra müzedeki figürinlerin özellikleri, duruşları ve tiplerine değinilmiş, diğer örnekleri karşılaştırılarak tarihlenmesi yapılmıştır.

Nevşehir Arkeoloji Müzesi'nin bu figürinleri, dönemin koroplastik sanatının özellikleri yanında, ikonografik zenginlikleri ile dikkat çekmektedir. Bu eserlerle ilgili ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Terrakotta figürinler, antik dönemde içerisinde gündelik eşya olarak kullanılmaları yanında mezarlarda, kutsal alanlarda veya tapınaklarda tanrı ya da tanrıçaya adak eşyası olarak bırakılma gibi çok farklı amaçlarla da kullanılmışlardır. Değerlendirme kapsamı içinde ele alınan eserler dini bir ritüelin parçası ya da adak nesnesi olarak değerlendirilmelidir.

1. Teknik

Nevşehir Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olan terrakotta figürinlerin yapımında kullanılmakta olan kil grupları Munsell kil kataloğunun 5-7,5 YR kategorilerinde bulunmakta olan kırmızimsı sarı ile kırmızimsı renk skalasında bulunmaktadır. Bu figürinlerin yapımında kullanılmakta olan kilin gözenekli ve bol mika yapısına sahip olduğu görülmüştür. Değerlendirme kapsamında bulunmakta olan eserler Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait olup, kalıp ile şekillendirilmiştir. Figürinler çift kalıp ile üretilmiş olup, içi boş (Kat. No. 1) ve dolu (Kat. No. 2-4) olarak farklılık göstermektedir. Terrakotta figürinlerinin arka kısmı genellikle kaba şekilde bırakılmıştır. Fırınlama sırasında oluşabilecek patlamaya karşın figürinlerin alt kısmına veya arka kısmına ufak açıklıklar yapılmaktadır. Değerlendirme kapsamında bulunmakta olan terrakotta figürinlerin alt kısımdaki açıklıklar dikdörtgen biçiminde yapılmakta olduğu gibi (Kat. No. 1-2), arka kısmında yuvarlak pişirme (Kat. No. 1) delikleri de bulunmaktadır. Diğer terrakotta figürinler (Kat. No. 3-4) parça biçiminde ele geçmiş olup pişirme delikleri ile ilgili bilgiye ulaşılamamaktadır.

Terrakotta figürinler farklı yüzey kalıplama teknikleri ile renklendirildikleri veya süslandikleri bilinmektedir ve çeşitli aşamalardan geçmektedir (Yıldız ve Şakar, 2017: 402). Bunlardan ilki astarlamadır. Bu işlem ile terrakotta figürinin tamamı beyaz astar tabakası ile kaplanmaktadır (Kat. No. 1-4). Bu astar beyaz kireç içerikli astardır. İnce bir tabaka biçiminde sürülür daha sonra ise kurumaya bırakılır. Figürin kuruduktan sonra ise boyama işlemine geçilir (Özbay, 2019: 10).

2. İkonografik Değerlendirme

Nevşehir Müzesi terrakotta figürinler koleksiyonu içerisinde yer alan betimler arasında en öne çıkan figürin Aphrodite'dir (Kat. No. 1; Res. 1-2). Aphrodite tipolojik olarak antik dönem içerisinde çok sevilen ve sıklıkla işlenen *Venus Genetrix* tipindedir (Fuchs, 1954: 206, Lev. 48-51). *Venus Genetrix* tipinin orijinali ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Genellikle eserin orijinalin M.Ö. V. yüzyılın son çeyreği ile birlikte oluşmaya başladığı düşüncesi ileri sürülmekte; orijinalin bronzdan yapıldığı düşünülmektedir (Hill, 1968/1969: 7). Aphrodite, Yunan Pantheonunun önemli tanrıçalarındandır. Tanrıça insanların birbirine olan arkadaşlığını, ilişkilerin uyum içerisinde yürütülmesini ve insanların birbiri ile olan ilişkilerinin gelecek ile olan ilgisini planlayandır (Karaosmanoğlu, 2005: 95). Kökenleri, Yunan tanrılarının çoğunda olduğu gibi, bulanık olup, kültürünün başlangıçta geliştiği yerler üzerinde yoğunlaşıyor. Geleneksel görüş, Yakın Doğu'dan ödünç alındığı ve Yunan dininin, İhtar ve Astarte gibi doğu Ana Tanrıçaların Aphrodite şeklindeki pantheonuna yönelttiğidir. Bununla

birlikte, son zamanlarda bir Hint-Avrupa tanrısı olduğu ve Yunan kültürüne özgü olduğu söylenmiştir (Eliade, 2015: 356, d.n. 94). Aphrodite, aşk ve güzelliği sembolize etmiş olsa da Anadolu'da özellikle bereketi simgeler biçimde tapım görmüştür. Genç ve güzellik beraberinde bereketi ve üremeyi de taşımaktadır. Bu niteliği ile "Tanrıların Anası, Büyük Ana, Ana Tanrıça" gibi nitelikler ile Kybele'yi görebilmekteyiz. Aphrodite yeryüzünde insanlar, bitkiler ve hayvanlar aleminde koruyucu bir güç ve bir bereket sembolüdür (Boyana, 1997: 147). Bu durum onu Kybele ile kesiştiren bir noktadır. Büyük Ana kavramı Yakın Doğu toplumlarında ön plana çıkan önemli bir kavramdır. Bu nitelik yaratıcı, biçimlendirici, koruyucu ve besleyici gibi temel olanları dinsel anlamda ortaya çıkaran durumdur. Doğaya egemen olan kadın ve onun temsili bir tanrıçada yer almasıdır. Bu tanrıça Sümer'de İnanna, Babil'de İştâr, Kapadokya'da Ma, Phrygia'da ise Kybele olarak görülebilir (Marcovich, 1996: 46). Sahip olunan bu "Büyük Ana" niteliği aynı zamanda belirtilen toplumlar içerisinde evrimleşerek Batı toplumunda Aphrodite olarak kendini göstermektedir (Strolonga, 2012: 6).

Müzedede yer almakta olan diğer figürin ise Kourotrophos'tur (Kat. No. 2; Res. 3-4). Kourotrophoslar erken dönemlerden itibaren farklı biçimlerde üretilmiş ve farklı amaçlar için kullanılmıştır. Bu figürinler diğer terrakotta figürinleri gibi mezarlara ölü hediyesi olarak ve kutsal alanlara adak için bırakılmıştır. Ayrıca ev içi tapınım gerçekleştirmek amacıyla da üretilmişlerdir (Firat, 2009: 172). Anlam olarak Kourotrophos "Çocuk emzirme" anlamına gelmektedir. Bu anlam bağlamında kucağında çocuk tutan kadın figürleri içinde bu isim verilmektedir. Kourotrophos figürinleri Yunan Pantheonunda Ge, Athena, Demeter, Persephone, Hera, Artemis, Asklepios, Apollon ve Kybele gibi kadınların, genç kızların, doğumun ve çocukların koruyucusu niteliğini üstlenen Kourotrophos tanrı ve tanrıçaları ile ilişkilendirilmektedir. Kourotrophos figürinleri çocuğun tanrıça ile birlikte betimlemesine karşın çocuğun anne veya sütanne ile birlikte betimlenmesi görülmektedir (Özbay, 2019: 67).

Müzedede yer almakta olan diğer figürin ise Eros'tur (Kat. No. 3; Res. 5-6). Eros mitolojide çocuk görünümü olarak tasvir edilen tanrıdır. Kelime olarak "aşk" karşılığında olmasının yanında üremeyi de sembolize etmektedir. Anlatımlarında ve inançlarında birleşmeyi; ayrıca üremeyi kendi içerisinde taşımaktadır. Varlıkları birbirine yakınlaştıran ve hayatı oluşturarak çoğalmayı simgeleştiren tanrıdır; ayrıca aile temelinde üremeyi de sembolize etmektedir (Konuk, 2008: 46). Eros sağlık, bereket ve üreme yapılarını içerisinde taşıdığından kendisine adak sunulabilmektedir (Hadzisteliou-Price, 1969: 107-110). Hesiodos, Eros'u Khaos'tan ortaya çıkan ilk güçlerden biri olarak tanımlar. Eros'a ait en erken betimlemeler, Atina Akropolisinde bulunmuş olan siyah figürlü Attika levhasıdır. Bu levha üzerinde Aphrodite, Himeros ve Eros isimli iki çıplak ve kanatsız çocuk tutmakta olup, onları Aphrodite'nin çocukları olarak gösteren başka bir geleneğe bağlamaktadır (Carpenter, 2002: 72). Kanatlı ve erişkin bir şekilde Eros betimlemesine kırmızı figürlü Attika vazolarında betimlenmeye başlanır. Aşk hikayelerinin neredeyse hepsinde ve bir sahne de birden çok Eros ortaya çıkar. M.Ö. 4. yüzyılda Eros genellikle yayı ile birlikte görülmeye başlamıştır. Romalılar tarafından benimsenen tombul çocuk biçimi ise bu dönem ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır (Sharpe, 2014: 163).

Müzedede yer almakta olan diğer figürin ise Men'dir (Kat. No. 4; Res. 7-8). Anadolu'da özellikle Phrygia Bölgesi'nde yaygın tapım görmüş tanrılardan birisidir (Erzen, 1953: 1). Atlı tanrı betimlemeleri içinde yer alan Ay Tanrısı Men Anadolu kültü için önemli yer tutmaktadır. Tanrının ikonografisi ve kültü ile ilgili olarak son yıllarda önemli çalışmalar yapılmıştır (Lane, 1984: 355-370). Anadolu'da Ay Tanrısı olarak tapım gören Men, tapım gördüğü bölgelere göre farklı şekil ve özellikler göstermektedir. Bu özelliği Ay'a yüklenmiş olan çeşitli niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Anadolu'da ve diğer bölgelerde Men'e sıfatlar (*Epithet*) yoluyla birçok nitelikler verilmiştir. *Askenos/Askaenos* en çok kullanılan sıfatlarından biri olup, sahip olduğu bu sıfat Phrygilerin yerleşmiş olduğu nehirler, göller, şehirler kısacası pek çok coğrafi ya da topoğrafya ile bağlantılıdır (Delemen, 1993: 64). *Men Askanios* sıfatına Anadolu'nun birçok yerinde rastlanılmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde *Askanios* isminin geçmesine karşın "*Men Askanios*" sıfatının sadece bu bölgede görülmesi onun Phrygia Bölgesi'nde tapım gören bir tanrı olduğunu göstermektedir. Men ölülerin koruyucu ve

yer altı tanrısı olarak *Khthonios/Katakthonios* sıfatı ile tapım görmüştür (Erzen, 1953: 7-8). Men'in gece ya da karanlık ile olan ilişkisine bağlı olarak; ona yer altı tanrısı, ölülerin ve mezarların koruyucusu sıfatı eklenmiştir. Ay'ın özellikle akşam saatleri ile birlikte doğması ve sabaha doğru kaybolmasıyla birlikte insanlar tarafından Ay'ın özellikle yer altı dünyasına doğru gittiği düşüncesi Men'i yer altı tanrısı sıfatıyla tapınım görmesini sağlamıştır (Lesky, 1931: 694). Ay'ın ölen kişinin ruhunun arınması için onu beklettiği ve yer altına götürdüğüne de inanılmıştır (Erzen 1953, 8). Men'in Anadolu'ya özgü atlı tanrı biçiminde genellikle yürüyüş durumunda gösterildiği, hareketi sağa doğru olan bir at üzerinde tasvir edildiği bilinmektedir. Tanrının önemli simgelerinde biri olan hilal genellikle arkada omuzlardan yükselip kulaklarının üzerine kadar işlenmiştir. Hilalin gösterilmediği ya da ihmal edildiği betimlemeleri de vardır. Figürin başının üzerinde taç ile betimlenmiştir. Ay Tanrı Sin'in unvan karşılığının Sümerce "Men" olduğu bunun da taç ya da diadem anlamına geldiği bilinmektedir. Akkadca "Agu" kelimesinin gerçek anlamda taç veya diadem olduğu; "Men" kelimesinin ise Ay Tanrı Sin'in sıfatlarından birisinin "Agu anuti" olup, bunun ise hükümdarlık ya da sahiplik diademi anlamında geldiği belirtilmiştir (Erzen, 1953: 10-11).

Sonuç

Müzedede bulunmuş figürinleri içeren bu çalışma kentlin koroplastik sanatının sunulması amaçlanmış ve belirlenen amaç doğrultusunda figürinler teknik özellikleri, tipolojisi, ikonografik özellikleri, stili ve dönem özellikleri ile bütün olarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde figürinlerin Hellenistik Dönem ile başlayıp M.S. 3. yüzyıla kadar geçen terrakotta figürinlerinin gelişim gösterdikleri tespit edilmiştir. Kentte Hellenistik Dönem öncesi de terrakotta figürinleri elbette vardır; bu da yapılacak değerlendirmeler ile ortaya çıkacaktır.

Figürinlerin üretim tekniği, hamuru, astar ve boya yapısı ile kile yapılan katkıları, kalıp özellikleri, kaide ve pişirme deliği tiplerinin incelenmesi üretim geleneği ve ürünlerinin ortaya çıkarılmasında belirleyici olmuştur. Hamur yapısı ve kil özellikleri belirlenirken geleneksel yöntemlere başvurulmuş ve gözlem yoluyla incelenmiştir. Eserler üzerinde yapılan teknik incelemeler sonucunda kırmızımsı sarı ile kırmızımsı renk skalasında hamurun kullanıldığı; ayrıca kilin gözenekli ve bol mika yapısına sahip olduğu görülmüştür.

Hellenistik Dönem ile başlayıp M.S. 3. yüzyıla kadar geçen sürece yayılan figürinlerin tümü kalıp yapımıdır. Figürinler döküm ve yarı döküm olmak üzere iki farklı teknik kullanılarak üretilmiştir. Hellenistik Dönem figürinleri ön ve arka kalıp dışında çok sayıda farklı kalıplar kullanılarak üretilmiş olmasına rağmen Roma İmparatorluk Dönemi figürinleri genellikle ön ve arka ayrı olmak üzere iki kalıpla yapılmıştır. Terrakotta figürinlerin arka yüzde yer alan pişirme deliği dikkat çekmekte olup, küçük yuvarlak formlar belirlenmiştir. Eserlerde kaide tipi olarak yüksek dörtgen olarak tespit edilmiştir. Bunlardan en erkeni Hellenistik Dönem'e en geçi ise M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Eserlerin tipolojik gruplamasında Aphrodite, Eros, Men ve Kourotrophos'tur. Bu figürlerin dinsel kimlikler ve adak nesnelere olarak ön plana çıkar. Grup, dinsel ve ikonografik olarak değerlendirilmesi ile kent ve bölge içerisindeki yerin önemi ortaya çıkmıştır.

Nevşehir Müzesi'nde yer almakta olan terrakotta figürinleri ele aldığımız çalışma, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi adak ve gömü geleneklerinin anlaşılması açısından yararlı olmuştur. Özellikle dini figürinlerin belirleyici rol oynaması önemlidir. Yapılacak kazı ve araştırma çalışmalarında bulunacak olan figürinler bu çalışmanın da dâhil olduğu yeni bilgilere zemin hazırlayacaktır. Özellikle toplu buluntu ya da adak çukuru gibi tarihlenebilecek kesin verilere sahip figürin gruplarının bulunması, kentlin koroplastik sanatını daha iyi yorumlamamıza imkân sağlayacaktır. Terrakotta figürinler herhangi bir arkeolojik kazı sonucu değil; müzeye satın alma yolu ile kazandırılmış olduğunda eserlerin bulunduğu yapı ya da yapılar hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak zordur.

KATALOG

Katalog No: 1

Levha No: 1 Resim: 1-2

Eserin Adı: Aphrodite (*Venus Genetrix* Tipi)

Müze Envanter No: 424 (794)

Bulunduğu Yer ve Tarihi: ?- 23.04.1967

Müze Geliş Şekli: Ayniyat Karşılığı

Ölçüler: Y. 13,2 cm, G. 4,3 cm

Kil: İnce mikalı, kırmızımsı sarı kil, 5YR 7/8. Yüzeyde yoğun beyaz astar izi görülmektedir.

Korunma Durumu – Teknik ve İşçilik: Çift kalıptan içi boş olarak üretilmiştir. Figürinin tamamı korunmuş biçimde ulaştırılmıştır. Beş parça durumunda ele geçmiş olan figürün müze uzmanlarınca kırık kırığa gelecek şekilde birleştirilmiştir. Figürinin tamamına yakını korunmuş olmasına karşın yüzey aşınmaları görülmektedir.

Eserin Tanımı: Aphrodite kaide üzerinde ve ayakta betimlenmiştir. Vücut ağırlığı sol bacak tarafından taşınmakta olup, sağ bacak dizden bükülerek yana ve geriye doğru çekilmiştir. Serbest duran sol ayakucu ile kaideye basmaktadır. Sol kalça vücut hareketine bağlı olarak kalça kısmı dışa doğru kavilidir. Sağ kol yana doğru açılmış ve dirsekten bükülerek dikey bir şekilde yukarı doğru çıktığı anlaşılmaktadır. Sağ el anlaşıldığı kadarıyla dikey bir açı ile bükülerek geri doğru çevrilerek arkada hymationu tutmaktadır. Sol kol serbest ve vücuttan ayrılarak aşağıya doğru hafifçe uzanmaktadır. Arkadan gelen hymation ucu kolun üzerinden öne doğru uzatılmıştır. Hymation dikey kıvrımlar ile işlenmiştir. Aphrodite peplos giymekte olup vücudu sıkıca sarmıştır. Peplosun sol omuzu kolun üzerinden göğüs kısmını açıkta bırakmaktadır. Giysinin altından vücut şekli belli olmaktadır. Kıvrım çizgileri verilmiş olup, iki bacak arasından kıvrımlar kaideye kadar inmektedir. Saçlar alnın ortasından ikiye ayrılarak yanlara doğru taranmış bir biçimde verilmektedir.

Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme: Aphrodite tipolojik olarak antik dönem içerisinde çok sevilen ve sıklıkla işlenen *Venus Genetrix* tipindedir (Fuchs, 1954: 206, Lev. 48-51). *Venus Genetrix* tipinin orijinali ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Genellikle eserin orijinalin M.Ö. V. yüzyılın son çeyreği ile birlikte oluşmaya başladığı düşüncesi ileri sürülmekte; orijinalin bronzdan yapıldığı düşünülmektedir (Hill, 1968/1969: 7). Bu fikir içerisinde ilk öne çıkan kişi heykeltıraş Alkamenes'in olduğudur (Boardman, 2005: 206); ancak Alkamenes'in yaptığına dair yeterli kanıt olmadığı fikri mevcuttur (Harcum, 1927: 146). Daha sonraki çalışmalarda eserin orijinalinin heykeltıraş Kallimakhos tarafından yapıldığı ileri sürülmüştür (Boardman, 2005: 207). Kallimakhos'un stil olarak eserin orijinaline daha yakın çalışmalar olduğu düşünülmektedir (Harcum, 1927: 146). *Venus Genetrix* aynı zamanda *Frejus* tipi (Fraser, 1935: 455, Fig. 3) ile birlikte anılmakta olup, 1650 yılında Forum Julii'de buluntu yeri ile adlandırılmaktadır. Plinius, (Plinius, XXXV. 156) heykeltıraş Arkesilaos'un J. Caesar'ın yaptırmış olduğu Forum için *Venus Genetrix* tipine (Waldstein, 1887: 9) uygun bir heykelin varlığından bahsetmektedir. Forum M.Ö. 46 yılında tamamlanmış olup eserin buraya adanmış Venüs Tapınağı'na (Grossi, 1936: 217, Pl. 48) koyulmuştur. Eserin ilk orijinaline daha yakın olduğu ve Arkesilaos'un bu tipin yaratıcısı olduğu düşünülmektedir (Harcum, 1927: 143-145). Arkesilaos'un eserinin ilk örneklerinin Yunan heykeltıraşlık örneklerinde yararlanarak Aphrodite ve Eros'u (Bieber, 1933: 262-264, Abb. 1-3) birlikte betimlendiği (Elderkin, 1938: 371, 373, Fig. 1, 2a-b, 3) düşünülmektedir.

Terrakotta figürünü ile *Frejus* örneğini karşılaştırdığımızda bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Nevşehir Müzesi'ndeki eserde hymation sağ tarafta geniş bir alana yayılmış şekilde Aphrodite'ye sanki bir fon oluşturur gibi durmaktadır. Louvre Müzesi'ndeki eserde ise hymation bu kadar açılmaz; omuz ve kolun yukarı kısmında küçük bir yüzey durumunda görülmektedir. Eser sol kolun duruş biçimi ile Louvre Müzesi'ndeki eserde olduğu gibi arkadan hymation kolun yukarı kısmını örtmediği

gibi bunu tutabilmek için kolla vücuda sıkıştırılmasına gerek kalmadığından sol kol serbest ve vücuttan ayrılarak aşağıya doğru hafifçe uzanmaktadır. Eserin sol taraftaki kalçanın dışa taşkınlığı Louvre Müzesi'ndeki eser ile benzerlik göstermektedir. Müzede bulunmakta olan eser ile Louvre Müzesi'ndeki eserde peplos ince bir şekilde vücutu gösterir; ancak herhangi bir kemer bulunmaz. İki eser arasında üslup farklılığı dikkat çekmektedir. *Frejus* örneği Augustus Dönem'i klasik üslubunda yapılmıştır. Afyon Müzesi'ndeki eser daha geç döneme işaret etmektedir. Teknik, yüzey işçiliği ve şekillendirme iki eseri birbirinden tarih olarak uzaklaştırmaktadır. Eserin diğer örneklerine ise Royal Ontario Müzesi (Harcum, 1927: 142, Fig.1), Washington'da Ulusal Müze (Fraser, 1935: 454, Fig. 1-2) ve Detroit Sanat Enstitüsü (Peck, 1976: 124, Fig. 1) bulunmaktadır. Eserimiz müzelerinde bulunmakta olan Aphrodite heykelticikleri ile stilistik özellikleri benzer olup M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Katalog No: 2

Levha No: 1 Resim: 3-4

Eserin Adı: Kourotrophos Figürini

Müze Envanter No: 4471

Bulunduğu Yer ve Tarihi: ?

Müze Geliş Şekli: Satın alma

Ölçüler: Y. 20 cm, G. 7,2 cm

Kil: İnce mikalı, kırmızımsı sarı kil, 5YR 7/8. Yüzeyde yoğun beyaz astar izi görülmektedir.

Korunma Durumu – Teknik ve İşçilik: Çift kalıptan içi dolu olarak üretilmiştir. Figürinin tamamı korunmuş biçimde ulaşmıştır. Üç parça durumunda ele geçmiş olan figürin müze uzmanlarınca kırık kırığa gelecek şekilde birleştirilmiştir. Figürinin tamamına yakını korunmuş olmasına karşın yüzey aşınmaları görülmektedir bu neden dolayı detaylar net seçilememektedir.

Eserin Tanımı: Figürinin tamamına yakın olarak korunmuş olmasına karşın eserin yüzeyinde ciddi aşınmalar görülmekte; bu da stilistik özelliklerinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Yüzey uzuvlarında aşınmalar görülmekle birlikte yüzün oval ve dolgun bir şekilde işlendiği seçilebilmektedir. Figür cepheden işlenmiş olup baş kısmı dik bir biçimde verilmiştir. Figürinin sarılmış olduğu hymationun başını kapatmış olduğu görülmektedir. Elbisenin vücutu sıkıca sardığı görülmekle birlikte detaylar aşınmalardan dolayı seçilememektedir. Figürinin sol kolu üzerinde hymationa sarılmış şekilde bebek figürünü taşıdığı görülmektedir. Sol kolunda taşımakta olduğu bebek figürünün ayrıntıları aşınmalar nedeni ile birlikte seçilememektedir. Bebek figürünün yüzü izleyiciye doğru dönüktür. Figürinin arka kısmı işlenmemiştir.

Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme: Bu figürinin kökeni ise Mısır'a kadar dayanmakta olup, bunların erken örneğini Thessalia Sesklo kültüründe görmekteyiz (Hadzisteliou-Price, 1978: 221). Myken zamanında kourotrophos figürlerinin üretimi artmış ve farklı alt tiplere ayrılmıştır. Bu figürinin kökeni doğu unsurlarına dayandırılmakla birlikte bu figürin özellikle Hellenistik dönemle birlikte Antik Yunan'da ön plana çıktığı görülmektedir (Fırat, 2009: 173). Bu figürinler her ne kadar doğulu köken ile ilişkilendirilse de zaman içerisinde Yunan kültürüne adapte edildiği görülmektedir. Erken Hellenistik Dönemle birlikte terrakotta figürinlerin konusu içerisinde girmekte olan yaşayanların günlük yaşamları içindeki betimlemelerin bu figür grubuna da dahil edildiği görülmektedir. Kourotrophos figürinleri oturur biçimde veya ayakta durur biçimde betimlenmekte olup, taşımakta olduğu çocuk ise farklı pozisyonlarda tutulmaktadır.

Müzede bulunmakta olan Kourotrophos figürinin yüzeyinde ciddi aşınmalar görülmekte bu da stilistik özelliklerinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Yüzün oval ve dolgun bir şekilde işlendiği seçilebilmektedir. Figür cepheden işlenmiş olup baş kısmı dik bir biçimde verilmiş; ayrıca hymationun baş kısmında soyutlanmış olarak verilmesi gibi özelliklerden hareketle eseri Hellenistik

Dönem (?) içerisine tarihleyebiliriz. Eserin benzer örneklerine ise; Paestum'da bulunmuş olan Kourotrophos figürinleri (Ammerman, 2007: 138, Fig.7.8/9), Atina Akropolü'nde (Pisani, 2006: 344, Pl.33.f) bulunmuş olan Kourotrophos figürini, Kaunos Demeter Kutsal alanı (Bulba, 2019: 131, Lev.4) da bulunmuş Kourotrophos figürini ve Afyonkarahisar Müzesi'nde bulunmakta olan Kourotrophos figürini (Özbay, 2019: 65, Kat.No.48) bu örnek içerisinde değerlendirilebilir.

Katalog No: 3

Levha No: 2 Resim: 5-6

Eserin Adı: Eros Figürin Baş

Müze Envanter No: 4489

Bulunduğu Yer ve Tarihi: ?

Müze Geliş Şekli: Satın alma

Ölçüler: Y. 5,3 cm, G. 4,1 cm

Kil: İnce mikalı, kırmızımsı sarı kil, 5YR 7/8. Yüzeyde beyaz astar izi görülmektedir.

Korunma Durumu – Teknik ve İşçilik: Figürinin sadece baş kısmı korunmuş biçimde ulaşılmış olup, içi dolu olarak üretilmiştir. Figürinin sadece baş kısmı korunmuş olmasına karşın yüzey aşınmaları görülmekte; bu neden dolayı detaylar net seçilememektedir.

Eserin Tanımı: Figürin sadece baş kısmı korunmuş olmasına karşın eserin yüzeyinde aşınmalar görülmekte; bu da stilistik özelliklerinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Yüz oval ve dolgun bir şekilde işlendiği seçilebilmektedir. Figür cepheden işlenmiş olup baş kısmı dik bir biçimde verilmiştir. Gözler yuvarlak bir biçimde verilmiş olup detaylar seçilememektedir. Elmacık kemikleri belirginleştirilmiştir. Ağız kısmı açık olup dudaklar kalın bir biçimde verilmiştir.

Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme: Eros kültüne ve kült heykeline erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Tanrının zamanımıza kadar gelen Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait heykel ve heykelcikleri bazı değişikliklere rağmen Hellenistik Dönem eserlerini yansıtır. Eros'un Hellenistik ve Erken Roma Dönemlerinde sıklıkla pişmiş toprak heykelcikleri ile daha ön plana çıkmaktadır. Genel olarak benzer bir biçimde orantılı vücut tipleri ve benzer kontrapost duruşu ile görülmektedir. Eros betimlemeleri Yuna ve Roma Dönemleri boyunca değişikliğe uğramıştır; ancak Roma Dönemi boyunca özellikle tombul bir biçimde betimlenmiştir (Sharpe, 2014: 163). Afyon Müzesi'nde bulunmakta olan terrakotta oturan Eros figürü (Çevirici-Coşkun, 2019: 43, Kat. No. 31) ve Atina Agorası'nda bulunmuş olan bronz Eros heykelciği (Sharpe, 2014: 163, Fig.17) stilistik benzerlik göstermektedir. Eserimiz karşılaştırma Eros heykelcikleri ile stilistik açıdan benzerlik göstermiş olup M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Katalog No: 4

Levha No: 2 Resim: 7-8

Eserin Adı: Men Figürini

Müze Envanter No: 4488

Bulunduğu Yer ve Tarihi: ?

Müze Geliş Şekli: Satın alma

Ölçüler: Y. 5,4 cm, G. 3,4 cm

Kil: İnce mikalı, kırmızımsı sarı kil, 5YR 6/6.

Korunma Durumu – Teknik ve İşçilik: Figürinin sadece belden yukarı kısmı korunmuş biçimde ulaşılmış olup, çift kalıptan içi dolu olarak üretilmiştir. Figürinin yüzeyinde aşınmaları görülmekte; bu neden dolayı detaylar net seçilememektedir. Boyun kısmından kırık olarak ele geçmiş olan figürin müze uzmanlarınca kırık kırığa gelecek şekilde birleştirilmiştir.

Eserin Tanımı: Tanrının başının üzerinde yüksek bir taç bulunmaktadır. Saç ve yüz betimlenmekle birlikte aşınmalar görülmektedir. Saçlar ortadan ayrılıp yanlara doğru taranmış, önden ve yandan

yüzü çevreleyerek kulakları örtmektedir. Yüzü oval ve dolgun; gözler iri bir şekilde verilmiştir. Ağız küçük ve dudaklar etlidir. Tanrı kısa kollu, diz hizasında bir tunika giymiş ve göğüs üzerinde 'V' şeklinde kıvrımlar oluşturmuştur. Sağ kolu dirsekten bükülmüş ve ileriye doğru uzatılmıştır.

Tipolojik ve Stilistik Değerlendirme: Men'in Anadolu'ya özgü atlı tanrı biçiminde genellikle yürüyüş durumunda gösterildiği, hareketi sağa doğru olan bir at üzerinde tasvir edildiği bilinmektedir. Tanrının önemli simgelerinde biri olan hilal genellikle arkada omuzlardan yükselip kulaklarının üzerine kadar işlenmiştir. Hilalin gösterilmediği ya da ihmal edildiği betimlemeleri de vardır. Figürin başının üzerinde taç ile betimlenmiştir. Ay Tanrı Sin'in unvan karşılığının Sümerce "Men" olduğu bunun da taç ya da diadem anlamına geldiği bilinmektedir. Akkadca "Agu" kelimesinin gerçek anlamda taç veya diadem olduğu; "Men" kelimesinin ise Ay Tanrı Sin'in sıfatlarından birisinin "Agu anuti" olup, bunun ise hükümdarlık ya da sahiplik diademi anlamında geldiği belirtilmiştir (Erzen, 1953: 10-11). Eser serbest heykellere oranla derinlik az olup sanki yassı heykelcik olarak görülebilmektedir. Heykelcik üç boyutluluğuna rağmen derinlik azdır. Eser tam bir plastik unsurları taşımamakta olup bir kabartma gibi durmaktadır. Figürin başını çevirmiş olduğu yön temel nokta olarak değerlendirilmiş. Saçlar ortadan ikiye ayrılarak dilimler biçiminde yüzü çevrelemektedir. Eserin arka yüzü kabaca düzenlenmiştir. Manto kıvrımları rastgele atılan birkaç çizgi ile belirtilmiştir. Eserimiz Boston Sanat Müzesi'nde yer alan Men kabartması (Vermeule, 1971: 41, Fig. 50) ve British Müzesi'nde yer alan Men steli (Labarre, 2009: 389) ile stil olarak benzerlik göstermekte olup M.S. 2-3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Kaynakça

- Ammerman, R. M. (2007). Children at Risk: Votive Terracottas and the Welfare of Infants at Paestum. *Hesperia Supplements*, 41, 131-151.
- Bieber, M. (1933). *Die Venus Genetrix des Arkesilaos*, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*. Römische Abteilung 48.
- Boardman, J. (2005). *Yunan Heykeli Klasik Dönem*, (Çev.) Gürkan Ergin, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boyana, H. (1997). *Bithynia Tanrıları ve Kültürleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bulba, M. (2019). Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terakota Buluntular. *Cedrus*, VII, 123-167.
- Carpenter, T. H. (2002). *Antik Yunanda Sanat ve Mitoloji*, (Çev.) Besen B. M. Ünlüoğlu, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Çevirici-Coşkun, F. (2019). Eros Figürinleri, (Ed.) Gökhan Coşkun, *Afyonkarahisar Müzesi Terrakotta Figürinleri*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 43-45.
- Delemen, İ. (1993). *Anadolu'da Atlı Tanrılar, Lykia, Pisidia, Lykonion, Isauria, Phrygia Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Elderkin, G. W. (1938). The Venus Genetrix of Arcesilaus. *American Journal of Archaeology*, 42 (3), 371-374.
- Eliade, M. (2015). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına)*, (Çev.) Ali Berktaş, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Erzen, A. (1953). Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında. *Belleten*, 65, 1-14.
- Fırat, M. (2009). İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Terrakotta Figürin. *COLLOQUIUM ANATOLICUM*, VIII, 171-198.
- Fraser, A. D. (1935). A New Venus Genetrix in Washington. *American Journal of Archaeology*, 39 (4), 454-457.
- French, E. (1971). The Development of Mycenaean Terracotta Figurines. *BSA*, 66, 102-189.
- Fuchs, W. (1954). *Zum Aphrodite-Typus Louvre- Neapel und Seinen Neuattischen Umbildungen*, *Neu Beitrage zur Klassischen Altertumswissenschaft*, Köln.

- Grossi, O. (1936). The Forum of Julius Caesar and the Temple of Venus Genetrix. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 13, 215-220.
- Hadzisteliou-Price, T. (1969). The Type of The Crouching Child and The Temple Boys. *BSA*, 64, 59-111.
- Hadzisteliou-Price, T. (1978). *Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*, London: Brill.
- Harcum, C. G. (1927). A Statue of the Type Called the Venus Genetrix in the Royal Ontario Museum. *American Journal of Archaeology*, 31 (2), 141-152.
- Hill, D. K. (1968/1969). Venus in The Roman East. *The Journal of the Walters Art Gallery*, 31/32, 6-12.
- Karaosmanoğlu, M. (2005). *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, Erzurum: Eser Ofsit.
- Konuk, T. (2008). *Antik Yunan ve Roma'da Din, Mitos ve Çocuk Görünümlü Tanrılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Labarre, G. (2009). Les origines et la diffusion du culte de Men, (Edit.) François Kirbihler and Stéphane Lebreton, *L'Asie Mineure dans l'Antiquité: Échanges, Populations et Territoires*, Rennes: Presses Universitaires des Rennes, 389-414.
- Lane, E. N. (1984). Nachlese zum Mondgott Men. *Istmitt*, 34, 355-370.
- Lesky, A. (1931). Men. *RE*, 15 (1), Stuttgart: A. Druckenmüller.
- Marcovich, M. (1996). From Ishtar to Aphrodite. *The Journal of Aesthetic Education*, 30 (2), 43-59.
- Özbay, A. (2019). Kadın Figürinleri, *Afyonkarahisar Müzesi Terrakotta Figürinleri*. (Ed. Gökhan Coşkun). Ankara: Bilgin Kültür Sanat yayıncılık, 56-76.
- Peck, W. H. (1976). A New Aphrodite in Detroit. *Bulletin of the Detroit Institute of Arts*, 54 (3), 124-132.
- Pisani, M. (2006). The Collection of Terracotta Figurines in the British School at Athens. *The Annual of the British School at Athens*, 101, 269-368.
- Plinius, *Naturalis Historia*, (Ed.) H. R. Rackham-W. H. S. Jones (Loeb), London, 1947.
- Sharpe, H. (2014). Bronze Statuettes from the Athenian Agora: Evidence for Domestic Cults in Roman Greece. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 83 (1), 143-187.
- Strolonga, P. (2012). Aphrodite against Athena, Artemis, and Hestia A Contest of Erga. *Illinois Classical Studies*, 37, 1-20.
- Vermeule, B. B. (1971). Greek and Roman Sculptures in Boston. *The Burlington Magazine*, 113 (814), 37-48.
- Waldstein, C. (1887). Pasiteles and Arkesilaos, The Venus Genetrix and the Venus of The Esquiline. *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 3 (1/2), 1-13.
- Yıldız, V. ve Şakar, G. (2017). Akhisar Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Figürin. *MCBÜ*, 15 (1), 397-430.

Levha 1

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Levha 2

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

YAZAR

Öğr. Gör. Dr. Barış Emre SÖNMEZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Güzel Sanatlar MYO,
Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Mimari Restorasyon Programı,
besonmez@nevsehir.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-9273-8920

ÖRGÜTSEL SESSİZLİK ORGANIZATIONAL SILENCE

Ebru Demirel

Evren ARI

Mustafa Cihan Yaralı

Özet

Günümüz modern örgütlerinde örgütsel sessizlik konusu yaygın olarak görülen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel sessizlik, bir örgütün karşılaştığı önemli sorunlara çalışanların yanıt olarak kolektif düzeyde çok azsöylemde bulunma veya tepkide bulunma ya da tepkisini göstermeme fenomeni anlamına gelmektedir. Bu kapsamda örgütsel sessizlik olgusunda işgörenler bilerek ve isteyerek herhangi bir konu, sorun hakkında fikir ve düşüncelerini dile getirmemekte ve sessiz kalmaktadır. Ancak bu olgu, birçok örgütte özellikle de yönetim kadrosu tarafından sorun olarak düşünülmemekte ve dikkate alınmamaktadır. Yönetim tarafından sergilenen bu negatif davranış, çalışanlar açısından kendilerini değersiz hissetmelerine, örgütü benimsememelerine ve hatta işten ayrılmalarına sebep olabilmektedir. Sonuç olarak bu durum kartopundan çığ haline dönerek örgütlerin de sorunlara çözüm üretmesinde yetersiz kalmasına ve verimliliklerinin düşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada, öncelikle örgütsel sessizliğin daha iyi anlaşılabilmesi için sessizlik ve örgütsel sessizlik kavramları ele alınmış sonrasında örgütsel sessizliğin boyutları, türleri ve bireysel ve örgütsel olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca örgütsel sessizlik üzerineliteratür taraması yapılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sessizlik, İş Gören Sessizliği, Sessizlik, Sessizlik Davranışı.

Abstract

In today's modern organizations, the issue of organizational silence emerges as a common phenomenon. Organizational silence refers to the phenomenon of employees making very little discourse or react in gorun responsiveness at the collective level in response to the important problems faced by an organization. In this context, those working in the phenomenon of organizational silence do not knowingly and willingly express their opinions and thoughts about any issue or problem and remain silent. However, this phenomenon is not considered and considered as a problem in many organizations, especially by management staff. This negative behavior displayed by the management can cause employees to feel worthless, not adopt the organization, and even quit their job. As a result, this situation turns from snow ball to avalanche, causing organizations to be insufficient to produce solutions to problems and to decrease their productivity. In this context, in this study, in order to better understand organizational silence, the concepts of silence and organizational silence are discussed, and then the dimensions, types and individual and organizational negative effects of organizational silence are emphasized. In addition, a general evaluation was made by scanning the literature on organizational silence.

Keywords: Organizational Silence, Working Silence, Silence, Silence Behavior.

Giriş

Günümüz modern dünyası sürekli değişim ve gelişim halindedir. Böylesi hızlı değişimin ve gelişimin hâkim olduğu bir ortamda hareket etmek isteyen örgütler için; bu dinamik yapıya ayak uydurmak ve yeni durumlara uyum sağlayabilmek oldukça zorlu bir süreç olarak gözükmektedir. Bu zorlu süreçte örgütlerin rekabet avantajı kazanabilmesi ve rakiplerinden bir adım önde olabilmesi için insan unsuru önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütler değişen koşullara uyum sağlayabilmek, yeni fikirler ortaya atabilmek, pazarda lider firma olabilmek için artık çalışanlarını da karar alma sürecine dâhil etmek istemektedir. Bu kapsamda örgütler; fikirlerini açık bir şekilde dile getiren, bilgi alışverişine açık, interaktif bir yönetim şekline ayak uydurabilecek, yeni fikirler üretebilen, tecrübelerini paylaşabilen ve sorumluluk alabilen çalışanlara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda çalışanlar bazen bu interaktif döngü içine dâhil olurken çoğu zaman ise sessiz kalmakta ve kişisel görüş ve deneyimlerini kendi içinde saklamayı tercih etmektedir. Bu durum örgütsel sessizlik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örgütsel sessizlik, bir örgütün üyelerinin çeşitli nedenlerle örgütsel konularla ilgili görüşlerini açıklamayı reddetmesi olgusuna denir (Ufartiené et al., 2020: 19). Örgütsel sessizlik, bireysel ve örgütsel performans artırmak veya azaltmak için çalışan davranışlarıyla doğrudan ilişkili bir kavram olarak ele alınmaktadır (Saeidipour et al., 2021: 67). Bu yüzden günümüzde örgütler başarıyı yakalayabilmek ve bunu sürdürebilmek için; ekip çalışması ruhuna, örgütsel demokrasiye, örgüt kültürünü güçlendirme gibi konularına önem vermek zorundadır. Ancak buna rağmen birçok çalışan örgüt içinde sessiz kalmayı tercih etmektedir. Bu sessizliğin nedeni, işini kaybetme korkusu, fikirlerini yönetime ifade etme fırsatının olmaması ve diğer kültürel değerler gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine çevresel ve örgütsel faktörler ve ekip yönetimi de örgütsel sessizlik için destekleyici bir atmosfer oluşturabilmektedir (Saeidipour et al., 2021: 60).

Bu bölümde, öncelikle örgütsel sessizliğin daha iyi anlaşılabilmesi için sessizlik ve örgütsel sessizlik kavramları ele alınmış sonrasında ise örgütsel sessizliğin nedenleri ve türleri, örgütsel sessizlik teorileri, örgütsel sessizliğin sonuçları ve örgütsel sessizliği önlemek için alınabilecek tedbirler üzerine durulmuştur.

1. Örgütsel Sessizlik

1.1. Sessizlik ve Örgütsel Sessizlik Kavramı

Örgütsel sessizlik kavramının daha iyi anlaşılabilmesi, "sessizlik" ve "ses" in (yani bir kuruluştaki söz sahibi olmak) iki karşıt kavram olduğunun bilinmesiyle başlamaktadır. Son yıllarda örgütlerin yönetiminde "ses" kavramına daha fazla önem verilmektedir. Bu kavram, çalışanların görüş, öneri ve fikirlerini ifade etmek için kullandıkları bir davranış olarak tanımlanmaktadır. Çalışan sesi, örgütsel karar alma süreçlerine personelin katılımını kolaylaştırmaktadır. Bir örgütte etkili iletişim için iki tarafa ihtiyaç bulunmaktadır. Bunlar: bir konuşmacı ve bir dinleyicidir. Bu şekilde, iki iletişim biçimi – ses ve sessizlik – süreçte etkileşime girmektedir (Ufartiené et al., 2020: 19).

Sessizlik kavramı ise geçmiş zamanlarda, herhangi bir endişeyi dile getirmediğinden dolayı hiçbir şeyin yanlış olmadığı, her şeyin yolunda olduğu ve sadakat varsayımı ile ele alınmaktaydı. Ancak günümüzde sessizlik ikliminin varlığı, arzu edilen örgütsel sonuçlara karşı bir duruş, bazı şeylerin yanlış olduğunu düşünmek ve bunu bilinçli bir şekilde dile getirmemek olarak da ele alınmaktadır. Buna göre sessizliği, bir dizi biliş, duygu veya itiraz veya onaylama gibi niyetleri içeren kendi iletişim biçimine sahip olduğu için sesin yokluğu olarak tanımlamak mümkündür (Bagheri et al., 2012: 49).

Albert Hirschman, "Exit, Voice ve Loyalty" adlı çalışmasıyla ses ve sessizlik olgusunu ilk ortaya koyan kişi olarak ele alınmaktadır. Yazara göre, bir örgütte sessizlik, çalışanların sadakatini ifade eden bir durum olarak görülmekteyken (Ufartiené et al., 2020: 19) günümüzde bu durum tersine dönerek negatif bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Örgütsel sessizlik yaygın olarak gözlenen bir durum olmasına rağmen literatürde yeni bir kavram olarak ele alınmaktadır. Örgütsel sessizlik, örgütler için olumsuz bir durum olarak tanımlanmaktadır. Buna göre örgütsel sessizlikte çalışanlar, örgütün konu ve sorunları hakkında bilgi sahibi olmalarına rağmen sessiz kalmayı tercih etmektedir. Çalışanların devam eden bir duruma müdahale edebilmelerine ve durumun gidişatını değiştirebilmelerine rağmen davranışsal, bilişsel ve duygusal olarak doğru görüşlerini paylaşmadıkları bir durum olarak tanımlanabilir (Ağırbaş ve Yıldızhan, 2020: 1036).

Örgütsel sessizlik, maliyetleri ve çabaları boşa harcayan ve toplantılarda öneri ve programlara düşük düzeyde katılıma sebep olan verimsiz bir örgütsel süreçtir (Bagheri et al., 2012: 50).

Örgütsel sessizlik, bir örgütün karşılaştığı önemli sorunlara yanıt olarak çok az şey söyleme veya yapma konusunda kolektif düzeyde hareket etmesini ifade etmektedir (Henriksen and Dayton, 2006: 1539).

Örgütsel sessizlik, çalışanlar arasında korku ve endişe oluşturan; aynı zamanda onları önemli olayları tartışmaktan da alıkoyan bir durumdur. Bu durum memnuniyetsizliğe ve pozisyon yabancılaşmasına yol açarken aynı zamanda yeni çalışanlar için sessiz kurallar ve davranışlar da oluşturabilmektedir (Alheet, 2019).

Başka bir tanıma göre ise örgütsel sessizlik, çalışma ortamının iyileştirilmesine yönelik fikir, bilgi ve görüşlerini sunmayan bir çalışanın amaçlı sessizliği anlamına gelmektedir (Saeidipour, 2021: 60).

Örgütsel sessizlik, temelleri yöneticilerin olumsuz geribildirim korkusuna ve genellikle yöneticiler tarafından tutulan bir dizi örtülü inanca bağlı olarak ortaya çıkan ve çalışanların bundan dolayı sessizliğini koruduğu bir olgu olarak ele alınmaktadır. Buna göre örgütsel sessizlik, örgütsel değişim ve gelişim için potansiyel olarak tehlikeli bir engeldir ve gerçek çoğulcu örgütlerin gelişimine önemli bir engel teşkil etmektedir (Morrison and Milliken, 2000: 707-708). Buna göre örgütsel sessizlik davranışının örgüt ve çalışan verimliliği üzerinde etkisine baktığımızda karşımıza aşağıdaki çalışmalar çıkmaktadır:

Oduyoye vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel sessizlik davranışının çalışan verimliliği üzerinde etkisini araştırılmıştır. Çalışma sonucunda Ogun Eyaletinde seçilen özel üniversitelerde örgütsel sessizlik davranışlarının çalışanların verimliliğine istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmuştur.

Alheet (2019) tarafından yapılan çalışma da ise Amman'daki sağlık merkezleri çalışanlarının öz-yeterliliklerinde örgütsel sessizliğin nedenlerinin etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel sessizliğin öz-yeterlilik üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre çalışmada, yetkililerin, öz yeterlilikleri artırmak için, çalışanların ve işin çıkarlarının elde edilmesine yardımcı olacak şekilde örgütsel sessizliğin nedenleriyle ilgilenmeleri gerektiği önerilmektedir.

Saeidipour vd. (2021) tarafından yapılan çalışma sonucunda ise örgütsel sessizliğin mobbing üzerinde güçlü, doğrudan ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Araştırma sonucunda; mobbing, işten ayrılma niyeti üzerinde güçlü, doğrudan ve anlamlı etkilere sahiptir ve örgütsel sessizliğin işten ayrılma niyeti üzerinde zayıf, dolaylı ve anlamlı etkileri bulunmaktadır.

Erigüç vd. (2014) tarafından yapılan çalışma da hemşirelerin hangi konularda sessiz kaldığı ve neden sessiz kaldığı üzerine 137 hemşire üzerine araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda hemşirelerin yönetsel nedenlerle ve izolasyon ve ilişkilerin zedeleneceği korkusu ile sessiz kaldıkları ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak ilgili yazın incelendiğinde örgütsel sessizliğin örgütlerin ve çalışanların performansı üzerinde olumsuz etkileri olduğu, ekip çalışması ruhunu zedelediği görülmüştür. Örgütsel sessizlik aynı zamanda örgütlerin rekabet avantajını, hayatta kalma şansını, çevrelerindeki değişimlere uyum sağlama gücünü de yakından etkilemektedir. Buna göre örgütler için bir tehlike teşkil eden ama farkına varılmayan örgütsel sessizliğin nedenlerinin, sonuçlarının daha iyi anlaşılabilmesi için detaylı bir şekilde aşağıda ele alınmıştır.

1.2. Örgütsel Sessizlik Türleri

Van Dyne ve arkadaşları (2003) sessizliği; kabullenici sessizlik, koruma amaçlı sessizlik ve korunma amaçlı sessizlik olmak üzere üç başlık türünde incelemiştir (Çakıcı, 2010: 31).

1.2.1. Kabullenici Sessizlik

Kabullenici sessizlikte, çalışanlar durumu kabul eder, çok fazla konuşmak istemezler ve örgütsel koşulları değiştirmeye çalışmazlar. Bu durum, kasıtlı olarak sessiz kalmayı ve gelişmelere karışmamayı gerektirir. Bu tutumun altında yatan neden ise; konuşmalar bile konuşmalarının herhangi bir fark yaratmayacağına olan inançlarıdır (Tharya et al., 2021: 35).

1.2.2. Korunma Amaçlı Sessizlik

Korunma amaçlı sessizlik, bireyin örgüt içerisinde fikirlerini beyan etmesinden veya öneride bulunmasından kaynaklanacak olan olumsuz sonuçlardan kaçınmak amacıyla kendisini koruyucu bir tutum içerisinde bulundurmasını ifade etmektedir. Birey, düşüncesini dile getirmesi durumunda üstleri veya arkadaşları tarafından dışlanacağı korkusu ile kendini korumak adına sessiz kalmayı tercih etmektedir (Kim and Hoon Ko, 2021: 2153).

1.2.3. Koruma Amaçlı Sessizlik

Koruma amaçlı sessizlik, topluma, diğer insanlara ya da içinde bulunduğu örgüte fayda sağlamak amacıyla bireyin iş ile ilgili düşüncelerini ifade etmekten veya bilgi paylaşmaktan kasıtlı olarak kaçmasını ifade etmektedir (Bagheri et al., 2011: 55). Korunma amaçlı sessizlikten farkı ise; bireyin fikirlerini beyan etmesi sonucu ortaya çıkacak olumsuzluklardan korkmaktan ziyade, birey korunma amaçlı sessizlikte kurumun ya da diğer çalışanların iyiliğini düşünerek istekli bir şekilde sessiz kalmayı tercih etmektedir.

2.3. Örgütsel Sessizlik Nedenleri

Organizasyonlarda, çalışanlar bir konu hakkındaki görüş ve düşüncelerini yüksek sesle dile getirmek istemelerine rağmen birçok nedenden dolayı sessiz kalmayı tercih etmektedirler (Rüzgâr ve Bedel, 2021: 697).

Bir örgütte çalışan sessizliğinin başlamasının, bireysel, yönetsel ve örgütsel olmak üzere üç kategorik nedeni bulunmakta olup bu nedenler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır (Fapohunda, 2016: 87):

2.3.1. Bireysel Etkenler

Bireyin kişilik özellikleri ile ilgili olup, sessizlik, bireyin bireysel ve demografik özelliklerine, konunun önemine ve kişinin örgütte yer aldığı pozisyonuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu etkenler (Morris and Milliken, 2000:707);

a. Konuşmanın riskli görülmesi: Bireyler, örgüt ile ilgili konularda fikirlerini açıkça dile getirmenin kendilerine zarar vereceği düşüncesi ile sessiz kalmayı tercih edebilmektedirler.

b. İlişkilerin bozulacağı korkusu: Birey örgüt veya çalışma arkadaşı ile ilgili olumsuz bir konuşma yapması durumunda aralarındaki ilişkinin bozulacağını ve bu durumun kendisine zarar vereceğini düşünerek sessiz kalmayı öğrenmektedir.

c. Geçmiş deneyimler: Birey hem kendisinin yaşamış olduğu hem de örgüt içerisinde yaşanmış olan olumsuz tecrübe ve deneyimler nedeni ile sessiz kalmayı tercih edebilmektedir.

d. Kişilik özellikleri: Bireylerin davranış şeklini etkileyen bazı kişilik özellikleri bulunmaktadır. Bu kişilik özelliklerinden bazıları şunlardır: Öz-saygınlık, kendini kontrol, risk alma, proaktif kişilik, dogmatik kişilik (Erkutlu, 2018: 84-86).

2.3.2 Örgütsel Etkenler

Örgüt yapısı ile ilgilidir. Bireylerin örgütte sessiz kalmasına neden olan örgütsel etkenler şu şekilde sınıflandırılabilir;

a. Örgütsel Kültür

Çalışanın içinde bulunduğu organizasyonun kültür yapısı, sadece karşılaştığı problemler ve sorunlarla ilgili değil örgütün daha verimli ve etkin bir şekilde faaliyetini devam ettirmesi ile ilgili düşüncelerini de ifade etmesine engel olabilmekte, bu da çalışanın sessizliğe bürünmesine neden olabilmektedir (Ashford and Kahtleen,2009: 184).

b. Örgütsel İletişim

Örgüt içerisinde kullanılan iletişim yöntemleri de çalışanın sessizliğini etkileyen örgütsel faktörlerden biridir. Çalışan ve yönetici arasında doğrudan bir iletişim yoksa ve çalışana bilgiler açık ve sağlıklı bir şekilde ulaşıyorsa çalışan sessiz kalmayı tercih edebilmektedir (Breen and Fetzer, 2005: 216).

c. Adaletsizlik Kültürü

Örgütsel sessizliğin oluşmasında oldukça etkili olan ve örgütsel etkenler içerisinde en çok karşılaşılan etkenlerden biri de adaletsizlik kültürüdür. İş görenin örgüt içerisinde adaletsizlikle karşı karşıya kalması durumunda, iş gören sessizliğe bürünmeyi tercih etmektedir (Pinder and Harlas, 2001: 359).

2.3.3 Yönetimsel Etkenler

Örgütlerin yönetim tarzları da bireyleri sessizliğe iten örgütsel etkenlerden biridir. Bu etkenlerden bazıları şunlardır:

a. Yöneticilerin Olumsuz Geri Bildirim Korkusu

Olumsuz geri bildirim almak, kişiler tarafından kaçınılan bir davranış şeklidir. Kişi olumsuz bir geri bildirim alması durumunda ise ya kaynağın güvensiz olduğu izlenimini yaratmakta ya da bunu görmezden gelmektedir. Yapılan birçok ampirik çalışmalarla, buna benzer kaygıların yöneticiler arasında da sıkça görüldüğü kanıtlanmıştır (Morris and Milliker, 2000; 708). Yöneticilerde bulunan olumsuz geri bildirim korkusu ise çalışan tarafından olumsuz değerlendirilerek, çalışanın sessiz kalmasına neden olmaktadır.

b. Yöneticilerin Örtük İnançları

Bu tür inanışlardan birisi, çalışanların bencil ve güvenilmez olduklarıdır. Bir örgütün üst düzey yöneticisi çalışanların çıkarıcı ve güvenilmez olduğuna inandığında, yukarıya doğru olan iletişimi caydıracak şekilde hareket ederler. Bu tür davranışlar örgüt içerisinde örgütsel sessizliğin artmasına neden olabilecektir (Bagheri et al., 2012).

c. Örgütsel Yapılar, Politikalar ve Uygulamalar

Hiyerarşik bir yapı, sert politika ve uygulamalara sahip olan örgütlerde bireylerin sessizliğe bürünmeyi tercih ettikleri gözlemlenmiştir (Macit ve Erdem, 2020).

2.4. Örgütsel Sessizliğin Sonuçları

Örgüt içerisinde çalışan ve/veya yönetici kaynaklı örgütsel sessizlik karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel sessizlik örgütler ve çalışanlar üzerinde çeşitli sonuçlara yol açabilir. Çalışanlar, örgütsel sorunlar ve hatalar hakkında görüş ve fikirlerini açıkça veya gizlice ifade ettiklerinde cezalandırılacaklarına inanmaktadırlar (Erigüç vd., 2014: 134).

Örgütsel sessizlik örgütlerin işleyiş şeklinin sadece yavaşlatmakla kalmaz aynı zamanda örgütsel gelişmeyi azaltmak gibi çeşitli sonuçlara da neden olur. Bu sonuçlar arasında; çalışanların bağlılık düzeyleri, iç çatışmalara yol açması, karar verme sürecini azaltması, değişimi ve yeniliği engellemek, yönetime olumlu veya olumsuz geri bildirimleri engellemek sayılabilir.

Ayrıca çalışanlar konuşmanın bir anlamı olduğunu görmeyebilirler çünkü kimse konuşmak istemiyor. Bunun sebebi ise; “sorun çıkarıcı” olarak nitelendirilebilir ve olası olumsuz sonuçlara maruz kalınabilir olduğundan çalışanlar, mesleki hayatlarını olumsuz etkilemesini istememektedirler (Vakola and Bouradas, 2005: 443).

Bu bağlamda, çalışan sessizliğinin stres yaratabileceğini, çalışanlar arasında sinizm, memnuniyetsizlik ve ayrılma olabileceği öne sürülmektedir (Beer and Eisenstat, 2000).

Strese hem çalışan hem de yönetici açısından bakacak olursak, çalışan sessizliğini yönetim tarafı işlere katılmama, pozisyonum neyse ben oyum, yokluğu anlaşılmayan kişi olarak algılanabilir. Çalışan açısından ise iş güvenliği tehdidi oluşturabilir. Öte yandan, iş tatmini örgütsel bağlılıktan farklı olsa da, iş tatmini, denetim gibi çalışma ortamının belirli yönlerine daha hızlı tepkiler, ücret vb., her ikisi de örgütsel sessizliğin sonuçları olarak ele alınabilir.

Vurgulayacağımız gibi, örgütsel sessizlik organizasyonel değişim ve gelişim için potansiyel olarak tehlikeli bir engeldir ve muhtemelen gerçekten çoğulcu örgütlerin gelişmesine önemli bir engel oluşturmaktadır. Çoğulcu bir organizasyon şu şekilde tanımlanabilir: çalışanlar arasındaki farklılıklara değer verir, bunları yansıtır ve bu çoklu bakış açılarının ve düşüncelerin ifade edilmesine izin verir. Açıkçası, bir organizasyon içindeki kişiler, kritik konulara bakış açısı olarak düşüncelerini açıkça ifade edemeyeceklerini hissettiklerinde, çoğulculuk elde edilemez. Çalışanların değerleri, inançları, öncelikleri ve deneyimleri çeşitli olabilir, ancak ifade edilen noktalar nedeniyle görüş büyük ölçüde yekpare kalırsa, organizasyon bu çeşitlilikten yararlanamayacaktır. Bu nedenle, çoğulcu ortamlarda değişim ve gelişme nasıl ortaya çıkabilir kısmını anlamak içindir ki; çalışanların genellikle sistematik olarak fikirlerine değer verilmediğini hissetmelerine neden olan ve bu nedenle onları konuşmaktan caydıran örgütsel güçleri anlamamız gerekir. Örgütlerde, sadece örgütsel sessizliğin nedenlerini izleyerek ve anlayarak çoğulculuğun önündeki engeller bu güçleri, doğru ve kapsamlı bir şekilde anlamamıza yardımcı olacaktır.

Örgütlerin etkin bir şekilde işlemesi için, çalışanların sıklıkla dar bir şekilde tanımlanmış resmi rollerinin ötesine geçmesi gerekir. Bu tür ekstra rol işlerle ilgili davranışlar çeşitli şekillerde tanımlanmıştır, ancak genel olarak, resmi rol reçetelerinde belirtilmeyen, toplum tarafından tanınmayan prososyal işle ilgili davranışlardır. (Nafei, 2016: 69).

Çalışan sessizlik davranışının sonuçları stres, iş tatminsizliği, işten ayrılma niyeti ve sabotajdır. Ve bunun gibi birçok olumsuz sonuç ortaya çıkabilir. (Mengenci, 2015: 225). Örgüt sessizlik iklimi, çalışan

sessizlik davranışını doğrudan şekillendirir ve etkiler, ardından çalışan sessizliği; davranış, örgütteki iş tatmini ve stres üzerindeki bu etkileri taşımaktadır.

Bir örgütün en önemli sermayelerinden birisi de hiç şüphesiz beşerî sermayedir. Bu sermayeyi ne kadar muhafaza eder ve güçlendirilirse örgütlerin; verimlilik, etkinlik ve etkililikleri de o oranda artmış olacaktır. Yukarıda da sıkça bahsedildiği üzere en önemli sonuçlarından bir tanesi işten ayrılmalardır. Personel devir oranı ne kadar hızlı ise beşerî sermaye oranı o kadar düşecek, beşerî sermaye oranı da ne kadar düşerse entelektüel sermaye oranı o derece düşük olacaktır. Bu da o örgütün, içinde bulunduğu toplum, müşteriler, tedarikçiler ve rakipler nazarında itibarının düşmesine sebebiyet verecektir.

Morrison ve Milliken örgütlerde sessizlik ile ilgili sonuçlar bakımından literatürden üç yıkıcı çıkarım yapmıştır. Bu yıkıcı sonuçlar şunları içerir (Slade, 2008: 7):

- (1) çabalarına yönetim tarafından değer verilmediğini hisseden çalışanlar,
- (2) iş çabaları üzerinde kontrol sahibi olmadıklarını algılamak ve
- (3) sessizliği teşvik eden çelişkili deneyimler nedeniyle bilişsel uyumsuzluk.

Bu üç yıkıcı sonuç, ters etki yaratan bazı sonuçları temsil eder ki; vizyon paylaşımının yapılmaması, vizyon aktarımı olsa bile pasif direnç şeklinde de ortaya çıkan sessizlik, örgütlerin toplu düşünüş şeklinde başarıya gitmesine engel olabilir. Örgütlerin en büyük özelliği enerjiyi birliktelik ve takım ruhu ile sinerjiye dönüştürmeleridir. Değişen ve gelişen dünyada dönüşemeyen örgütler ‘ekolojik kuram’ gereği dışlanmaya ve çöküntüye uğramaktadır.

Örgütsel sessizliğin etkilerinin incelenmesinden iki düşünce ekolü öne çıkar: Çalışanlar ve örgüt üzerindeki etkiler. Suçluluk, sorumluluk, kayıp potansiyel ve diğer psikolojik yönler, bir çalışanın sessizliğini korurken hissedebileceği stresi de etkiler (Bagheri et al., 2012). Sessizliği korumak veya susturulmak, çalışanların kurum içinde kendilerine değer verildiğini hissetmemesine yol açabilir; çalışanlar ayrıca iş durumlarıyla ilgili olarak geri çekilme, memnuniyetsizlik, düşük motivasyon ve hatta sapma gibi çok daha geniş sonuçlara yol açabilecek algılanan bir kontrol eksikliği geliştirebilirler. İşlerinde kendi kişisel değerlerini koruduğunu hissetmeyen çalışanlarda bilişsel uyumsuzluk veya kişinin neye inandığı ile nasıl davrandığı arasında bir kopukluk hissi oluşmaktadır (Morrison and Milliken, 2000).

Örgütsel sessizliğin bir örgüt üzerindeki etkileri analiz edilirken, çalışanlar üzerinde meydana gelen etkilerin de örgütü bir bütün olarak etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışanlar arasında örgütsel sessizlik karşısında bir örgütte oluşacak en belirgin etki, örgüt içindeki iletişim kültürü ve kalıplarıdır; örgütsel sessizlik hem sorun hem de sonuç olarak çalışabilir. Bir organizasyonun iletişim sistemlerinin azalan verimliliği, parasal kayıplara, üretimin azalmasına, iş kalitesinin düşmesine ve bir bütün olarak organizasyonun kötü işleyişine yol açabilir (Beheshtifar et al., 2012). Örgütsel sessizlik, çalışanlarda üretkenliği ve bir kuruluş içindeki iletişim sistemini genel olarak etkileyecek “aşırı” kayıtsızlık duygularını besleyebilir.

Morrison ve Milliken, örgütsel sessizliğin etkileri konusunda farklı bakış açıları sunuyor. İlk olarak, örgütsel sessizlik, örgütsel karar verme sürecine zarar verir; Kaliteli karar vermenin çeşitli fikir ve bakış açıları sunulduğunda en iyi olduğu ve örgütsel sessizliğin karar verme potansiyelini engellediği tespit edilmiştir (Morrison and Milliken, 2000). İkinci olarak, örgütsel sessizlik, bir örgütün örgüt içindeki hataları fark etme ve düzeltme yeteneğini engeller. Hataların bilgisi olmadan, bu hatalar daha da kötüleşebilir ve sonunda organizasyon içinde büyük sorunlara neden olmaktadır.

2.5. Örgütsel Sessizliği Önlemek İçin Alınabilecek Tedbirler

Örgütleri ileriye taşıyabilecek ana kaidelerden birisi olan iletişim için ‘Psikolojik Güvenlik’ ve ‘Karşılıklı Saygı’ bu konu için önemli iki aktördür. Psikolojik güvenlik esasen “ekip üyelerinin bir

konuyu gündeme getirebileceklerini hissedip hissetmediklerini” veya “utanma ya da intikam korkusu olmadan endişeleri ve hataları paylaşmak konusunda rahat hissedip hissetmediklerini ölçer” ve diyalog sürecinde önemli bir ilk adımdır (Wholey et al., 2014). Ekip üyeleri, zor konuları gündeme getirmenin misilleme veya diğer olumsuz çıktılarla sonuçlanmayacağını düşünüyorsa, daha fazla meşgul olurlar; öğrenme, büyüme ve nihayetinde daha iyi performansla izin vererek sorunları çözmeye çalışmaktadırlar.

Psikolojik güvenliğin önündeki potansiyel engeller, zayıf ilişkiler ve sosyal statüdür. (Liu et al., 2015). Güven ve ilişkiler oluşturmak, ekip üyelerinin bir konuyu gündeme getirirken kendilerini rahat hissetmelerinin anahtarıdır. Takım ilişkileri zaten sallantılı bir zemindeyse, o zaman birinin bir hatayı veya endişeyi ortaya çıkaracak kadar güvende hissetme olasılığı minimumdur, çünkü olumsuz duygular sempatik sinir sistemini devreye sokar ve kaçınmayı tetikler. Sosyal statü veya hiyerarşi, diyalog eksikliğine ve dolayısıyla hatalara da katkıda bulunabilir (Calhoun et al., 2014). Hiyerarşi, iki yönlü diyalogu azaltır, çünkü yerleşik normlar, en yüksek rütbeli kişinin söylemesi ve en düşük rütbeli kişinin dinlemesi gerektiğini belirtir. Bu normlar, ele alınmadığı veya değiştirilmediği takdirde, bir ekipteki daha düşük rütbeli kişilerin sesini yükseltmesini engeller, böylece hiyerarşi ve güç sorunlarına katkıda bulunur ve psikolojik olarak güvenli ortamları azaltır. Bu yüzden örgütler, dikeyden yatay hiyerarşiye geçerse bu konuda daha olumlu sonuçlar alacaktır.

Süreçteki bir sonraki adım, "ekip üyelerinin, ekibin diğer üyelerinin fikirlerini duymak isteyip istemediklerini" inceleyen karşılıklı saygıdır (Wholey et al., 2014). Psikolojik güvenliğe odaklanmanın çoğu, karşılıklı saygının önemli ikinci bileşenini hesaba katmaz. Karşılıklı saygı, diyalogun tek seferlik değil, devam etmesini sağlayacak bileşendir. Bireyler konuştuklarında, katkılarına değer verildiğini hissetmeli ve fikirlerinin dikkate alınmasıyla sonuçlanmalıdır. Örneğin bir klinik ortamda, bir cerrah bir yarayı kapatırken ameliyat eden bir hemşirenin konuştuğunu ve “Sayımımızı bitirmedim; Her şeye sahip olduğumuzu düşünmüyorum. Netlik için durabilir miyiz lütfen?” “O zaman tekrar say” yorumuyla görevden alınır, bir dahaki sefere konuşma olasılığı nedir? Bunun yerine cerrah durup, "Biz sayımızı bitirirken herkes dursun" derse, karşılıklı saygının ne kadar kurulacağını hayal edin, hemşirenin duyulduğunu hissetmesini sağlamak ve tüm ekip üyelerinin rolünü doğrulamak. En önemlisi, bu yaklaşım hastada hiçbir alet kalmamasını sağlayacaktır.

Diyalog, göreve dayalı konuşmadan ziyade ilişkiye dayalı iletişimi içerir. İlişki temelli iletişim, görev temelli iletişimden daha iyi sonuçlar vermiştir, yine de örgütlerin birçoğu, her ikisi de genellikle tek yönlü olan görev ve hiyerarşik iletişime dayalı olmaya devam ediyor (Chiarchiaro et al., 2016). Diyalog, psikolojik güvenlik ve karşılıklı saygı yoluyla izin verilen bir bilgi alışverişi şeklindedir. Diyalog, bir konuşmada bir kişinin gönderen ve diğerinin alıcı olması yerine, her iki kişinin de duyulmasını sağlar. Tüm ekip üyelerinin işlerle ilgili paylaşacak bilgileri olduğundan, psikolojik güvenlik ve karşılıklı saygı ile diyalog zorunludur. Genellikle alt kademe müşterilerle üst kademedeki daha fazla zaman harcarlar, bu nedenle onların katkıları stratejik karar verme sürecine verimlilik ve kalite katacaktır, ancak diyalog ile ulaşılmak istenen, hiyerarşiyi yıkarak teşvik etmek ve her iki tarafın da katkıda bulunmak için psikolojik olarak güvende hissetmesini sağlamaktır.

Öğrenen organizasyonların en temel saç ayaklarından olan iletişim bir örgüt için hayati öneme sahiptir. İletişimi belirleyen ve sürdürülebilirliğini sağlayan ise özgürce, fişlenmeden, dışlanmadan, değersizleştirmeden karşı tarafla diyaloga girmekten geçer.

Örgütsel sessizlik, çalışanların örgütleri hakkında yararlı veya değerli bilgilere sahip oldukları ancak kasıtlı olarak sessiz kaldıklarında ortaya çıkan bir olgudur. Bu bilgi, onların görüşleri, gözlemleri, endişeleri veya kuruluştaki diğer kişilerin, özellikle üst düzey yöneticilerin farkında olması için yararlı olabilecek diğer bilgiler olabilir. Diğerlerinin yanı sıra uysal sessizlik, savunmacı sessizlik ve toplum yanlısı sessizlik de dahil olmak üzere, çalışan sessizliğinin ardındaki güdüler göz önünde bulundurularak birçok güdü araştırılmıştır. Örgütsel sessizlik, çalışan motivasyonlarının, yönetimsel inançların veya daha geniş bir örgütsel kültür sorununun bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Örgütsel sessizliğin etkileri, çalışanların sağlığı ve esenliği üzerindeki olumsuz yansımaların yanı sıra örgüt için moral eksikliği gibi daha büyük sorunları içerebilir. Azalan üretim, daha düşük iletişim verimliliği ve azalan karar verme yetenekleri bunlardan birkaçıdır. Örgütsel sessizlik, örgütler ve çalışanları için çok zararlı olmakta ve bu nedenle sessizlikten mümkün olduğunca kaçınılması ve kaldırılması gerekmektedir (White et al., 2019).

Sonuç

Örgütsel sessizlik, birçok örgüt tarafından farkında olunmayan, sinsi bir hastalık gibi ilerleyen ve bu bağlamda da örgütlerin hayatta kalmasını yakından etkileyen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Buna göre günümüzde örgütler, yaşamlarını devam ettirebilmek, rekabet avantajı elde edebilmek için interaktif bir yapının hakim olduğu, demokratik liderlik, katılımcı liderlik gibi modern liderlik tarzlarını kullanarak çalışanlarını da karar alma döngüsü içerisine dahil etmeye çalıştığı bir yapıda hareket etmektedir. Böyle bir yapı içerisinde örgütsel sessizliğin ortaya çıkması örgüt için negatif bir unsur ve tehlike olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda örgütler için tehlike arz eden örgütsel sessizlik kavramının ortadan kaldırılabilmesi, örgütlerin rekabet avantajı elde edebilmesi, ileriye dönük adımlar atması, verimliliğini, etkinliğini ve etkililiğini koruyabilmesi, yönetsel operasyonlarda optimizasyonunu sağlayabilmesi, sürdürülebilirliğini oluşturabilmesi, açık ve güvenilir iletişimden geçmektedir. Buna göre, örgütlerin nicelik performansında boğulmadan niteliğe karşı proaktif tutum sergileyerek iletişim kanallarını açık tutması ve gelecek her öneri ve yaratıcı fikirlerle kendisini ileri taşıması gerekmektedir (Bagheri et al., 2012: 50).

Özellikle organik işletmelerde daha ön plana çıkan iletişim, artık günümüzde mekanik işletmelerde de kendini ön sıralara yerleştirmiştir. Öyle ki otomasyon sistemi ne kadar fazla da olsa örgüt için ana kaide olan insan gerçeği yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeptendir ki insanın olduğu yerde sözlü ve sözsüz iletişim söz konusudur.

Günümüz modern örgütlerinde en önemli sermaye, beşeri (insan) sermaye olarak görülmektedir. Bu sermayeyi yönetecek olan öncelik birim 'İnsan Kaynakları' ve örgüt yöneticisidir. Birimin üzerine düşen en önemli görev insan kaynağının yönetilmesidir ki araç olarak da hizmet içi eğitimler bu konuda önemli bir aktördür. Eğitimlerde teknik donanım yüklemekle beraber önem arz eden eğitimlerin başını da; konferanslar, seminerler ve sempozyumlar oluşturur. Bu eğitimlerde örgütsel bağımlılıktan ziyade bağıllığı oluşturmak ve çalışan nezdinde örgütü içselleştirme oluşabilir. Ayrıca eğitimlerin önemini oksijen tüpü olarak lanse edebiliriz (Şahin, 2011: 45).

Örgütlerdeki sessizliğin ortaya çıkmasında güven eksikliği önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun tespitini ise yöneticilerin ve diğer çalışanların yanında sesli düşünememek ve fikrini açıkça beyan edememek ile gözlemlenebilmektedir. Zamanla bu durum yani örgütsel sessizlik örgüt içerisinde alışkanlık haline gelirse o zaman örgüt içinde tehlike oluşmaya başlamaktadır. Çünkü sessizlik örgüt kültürü haline dönüşerek normalleşmiş ve öğrenilmiş çaresizliğe doğru evrilecektir.

Yine sadece örgüt yöneticileri değil aynı zamanda çalışanların da örgüt sorumluluğunu özümsemesi gerekmekte olup; ne kadar taşın altına girerse örgüte o derece fayda sağlayacağını anlaması gerekmektedir. Yöneticilerin de çalışanların yaptığı hatalara aşırı tepkiler vermemesi, işten soğutmaması ve örgüte karşı küstürmemesi gerekir ki katılımcılık anlayışı bunun en sağlıklı faktörüdür.

Ayrıca açık iletişimin olmadığı yerde dedikodu kültürünün oluşması doğal bir sonuçtur. Fakat örgütleri en çok yaralayan özellikle informel gruplardan çıkan dedikodu kültürüdür. Üst düzeyden alt düzeye

kadar örgütteki bütün bireylerde yanlış anlaşılmalara, örgüt zararına kulisler, farklı kademe ve bireylerde küskünlükler ayyuka çıktığında geri dönülmez boyutlara ulaşılabilir. Bu yüzden başta lider vasıflı yöneticilere ve birimlere çok önemli görevler düşmektedir (Michelson et al., 2010: 4).

Yöneticilerin; katılımcı, idare edici, demokrat, kapısının açık, ikna olmaya elverişli, fikirleri küçümsemeyen ve takım ruhunu hep ayakta tutan bir yapıda olması gerekmektedir. Çalışanların ise; yaratıcı fikirlere sahip, öneri sunan ve sorumluluk hissiyatı ile ses çıkaran çalışma arkadaşları için aktif desteği sağlaması örgütsel sessizliği bertaraf etmede önem taşımaktadır. Aksi halde çalışanlarda makineden farksız robotlaşma düzeyinde iş akdini gerçekleştirme olacak ve belli bir süre sonra beşeri sermaye kendine geldiğinde neye hizmet ettiğini tam anlayamadığı için örgütten kopmalar oluşacaktır.

Şüphesiz yönetim uygulamaları geçişlerinde birçok risk ve sıkıntı ortaya çıkacaktır ama başarının bedelini bir dönem ödemeyenler bu bedelle ömür boyu baş başa kalacaktır. Proaktif bir yaklaşımla örgütlerin risk ve kriz yönetimi oluşturması bu bağlamda olumsuz çıktıları en alt düzeye indirilmesi gerekiyor (Tağraf ve Arslan, 2003: 154-155). Bu doğrultuda örgütlerde zamanla kalıp yargılar, iklim ve kültür sessizlik adına oluşabilir ve bu durumu aşmak adına bulunulan teşebbüslerde, üst düzeyden alt düzeye kadar çalışanlardan direnç gösterildiğinde çeşitli yöntemlerle (vizyon paylaşımı, açık iletişim, eğitimler, işten çıkarma) engeller aşımalıdır. Önemli adım ise; örgütteki herkesin egosunu bir kenara bırakarak ‘yanılabilirim’ diyebilmesinde yatmaktadır.

Örgütler tarafından idrak edilmesi gereken; iç ve dış çevreyle ilişki içerisinde oldukları, aynı zamanda toplum içerisinde hacim kaplanıldığı için kümülatif toplamda, topluma yarar sağlama olmalıdır. Çoğulculuk yapısı gereği, çevre için teklik dürtüsüyle hareket edilmemeli ve örgütlerin verimsiz ve etkisiz sonuçlarının bedelini sosyo-ekonomik olarak toplumun bedel ödeyeceğini bilmeli ve bu bağlamda sürdürülebilir politikayı özümsemesi gerekir. O halde diyebiliriz ki; sessizlik kavramı, sadece bulunduğu örgütü değil topluma da sirayet eden olumsuz bir yapıdır.

En faydalı ve uygulanabilir yönetim uygulamalarından olan *öğrenen organizasyon* gereği, P. Senge'nin de bahsettiği üzere ‘Beşinci Disiplin’ oluşturulmalı ve çalışanların hep daha ileri ve öğrenme dürtüsü ile hareket edecekleri ve karşılığını alacakları bir ortam sunulması örgüte yarar sağlayacaktır. (Senge, 2020).

Aksi halde çalışan sessizlik çukuruna çekilerek, *çirkin ördek yavrusu* hissiyatı ile dışlandığını düşünür ve mesleki olmasa bile örgütsel bağlılığını koparabilir. Bu bağlamda örgüt, bir beşerî sermayesinden daha mahrum kalmış olacaktır.

Sesliliği oluşturabilmek için ise yöneticilerin lider vasıflı olması, vizyon oluşturup paylaşabilmesi, katılımcılığı sürekli hale getirmesi, hatalara ölümcül darbeler değil düzenleyici dokunuşlar yapması, çevreyle uyumu sağlamak hatta öne geçmek adına hizmet içi eğitimlere önem vermesi ve sürekli açık bir iletişime elverişli olması gerekmektedir.

Bu bağlamda tepe yönetiminin sadece sözlü iletişim değil, görüş ve önerilere katılımı, öneri-dilek-şikâyet kutucukların doldurulması, proje ve yaratıcı fikir sunanlara ödüller verilmesi hususlarında destek vermesi, amaca giden yolda araçları olacaktır.

Kaynakça

- Ağırbaş, S. İ. ve Yıldızhan, Ç. Y. (2020). Organizational Silence: A Study on Employees of General Directorate of Sports Headquarter. *Journal of Business Research-Turk*, 12 (2), 1036-1045.
- Alheet, A. F. (2019). The Impact Of Organizational Silence Causal Factors On Self-Efficacy Of Health Center Employees In The Jordanian Capital City (Amman). *Academy of Strategic Management Journal*, 18(3).
- Ashford, S., Sutcliffe, K. and Christianson M., (2009). Speaking Up and Speaking Out: The Leadership Dynamics of Voice in Organizations, Emerald Group Publishing; England.
- Bagheri, G., Nikaeen, M. and Zarei, R. (2012). Organizational Silence (Basic Concepts And its Development Factors). *Ideal Type of Management*, 1(1), 47-58.
- Beer, M. and Eisenstat, R. A. (2000). The Silent Killers Of Strategy Implementation And Learning. *Sloan Management Review*, 41, 29-40.
- Beheshtifar, M., Borhani, H. and Nekoie-Moghadom, M. (2012). Destructive Role of Employee Silence in Organizational Success. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(11), 257-281.
- Breen, V. and Fetzer, R. (2005). Consensus Problem-Solving Increases Perceived Communication Openness in Organizations, *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 17 (4), 215-229.
- Calhoun , A. W., Boone , M. C., Porter , M. B. and Miller , K. H. (2014). Using Simulation to Address Hierarchy-Related Errors in Medical Practice. *Permanente Journal*, 18(2), 14-20.
- Chiarchiaro , J., White , D. B., Ernecoff , N. C., Buddadhumaruk , P., Schuster , R. A. and Arnold , R. M. (2016). Conflict Management Strategies in The Icu Differ Between Palliative Care Specialists and Intensivists. *Crit Care Med*, 44(5), 934-942.
- Çakıcı, A., (2010). *Örgütlerde İş Gören Sessizliği, Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz?*, Detay Yayıncılık: Ankara 31-39.
- Erigüç, G., Özer, Ö., Turaç, İ. S. ve Songur, C. (2014). Örgütsel Sessizliğin Nedenleri Ve Sonuçları: Hemşireler Hangi Konularda Sessizdirler? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 131-154.
- Erkutlu, H., (2018). *Örgütsel Davranışa Etki Eden Bazı Kişilik Özellikleri, Örgütsel Davranış*; Ankara, 63-89.
- Fapohunda, T. (2016). Organizational Silence: Predictors and Consequences Among University Academic Staff, *International Journal For Research in Social Science And Humanities Research*, 2(1),83-102.
- Henriksen, K. and Dayton, E. (2006). Organizational Silence and Hidden Threats to Patient Safety. *Health Research and Educational Trust*, 41(4), 1539-1554.
- Kim, J. and Ko, S. (2021). The Effect of University Organizational Culture on Organizational Silence and Faculty-Student Interaction, *Management Science Letters*, 11(7), 2151-2162.
- Liu, W., Tangirala, S., Lam, W., Chen, Z., Jia, R. T. and Huang, X. (2015). How and When Peers' Positive Mood Influences Employees' Voice. *Journal of Applied Psychology*, 100(3), 976-989.
- Mengenci, C. (2015). Antecedents and Consequences of Organizational Fear and Silence Behavior: Evidence Service Sector from Turkey. *International Business Research*, 8(5), 223-229.
- Michelson, G., Iterson, A.V. and Waddington, K. (2010). Gossip in Organizations: Contexts, Consequences and Controversies. *Organization Management*, 35(4), 371-390.
- Morrison, E. W. and Milliken, F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World. *The Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Nafei, W. A. (2016). Organizational Silence: Its Destroying Role of Organizational Citizenship Behavior. *International Business Research*, 9(5), 57-75.
- Oduyoye, O., Francis-Odii, M. I. and Asikhia, O. U. (2020). Debate on the Role of Organizational Silence Behaviors and Employee Efficiency. *Global Journal of Management and Business Research*, 20(6).
- Pinder, C. and Harlos, K., (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses to Perceived Injustice, *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.

- Rüzgar, N. and Bedel, B. (2021). The Relationship Between Dark Leadership and Organizational Silence: A Comparative Example of Service and Production Sectors, *Tourism studies and social sciences* 6(40), 692-717.
- Senge, P.M. (2020). *Beşinci Disiplin: Öğrenen Organizasyon Sanatı ve Uygulaması*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Slade, M. R. (2008). *The Adaptive Nature of Organizational Silence: A Cybernetic Exploration of the Hidden Factory*. United States: Ann Arbor. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/adaptive-nature-organizational-silence-cybernetic/docview/304654338/se-2?accountid=25092> (Erişim tarihi: 05.08.2021).
- Şahin, Ç. E. (2011). *Beşeri Sermaye Ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara.
- Saeidipour, B., Akbari, P. and Alizade, Z. (2021). The Role of Organizational Silence & Organizational Mobbing on the Turnover Intention. *International Journal of Ethics & Society (IJES)*, 3(1), 59-69.
- Ufartienė, L.J., Brusokaitė, G. and Widelska, U. (2020). Relationship Between Organisational Silence And Employee Demographic Characteristics: The Case Of Lithuanian Teachers. *Engineering Management in Production and Services*, 12(3), 18-27.
- Tağraf, H. ve Arslan N. T. (2003). Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 149-160.
- Tharya, H., Kassim, E., Amuna, Y. and Aqel, A. (2021). Does Organizational Silence in NGOs Affected by Job Burnout?, *International Journal of Academic Management Science Research*, 5(5), 31-40.
- Vakola, M. ve Bouradas, D. (2005). Antecedents and Consequences Of Organisational Silence: An Empirical Investigation. *Employee Relations*, 27(5), 441-458.
- White, B. A., Walker, J. and Arroliga, A. C. (2019). Avoiding Organizational Silence and Creating Team Dialogue. *Baylor University Medical Center Proceedings*, 32(3), 446-448.
- Wholey, D. R., Disch, J., White, K. M., Powell, A., Rector, T. S., Sahay, A. and Heidenreich, P. A. (2014). Differential Effects of Professional Leaders on Health Care Teams in Chronic Disease Management Groups. *Health Care Management Review*, 39(3), 186-197.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Dr. Ebru Demirel

Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Gülşehir Sosyal
Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
Lojistik Programı

ebrudemirel@nevsehir.edu.tr

ORCID No:0000-0001-5073-0683

Öğr. Gör. Evren ARI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Gülşehir Sosyal
Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
İnsan Kaynakları Programı

evrenari@nevsehir.edu.tr

ORCID No:0000-0003-0711-9496

Öğr. Gör. Mustafa Cihan Yaralı

Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, Gülşehir Sosyal
Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü,
İnsan Kaynakları Programı

evrenari@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-8296-051X

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve Erciyes Üniversitesi İktisadi ve Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari İdari Bilimler Fakültesi, İşletme İdari Bilimler Fakültesi İşletme ve Bilimler Fakültesi Kamu Bölümü 2012 mezunudur. 2014 bölümünde lisans eğitimini Yönetimi bölümünde lisans yılında Selçuk Üniversitesi, tamamlamıştır.2010 yılında eğitimini tamamlamıştır. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Erciyes Üniversitesi Sosyal 22.10.2018 Tarihinde Karatay Anabilim Dalı, Muhasebe Bilimler Enstitüsü de yüksek Üniversitesi Sosyal Bilimler Finansman Bilim Dalı'nda lisans eğitimini tamamlayarak Enstitüsü İşletme Anabilim yüksek lisansını tamamlamıştır. 2017 yılında Nevşehir Hacı Dalı'nda yüksek lisans mezunu 2020 yılında Necmettin Erbakan Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal olmuştur. 2022 Tarihi itibari ile Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bilimler Enstitüsünde Doktora Nevşehir Hacı Bektaş Veli Enstitüsü, İşletme Anabilim Programına başlamış ve halen Üniversitesi Sosyal Bilimler Dalı'nda doktora eğitimini devam etmektedir. 05.08.2019 Enstitüsünde Doktora Programına tamamlamıştır. Ocak 2017'den Tarihinden itibaren Nevşehir başlamış ve halen devam itibaren Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Hacı Bektaş Veli etmektedir. 14.02.2020 Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Üniversitesi Gülşehir Sosyal Tarihinden itibaren Nevşehir Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bilimler Meslek Yüksekokulu Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Yönetim ve Organizasyon Yönetim ve Organizasyon Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bölümü, Lojistik Programı'nda Bölümü, İnsan Kaynakları Bilimler Meslek Yüksekokulu öğretim görevlisi olarak Programında Öğretim Görevlisi Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Programında Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Bölümü, İnsan Kaynakları Programında Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Akademik görevler ile beraber; 'Sosyal Bilimler Öğrenci Topluluğu' danışmanlığı ve 'Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde editör ekibinde idari görevleri mevcuttur.

NANOBIYOTEKNOLOJİDE BİTKİSEL KAYNAKLARIN KULLANIMI USE OF PLANT-DERIVED SOURCES IN NANOBIO TECHNOLOGY

Cevahir ALTINKAYNAK

Özet

Bitkiler, toksik olmayan kimyasal içerikleri ve doğal materyallerinden dolayı yeşil nanoteknolojide sıklıkla kullanılırlar. Yeşil nanoteknoloji nanomateryal sentezinde çevreyi kirletici bileşenleri elimine etmek amacıyla endüstride tercih edilmek istenmektedir. Dünyada yaklaşık 300000 bitki türü bulunmaktadır. Bitkisel kaynaklı nanoyapılar ve nanopartiküller sağlık bakımı, gıda, besleme, kozmetik, biomedikal bilim, enerji bilimi, ilaç/gen taşınımı ve çevre sağlığı gibi çok sayıda alanda fonksiyonel uygulamalara sahiptir. Bu çalışmada son yıllarda bitkisel kaynaklı nanoyapılar bunların sınıfları ve önemli bazı uygulamalarına genel bir bakış açısı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nanobiyoteknoloji, Yeşil kimya, Bitkisel Kaynaklar.

Abstract

Plants are often used in green nanotechnology due to their non-toxic chemical content and natural materials. In the synthesis of green nanotechnology nanomaterials, it is desired to be preferred in the industry in order to eliminate environmentally contaminating components. There are approximately 300000 plant species in the world. Plant-based nanostructures and nanoparticles have functional applications in many areas such as health care, food, nutrition, cosmetics, biomedical science, energy science, drug / gene transport and environmental health. In this study, an overview of plant-derived nanostructures, their classes and some important applications in recent years will be presented.

Keywords: Nanobioteknoloji, Green Chemistry, Plant Sources

Giriş

Nanoyapılar ve nanopartiküller, benzer kimyasal bileşime sahip büyük hacimdeki materyallerle karşılaştırıldığında mekanik, biyolojik, sterik, katalitik aktivite, termal ve elektriksel iletkenlik, optik absorpsiyon ve erime noktası gibi özelliklerinden dolayı hem fiziksel hem de kimyasal farklılıklara katkıda bulunan son derece küçük boyutları ve geniş yüzey-hacim oranları nedeniyle kapsamlı şekilde araştırmacılar tarafından çalışılmaktadır (Reza Mohammadinejad *et al.*, 2016). Bu nanoyapılar ve nanopartiküller mekanik, optik, biyomedikal bilim, kimyasallar, elektronik, uzay endüstrisi, ilaç- gen taşınımı (Gondim vd., 2019), enerji bilimi, ve kataliz (Dayan S., 2020) gibi çok sayıda alanda kullanılmaktadır. Örneğin; Yuvasree ve ark. yeşil nanoteknoloji ile sentezledikleri gümüş nanopartiküllerin *E.coli* ve *Bacillus* türlerine karşı güçlenmiş anti-bakteriyel aktivite sergilediğini göstermişlerdir (Balaji vd., 2015). Başka bir çalışmada biber ekstresi gümüş nanopartikül (NP) oluşumunda indirgeyici ve bağlayıcı ajan olarak kullanılmıştır ardından *Staphylococcus aureus*, *Bacillus sp.*, *E. coli* ve *pseudomonas sp.* gibi türlere karşı anti-bakteriyel özelliği test edilmiştir (Abdullah & Hamid, 2013). Bu çalışma bitki ekstrelerinden elde edilen gümüş nanopartiküllerin insan mikrobiyal enfeksiyonları için terapötik bir ajan olarak kullanılabileceğini gösterdi. Salunke ve ark yaptıkları çalışmada *Kalopanax septemlobus* bitki yaprak ekstresini kullanarak gümüş nanopartikül sentezleyerek karakterizasyonlarını sağlamış ardından anti-mikrobiyal özelliğini test etmişlerdir (Salunke vd., 2014). Koshy ve ark ise son 10 yılda önemli çalışmaların yapıldığı protein-inorganik hibrit nanomateryal yöntemini dikkate alarak kurkumin ekstresinden kurkumin-bakır fosfat hibrit nanoçiçek yapıları elde etmişlerdir (Koshy & Das, 2020). Günümüzde kurkumin ekstresini içeren metal komplekslerin Alzheimer hastalığının tedavisi için klinik olarak etkili bir molekül olarak kullanılabilirliği test edilmektedir (Zhang, 2005). Baldemir ve ark. aynı yöntemi kullanarak *Camellia sinensis* (L.) Kuntze ekstresini kullanarak organik-inorganik nanobiyo-anti mikrobiyal ajan sentezlemişlerdir (Baldemir vd., 2017). Azmi ve ark. ise prostat kanseri riski için biyobelirteç olan 8-hidroksideoksiguanozin (8-OHdG) tespiti için ultra hassas, silikon nanotel bazlı biyosensör cihazlarının kullanılabilirliğini raporlamışlardır (Mohd Azmi vd., 2014). Ayrıca, çeşitli önemli farmasötik ve tıbbi uygulamalar (örneğin, nano polimeraz zincir reaksiyonu, nano-PCR) için metal ve metal oksit nanopartiküller, yarı iletken kuantum noktaları, karbon nanomalzemeler ve polimer nanopartiküller dahil olmak üzere bir dizi nanometre boyutlu malzeme kullanılmıştır (Reza Mohammadinejad *et al.*, 2016). Bu strateji, benzeri görülmemiş hassasiyet, seçicilik ve uzatma oranları ile potansiyel olarak cihazlara güçlü PCR teknolojisi sağlamıştır (Yao vd., 2014).

Nanomalzemeler, bir dizi pratik uygulama için heyecan verici bir malzeme sınıfı olarak ortaya çıkmıştır. Boyutları veya boyutlarından biri 1 ila 100 nm aralığında olan malzemeler nanomalzeme olarak tanımlanır (Baig vd., 2021). Nanometre terimi ilk kez 1914 yılında Richard Adolf Zsigmondy tarafından kullanılmıştır (Baig vd., 2021). Amerikalı fizikçi ve Nobel Ödülü sahibi Richard Feynman, 1959'da American Physical Society'nin yıllık toplantısında yaptığı konuşmada nanoteknoloji kavramını tanıttı. Bu konuşma nanoteknoloji hakkında ilk akademik konuşma olarak kabul edilmiştir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte nanoteknoloji alanındaki araştırmalar ve yeniliklerde hızlanmış ve nano özellikli malzemeler günlük hayatımızda yer bulmuştur. Özellikle yüzey kaplamaları, elektronik, kozmetik, spor ekipmanları, biyosensörler, kimyasallar gibi ticari ürünlerin içeriğinde nano malzemeler mevcuttur.

1. Nanomalzeme Sentezi için Yaklaşımlar

Nanomateryaller genellikle üç yöntem (a) mekanik, (b) fiziksel (c) kimyasal ve iki ana yaklaşımla (a) yukarıdan aşağıya (b) aşağıdan yukarıya hazırlanır. (Baig, Kammakam and Falath, 2021; Reza Mohammadinejad *et al.*, 2016). Yukarıdan aşağıya yaklaşımlarda mekanik frezeleme, lazer ablasyon, dağlama, püskürtme ve elektro patlamayı içerir. Mekanik frezeleme nano ölçekte malzeme üretmek için uygun maliyetli bir yöntemdir. Genellikle aşınmaya dayanıklı sprey kaplamalar, Al, Ni, Mg, Cu bazlı nano alaşımlar ve diğer birçok nanokompozit malzeme üretmek için kullanılır. Lazer ablasyon hedef malzemeye güçlü bir lazer ışını gönderilerek nanoparçacık oluşumunu içerir. İşlem sırasında lazerin yüksek enerjisi nedeniyle kaynak malzeme buharlaşır ve nanoparçacık oluşur. Püskürtme nanomalzemelerden ince filmler üretmek için etkili bir yöntemdir. Elektro eğirme yöntemi ise polimerlerden nanolifler üretmek için kullanılır.

Aşağıdan yukarıya yaklaşımlarda (Baig vd., 2021); kimyasal buhar biriktirme (CVD), karbon bazlı nanomalzemelerin üretilmesinde kullanılır. CVD bazlı grafenin hazırlanmasında Ni ve Co katalizörleri çok sayıda katmanlı yapı oluştururken Cu katalizörü tek katmanlı grafen sağlar. Hidrotermal yöntemde, nano yapılı malzemeler, sızdırmaz bir kap içinde kritik nokta çevresinde yüksek basınç ve sıcaklıkta sulu bir ortamda gerçekleştirilen heterojen bir reaksiyonla elde edilir. Solvotermal yöntem ise, hidrotermal yöntem gibidir. Tek fark, susuz bir ortamda gerçekleştirilmesidir. Hidrotermal ve solvotermal yöntemler genellikle kapalı sistemlerde gerçekleştirilir. Sol-jel yöntemi, nanomalzemelerin geliştirilmesi için yaygın olarak kullanılan bir ıslak-kimyasal tekniktir. Bu yöntem, çeşitli yüksek kaliteli metal oksit bazlı nanomalzemelerin geliştirilmesi için kullanılır. Nano gözenekli malzemeler üretmek için yumuşak ve sert şablon yöntemleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Yumuşak şablonlama yönteminde, blok kopolimerler, esnek organik moleküller ve anyonik, katyonik ve iyonik olmayan yüzey aktif maddeler gibi çok sayıda yumuşak şablon kullanılarak nano gözenekli malzemeler üretilir. Yumuşak şablonlar ve öncüler arasındaki en belirgin etkileşimler hidrojen bağı, van der Waals kuvvetleri ve elektrostatik kuvvetler yoluyla meydana gelir. Sert şablonlar olarak karbon siyahı, silika, karbon nano tüpler, parçacıklar, koloidal kristaller ve ahşap kabuklarla sınırlı olmayan bir dizi malzeme kullanılmaktadır. Ters misel yöntemi, istenen şekil ve boyutlarda nanomalzemeler üretmek için kullanışlı bir tekniktir. Hidrofilik kafaların su içeren bir çekirdeğe doğru baktığı bir yağ içinde su emülsiyonu durumunda ters miseller oluşur.

Tüm bu nanomalzeme sentez yaklaşımlarında farklı türde nanoyapılar üretmek için virüslerden, bakterilerden, mantarlardan, alglerden ve biyomoleküllerden faydalanılabilir. Organizmalar çok çeşitli karmaşık inorganik malzemeler üretebilir. Bitkilerde içerdikleri çok sayıda biyomolekül ile hiyerarşik yapılar üretme yeteneğine sahiptir veya katalitik aktivite gibi benzersiz işlevler sunabilirler. Özellikle fiziksel, kimyasal veya biyolojik uyarılara yanıt verirler ve nanomalzeme üretmek için önemli bir potansiyel bir araçtır. Bitki biyomolekülleri, biyoyumlu nanopartiküllerin en güvenli ve en uygun maliyetli büyük ölçekli üretimine aracılık edebilir (Reza Mohammadinejad *et al.*, 2016). Zein, nişasta ve sarmaşık NP'leri, çeşitli farmasötik ve tıbbi alanlarda geniş ve önemli uygulamaları olan biyomoleküllerin sadece birkaç örneğidir. Shukla ve ark., yeşil veya kırmızı floresan proteinleri içeren genetik olarak tasarlanmış virüs temelli biyomateryaller üzerine araştırmaları sonucu hasat sonrası modifikasyon gerekmediğinden görüntüleme parçalarının genetik olarak eklenmesinin avantajlı olduğunu ve böylece gerekli üretim adımlarının sayısını en aza indirdiğini rapor etmişlerdir (Shukla vd., 2014).

2. Bitkilerin Nanomalzeme Sentezindeki Rolü, Türleri ve Bazı Uygulama Örnekleri

Nanomalzemelerin kimyasal sentezleri oldukça maliyetli olup tehlikeli kimyasalların kullanımını gerektirmektedir (Rastogi vd., 2019). Bu nedenle NP sentezinde çevreye zararlı kirlenici maddelerin ortadan kaldırılmasında toksik olmayan kimyasal içerikleri ve doğal kaynakları nedeniyle bitkiler kullanılmıştır. Dünyada güneş ışığı enerjisini fotosentez yoluyla karbonhidrat formunda organik kimyasal enerjiye çeviren yaklaşık 300.000 bitki türü vardır (Reza Mohammadinejad *et al.*, 2016). Fitokimyasallar ve bitki ekstraktları metal ve metal oksit NP'lerinin sentezi için indirgeyici ve stabilize edici ajan olarak kullanılabilir. MgO, CaO, ZnO ve TiO₂ nanomalzemeler (NM) gibi oksitlenmiş NM'ler, üstün elektriksel, katalitik ve ışık absorpsiyon özellikleri sayesinde kullanımı geniş çapta önerilmektedir (Jahan vd., 2018). Bitki ekstraktı kullanılarak gerçekleştirilen sentezlerde fitokimyasallar ve biyomoleküller protein, amino asit, vitamin, polisakarit, poli fenol, alkaloidler, quinonlar, organik asitler, flavonoidler, terpenoidler ve katekinler veya enzimlerin varlığından dolayı tercih edilir (Khalilzadeh & Borzoo, 2016). Bu moleküller sentezde ve ayrıca istenilen boyut ve şekilde oluşturulan metal ve metal oksit NP'lerin stabilizasyonunda kullanılabilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar bu moleküllerin sadece iyonları nanoboyuta indirgemede değil aynı zamanda NP'lere bağlanmada da önemli rol oynadığını göstermiştir (Tong vd., 2014).

Bitkisel kaynaklı nanomalzemeler, protein, polisakarit, karbon, eksozom, yapışkan, silika ve lipit temelli olabilir. Nanokompozit nanotüp, nanorod, nanoküre, nanopartikül ve nanofiber formundaki

nanoyapılar görüntüleme, taşıyıcı büyüme faktörleri, taşıyıcı genetik materyaller ve ilaç ajanları çok sayıda medikal uygulama için denenmiştir (Balaji vd., 2015). Protein temelli NP'ler kontrollü ilaç ve gen taşınımı, biyoaktif bileşik taşınımı, doku mühendisliği, gıda mühendisliği, ilaçların ağız yolu ile biyouyumluluğunun geliştirilmesi ve medical uygulamalar için ilaç yükleme taşıyıcısı olarak görev yapabilir (Jha vd., 2009; Kesharwani vd., 2009; Xu vd., 2011). Polisakkarit temelli NP'ler nanoselüloz temelli ilaç taşıma sistemi, ilaç yardımcı madde, kan damarı değişimi, yumuşak doku-bağ menisküs ve kırıldak yerleşimleri, çekirdek pulposus replasmanı, doku onarımı, yenilenmesi ve iyileşmesinde fonksiyon görebilir (Lin & Dufresne, 2014). Karbon temelli NP'ler biyogörüntüleme, biyosensör, optoelektronik, fotokatalist, enerji depolama cihazlarındaki elektrotlar, organik fotovoltaj hücreler ve floresan iyon tespitinde görev alabilir (Muramatsu vd., 2014; Supriya vd., 2018). Eksozom benzeri NP'ler oral taşınım, bağırsak dokusu yenileme süreçleri, gen ifadesinin düzenlenmesinde rol alabilir (Wang vd., 2014). Yapışkan NP'ler ise doku mühendisliği-biyomedikal uygulamalar, pıhtılaşmaya ve yaraların kapanmasına neden olan trombosit agregasyonu ve kozmetikte işlev görür (Huang vd., 2013). Silika NP'ler lityum iyon piller, nanoelektronik, fotonik, gıda katkı maddesi, enerji toplanması ve depolama, ilaç taşınımı, doku mühendisliği, gıda endüstrisinde topaklanmayı önleyici madde olarak görev yapabilir (Liu vd., 2013). Lipid temelli NP'ler ise nanotüp, nanofiber, nanojel ve yüzey aktif madde gibi yumuşak nanomalzeme üretimi ve biyomedikal uygulamalar için uygundur (Voinir vd., 2014). Nanomalzeme sentezinde sıklıkla kullanılan önemli bitkiler, nanopartikül ve fitokimyasallar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Nanopartikül sentezinde kullanılan önemli bitkiler ve fitokimyasalları (Reza Mohammadinejad *et al.*, 2016)

Bitki	Nanopartikül	Fitokimyasal/biyomolekül
<i>Allium sativum</i>	Au	Protein
<i>Aloe barbadensis</i>	CuO	Fenolik bileşen, terpenoid, protein
<i>Alternanthera sessilis</i> Linn.	Ag	Alkaloid, tannin, askorbik asit, karbonhidrat, protein
<i>Andrographis paniculate</i> Nees.	Ag	Hidroksiflavon, katekin
<i>Annona squamosa</i>	Pd	Sekonder metabolit içeren-OH gup
<i>Astragalus gummifer</i> Labill.	Ag	Protein
<i>Azadirachta indica</i>	Ag	Indirgeyici şeker, terpenoid
<i>Azadirachta indica</i> A.Juss.	Au	Salanin, nimbin, azdirone, azadiraktin
<i>Benincasa hispida</i>	Au	Polioller
<i>Calotropis procera</i> L.	Cu	Sistein proteaz ve triptofan
<i>Camellia sinensis</i>	Au	Polifenolik bileşenler
<i>Carica papaya</i> (fruit extract)	Ag	Protein ve diğer ligandlar
<i>Carica papaya</i> (callus extract)	Ag	Protein ve diğer ligandlar
<i>Cinnamomum zeylanicum</i>	Pd	Terpenoidler
<i>Cinnamomum camphora</i>	Pd	Poliol bileşenleri, suda çözünebilir heterosiklik bileşenler
<i>Citrullus colocynthis</i>	Ag	Aromatik halka ve amid bölgesine bağlı aromatic halka
<i>Coleus aromaticus</i> Lour.	Ag	Flavonoidler, Lignin
<i>Corriandrum sativum</i>	ZnO	Alkol, aldehit ve amingibi fito içerikler
Cycas leaf	Ag	Poli fenoller, Glutasyonlar, Metallotiyoninler, askorbatlar
<i>Cyperus</i> sp.	Ag	Flavonlar, quinonlar, organic asitler
<i>Datura metel</i>	Ag	Plastohidroquinon, plastrokohidroquinol
<i>Delonix elata</i>	Ag	Fenolik bileşen, flavonoidler
<i>Desmodium triflorum</i>	Ag	H ⁺ iyonları, glikoliz sırasında uzun bir süre NAD üretti,

		Askorbik asitler gibi suda çözünür antioksidan maddeler
<i>Diopyros kaki</i>	Pt	Terpenoid, indirgeyici şeker
<i>Dioscorea bulbifera</i>	Ag	Polifenol, Flavonoid
<i>Dioscorea oppositifolia</i>	Ag	Aromatic halka ve amit bölgesi bağlı polifenol
<i>Eclipta prostrata</i>	TiO ₂	Flavonlar gibi heterosiklik bileşenler
<i>Elettaria cardamomom</i>	Ag	Alkoller, karboksilik asit, ether, ester, alifatik aminler
<i>Eucalyptus hybrida</i>	Ag	Flavonoidler ve terpenoidler
<i>Euphorbia nivulia</i>	Cu	Peptidler, terpenoidler
<i>Festuca rubva</i>	Ag	İndirgeyici şeker, antioksidan bileşen, askorbik asit
<i>Gardenia jasminoides</i> Ellis.	Pd	Geniposide, klorojenik asit, krokinler, krosetin
<i>Glycine max</i>	Pd	Proteinler, aminoasitler
<i>Glycyrrhiza Glabra</i>	Ag	Flavonoid, terpenoid, thiamin
<i>Hibiscus cannabinus</i>	Ag	Ascorbik asit
<i>Hydrilla</i> sp.	Ag	Flavonlar, Kinonlar ve organik asitler (örn. oksalik, malik, tartarik ve protokateşik asit)
<i>Hydrilla verticilata</i>	Ag	proteinler
<i>Justicia gendarussa</i>	Au	Polifenol, flavonoid bileşenler
<i>Lantana camara</i>	Ag	Karbonhidratlar, glikositler, flavonoidler
<i>Leonuri herba</i>	Ag	Polifenol, hidroksil grubu
<i>Magnolia kobus</i>	Au	Proteinler ve metabolitler
<i>Mentha piperita</i>	Au-Ag	Menthol
<i>Mirabilis jalapa</i>	Au	polioller
<i>Morinda pubescens</i>	Ag	Hidroksiflavon, katekhin
<i>Ocimum sanctum</i>	Ag-Pt	Fenolik ve flavonoid bileşenler, protein, askorbik asit, gallik asit, terpenoid, protein ve amino asit
<i>Ocimum tenuiflorum</i>	Ag	polisakkarit
<i>Parthenium hysterophorus</i>	Ag	Hidroksiflavon, katekhin
<i>Pedilanthus tithymaloides</i>	Ag	Proteinler, enzimler
<i>Pelargonium graveolens</i>	Ag	Proteinler, terpenoidler ve diğer biyoorganik bileşenler
<i>Phoma glomerata</i>	Ag	Proteinler aminoasitler
<i>Pinus eldarica</i>	Ag	Polifenolik bileşenler
<i>Pinus resinosa</i>	Pt	Lignin
<i>Piper betle</i>	Ag	Proteinler
<i>Piper nigrum</i>	pD	Flavonoid, terpenoid, protein
<i>Plumeria rubra</i>	Ag	Proteinler
<i>Saraca indica</i>	Au	Polifenolik bileşen
<i>Sesuvium portulacastrum</i>	Ag	Proteinler, flavonlar, terpenoidler
<i>Solanum lycopersicums</i>	Au-Ag	Flavonoidler, alkaloidler, antioksidan vitaminler, karotenoidler, polifenoller
<i>Solanum xanthocarpum</i>	Ag	Fenolikler, alkalodiler, şekerler
<i>Sorghum bicolor</i> Moench	Ag-Fe	Polifenoller
<i>Syzygium aromaticum</i>	Au	Flavonoidler
<i>Terminalia arjuna</i>	Cu	Flavononlar, terpenoidler
<i>Terminalia catappa</i>	Au	Hidrolize tanninler
<i>Terminalia chebula</i>	Ag	Polifenoller hidrolize tannin formunda yer alır.

<i>Trianthema decandra</i>	Ag	Hidroksiflavonlar, Katekinler
<i>Tridax procumbens</i>	CuO	Suda çözünebilir karbonhidratlar
<i>Zingiber officinale</i>	Au-Ag	Alkanoidler, Flavonoidler

Bitkiler; protein, amino asit, vitamin, polisakkarit, polifenol, terpenoid ve organik asit gibi fitokimyasal ve biyomolekül içerikleri nedeniyle tek adımlı bir prosede metal ve metal oksit NPs'lerin sentezinde indirgeyici ve stabilize edici ajan olarak kullanılabilir. Bitki proteinleri polar hidrofilik amino asitlere sahiptir. İçeriğindeki protein çeşitliliği nedeniyle çok farklı izoelektrik noktaya sahiptir bu durum vücuda belirli ilaçları vermek için uygun proteinin seçilmesine olanak tanıyan bir özelliktir. İlaç taşınımı uygulamaları için Reddy ve ark. (Reddy vd., 2011) buğday glutenini kullanarak NP (70-140 nm) hazırlamışlardır. Güçlü asidik veya alkali koşullarda elde edilen NP'lerin boyutu küçük olup pH 7'de daha stabil olduğunu bulmuşlardır. Kung ve ark. (Ma vd., 2018) ise luminesan özellikli NP'ler hazırlamak için nane bitkilerinden elde edilen uçucu bir yağ kullanarak sentez yaptılar, elde edilen parçacık boyutu 1.5 ± 0.5 nm aralığında değişmekte olup ultraviyole ışık altında belirgin mavi emisyon gösterdi. Mehta ve ark. (Mehta vd., 2014) ise *Saccharum officinarum* suyunu kullanarak suda dağılılabilen floresan karbon dotları tek aşamadan yeşil sentez olarak gerçekleştirdiler. Elde edilen malzeme bakteri ve mayanın hücresel görüntülenmesi için iyi bir floresan prob olarak hizmet etti. Athinarayanan ve ark. (Athinarayanan vd., 2015) ise kalsinasyon yolu ile asitle ön işleme tabi tutulmuş pirinç kabuklarından sentezlenen küresel biyojenik silika NP'leri (10-30 nm) sentezlemişlerdir. Xu ve ark. (Xu vd., 2011), boyama sonrası atık sudan reaktif boyaları oldukça yüksek verimlilikle arındırmak için biyolojik olarak parçalanabilen silindir şeklinde zein NP'leri geliştirdi. Zein NP'ler (ZN), katı yapılara göre reaktif Blue 19 için daha yüksek adsorpsiyona sahip ve adsorpsiyon miktarının sıcaklık ve pH'daki düşüş veya ilk boya konsantrasyonundaki artışla arttığı da gösterilmiştir.

Bitkisel kaynaklı NM sentezi çevreye duyarlı olup ekonomiktir ancak bazı dezavantajlara da sahiptir. Özellikle ekstre saflaştırma proseslerinin uzun olması, elde edilen NP'lerin büyük olması ve etki mekanizmalarının tam olarak aydınlatılamaması olarak belirtilebilir. Bu nedenle yeşil nanoteknolojide NM sentezinde bitkisel bir kaynak kullanılacak ise bitkisel kaynağın sahip olduğu içerikten hangisinin ve ne kadarının malzeme üretiminde kullanıldığının tespit edilebilmesi elde edilen nanomalzemenin stabilizasyonu açısından son derece önemlidir.

Sonuç

Nanoteknolojide gün geçtikçe bitkisel kaynakların kullanıldığı sentez metotları ve yöntemlerinde gelişme sağlanmaktadır. Özellikle teknolojinin de gelişmesi ile bitkisel kaynakların fitokimyasal içeriklerinin tespiti ve nanomalzeme karakterizasyonlarında kullanılan üst düzey teknikler ile tanımlaması yapılmış bitkisel içerikli malzeme üretimi mümkün kılınmıştır. Bu alanda süren çalışmalar çeşitli şekil ve boyutta nanomalzeme üretimi amacıyla toksik özelliği olmayan endüstriyel kullanılabilirliğe ve üretilebilirliğe sahip metotlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bitkisel kaynaklar ucuz, non-toksik ve çevreye duyarlı bir tavır sergilese de en önemli nokta bitkilerin fito formülasyon çalışmaları olup malzeme üretiminde içerik dozlarının dikkate değer biçimde aydınlatılmış olması gerekmektedir. Malzeme sentezinde ise tek aşamalı sentez metotları ve malzeme stabilizasyonun sağlanması en önemli nokta olarak gelecekte çözülmeyi hedeflenmektedir.

Kaynaklar

- Abdullah, A. A., & Hamid, Z. U. (2013). *Antimicrobial activity of Silver nanoparticles from Capsicum sp. Against Staphylococcus sp., Bacillus sp., Pseudomonas sp. And Escherichia coli*. Journal of Biology, 6.
- Athinarayanan, J., Vaiyapuri Subbarayan, P., Alhazmi, M., Alatiyah, K., & Alshatwi, A. (2015). *Synthesis of biogenic silica nanoparticles from rice husks for biomedical applications*. Ceramics International, 41, 275-281.
- Baig, N., Kammakakam, I., & Falath, W. (2021). *Nanomaterials: A review of synthesis methods, properties, recent progress, and challenges*. Materials Advances, 2(6), 1821-1871.
- Balaji, A., Vellayappan, M. V., John, A. A., Subramanian, A. P., Jaganathan, S. K., SelvaKumar, M., Faudzi, A. A. bin M., Supriyanto, E., & Yusof, M. (2015). *Biomaterials based nano-applications of Aloe vera and its perspective: A review*. RSC Advances, 5(105), 86199-86213.
- Baldemir, A., Buse Köse, N., Ildız, N., İlğün, S., Yusufbeyoğlu, S., Yılmaz, V., & Ocoşoy, I. (2017). *Synthesis and characterization of green tea (Camellia sinensis (L.) Kuntze) extract and its major components-based nanoflowers: A new strategy to enhance antimicrobial activity*. RSC Advances, 7(70), 44303-44308.
- Dayan S., Altinkaynak C., Kayaci N., Dogan Ş.D., Özdemir N., Ozpozan Kalaycıoğlu N., (2020). *Hybrid nanoflowers bearing tetraphenylporphyrin assembled on copper(II) or cobalt(II) inorganic material: A green efficient catalyst for hydrogenation of nitrobenzenes in water*. Applied Organometallic Chemistry vol 34 -3 e5381.
- Gondim, B. L. C., Oshiro-Júnior, J. A., Fernandes, F. H. A., Nóbrega, F. P., Castellano, L. R. C., & Medeiros, A. C. D. (2019). *Plant Extracts Loaded in Nanostructured Drug Delivery Systems for Treating Parasitic and Antimicrobial Diseases*. Current Pharmaceutical Design, 25(14), 1604-1615.
- Huang, Y., Lenaghan, S. C., Xia, L., Burris, J. N., Stewart, C. N. J., & Zhang, M. (2013). *Characterization of physicochemical properties of ivy nanoparticles for cosmetic application*. Journal of Nanobiotechnology, 11(1), 3.
- Jahan, S., Alias, Y. B., Bakar, A. F. B. A., & Yusoff, I. B. (2018). *Toxicity evaluation of ZnO and TiO₂ nanomaterials in hydroponic red bean (Vigna angularis) plant: Physiology, biochemistry and kinetic transport*. Journal of Environmental Sciences, 72, 140-152.
- Jha, A. K., Prasad, K., Prasad, K., & Kulkarni, A. R. (2009). *Plant system: Nature's nanofactory*. Colloids and Surfaces. B, Biointerfaces, 73(2), 219-223.
- Kesharwani, J., Yoon, K.-Y., Hwang, J., & Rai, M. (2009). *Phytofabrication of Silver Nanoparticles by Leaf Extract of Datura metel: Hypothetical Mechanism Involved in Synthesis*. Journal of Bionanoscience, 3, 39-44.
- Khalilzadeh, M. A., & Borzoo, M. (2016). *Green synthesis of silver nanoparticles using onion extract and their application for the preparation of a modified electrode for determination of ascorbic acid*. Journal of Food and Drug Analysis, 24(4), 796-803.
- Koshy, D. S., & Das, R. K. (2020). *Studies on the role of curcumin concentration, synthesis time, mechanism of formation, and fluorescence properties of curcumin-copper phosphate hybrid nanoflowers*. Inorganic and Nano-Metal Chemistry, 0(0), 1-8.
- Lin, N., & Dufresne, A. (2014). *Nanocellulose in biomedicine: Current status and future prospect*. European Polymer Journal, 59, 302-325.
- Liu, N., Huo, K., McDowell, M. T., Zhao, J., & Cui, Y. (2013). *Rice husks as a sustainable source of nanostructured silicon for high performance Li-ion battery anodes*. Scientific Reports, 3(1), 1919.
- Ma, H., Ma, Y., Lei, L., Yin, W., Yang, Y., Wang, T., Yin, P., Lei, Z., Yang, M., Qin, Y., & Zhang, S. (2018). *Light-Enhanced Bacterial Killing and Less Toxic Cell Imaging: Multicationic Aggregation-Induced Emission Matters*. ACS Sustainable Chemistry & Engineering, 6(11), 15064-15071.
- Mehta, V. N., Jha, S., & Kailasa, S. K. (2014). *One-pot green synthesis of carbon dots by using Saccharum officinarum juice for fluorescent imaging of bacteria (Escherichia coli) and yeast (Saccharomyces cerevisiae) cells*. Materials Science & Engineering. C, Materials for Biological Applications, 38, 20-27.
- Mohd Azmi, M. A., Tehrani, Z., Lewis, R. P., Walker, K.-A. D., Jones, D. R., Daniels, D. R., Doak, S. H., & Guy, O. J. (2014). *Highly sensitive covalently functionalised integrated silicon nanowire biosensor devices for detection of cancer risk biomarker*. Biosensors & Bioelectronics, 52, 216-224.

- Muramatsu, H., Kim, Y. A., Yang, K.-S., Cruz-Silva, R., Toda, I., Yamada, T., Terrones, M., Endo, M., Hayashi, T., & Saitoh, H. (2014). *Rice Husk-Derived Graphene with Nano-Sized Domains and Clean Edges*. *Small*, 10(14), 2766-2770.
- Rastogi, A., Tripathi, D. K., Yadav, S., Chauhan, D. K., Živčák, M., Ghorbanpour, M., El-Sheery, N. I., & Brestic, M. (2019). *Application of silicon nanoparticles in agriculture*. *3 Biotech*, 9(3), 90.
- Reddy, N., Jiang, Q., & Yang, Y. (2011). *Novel wheat protein films as substrates for tissue engineering*. *Journal of Biomaterials Science Polymer Edition*, 22(15), 2063-2077.
- Reza Mohammadinejad, Samaneh Karimi, Siavash Iravani, & Rajender S. Varma. (t.y.). *Plant-Derived Nanostructures: Types and Applications*. *Green Chemistry*, 2016(18), 20-52.
- Salunke, B. K., Sawant, S. S., & Kim, B. S. (2014). *Potential of Kalopanax septemlobus leaf extract in synthesis of silver nanoparticles for selective inhibition of specific bacterial strain in mixed culture*. *Applied Biochemistry and Biotechnology*, 174(2), 587-601.
- Shukla, S., Dickmeis, C., Nagarajan, A. S., Fischer, R., Commandeur, U., & Steinmetz, N. F. (2014). *Molecular farming of fluorescent virus-based nanoparticles for optical imaging in plants, human cells and mouse models*. *Biomaterials Science*, 2(5), 784-797.
- Supriya, S., Divyashree, A., Yallappa, S., & Hegde, G. (2018). *Carbon nanospheres obtained from carbonization of bio-resource: A catalyst free synthesis*. *Materials Today: Proceedings*, 5(1, Part 3), 2907-2911.
- Tong, Z., Jiang, Y., Yang, D., Shi, J., Zhang, S., Liu, C., & Jiang, Z. (2014). *Biomimetic and bioinspired synthesis of titania and titania-based materials*. *RSC Advances*, 4(24), 12388-12403.
- Voirin, C., Caillol, S., Sadavarte, N. V., Tawade, B. V., Boutevin, B., & Wadgaonkar, P. P. (2014). *Functionalization of cardanol: Towards biobased polymers and additives*. *Polymer Chemistry*, 5(9), 3142-3162.
- Wang, B., Zhuang, X., Deng, Z.-B., Jiang, H., Mu, J., Wang, Q., Xiang, X., Guo, H., Zhang, L., Dryden, G., Yan, J., Miller, D., & Zhang, H.-G. (2014). *Targeted drug delivery to intestinal macrophages by bioactive nanovesicles released from grapefruit*. *Molecular Therapy: The Journal of the American Society of Gene Therapy*, 22(3), 522-534.
- Xu, H., Jiang, Q., Reddy, N., & Yang, Y. (2011). *Hollow nanoparticles from zein for potential medical applications*. *Journal of Materials Chemistry*, 21(45), 18227-18235.
- Yao, J., Yang, M., & Duan, Y. (2014). *Chemistry, biology, and medicine of fluorescent nanomaterials and related systems: New insights into biosensing, bioimaging, genomics, diagnostics, and therapy*. *Chemical Reviews*, 114(12), 6130-6178.
- Zhang, H.-Y. (2005). *One-compound-multiple-targets strategy to combat Alzheimer's disease*. *FEBS Letters*, 579(24), 5260-5264.

YAZAR

Doç. Dr. Cevahir ALTINKAYNAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, Organik Tarım Programı

caltinkaynak@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0082-8521

2006'da Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Kimya Öğretmenliği Bölümünden bilim uzmanı olarak mezun olmuştur. 2010'da Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kimya Anabilim dalından kimya bilim uzmanlığı unvanını almıştır. Ardından 2010 yılında Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Temel Biyoteknoloji Doktora programından 2014 yılı sonunda mezun olmuştur. Doktora tez çalışmasını tanısı ve tedavisi zor enfeksiyon kaynağı *Candida albicans* maya hücre duvar yapısını aydınlatma üzerine yapmıştır ve mayanın hif formundaki hücre duvar yapısını spesifik olarak tanıyan monoklonal antikor geliştirmiştir. Geliştirilen antikor; "Matriks Biotek®" şirketinde Klonart markası ile tüm dünyaya satışı yapılmaktadır. Yazar, 2010 yılında diagnostik alanında faaliyet gösteren Matriks Biotek® firmasında Ar-Ge uzmanı olarak çalışmaya başlamış ardından 5 yıl şirket müdürü olarak görev yapmıştır. Şirket bünyesinde projelerde aktif görev almış ve geliştirilen biyolojik ilaç kan düzeyi ve anti-antikor varlığının tespitinde kullanılan ELISA kitlerini üretmişlerdir. Yazar çok sayıda projede yürütücü ve araştırmacı olarak yer almıştır. 2015 Nisan ayından itibaren Erciyes Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmalarına devam ederek, enzim saflaştırma, enzim immobilizasyonu ve biyomalzeme geliştirilmesi üzerine deneyim kazanmıştır. Özellikle protein-inorganik hibrit nano yapı eldesi ve çeşitli uygulamaları üzerine projelerde görev yapmıştır. Uluslararası etki değeri yüksek dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi ve bilimsel etkinliklerde bildirileri mevcuttur. Geliştirmiş olduğu iş fikirleri Kimyevi Maddeler ve mamulleri sektöründe 6.AR-GE Proje Pazarı (2016) ve 8. AR-GE Proje Pazarı (2019), ilaç ve eczacılık ürünleri kategorisinden en iyi ikinci proje ödülleri kazanarak, para ödülüne layık görülmüştür. 2018-2021 yılları arasında Kapadokya Teknopark Genel Müdür Yardımcılığı ve Kapadokya Teknopark Teknoloji Transfer Ofisi Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Yazar, 31.05.2021 tarihinde Kimya bilim dalından Doçent ünvanını almış olup 2018 yılı Ocak ayından bu yana Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde akademik çalışmalarına devam etmektedir.

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yılı Dönümü (1208-1271)
UNESCO İşbirliği Akademi

ALEVİ BEKTAŞI İNANÇ SİSTEMİNDE YEMEK KÜLTÜRÜ FOOD CULTURE IN THE ALEVİ BEKTAŞI BELIEF SYSTEM

Ecem TEZGEL ÇOBAN

Yasin GÜNDEM

Özet

Din, insan hayatını şekillendiren en önemli olgulardan biridir. Dinin şekillendirdiği hususların başında yeme-içme faaliyetleri gelmektedir. Dinlere ilişkin temel kaynaklarda hangi besinlerin helal, hangi besinlerin haram olduğu detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininin de yeme-içmeye ilişkin kuralları bulunmaktadır. İslam dininde genel bir yeme-içme kültüründen bahsedebileceği gibi, bu kültür coğrafyaya, etnisiteye ve mezheplere göre farklılık arz edebilmektedir. Türk kültürü ve İslam dininin kesişim noktasında yer alan Alevi-Bektaşî inanç sistemine ait yeme-içme kültürü büyük ölçüde İslam dininin koyduğu kurallar çerçevesinde şekillense de kendisine has özellikleri de bulunmaktadır. Bu bölümde, Alevilikte ve Bektaşîlikteki yeme-içme kültürü ayrı ayrı ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Alevilik, Bektaşîlik, Yemek kültürü.

Abstract

Religion is one of the most important phenomena that shape human life. Eating and drinking activities are at the forefront of the issues shaped by religion. In the main sources of religions, which foods are halal and which foods are haram are explained in detail. As in other religions, the religion of Islam has also rules regarding eating and drinking. As with a general eating and drinking culture in Islam, this culture may differ according to geography, ethnicity and sects. Although the eating and drinking culture of the Alevi-Bektashi belief system, which is located at the intersection of Turkish culture and Islam, is largely shaped within the framework of the rules of Islam, it also has its own characteristics. In this section, the eating and drinking culture in Alevism and Bektashism is discussed separately.

Keywords: Alevism, Bektashism, Food culture.

Giriş

Din olgusunun bireylerin doğumundan ölümüne kadar hayatlarının birçok noktasında önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Dinin etkili olduğu önemli aktivitelerden biri insanların zaruri ihtiyaçları arasında yer alan yeme-içme faaliyetleridir (Hatipoğlu, 2010). Dine ilişkin temel kaynaklarda o dine mensup insanların hangi besinleri tüketebilecekleri, hangi besinleri tüketemeyecekleri işaret edilerek bireylerin yeme-içme davranışlarına ilişkin bir çerçeve çizilmektedir (Çoban, 2021). Tüm dinlerin kutsal kitaplarında olduğu gibi İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de de yenmesi ve içilmesine izin verilen (helal kılınan) ve yenmesi ve içilmesi yasaklanan (haram kılınan) yiyecek ve içecekler açıkça belirtilmiştir (Beşirli, 2017). Buna göre Müslümanlar dini inanışlarına göre helal olan yiyecek ve içecekleri tüketmekte, haram olan yiyecek ve içecekleri tüketmemeye eğilimindedirler (İstanbullu Dinçer & Erkol Bayram, 2017). Sonuç olarak dinin, yiyecek ve içecekleri yenilebilir veya yenilemez şeklinde kategorize ettiği söylenebilir (Gürhan, 2017).

Bireyler mensup oldukları toplumun kurallarını ve kültürel yaşayışlarını benimseyerek kendi kimliklerini oluşturmaktadır (Arman & Ak, 2021). Bu kimliğin oluşmasında en önemli faktörlerden bir tanesi de yeme-içme kültürüdür. Din ise yiyecek ve içeceklere kutsal manalar yüklemek suretiyle bireylerin yeme-içme kültürünü biçimlendirmektedir (Kıranathoğlu, 2018). İslam dinine mensup insanların genel olarak bir yeme-içme kültürleri olduğu gibi, bu kültür insanların yaşadıkları coğrafyaya, sahip oldukları etnisiteye ya da mezheplere göre farklılık arz edebilmektedir (Beşirli, 2017). Ülkemizin asli toplumsal unsurlarından biri olan Alevi-Bektaşilere ait yeme-içme kültürü de büyük ölçüde İslam dininin koyduğu kurallar çerçevesinde şekillenmekle beraber kendine has özellikleri de bulunmaktadır (Özkoç vd., 2019).

Tipik eski Türk devletleri özelliklerine sahip olan Alevi-Bektaşi topluluğu günümüze kadar mutfak kültürlerini korumayı başarmıştır. Alevi-Bektaşilerin mutfak kültürlerini koruyabilmelerinin ve farklı kılmalarının altında yatan önemli hususlardan biri yiyecek ve içeceklere sembolik kutsal anlamlar yükleyerek ritüel haline getirmeleridir (Özdemir, 2018). Ritüel haline gelen dini törenlerde yemeğin yapılışı, sunulması ve yenmesi bir sıra, düzen ve hiyerarşi şeklinde gerçekleşmektedir. Aynı zamanda bu toplulukta yemek ve yedirmek en güzel ibadetler arasında yer almaktadır. Alevi-Bektaşi inanç sisteminde sofranın açılması en güzel pencerelerden birisi olarak gösterilmektedir (Ersal & Görgülü, 2017). Cömertlik ve misafire ikram Alevi-Bektaşi geleneğinin esaslarındandır ve sofraya sadece karın doyurmak için oturulmaz. Aynı zamanda bir sofranın etrafında yemeği paylaşmak, aynı kültüre dahil olmak, birlikte muhabbet etmek anlamlarını da taşımaktadır (Kıranathoğlu, 2018). Alevi-Bektaşi geleneğinin özünü yiyecek ve içecekleri toplu olarak paylaşmak oluşturmaktadır. Herkesin gücü yettiği kadar çeşitli yiyecek ve içecekleri bu ritüellerde sunması ve ortak bir sofranın etrafında paylaşmaları bu kültürün yaşatılması açısından da önem teşkil etmektedir (Özkoç vd., 2019). Kitap bölümünde Alevilik ve Bektaşilik kavramları tanımlanmış ve bu kültürlerin sahip oldukları yeme-içme kültürleri ele alınmıştır. Yeme-içme kültürü içerisinde hangi ürünlerin kullanıldığı, yiyecek-içeceklerin yapılışı, sunulması, tüketimi ve ritüeller yer verilmiştir.

1. Alevilikte Yeme İçme Kültürü

Alevi sözcüğü, Arapça'da Hz. Ali'ye taraftar olma, Hz. Ali'nin yolundan gitme anlamında kullanılmaktadır (Büyükçelebi, 2019; Koçer, 2020). Diğer bir deyişle Alevilik Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve her durumda ona bağlı olmak olarak da ifade edilmektedir (Yakar, 2011). Alevilik kendi inanç sistemi içerisinde birtakım uygulamaları ve ritüelleri barındırmaktadır. Bu yüzden bir kişinin Alevi olarak kabul edilebilmesi için tüm bu uygulamaları ve ritüelleri benimsemesi ve bunlara uygun davranması gerekmektedir (Koçer, 2020).

İslamiyet'in alt bir kimliğini yansıtan ve inanç sistemi olan Alevilik alemi yaratan tek bir güce ve onun birliğine inanmak gibi inanç esaslarını benimsemektedir (Çalışkan, 2010). İslamiyet'te oruç tutmak, kutsal yerleri ziyaret etmek, kurban kesmek, sadaka vermek gibi ibadetler Alevilikte de temelde aynı niyetlerle yapılmaktadır (Yazıcı, 2011). Fakat aynı din içerisinde yer alan mezheplerin ya da alt

kültürlerin kendilerine özgü bazı farklı kültürleri ve yorumlamaları olabilmektedir (Beşirli, 2017). Alevilerde bireysel ve toplu olarak gerçekleştirilen dini törenler yeme-içme kültürü açısından üst kültürden farklılık göstermektedir. Alevilerde toplu olarak gerçekleştirilen en önemli tören “cem” törenidir (Yazıcı, 2011). Cem’de yiyecek ve içecekler belli bir sıra ve düzen halinde tüketilmektedir. Bu özelliği ile yeme-içme Alevilerde bir ritüel haline gelmiştir. Cem törenlerinde kesilen kurbandan pişmiş yemeğe “lokma” adı verilmektedir (Ersal & Görgülü, 2017). Genel olarak ise yeme-içme ritüelinde kutsal anlam kazanan yiyecekler lokma olarak adlandırılmaktadır (Günşen, 2007). Fakat hangi besinlere lokma denilmesi noktasında ortak bir fikir birliği bulunmamaktadır. Cemin gerçekleşebilmesi için kurban lokması şarttır ve yemek olmadan, yenilip içilmeden ve bir lokmayı paylaşmadan bu ritüelin varlığından söz edilemez (Ersal & Görgülü, 2017). Yeme-içme ritüeli ile birlikte bu törende dualar edilir, semah edilir, nasihatler yapılır, telkinler verilir, niyaz edilir ve gülbanklar söylenir (Yazıcı, 2011; Ersanlı, 2011). Cem ritüelinde yapılan yemekler arasında öncelikle kurban eti ve kurbanı ait sakatatlardan (yürek, kelle, paça, beyin vb.) yapılan yemekler yer almaktadır. Cem ritüelinin içeriğine göre yemekler de farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Nevruz Kurbanı Cem’inde yumurtalı ve yeşillikli salata, Hıdırellez’de bazı yörelerde hoşmerim ve Muharrem Cem’inde de tuzlu çorba yapılmaktadır (Ersal & Görgülü, 2017). Cenaze törenlerinde ise ölen kişinin ardından kırk gün geçtiğinde “tığlama” adı verilen kurban kesilmektedir. Hıdırellez’de sağlık ve şifa getireceğine inanıldığı için “Hıdırellez Kuzusu” denilen erkek kuzunun eti yenerek bahar karşılanmaktadır. Yeni doğmuş bebekler için ise adak adanır ve bebeklerin kırkı çıktığında kurban kesilir ve dağıtılır (Özkoç vd., 2019). Aleviler için diğer anlam ifade eden bir yemek ise aşuredir. Muharrem ayında cem töreni yapılmamaktadır ve tutulan oruçlar aşure ile açılmaktadır. Aşure bu durumda lokma olarak sayılmamaktadır. Fakat aşurenin yapım aşamasında dedenin dua etmesi ile bu yemek bir lokma olarak kabul edilmektedir. Yani bir yemeğin lokma sayılabilmesi için dedenin duası, izni ve yönlendirmeleri şarttır. Böylelikle lokma dinsel bir mahiyet kazanmaktadır (Özdemir, 2018). Diğer yemek ve yiyecekler arasında ise bulgur ve pirinç pilavı olmak üzere kurban eti ile sunulan pilavlar, keşkek, yaprak sarması, çorbalar, kuru fasulye, nohut, türlü, meftune, makarna, gaybana, helva, kabak tatlısı, komposto, salata, meyveler, mezeler yer almaktadır (Ersal & Görgülü, 2017).

Alevi yeme-içme kültüründe yemek, sofrta ve ocak çok önemli kavramlardır ve ocak sadece yemek pişirilen bir yer değildir. Ocak, bir semboldür ve kutsal olarak görülmektedir. Bunun yanında ocak, olgunlaşma ve eğitime yeridir. Yemeğin ocakta pişmesi sonucu hazır hale gelmesi ile insanın da ocakta pişerek olgunlaşması benzetilmektedir (Kıranatlıoğlu, 2018). Diğer taraftan ise ocak soyu temsil etmekte ve kutsal görülmektedir. Alevilikte ocak kavramı; dede, seyyid, pir, mürşid, rehber gibi adlarla da tanımlanan dini hizmetleri yerine getiren kişilerin ailelerini, soylarını nitelemek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu ailelerden gelenlerin bir dede ocağından geldiklerini de belirtmek üzere ocakzade kavramı da kullanılmaktadır (Yaman, 2011). Bu anlayışa göre ocağın söndürülmemesi gerekmektedir. Çünkü ocağın söndürülmesiyle soyun, neslin son bulacağına inanılır (Kıranatlıoğlu, 2018). Diğer önemli bir kavram ise sofrta kavramıdır. Sofra kavramı da ocak kavramı gibi sadece beslenmek için oturuş bir yer olmayıp aynı zamanda ruhun beslenmesini ve olgunlaşmasını sağlar. Her sofranın bir adabı vardır ve sofrta ibadetin bir parçasıdır. Alevilikte, cömertlik ve misafire ikram bu inanç sisteminin esaslarını oluşturmaktadır. Bu yüzden bu ikramların sunulduğu sofrta vazgeçilmez unsurlardan bir tanesi olarak gösterilmektedir (Kıranatlıoğlu, 2018; Özdemir, 2018).

2. Bektaşilikte Yeme İçme Kültürü

Anadolu Aleviliğinin oluşmasında önemli bir kişilik olan Hacı Bektaş Veli, Anadolu’ya göç eden Türkmen aşiretlerinin başında bulunan ve bu aşiretlerin dinsel ve siyasi yönden lideri olan Türkmen babalarından biridir (Aktaş & Demir, 2010). Bektaşilik ise Hacı Bektaş Veli’ye saygı ile bağlı olmayı ifade eder. Bektaşilik belli kuralları olan ve belli örgütsel yapıya sahip ritüelleri barındıran bir öğretidir (Erdem & Demir, 2010). Diğer bir ifadeyle Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli’yi pir olarak kabul eden insanların belirli usul ve erkani benimsedikleri tarikat yapılanmasıdır (Büyükecebi, 2019). Bektaşiliğin 13. yüzyılda temelleri atılmış ve tarikat 15. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. 16. yüzyılda Balım Sultan tarikatı yeniden kurmuş ve kurumsallaşması için önemli adımlar atmıştır (Yılmaz, 2015).

Bektaşilikte sofraya ve ocak kavramları çok önemlidir. Sofranın özel bir anlamı ve adabı bulunmaktadır. Sofraya kadın ve erkekler birlikte oturmaktadır. Sofrada yemeğe başlarken el sofraya üzerine konmakta ve yemeğe başlamadan önce dede verilen nimetlere şükretmek için dua okunmaktadır. Yemek sonunda ise dede tekrar dua etmektedir (Kıranatlıoğlu, 2018). Sofrada diğer önemli bir husus ise sofraya duasından sonra yemeğe önce tuz ile başlanır ve yemek tuz ile sonlanır. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin müritlerine lokma olarak tuz gönderdiği de bilinmektedir. Bu sofraya adabının Hz. Ali'den kaldığına inanılmaktadır (Demirkol, Çiftçi & Çiftçi, 2018). Diğer önemli bir ritüel ise Eski Türklerde olduğu gibi Bektaşilikte inancında da kurban ve adak kesmektir. Müslüman topluluklarında olduğu gibi domuz eti veya telef olmuş hayvanın eti yenilmemektedir. Tavşan eti de bu toplum tarafından tüketilmemektedir. Güvercin kutsal sayılan hayvanlar arasında yer aldığından yenilmemekte olup, turna, kırlangıç ve bülbül de kutsal sayılmaktadır (Özkoç vd., 2019). Bektaşilikte sofralarında sembolik hale gelmiş diğer önemli yiyecek ekmeğidir. Ekmeğ, sadakatin ve bağlılığın simgesi olarak kabul edilmektedir. Ekmeğin yapımında kullanılan buğday ve diğer tahıllardan olan çavdar, darı, mercimek de önemli besinlerdendir (Gündüzöz, 2012).

Bektaşilikte yiyecek ve içecekler, hayatın devamını sağlayan bir zorunluluktan ziyade manevi boyutta anlam ifade etmektedir. Bu yiyecek ve içecekler diğerlerine göre daha ön plana çıkmış ve ritüel haline gelerek sembolik bir özellik kazanmışlardır. Hatta bazı yemekler matemi simgeleyen ve derin düşünülmesi gereken bir hal almıştır (Gündüzöz, 2012). Bu yemeklerden bir tanesi aşuredir. Bereketi, canlılığı ve paylaşmayı ifade eden ana malzemesi buğday olan ve farklı malzemelerle hazırlanan ve Muharrem ayına özel olan aşure Bektaşilikte inanışına göre Kербela'da öldürülen Hz. Hüseyin ve yanındakilerin yasını tutmak için hazırlanan bir yemektir (Dedekargınoğlu, 2014). Türklerde aşurenin ritüel haline gelmesi Bektaşilikte inancı ile ortaya çıkmıştır. Dergâh kazanlarında bir tören kapsamında hazırlanan, sunulan ve dağıtılan bu tatlı günümüzde evlerde de pişirilip diğer insanlarla paylaşılmaktadır (Akbulut, 2010). Aşure kadar olmasa da diğer önemli bir tatlı ise zerdedir. Aşure gibi zerde de paylaşmayı ifade etmektedir. Kahve de Bektaşilikte kültüründe önemli içecekler arasında yer almaktadır. Pek çok tarikatta kahve yapmak tarikatın önemli işlevlerinden biri haline gelmiştir. Bektaşilikte tarikatında da kahve, zikirle ve meydan evi ile yakından ilişkilidir (Gündüzöz, 2012).

Bektaşilikte yeme-içme kültürünün oluşmasında maneviyat ön planda olsa da diğer faktörlerin etkisi yadsınmaz. Etkili olan faktörlerden bir diğerinin kültürel etkileşim olduğu söylenebilir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler yeme-içme kültürlerini hem bu bölgeye taşımışlar hem de bölgenin yeme-içme kültüründen etkilenmiştir (Kızıldemir, Öztürk ve Sarıışık, 2014). Bektaşilikte kökeninin de Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türklerle dayandığı düşünüldüğünde bu etkileşimde ana aktörlerden biri oldukları kabul edilmektedir. Günümüzde ise halen Bektaşilikte inancına göre yeme-içme kültürü ve ritüel haline gelmiş yiyecekler ve içecekler yaşatılmaktadır (Özkoç vd., 2019).

Sonuç

Din olgusu bir toplumun kültürü üzerindeki en önemli belirleyicilerden biri olduğu için yeme-içme kültürünü de şekillendirdiği aşikârdır. Semavi dinlerin tamamının kutsal kaynaklarında o dine inananlar tarafından hangi yiyecek ve içeceklerin tüketilebileceği, hangilerinin tüketilemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Farklı dinlerin yeme-içme kültürlerinde ortak noktalar olabildiği gibi, aynı dine mensup bireylerin yeme-içme kültürleri yaşadıkları coğrafya, bağlı oldukları etnisite, mezhep vb. göre farklılaşabilmektedir.

Türkiye'nin asli unsurlarından biri olan Alevi-Bektaşilikte toplumunda yeme-içme kültürü büyük ölçüde İslam dini ve Türk kültürü sentezine ait öğelere sahiptir. Ancak bu alt kültürün yeme-içme kültürü de kendine özgü belli başlı özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Yemeklerde kullanılan bazı ürünler ön plana çıkmakta, yemek-içeceklerin yapılışı farklılaşmakta, yemek ve içecekler farklı şekillerde sunulmakta ve tüketilmektedir. Ayrıca yemeklerin tüketilmesine ilişkin çeşitli ritüeller yer almaktadır. Aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen Alevi-Bektaşilikte kültürünün bir parçası olarak yeme-içme kültürünün var olmaya devam etmesi, mutfağın sürdürülebilirliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, D. (2010). Bektaşî kazanlarından saray aşureliklerine bir paylaşım geleneği olarak aşure. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (55), 269-280.
- Aktaş, A. O., & Demir, T. (2010). Gazi Üniversitesi Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi arşivinde yer alan Bektaşîlik bibliyografyası. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (55), 483-520.
- Arman, A., & Ak, S. (2021). Yemek, kültür ve turizm arasındaki ilişkiler. S. Şengül ve A. Kurnaz (Eds.), *Gastronomi turizmi kavramlar, ilkeler, uygulamalar* içinde (ss. 1-17). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Beşirli, H. (2017). *Yemek sosyolojisi yiyeceklere ve mutfağa sosyolojik bakış*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Büyükçelebi, H. (2019). *Anadolu Aleviliği ve Bektaşîlik ilişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çalışkan, S. (2010). *Alevilikte dört kapı kırk makam*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çoban, Ö. (2021). Gastronomi ve sosyoloji. O. Güler, G. Akdağ ve A. Kale (Eds.), *Disiplinlerarası bakış açısıyla gastronomi: Kavramlar, araştırmalar ve çalışma önerileri* içinde (ss. 59--78). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dedekargınoğlu, H. (2014). Muharrem ve aşure. *Hünkâr Alevilik Bektaşîlik Akademik Araştırmalar Dergisi*, (1), 1-44.
- Demirkol, Ş., Çiftçi, İ., & Çiftçi, H. (2018). Kaya tuzunun gastronomi ve inanç açısından önemi: Hacıbektaş kaya tuzu. 1. *Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Konferansı*, (ss. 298-309). 01-03 Kasım, 2018, Sakarya.
- Erdem, C., & Demir, T. (2010). Bektaşîlik öğretisinde terim ve kavramlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (55), 437-470.
- Ersal, M., & Görgülü, E. D. (2017). Yemekten ritüel yaratmak: Alevi inanç sisteminde yemek kültürü. *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, (16), 139-200.
- Ersanlı, E. (2011). Bireyin iç huzur kazanmasında cem törenlerinin etkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 18(58), 105-110.
- Gündüzöz, G. (2012). *Bektaşî kültüründe yemek motifi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Günşen, A. (2007). Gizli dil açısından Alevilik-Bektaşîlik erkân ve deyimlerine bir bakış. *Electronic Turkish Studies*, 2(2), 328-350.
- Gürhan, N. (2017). Yemek ve din: Yemeğin dini simgesel anlamları üzerine bir inceleme. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(2), 1204-1223.
- Hatipoğlu, A. (2010). *İnançların gastronomi üzerine etkileri: Bodrum'daki beş yıldızlı otellerin mutfak yöneticilerinin görüşlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- İstanbullu Dinçer, F., & Erkol Bayram, G. (2017). İslami bakış açısıyla helâl turizm. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 26-42.
- Kıranathoğlu, M. (2108). Alevi-Bektaşî geleneğinde yemek duaları. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss. 65-74). 18-20 Ekim 2018, Ankara.
- Koçer, V. (2020). *Anadolu Aleviliğinde kadın önderler ve "analık"*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Özdemir, C. (2018). Alevi-Bektaşî kültüründe "lokma" geleneği. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss. 247-264). 18-20 Ekim 2018, Ankara.
- Özkoç, A. G., Ardıç Yetiş, Ş., Kamaş, M. D., & İnak, A. (2019). Nevşehir ilinde yaşatılan geleneksel Alevi-Bektaşî mutfağına yönelik sözlü kültür araştırması. *20. Ulusal ve 4. Uluslararası Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, (ss. 959- 965). 16-19 Ekim 2019, Eskişehir.
- Yaman, A. (2011). Alevilikte ocak kavramı: Anlam ve tarihsel arka plan. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 19(60), 43-64.
- Yazıcı, M. (2011). *Aleviliği anlamamanın imkânı: Alevi deyişlerinin ve gülbanglarının Kavalcık Köyü örneğinde sosyolojik analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Yılmaz, G. (2015). Bektaşîlik ve İstanbul'daki Bektaşî tekkeleri üzerine bir inceleme. *Osmanlı Araştırmaları*, 45(45), 97-136.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Ecem TEZGEL ÇOBAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kozaklı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programı

etezgelcoban@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1734-6481

2014'te Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Seyahat İşletmeciliği Bölümünden mezun olmuştur. 2018'de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2019'da başladığı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı Doktora programına halen devam etmektedir. 5 Eylül 2019 tarihinden beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kozaklı Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü Sağlık Turizmi İşletmeciliği Programında Öğretim Görevlisi olup Önlisans dersleri vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Öğr. Gör. Dr. Yasin GÜNDEM

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Yabancı Diller Anabilim Dalı

yasingunden@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8591-5776

2007'de Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuştur. 2011'de Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalından bilim uzmanlığı unvanını almıştır. 2014 yılında başladığı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'ndaki eğitimini 2019 yılında tamamlayarak doktor unvanını almıştır. 7 Eylül 2009 tarihinden beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Bölümü Yabancı Diller Anabilim Dalı Programında Öğretim Görevlisi olup lisans düzeyinde dersler vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA VE ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yılı Dönümü (1209-1271)
UNESCO Kültürel Miras

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN HAYATININ ZİHİN HARİTASI İLE ANLATILMASI EXPLAINING HACI BEKTAŞ VELİ'S LIFE WITH A MIND MAP

Gökhan KEVEN

Özet

Araştırmacılar yüzyıllardır öğrenme üzerine birçok araştırma gerçekleştirmekte ve halen de bu çalışmalara devam edilmektedir. Öğrenme sürecinde, hafızanın doğru kullanımı, uzun süreli bellekte bilgi depolayabilme ve gerektiğinde bunu kolayca hatırlayabilmek çok önemlidir. Bu amaçla son yüzyılda yapılan araştırmalarda, hafızanın merkezi olan beynin yapısı ve çalışması hakkında yapılan araştırmalar çok önem kazanmıştır. Günümüzde halen gizemini koruyan yapısıyla, beynin ve hafızanın en iyi şekilde kullanılması öğrenme sürecini kolaylaştırmaktadır. Hafızayı en iyi şekilde kullanabilmek için geliştirilen çalışmalardan birisi, İngiliz Psikolog Tony Buzan tarafından icat edilmiş ve 40 yıllık araştırmalar sonucunda geliştirilmiş olan "Zihin Haritalama" tekniğidir. Eğitim, mühendislik, yönetim, iktisat, stratejik analiz ve daha birçok alanda kullanılmakta olan bu teknik ile geliştirilen zihin haritaları sayesinde, bireylerin kişisel öğrenme süreçlerinde birçok olumlu değişiklikler tespit edilmiştir. Ayrıca sadece bir öğrenme ve not alma aracı olmanın yanında, plan yapmak veya sunum yapmak gibi çeşitli amaçlarla da kullanılmaktadır. Zihin haritalama tekniğinin kullanımında ilk olarak, gerçekleştirilecek haritanın merkezine ana fikri belirten bir anahtar kelime veya bir görsel eklenir. Daha sonra bir ağacın gövdesinden uzanan dallar gibi bu fikri en iyi anlatan kollar ve bu kollar üzerinde bulunan anahtar kelimeler veya görseller kullanılarak haritaya detaylandırılmalıdır. Verilecek her bir ayrıntı kişide öğrenmeyi oluşturacak çağrışımları sağlamalıdır. Kullanılacak anahtar kelimelerin veya görseller seçimi çok önemlidir. Bunun ile birlikte yapılan haritalar mutlaka farklı renkler kullanılarak ifade edilmeli ve tek renk kullanımından kaçınılmalıdır. Oluşturulan bu haritalar belirli aralıklarla çok kolay bir şekilde tekrar edilerek, öğrenilen bilgilerin uzun süreli hafızamızdan silinmesinin önüne de geçilmiş olacaktır. Gerçekleştirilen bu çalışmada zihin haritalama tekniği kullanılarak Hacı Bektaş Veli'nin hayatının anlatılması amaçlanmıştır. Bu çalışma sayesinde, okuyucular tek bir sayfa üzerinde Hacı Bektaş Veli'nin hayatı hakkında birçok bilgi edinmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zihin Haritası, Hacı Bektaş, Hafıza, Öğrenme

Abstract

Researchers have carried out many researches on learning for centuries and these studies are still continuation. In the learning process, it is very important to use memory correctly, to be able to store information in long-term memory and to be able to remember it easily when necessary. For this purpose, researches on the structure and operation of the brain, which is the center of memory, have gained great importance in the last century. Today, the best use of the brain and memory with its mysterious structure facilitates the learning process. One of the studies developed to use memory in the best way is the "Mind Mapping" technique, invented by British Psychologist Tony Buzan and developed as a result of 40 years of research. Due to the mind maps which is developed with this technique, which is used in education, engineering, management, economics, strategic analysis and many other fields, many positive changes have been identified in the personal learning processes of individuals. In addition, to being a learning and note-taking tool, it is also used for various purposes such as making plans or making presentations. In the use of the mind mapping technique, first, a keyword or a visual is added to the center of the map to be realized. After that, it should be detailed on the map using the branches for describing this idea better, such as branches extending from the trunk of a tree, and the keywords or visuals found on these arms. Each detail to be given should provide associations that will create learning in the person. Choosing keywords or images to use is very important. However, the maps made must be expressed using different colors and the use of one color should be avoided. These created maps will be repeated very easily at regular intervals, and the learned information will be prevented from being erased from our long-term memory. In this study, it is aimed to explain the life of Hacı Bektaş Veli by using the mind mapping technique. With this study, readers will have a lot of information about the life of Hacı Bektaş Veli on a single page,

Keywords: Mind Map, Hacı Bektaş, Memory, Learning.

Giriş

Öğrenme insan beyninde gelişen ve zihin kavramı ile doğrudan ilişkili bir süreçtir. Bilgi, beceri alışkanlık ve tutum kazandırma süreci olarak tanımlanan öğrenme, eğitimin genel ve özel amaçlarına ulaşmak amacıyla bir rehber yardımıyla gerçekleştirilen, amaçlı ve planlı etkinlikler sonucu kazanılan öğretimin sonucudur. (Ünal, 1999) Öğrenmenin nasıl gerçekleştiğini anlamak ve daha etkili öğretimi sağlamak için bilim insanları birçok kuram, strateji ve yaklaşım geliştirmiştir. Davranışçı öğrenme, bilişsel öğrenme, sosyal öğrenme ve çoklu zekâ gibi kuramlar ile işbirlikli öğrenme, probleme dayalı öğrenme, beyin temelli öğrenme, proje temelli öğrenme ve senaryo temelli öğrenme gibi öğrenme yaklaşımları vardır. Doğa ve insan beyni üzerine yapılan araştırmalar sayesinde günümüzde eğitim alanında birçok yeni tanım ve kuram geliştirilmektedir. Bunların yanında öğrenme sırasında anlatım, tartışma, örnek olay, proje, gösterip yaptırma ve problem çözme gibi birçok teknik kullanılmaktadır. Kullanılan tüm bu kuramlar, yaklaşımlar, stratejiler ve teknikler özellikle bilginin daha da çok arttığı günümüzde insanlara bilgi ve beceri edinmek için daha iyi fırsatlar elde etmesini sağlamak içindir (Filiz, 2014).

İçinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyıl “bilgi çağı” olarak isimlendirilmekte ve bizlerde bu çağda yaşayan “bilgi toplumu” olarak yaşamaktayız. Birçok bilgi, birçok kaynaktan bizlere ulaşmaktadır. Bilgi toplumunun bireylerinin, bu yüzyılda elde etmesi ve gerçekleştirmesi gereken bazı yetkinlikler vardır. Bu yetkinlikler, düşünme yollarını bilip uygulayabilme, sorun çözebilme, araştırma yapabilme, bilgiyi yaratıcı biçimde kullanabilme ve bilgi ve teknoloji üretebilme gibi yetkiliklerdir. Bu yetkinlikleri incelendiğinde, yaşadığımız çağda kişinin bunlara sahip olmasının en etkili yolu, nasıl öğreneceğini öğrenmesi ile olmaktadır. “Öğrenmeyi öğrenme” şeklinde karşımıza çıkan bu kavram bireyin eğitiminde rehberinden direk bilgiyi edinmesi ile değil, bilgiyi elde edecek kaynakları alarak bilginin birey tarafından elde edilmesi ve özümsemesi sayesinde gerçekleşmektedir (Özer, 1998).

Geleneksel öğretme merkezli eğitim yerine, günümüzdeki öğrenmeyi öğrenme yaklaşımları ile birlikte öğrenme merkezli bir eğitim benimsenmiştir. Öğrenen bireyin kendisi de öğrenme sürecinin bir elemanıdır ve öğrenme sürecinde aktif rol oynar. Bu şekilde sürdürülebilir bir öğrenme gerçekleşmiş olmaktadır. (Aydın, 2015) Öğrenmeyi öğrenme sürecini sağlamak için gerçekleştirilmesi gereken amaçlar şu şekilde sıralanabilir.

- Farklı kaynaklar kullanarak bilgiyi elde etme,
- Bilgiyi problem çözme, karar verme ve plânlama amacıyla kullanma,
- Bilgiyi günlük hayata uygun hale getirme ve kullanma,
- Bilgisayarın bilgiye erişebilecek bir araç olarak görülmesini sağlama, vb. (Meydan, 2010)

Bilgiyi elde etme işleme ve kullanmanın yanında kazanılan bilginin depolanması ve gerektiğinde tekrar çağrılması çeşitli bellek süreçleri ile sağlanabilmektedir. Belleğe bilginin depolanması için duyuşsal olarak kaydetme, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek adı verilen süreçlerden geçmesi gerekmektedir. Bunun yanında depolanan bilginin istendiğinde kullanılabilmesi asıl amaç olmalıdır. (Meydan, 2010)

Beyin, insan vücudunu yönettiği gibi, bilincin, ruhun, duyguların ve öğrenmenin de merkezi konumundadır. Zihin ise beynimiz tarafından yapılan işlemler, süreçler ve ürünlerdir. Öğrenme sürecinde öğrenme ortamının ve öğrenme şeklinin bilgiyi belleğe hızlı ve kalıcı almak için önemlidir. Zihin haritaları, insan zihninin iyi bir şekilde çalışması için gerekli olan zenginleştirilmiş öğrenme ortamını sunmaktadır (Duman, 2009).

Gerçekleştirilen bu çalışmada, Hünkâr Hacı Bektaş Veliyi 750. anma yılı münasebetiyle, Hünkârın hayatının ve eserlerin tanıtılması ve zenginleştirilmiş öğrenme ortamı sağlayacak şekilde bir zihin haritası ile anlatılması çalışmaları anlatılacaktır. Öncelikle zihin haritası hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. Elde edilen bu bilgilerin hafızada daha kalıcı olmasını sağlamak amacıyla zihin haritasına aktarılacaktır.

1. Zihin Haritası

Zihin haritalarının mucidi Şekil 1’de görülen; İngiliz matematikçi, psikolog, beyin araştırmacısı, Beyin Derneği’nin başkanı, Beyin Vakfı ve Kulübü’nün kurucusu olan Tony Buzan’dır. Beyin, öğrenme ve zihin üzerine 42 adet kitabı bulunmaktadır ve bunların birçoğu farklı dillere çevrilmiştir. Zihin ve beyin üzerine yaptığı çalışmalar neticesinde zihin haritaları da dâhil olmak üzere hafıza eğitimi, zihinsel eğitim ve hızlı okuma gibi birçok konuda geliştirdiği teknikler bulunmaktadır (*Alfa Yayınları*, 2021).

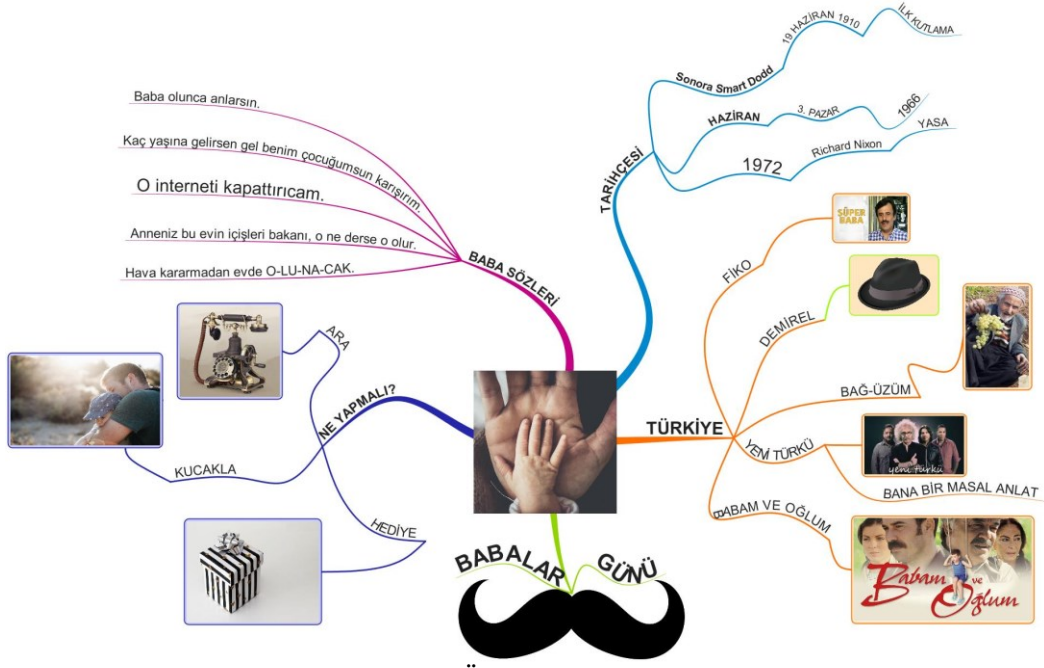
İngilizce ismi “Mind Mapping-Zihin Haritalama” olan ve Türkçede en yaygın “zihin haritası” olarak kullanılan tekniğin, literatürde anlam haritası, akıl haritası, bellek haritası, fikir haritası gibi farklı isimlerle de kullanıldığı görülmektedir. Eğitim, mühendislik, yönetim, iktisat, stratejik analiz ve daha birçok alanda kullanılmakta olan zihin haritaları ile bir konunun iki boyutlu olarak çizgiler, renkler ve şekillerle anlatılmasına dayanır. Haritada, doğrusal not alma yöntemlerindeki gibi konuyu tüm ayrıntıları değil, genellikle önemli kısımları alınarak hazırlanmaktadır. Yapısını insan zihninden alan, zihin haritası tekniğinde düşünmenin yapısında olan doğrusal olmayan çalışma yapısı kâğıda yansıtılabilmekte ve anlık olan değişen ve gelişen bir şekilde kullanılabilir (Maltepe & Gültekin, 2017).

Şekil 1. Tony Buzan (*Tony Buzan- Inventor of Mind Maps*, 2021)

Zihin haritaları anahtar kelimeler ve anahtar şekiller kullanarak, bilgiyi saklama, düzenleme ve önem sırasına göre organize etme tekniklerini sağlar. Zihin haritaları ile hem hafızayı daha iyi kullanmak, hem de aklımızın ve yeni fikir üretmek için geçerli potansiyelimizi de kullanmamızı sağlamaktadır. Zihin haritalarını etkili bir şekilde kullanmak öğrenmeyi ve hatırlamayı kolaylaştırmaktadır. (Buzan, 2009) Şekil 2’de zihin haritası kurallarına göre geliştirilmiş babalar günü için hazırlanmış olan örnek bir harita görülmektedir. Bir zihin haritasının geliştirilmesi sürecinde uyulması gereken kurallar ilerideki bölümlerde verilmiştir.

Dikkat edilmesi gereken bir husus ise; zihin haritası ile kavram haritasının kavramının birbiri ile karıştırılmaması gerekmektedir. Zihin haritalarına benzetmekle birlikte aralarında temel farklılıklar bulunmaktadır. Kavram haritaları daha fazla bilgi vermeye yarayan, oklarla mutlaka yön belirtilmesi gereken, gelişime ve eklemeye çok açık olmayan, ana kavramın haritanın tepesinde olduğu ve alt kavramların aşağıya doğru ilerlediği bir harita şeklidir (Gömlüksiz & Yetkiner, 2012).

Şekil 2. Örnek zihin haritası

1.1. Beyin ve Hafıza

İnsanların algılama, öğrenme ve düşünme yöntemleri üzerine yapılan araştırmalarda kişiler arasında beyin yapıları sebebiyle farklılar olduğu ortaya konulmuştur. İnsanlar yaşadıkları olayları veya düşünceleri farklı duygular ile birlikte anımsamaktadırlar. Ses, koku tat gibi farklı duygularla algılanıp zihinde canlandırılır. Bu farklılık neticesinde insanların öğrenme ve hatırlama şekilleri de birbirinden farklılık göstermektedir (Polat, 2014).

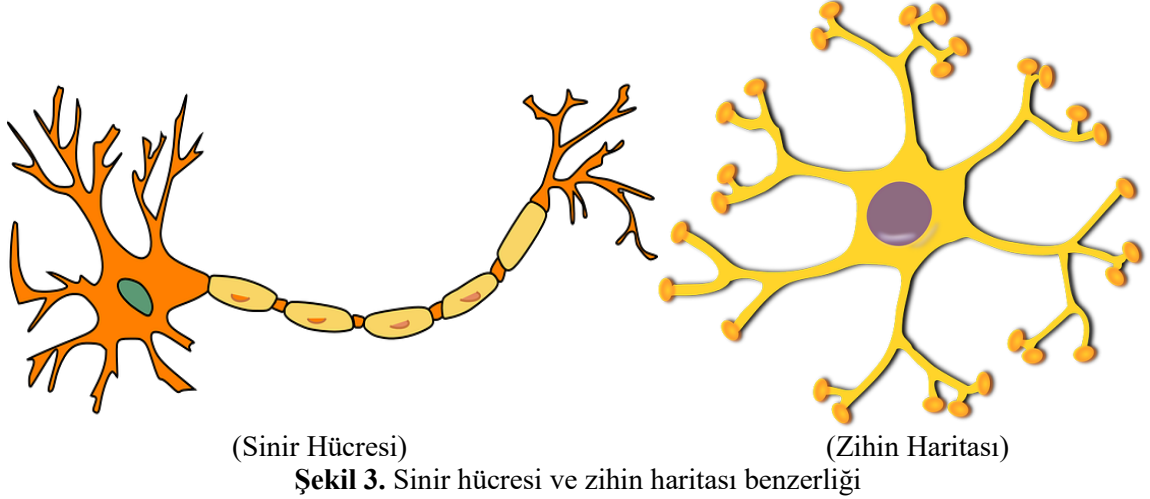
Beyin üzerinde yapılan incelemeler sonucunda insan beynin sağ ve sol olmak üzere iki bölümden oluştuğu bilinmektedir. Ayrıca beynimizin sağ tarafı vücudun sol tarafını, beynimizin sol tarafı vücudumuzun sağ tarafını kontrol etmektedir. Her ne kadar ikiye bölünmüş gibi bir beyin yapısı olsa da aslında beynimiz uyum içinde çalışan iki özdeş beyinden oluşmaktadır. Sol beynimiz mantık, doğrusallık, sözcükler, rakamlar ve analiz gibi işlemleri gerçekleştirirken, sağ beynimiz ritim, renk, hayal gücü, boyut, müzik ve uzaysal farkındalık gibi eylemleri kontrol etmektedir (Buzan & Coşkun, 2016).

Beynin fizyolojik yapısı incelendiğinde merkezi sinir sisteminin bir üyesi olan beyinde nöron adı verilen trilyonlarca sinir hücresinden oluşmaktadır. Bu hücreler birbirleriyle birçok bağlantı noktasından bağlanmaktadır. Şekil 3’de iki farklı sinir hücresi çizimi ve zihin haritası ile olan benzerliği görülmektedir. Sinir hücrelerinin birbirleri ile olan bağlantılarına sinaps adı verilmektedir. Beynimizdeki 1 trilyon nöron, birbirleri ile yaptığı bağlantılar ise bu hücrelerin permütasyonları alındığında 800 sıfırlı bir sayıya ulaşmaktadır. Bu ise günümüzde hiçbir bilgisayarın erişemeyeceği bir sayıdır (Buzan, 2008).

Beynin hafıza merkezi olarak adlandırılan orta bölümüne “hipokamp” adı verilmektedir. Bilginin kalıcılığına göre kısa süreli hafıza ve kalıcı hafıza olarak iki farklı hafıza tanımlanmaktadır. İnsanın çevresinden duyu organları ile aldığı bilgiler öncelikle geçici hafıza gelir. Daha sonra hipokamp tarafından uzun süreli hafızaya alınmasına karar verir. İnsan beyni uyurken bile etrafından bilgi toplamaktadır. Özellikle öğrenme ile ilgili bir olayda elde edilen ve kısa süreli hafızaya alınan bilgiler ilk yirmi dört saat içerisinde tekrar edilmesi ile birlikte kalıcı hafızaya aktarılması sağlanabilmektedir. Bu tekrar işlemini gerçekleştirirken zihin haritası kullanımı özel bir önem arz etmektedir. Ayrıca öğrenim sırasında, öğrenme etkinliğinin ortalama 30 dakika gibi bir süre tutulması ve öğrenme

periyodları arasında mola verilmesi de, bilgilerin hafızaya alınması için önemlidir. Öğrenme aşamasında kısa süreli hafızaya alınan bilgiler ne kadar çok uyarın tarafından beyne ulaştırılır ve bireyin ilgisini çekecek şekilde hazırlanırsa öğrenme isteği ve bilginin uzun süreli hafızaya aktarılması daha kolay olacaktır (Karaçay, 2010; Polat, 2014).

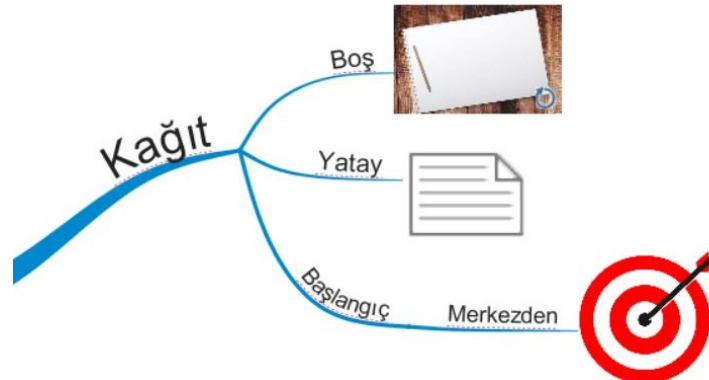
Zihin haritaları özellikle bu tekrar sürecinde çok önemli bir yardımcı ve hatırlama aracı olarak kullanılmaktadır. Zihin haritası ile ders esnasında alınan bir not veya okunan bir kitaptan çıkarılan bir zihin haritası notu, tekrar edilerek ve hatta yeniden düzenlenerek çizildiğinde edinilen bilgilerin kalıcı hafızaya aktarılması ve hatırlanması kolaylaşmaktadır. Bu tekrar süreci ilk başta ertesi gün yapılırken daha sonra bir hafta ve bir ay gibi bir süre yapılarak bilgilerin unutulmaması sağlanmalıdır.

1.2. Zihin Haritasının Kuralları

Zihin haritalarını oluştururken bazı kurallar kullanılması gerekmektedir. Bu kurallar Tony Buzan tarafından yıllar içinde oluşturulmuş ve geçerliliği kanıtlanmış olan kurallardır. Bu kurallara uyularak oluşturulan zihin haritaları hem haritayı oluşturana hem de haritayı inceleyenlere kolaylıklar sağlamakta ve etkinliğini artırmaktadır. Bu kurallar sırasıyla şu şekilde verilebilir (Akçalı, 2021).

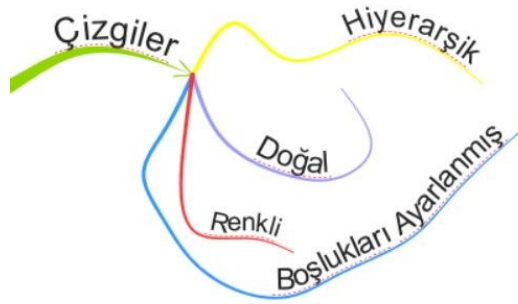
Kâğıt kullanımı ve merkez imge: Zihin haritası günümüzde teknoloji kullanımı artmasıyla bilgisayar ortamlarında geliştirilse de, yazılı olarak gerçekleştirilen tekniklere bağlı kalınarak yapılmalıdır. Yazılı olarak gerçekleştirilen bir haritada, kâğıdın yatay olarak kullanılması gereklidir. Bunun temel amacı kullanılacak alanın daha fazla olmasını sağlamak içindir. Harita oluştururken çizilen dalların kâğıda iyi bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktadır. Şekil 4’de kâğıt kullanımı özellikleri gösterilmektedir (Buzan, 2008).

Şekil 4. Zihin haritasında kâğıt kullanımı

Kâğıdın merkez noktasına anlatacağınız konuyu en iyi anlatan bir imge yerleştirmek gerekmektedir. Yerleştirilen bir imge birçok kelime ile anlatabileceğinizden daha fazla kullanışlıdır ve hafızayı önemli ölçüde artırırken yaratıcı düşünmeyi de teşvik eder. Bazı çalışmalarda görsel ile birlikte tek kelimelik bir ifade de eklenebilmektedir. Görsel kullanımında en 3 farklı renk olmalıdır. Ayrıca resim boyutu anlatılacak konuya ve kâğıt kullanımına bağlı olarak değişmekle birlikte, uygun olan ölçü yaklaşık bir kartvizit genişliğidir (Akçalı, 2021).

Çizgiler: Zihin haritalarında kullanılan çizgiler merkezden dallanarak hiyerarşik bir yapıda çizilmektedir. Ana dallar konuyu anlatan ana konuları içerirken, alt dallarda bu konuya ait bilgiler verilmektedir. Bu ana dallar konuyu ayrıntılı bir şekilde belirtmelidir. Çizgiler organik olmalı ve başlangıçtan bitişe doğru esnek ve kalımdan inceye gidecek şekilde verilmelidir. Aynı bir ağaç yapısında olduğu gibi bir ahenk içerisinde doğal şekilde olmalıdır. Çizgiler üzerine yerleştirilecek anahtar kelimeler çizgilerle orantılı olmalıdır. Anahtar kelimeler uzun veya kısa kalmamalıdır. Çizgilerin sayfa üzerindeki yerleşimde aralardaki boşluklar iyi bir şekilde kullanılmalıdır. Haritaya bakıldığında dalları birbirinden ayırt etmeyi ve inceleme kolaylığı sağlayacak şekilde boşlukların kullanılması önemlidir. Dallarm kendi içinde ve diğer dallarla olan bağlantılarını göstermek için oklarda kullanılabilir. Oklar ayrıca hareketi ve incelemeyi de destekleyecektir. Çizgilerde seviyeye veya kullanıma göre renklendirme yapılması sayesinde haritanın kullanışlılığı artacaktır. Şekil 5’de bu kullanımlara ait örnekler görülebilir (Akçalı, 2021; Buzan, 2008).

Şekil 5. Zihin haritasında çizgi kullanımı

İmgeler: Haritanın genelinde ifade edilen ve anlatılmak istenen bilgiler ve notlar öncelikli olarak imgelerle verilmelidir. Beynin işleyişi gereği resim ile verilen bilgiler daha kolay hatırlanmaktadır. Ayrıca zaten zihin haritasının tamamı bir görsel olarak düşünülebilir. İmgelerin amacı kortikal uyarıyı sağlayarak hafızaya bilginin alınmasına katkı sağlamaktadır (Buzan, 2008).

Renkler: Renkler hafızayı geliştirir ve daha iyi bir görsel algılama sunarak doğru kortikal süreci harekete geçirecektir. Renklerin kullanımı zihin haritasında en önemli öğelerden birisidir. Tek düze ve tek renkten oluşan bir notu algılamak, renklendirilmiş bir haritaya göre hatırlamayı zorlaştıracaktır. (Buzan, 2008) Şekil 6’da renk kullanımının etkisini göstermek için bir resim gösterilmektedir. Bu şekilde canlı ve renkli kısım daha çok dikkatimizi çekerken renksiz kısım daha az dikkat çekmektedir.

Şekil 6. Zihin haritasında renk kullanımı

Anahtar Kelimeler: Zihin haritasında anahtar kelime kullanımı anımsamayı ve hatırlamayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca genellikle kullanılan anahtar kelimeler ile hafıza üzerine etkisi olmayan kısımların hatırlanması için kaybedilecek zamanı azaltmaktadır. Anahtar kelimeler haritada kullanılacak olan dalların üzerine yazılmaktadır. Genellikle her dalda tek bir kelimedenden oluşan bilgiler verilmelidir. Anahtar kelime kullanımında birden fazla kelime kullanımından kaçınılması gerekir. Özellikle planlama amacıyla yapılan bir zihin haritasında kullanılacak anımsatıcı anahtar kelimeler ile farklı düşüncelerin kapısı aralanmış olmaktadır (Buzan, 2008; Şeyihoğlu, 2013; Akçalı, 2021).

Şekil 7. Zihin haritasında anahtar kelime kullanımı

1.3. Zihin Haritası Kullanım Alanları

Zihin haritaları sadece eğitim alanında değil birçok alanda kullanılan ve planlama, not alma, analiz ve daha birçok konuda yapılan çalışmaların etkinliğini artıran bir yöntemdir. Hayatın her alanında mutlaka bir kullanım olanağı bulabilecek olan zihin haritasının kullanılabilir yerlere göre listesini aşağıdaki şekilde vermek mümkündür. (Yetkiner, 2011)

- Toplantı, sunum ve rapor hazırlama
- Ders veya sunum esnasında not alma
- Hedef planlama ve stratejik analiz yapma
- Beyin fırtınasında
- Ders notu hazırlama
- Sınav veya dil öğrenimi çalışmalarında
- Kitap özeti çıkarma

Bu alanların her birisinde kullanılacak olan kurallar aynıdır. Merkeze alınan notun, dersin, kitabın konusu veya anlatılacak sunumun ana konusu eklenir. Beyin fırtınası veya toplantılarda ise merkeze alınan toplantı konusundan yaratıcı düşüncelerle dallara ayrılarak en etkili çalışma yapılabilir. Ayrıca toplantı ve sunumlarda tek bir sayfada tüm konu görselleştirilerek daha etkili bir sunum yapılmış olur. Sınav çalışmalarında ve ders notu hazırlamada ise hafızayı ve hatırlamayı artırdığı için başarıyı artıracaktır.

2. Hacı Bektaş Veli'nin Hayatı

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin hayatı farklı kaynaklardan yararlanılarak incelenmiştir. Buna göre elde edilen bilgiler ışığında Hünkârın hayatı Zihin haritasına aktaracak şekilde aşağıdaki bilgiler elde edilmiştir.

Hacı Bektaş Veli, 1209 yılında Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Bektaş'tır. Babası Seyyid Muhammed bin Seyyid İbrâhim Ata, annesi Hatem Hatundur. Babasının seyyid oluşu ve soyunun Hz. Ali'ye dayandığı ifade edilmektedir. Kardeşinin ismi Mentеш 'tir ve Sivas'ta vefat etmiştir. Horasanda, Yusuf Hamadani'nin öğrencisi Hoca Ahmet Yesevi Dergâhında, Lokman-ı Perende'den eğitim almış ve Anadolu'nun İslamlaştırılması sürecinde çok önemli katkılarda bulunmuştur. Horasan'dan Kayseri

üzerinden, eski ismi Sulucakarahöyük olan, günümüzdeki ismi Hacıbektaş olarak anılan beldeye yerleşmiştir. 1271 yılında burada vefat etmiştir. Bu süre içerisinde Hacıbektaş'ta talebeler yetiştirmiş ve Anadolu Bektaşî ocağını kurmuştur. Bektaşî Ocağı 16. Yüzyılda Balım Sultan ile birlikte Alevi-Bektaşî Tarikatı halinde kurumsallaşmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin öğretileri Alevi-Bektaşî inancının temelini oluşturan 4 kapı 40 makam şeklinde özetlenebilir. Bu öğretilerde her birinde 10 farklı erdem bulunan şeriat, tarikat, hakikat ve marifet mertebelerinden bahsedilmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde Alevilik ve Bektaşîlik yeniçeriler arasında yaygın bir şekilde görülmektedir. Bazı kaynaklarda Mevlana Celalettin Rumi, Ahi Evran, Yunus Emre gibi İslam ve tasavvufta önemli yeri olan kişilerle aynı dönemde bulunduğu belirtilmektedir. Alevi-Bektaşî geleneğinde Cem adı verilen ibadet günleri vardır. Bu ibadetlerde Alevi-Bektaşî nefesleri ve deyişleri söylenir, bir dini ibadet olan semah töreni yapılır. Semah töreninin temeli kırklar meclisi adı verilen bir efsaneye dayanmaktadır (*Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü*, 2021)(*Hacı Bektaş-ı Veli - Vikipedi*, 2021)(*TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2021).

Hacıbektaş Veli tarafından yazıldığı belirtilen eserler şunlardır:

- Velâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî
- Makalat
- Kitâbu'l-Fevâid
- Şerh-i Besmele
- Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye (Hacı Bektaş-ı Veli - Vikipedi, 2021)

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin günümüze ulaşan ve bizleri aydınlatan pek çok sözü bulunmaktadır. Bunların bazıları gerçekleştirilecek olan Zihin haritasına eklenmiştir. Alıntılanan bu sözler şunlardır.

- Ara bul.
- İncinsen de, incitme.
- Eline, diline, beline sahip ol.
- Her ne ararsan, kendinde ara.
- Bir olalım, iri olalım, diri olalım.
- İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.(Hacı Bektaş Veli Hayatı – Hacıbektaş Belediyesi, 2021)

Elde edilen bu bilgiler kullanılarak Hacıbektaş'a ait bir zihin haritası tasarımı yapılmıştır. Şekil 8'de bu harita görülmektedir. Tamamen organik dallara sahip olan bu harita bilgisayarda tasarlanmıştır. Ayrıca haritaya ismini Hünkârdan alan Üniversitemiz, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ve Üniversitede isminde Hacıbektaş bulunan Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü ve Hacıbektaş Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulunun isimleri de eklenmiştir.

Kaynakça

- Akçalı, A. K. (2021). Zihin Haritası Eğitici Eğitimi Notları.
- Alfa Yayınları. (2021). Retrieved August 30, 2021, from <https://www.alfayayinlari.com/kisi-goster.php?kisi=108215>
- Aydınlı, S. (2015). Tasarım Eğitiminde Yapılandırıcı Paradigma: ‘Öğrenmeyi Öğrenme.’ Tasarım+ Kuram, 11(20), 1–18.
- Buzan, T. (2008). Aklını Kullan: Zihinsel Potansiyelinizi Kullanmak İçin Yeni Öğrenme Teknikleri. Emel Lakşe (Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Buzan, T. (2009). Akıl haritaları: Yaratıcılığınızı harekete geçirin ve hayatınızı dönüştürün. Boyut kitapları, BBC.
- Buzan, T., & Coşkun, E. G. (2016). Aklını en iyi şekilde kullan. Olimpos Yayınevi.
- Duman, B. (2009). Neden beyin temelli öğrenme?. Ankara: Pegem Akademi.
- Filiz, S. B. (2014). Öğrenme öğretme kuram ve yaklaşımları. Ankara: Pegem Akademi.
- Gömlüksiz, M. N., & Yetkiner, A. (2012). İngilizce Dersinde Zihin Haritası Kullanımını Öğrencilerin Akademik Başarılarına, Kalıcılığa, Derse Yönelik Görüş Ve Tutumların Etkisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11(40), 129–160.
- Hacı Bektaş-ı Veli - Vikipedi. (2021). Retrieved August 29, 2021, from https://tr.wikipedia.org/wiki/Hacı_Bektaş-ı_Veli
- Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü. (2021). Retrieved August 29, 2021, from <https://hbvenstitu.nevsehir.edu.tr/tr/hayati-ve-eserleri>
- Hacı Bektaş Veli Hayatı – Hacıbektaş Belediyesi. (2021). Retrieved August 29, 2021, from <https://www.hacibektas.bel.tr/web/haci-bektas-veli-hayati>
- Karaçay, B. (2010). Beyin , Hafıza ve Hafızanın Genleri. Bilim ve Teknik Dergisi Ağustos 2010
- Maltepe, S., & Gültekin, H. (2017). The Effect of the Mind Map Technique on Secondary School Students’ Reading Comprehension and Writing Skill. HAYEF: Journal of Education, December.
- Meydan, A. (2010). Öğrenmeyi Öğrenme Stratejilerinin Öğrencilerin Dördüncü Sınıf “ Yaşadığımız Yer” Ünitesini Öğrenmelerine ve Kalıcılığa Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23, 149–157.
- Özer, B. (1998). Öğrenmeyi Öğretme. Eğitim Bilimlerinde Yenilikler, 147–164.
- Polat, M. (2014). Beyin Temelli Öğrenmenin Açılımı Nedir? Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3(2), 10–15.
- Şeyihoğlu, Ş. (2013). Grafik Tasarım Dersinde Zihin Haritası Uygulamaları. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. (2021). Retrieved August 29, 2021, from <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bektas-i-veli>
- Tony Buzan- Inventor of Mind Maps. (2021). Retrieved August 30, 2021, from <https://www.tonybuzan-asia.com/tony-buzan-licensed-training-certification/tony-buzan-licensed-instructortbli/pathway/>
- Ünal, S. (1999). Aktif Öğrenme, Öğrenmeyi Öğrenmek ve Probleme Dayalı Öğrenme. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 11, 373–378.
- Yetkiner, A. (2011). İlköğretimde İngilizce öğretiminde zihin haritası kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına, tutumlarına ve kalıcılığa etkisi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

YAZAR

Öğr. Gör. Dr. Gökhan KEVEN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacıbektaş Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Elektronik ve Otomasyon Bölümü, İnsansız Hava Aracı Teknolojisi ve Operatörlüğü Programı
gokhankeven@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-4289-8061

2003 yılında Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Elektronik-Bilgisayar Öğretmenliği Bölümü Elektronik Öğretmenliği Programından mezun olmuştur. 2009'da Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümünde Yüksek lisans yapmıştır. Doktora derecesini 2019 yılında Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Elektrik Eğitimi Anabilim Dalından almıştır. Mesleki hayatına 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığında bilgisayar öğretmeni olarak başlamış, 2009 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Hacı Bektaş Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulunda Öğretim Görevlisi olarak göreve başlamıştır. Halen bu kurumda Elektronik ve Otomasyon Bölümü İnsansız Hava Aracı Teknolojisi ve Operatörlüğü Programı bulunmakta olup, Yüksekokul Müdürlüğü ve Bölüm Başkanlığı gibi birçok akademik ve idari görevlerde bulunmuştur.

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yılı Dönümü (1208-1271)
UNESCO İşbirliği Akademi

PESTİSİTLER ÜZERİNE İNCELEME REVIEW ON PESTICIDES

Coşkun ASLAN
Murat ŞEN

Aysel KEKİLLİOĞLU
Arif KIZILIRMAK

Özet

Pestisit terimi kısaca pest (haşarat) adı verilen zararlı canlıları öldürmek için kullanılan madde anlamına gelir. Pestisitlerin kullanımı, tarihçiler tarafından M.Ö. 1000 yılı öncesine kadar izlenmiştir. Pestisitler, böcekler, kemirgenler, yabani otlar ve bir dizi diğer istenmeyen organizmaları önlemek, yok etmek, püskürtmek veya hafifletmek için kullanılan maddelerdir. İnsan, hayvan ve bitkilere etkileri olan ayrıca besin değeri olan maddeleri her aşamada etkileyen ve besin değerini azaltan veya hasara uğratan zararlıları öldürmek için kullanılmaktadır. Pestisitler, haşareleri kontrol etmek ve öldürmek için çok sayıda tarımsal, ticari, konut ve endüstriyel uygulamalarda geniş çapta uygulanmaktadır. Pestisitler toplumun hastalıklarla savaşmasına ve tarımsal üretkenliği artırmasına yardımcı olurlar. Farklı kullanımlara, hedef türlerde etki mekanizmalarına ve hedef olmayan organizmalarda zehirli etkilere sahip birkaç farklı pestisit sınıfı vardır. Pestisitler çok sayıda uygulamadan sonra havaya, suya, toprağa ve biyokütleğe taşınabilir olması nedeniyle ekosistem ve insan sağlığı için risk oluşturabilirler. Bu yüzden pestisitler toksikoloji yönünden önemli maddelerdir. Bu derlemede pestisitler hakkında genel bilgi ve pestisitlerin etkiledikleri parazit çeşidine göre sınıflandırılması hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca ülkemizde kullanılan pestisitler hakkında da bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pestisitler, Böcekler, Kemirgenler, Yabani otlar, Sağlık, Çevre, Besin.

Abstract

The term pesticide briefly means the substance used to kill harmful creatures called pest(insects). The use of pesticides has been traced back to 1000 BC by historians. Pesticides are substances used to prevent, destroy, repel or mitigate insects, rodents, weeds and a host of other unwanted organisms. It is used to kill pests that have effects on humans, animals and plants, as well as affect substances with nutritional value at every stage and reduce or damage their nutritional value. Pesticides are widely applied in numerous agricultural, commercial, residential and industrial applications to control and kill pests. Pesticides help society fight disease and increase agricultural productivity. There are several different classes of pesticides with different uses, mechanisms of action in target species and toxic effects on non-target organisms. Pesticides can pose a risk to the ecosystem and human health since they are transportable to air, water, soil and biomass after many applications. Therefore, pesticides are important substances in terms of toxicology. In this review, general information about pesticides and information about the classification of pesticides according to the parasite type they affect is given. In addition, information was given about the pesticides used in our country.

Keywords: Pesticides, Insects, Rodents, Weeds, Health, Environment, Nutrition.

Giriş

Pestisitler, gıda temini için rekabet eden, konforu olumsuz etkileyen veya insan sağlığını tehlikeye atan zararlıları önlemek, kovmak veya yok etmek için kullanılan maddelerdir. Bu amaçla çeşitli bileşik sınıfları kullanılmaktadır. Yaklaşık 900 aktif bileşene sahip 20 000'den fazla pestisit ürünü, insektisit, akarisit, herbisitler, rodentisit, nematositler, fungusit, fumigantlar, afisit ve bitki büyüme düzenleyicileri olarak kullanılmak üzere tescil edilmiştir. Pestisitler çevrede her yerde bulunmaktadır. Yiyeceklerde, suda, evlerde, okullarda, işyerlerinde, çimlerde ve bahçelerde bulunmaktadır. Pestisitlerin ekonomik, çevresel ve halk sağlığı üzerine önemli etkileri vardır. Pestisit kullanımı, daha fazla bulunabilirlik, daha uzun depolama ömrü ve daha düşük gıda maliyetleri yoluyla insan beslenmesini iyileştirmeye yardımcı olmaktadır. Pestisitler ayrıca gıda kaynaklı ve vektör kaynaklı hastalıkların kontrolüne de yardımcı olmaktadır. Pestisitler ayrıca toksik maddeler oldukları ve çevreye geniş çapta salındıkları için insan sağlığı açısından da endişe vermektedir (Weiss et al, 2004; Waxman, 1998).

Pestisitlerin Sınıflandırılması

Pestisitlerin etkilediği parazit çeşidine göre sınıflandırılması

- 1-Insektisitler
- 2.Akarisitler
- 3.Afisitler
- 4.Rodentisitler
- 5.Mollussisitler
- 5.Avisitler
- 6.Herbisitler
- 7.Fungisitler

Insektisitler

1-Organoklorlu Insektisitler

Çok çeşitli böcekler için olumlu toksisitesinin yanı sıra, renk, koku ve cilt tahrişi olmaması ektoparazitlerin kontrolü için ideal bir kimyasaldır. Sivrisinek ve karasinek larvalarına, tüm önemli ısırıcı sineklerin (karasinekler, çeçe sinekleri, tatarcıklar, at sinekleri) yetişkinlerine ve karasineklerle, tahtakurularına, pirelere ve kenelere karşı etkilidirler. İnek sütünde biriktiği için süt sığırlarının yemlerinde kullanımı ilk zamanlardan beri yasaklanmıştır. DDT, Colorado patates böceği, Avrupa mısır kurdu, çeşitli yaprak biti türleri, pire böcekleri, yonca bitleri, bezelye yaprak bitleri, Japon böcekleri, morina güvesi, oryantal meyve güvesi ve daha pek çoğu dâhil olmak üzere çok çeşitli böceklerin kontrolü için kullanılmaktadır. DDT özellikle akarlarının kontrolünde etkisizdir. DDT'nin tarımda kullanımı, biyobirikim özelliği nedeniyle gelişmiş ülkelerde yasaklanmış olmasına rağmen dünyanın bazı bölgelerinde böcek hastalık vektörleriyle mücadelede kullanılmaya devam edilmektedir. DDT'nin insektisit özelliklerinin keşfi, benzer organoklor bileşikleri arayışını teşvik etmiştir. Yüzlerce bileşik sentezlenmiş olmasına rağmen, sadece birkaçının yeterince aktif olduğu ve ticari kullanım için uygun düşük maliyetli olduğu bulunmuştur. DDD, DFDT, DNP, DNB, etilen, metoksiklor, dikofol, klorfenetol ve klorobenzilat DDT analog örnekleridir. Organofosforlu ve karbamatlı insektisitler gibi bazı insektisitler için, bunların sinir sistemi üzerindeki etkilerinin öncelikle kolinesteraz enziminin inhibisyonundan kaynaklandığı iyi bilinmektedir (Perry et al, 1998). Organoklorlu insektisitler için en az iki farklı etki mekanizması vardır (Narahashi, 1987). DDT tipi organoklorlu (diklorodifeniletanlar) insektisitler, sodyum (Na) akışını yavaşlatıp ve potasyum (K) akışını engelleyerek periferik sinirleri ve beyni etkiler. Bu, nöronda hücreyi kısmen depolarize eden aşırı hücre içi K ile sonuçlanır. Aksiyon potansiyeli eşiği azalır, bu da nöronun erken depolarizasyonuna neden olur. Aril hidrokarbonlar ve siklodienler, azalan aksiyon potansiyellerine ek olarak, GABA'nın sinaptik sonrası bağlanmasını engelleyebilir (Bloomquist & Soderlund, 1985). Siklodien organoklorlu insektisitler, GABA'nın reseptörüne bağlanmasının yarışmalı inhibisyonu ile etki eder ve nöronun uyarılmasına neden olur (Joy,

1976). DDT oldukça yavaş hareket eder. DDT ile zehirlenmiş böceğin vücudunda ve uzantılarında karakteristik olarak "DDT titremeleri" olarak bilinen titremeler vardır. Zehirlenme belirtilerinin sırası ile bacakların hiperekstansiyonu ve koordine olmayan hareketler, vücutta titreme, ataksi (koordineli hareket kaybı), dış uyaranlardan kaynaklanan hiperaktivite, tekrar tekrar sırt üstü düşme ve doğrulma çabaları, hızlı titremelerin kaybolması, felç ve ölümdür. DDT'nin öncelikle nöronlar üzerinde etki ettiği ve aksonal ve sinaptik iletimi engellediği artık iyi bilinmektedir (Perry et al, 1998). DDT, farelerde 250 mg/kg'lık bir $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ değerleri metoksiklor, 600 mg/kg (Metcalf, 1973); TDE, 3400 mg/kg; dikofol, 570-595 mg/kg; ve klorobenzilat, 2784-3880 mg/kg'dır. Son iki bileşik çok az insektisit aktiviteye sahiptir ancak iyi bir akarisitlerdir (Yu, 2015). Elbette $ÖD_{50}$ değerinde tür farklılıkları vardır, ancak fareler diğer memelilere göre DDT'ye daha duyarlı görünmektedir. Ölüm genellikle zehirlenmenin konvülsif aşamasında solunum yetmezliğinden kaynaklanır. Sinir sistemi dışında, karaciğer DDT'den önemli ölçüde etkilenen diğer tek organdır. Potansiyel olarak ölümcül DDT dozları, karaciğer hücrelerinin fokal nekrozuna neden olur (Perry et al, 1998). Heksaklorosikloheksan (HCH, BHC) teorik olarak birçok izomeri vardır. Saflaştırılmış γ izomeri lindan olarak adlandırılır (Yu, 2015). Sadece lindan böcekler ve diğer organizmalara karşı yüksek toksisiteye sahiptir. Lindan, böceklerin sinirlerinde asetilkolin birikmesine neden olur, ancak kolinesteraz enzimini inhibe etmez. Etki mekanizması, GABA kapılı klorür kanalının bloke edilmesi olarak bulunmuştur (Perry et al, 1998). HCH'nin etkileri yüzeysel olarak DDT'nin etkilerine benzer, ancak çok daha hızlı gerçekleşir ve böceklerde çok daha yüksek solunum hasarına neden olur (Ware & Whitacre, 2004). Çoğu böceğe karşı DDT'den beş ila on kat daha etkilidir ve DDT'den daha akut bir sinir zehridir. Böceklerde zehirlenme belirtileri titreme, ataksi, kasılmalar, sırt üstü düşme, bitkinlik, felç ve ölümü içerir (Perry et al, 1998). Lindan, sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 125 mg/kg'dır. Böcekler için 1-10 mg/kg $ÖD_{50}$ değerine sahip geniş spektrumlu bir insektisittir (Matsumura, 1985). Solunum hızında artış, ardından huzursuzluk, tüm vücutta titreme, tükürük, dış gıcırdatma ve kasılmalar; ardından solunumun yavaşlaması, kalp durması ve ölüm gerçekleşir. İnsanda semptomlar baş dönmesi, baş ağrısı, halsizlik, ishal ve epileptiform atakları içerir (Perry et al, 1998). Siklodien bileşikleri, oldukça aktif bir insektisit grubudur. Ancak birçoğunun kalıcılığı uzundur ve kullanımları sınırlıdır. Bunlara klordan, heptaklor, aldrin, dieldrin, isodrin, endrin, endosulfan, mireks, klordekon, klorlu terpen ve kampheklor dâhildir (Matsumura, 1985). Siklodien bileşikleri, diğer çoğu klorlu hidrokarbon insektisit gibi, nörotoksik maddeler olarak işlev görür. Siklodienler pozitif bir sıcaklık korelasyonuna sahiptir ve artan ortam sıcaklığı ile toksisiteleri artar. GABA (g-aminobütirik asit) reseptörü adı verilen inhibitör mekanizma üzerinde etki gösterdiği bilinmektedir. Siklodienler, reseptöründe inhibitör bir nörotransmitter olan GABA'nın bağlanmasının yarışmalı inhibisyonu ile hareket ederek nöronların uyarılmasına neden olur. Hem GABA_A hem de GABA_B reseptörleri memeli toksisitesinde hayati bir rol oynar (Gupta et al, 2019). DDT ve klorlu siklodienler arasındaki önemli bir fark siklodienlerin sağlam deriden emilmesidir. Memelilerde zehirlenmenin en belirgin belirtileri konvülsiyonlardır. Bu semptomlar, diğer herhangi bir toksisite belirtisi ortaya çıkmadan önce bile ortaya çıkabilir. Konvülsiyonlara kafa karışıklığı, uyarılabilirlik, koordinasyonsuzluk ve bazı durumlarda koma eşlik edebilir. Yüksek oral ve dermal toksisiteleri, karaciğer hücreleri üzerindeki etkileri, tümör üretme potansiyeli ve zararlı çevresel etkileri nedeniyle, bu insektisitlerin çoğunun termit kontrolü dışında tarım ve halk sağlığında kullanımı yasaklanmıştır (Perry et al, 1998). Bu insektisitlerin sıçanlardaki oral $ÖD_{50}$ değerleri aldrin, 38-67 mg/kg; dieldrin, 37-87 mg/kg; klordan, 367-515 mg/kg; endrin, 7-15 mg/kg; heptaklor, 147-220 mg/kg; endosulfan, 18-43 mg/kg; klordekon, 114-140 mg/kg; mireks, 306 mg/kg ve toksafen, 69 mg/kg'dır. Bu nedenle, siklodienler memeli toksisitesinde büyük farklılıklar gösterir (Yu, 2015).

2-Oganofosforlu İnsektisitler

Organofosfor (OP) bileşikler günümüzde kullanılan en büyük insektisit gruplarından biridir. OP insektisitlerin toksisitesi asetilkolinesteraz enzimini inhibe etme yeteneklerinden kaynaklanmaktadır (Matsumura, 1985). Böceklerde zehirlenme belirtileri kabaca genel sinir zehirlenmesi modelini takip eder, yani huzursuzluk, aşırı uyarılabilirlik, titreme (özellikle ekstremitelerde), kasılmalar, felç ve ölümdür. Semptomlar yavaş ortaya çıkar ve birkaç saat veya 24 saate kadar ölüm meydana gelebilir (Perry et al, 1998). Klinik belirti ve semptomlar bradikardi, hipotansiyon, burun akıntısı, bronşit, bronkospazm, öksürük, artan tükürük, mide bulantısı, kusma, depresyon, karın ağrısı, ishal, idrarını tutamamak, bulanık görme, artan lakrimasyon, miyoz, aşırı terleme, endişe, huzursuzluk, ataksi,

konvülsiyonlar, uykusuzluk, tremor, koma, reflekslerin kaybolması ve dolaşımın çökmesidir (Peter & Cherian, 2000). Bir asetilkolin antagonisti olan atropin, OP bileşikleri ile zehirlenmede kullanılan en eski panzehirdir. Huzursuzluk, titreme, kas spazmları, yüz kaslarının fibrilasyonu vb. gibi nöromusküler kavşaklardaki etkiler, atropin ile birlikte oksimiler ile tedavi edilerek giderilir. Oksim, inhibe edilen kolinesteraz ile birleşir ve OP parçasını ondan uzaklaştırır, böylece enzimi serbest bırakır (Perry et al, 1998). Diklorvos evcil hayvan pire tasmalarında kullanılır. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 56-80 mg/kg'dır. Naled öncelikle yetişkin sivrisinek ve karasinek popülasyonlarını kontrol etmek için kullanılır. Ayrıca evcil hayvan pire tasmalarında da kullanılır. Naled' in sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 430 mg/kg'dır. Dikrotofos sistemik bir insektisit ve akarisitir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 17-22 mg/kg'dır. Mevinfos böcekleri ve örümcek akarlarını kontrol etmek için temaslı ve sistemik bir insektisit ve akarisitir. Sıçanlarda 3-12 mg/kg oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Klorfenvinfos, kök kurtçukları, kök kurtları, kesme kurtları, Colorado patates böcekleri ve pamuk beyazsinekleri dâhil olmak üzere çok çeşitli haşerelerin kontrolüne yönelik Bellasteras, 2012). Tetraklorvinfos karasineklerin, kanatlı bitlerinin, akarların, kenelerin kontrolü için temas ve mide zehiri aktivitesine sahip bir insektisit ve akarisitir. Ayrıca hayvan yemi için larvisit olarak da kullanılır. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >2000 mg/kg'dır (Karanth & Pope, 2003). Paratyon yapraktan böcek ve akarların kontrolü için temas ve mide zehiri aktivitesine sahip bir insektisit ve akarisitir. Sıçanlarda 3,6-10 mg/kg oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Metil paratyon koza kurdu, solucan ve yaprak bitini kontrol etmek için temas ve mide zehiri olarak kullanılan etkili bir insektisit ve akarisitir. Sıçanlarda 14 mg/kg'lık bir oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Klorpirifos çok çeşitli zararlılara karşı temas ve mide zehiri aktivitesi olan bir insektisittir. Sıçanlarda 96-270 mg/kg'lık bir oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Diazinon emici ve yaprak yiyen böceklerin kontrolü için kullanılan bir insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 150-220 mg/kg'dır (Yu, 2015). Fenitrotiyon çok çeşitli zararlılar üzerinde etkili olan güçlü bir temas insektisittir. 250 mg/kg sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir (Moody & Franklin, 1987). Kumafos sığır kurtçukları, bitler, uyuz, sinekler ve keneler dâhil olmak üzere çok çeşitli hayvancılık böceklerinin kontrolü için kullanılan bir insektisittir. Ayrıca kovanlarda varroa akarlarını ve küçük kovan böceklerini kontrol etmek için kullanılır. Sıçanlarda 13-41 mg/kg oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Triazofos bazı nematodal aktiviteye sahip geniş spektrumlu bir insektisit ve akarisitir. Yaprak bitleri, böcekler, yapraktan beslenen larvalar, meyve sinekleri, çekirgeler, yaprak avcıları, pullar, toprak böcekleri, beyazsinekler ve nematodların kontrolünde kullanılır. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 57-59 mg/kg'dır (Yu, 2015). Fentiyon meyve sinekleri, sivrisinekler ve diğer böceklerin kontrolü için kullanılan insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 180-298 mg/kg'dır (Francis & Bornes, 1963). Foksim çok çeşitli böceklerin kontrolü için geniş spektrumlu ilaçtır. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >2000 mg/kg'dır. Pirimifos-etil geniş spektrumlu bir insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 192 mg/kg'dır. Pirimifos metil çeşitli böcekler için fumigant etkisi olan bir temas insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >2000 mg/kg'dır. Malatyon ev, bahçe ve sera zararlılarını kontrol eden güvenli bir insektisittir. Malatyon, sıçanlarda 900-5800 mg/kg'lık bir oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Dimetoat yaprak bitleri, yaprak bitleri, beyazsinekler ve akarlar gibi çok çeşitli böceklerin kontrolü için temas ve mide zehiri aktivitesine sahip sistemik bir insektisit ve akarisitir. 235 mg/kg sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir (Yu, 2015). Azinfos metil ısırın ve emen böcekler için bir insektisit ve akarisitir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 4,4-16 mg/kg'dır (Meyers & Wolff, 1993). Diğer organofosforlu insektisitler azinfos-etil, metidatyon, fosmet, fonofos, kadusafos, klormefos, etoprofos, fosalon, tiyometon, protiofos etiyon, oksidemeton metil, piraklofos, profenofos, azametifos, triklorfon, asefat, metamidofos, disülfoton, fösrat, piridafentiyon, temefos, monokrotofos, krotoksifosdur (Yu, 2015).

3-Karbamat İsektisitler

Genel olarak karbamatlı insektisitler fizostigminin sentetik türevleridir (Matsumura, 1985). Karbamatlar, asetilkolinesteraz ile organofosfor insektisitler gibi aynı şekilde reaksiyona girer. Bu nedenle karbamatların toksik olmasının nedeni asetilkolinesteraz enzimini inhibe etme yeteneklerinden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu sinir sinapsında asetilkolin birikmesine ve sinir fonksiyonunun bozulmasına neden olmaktadır (Ware & Whitacre, 2004). Genel olarak, karbamat insektisitler tarafından zehirlenme semptomları organofosfor bileşikleri tarafından üretilenlere benzerdir ve miyozis, bulanık görme, halsizlik, mide bulantısı, kusma, terleme, tükürük salgısı, gözyaşı, idrara çıkma, akciğer ödemi ve kasılmaları içerir. Ölüm, solunum yetmezliğinden meydana gelir. Bu semptomların ortaya çıkma hızı ve şiddeti, emilen kimyasalın miktarına, toksik maddenin kimyasal yapısına, vücuda giriş şekline ve hayvanın bileşiği metabolize etme ve yan ürünleri ortadan kaldırma yeteneğine bağlıdır. Akut bir

karbamat insektisit dozu, yukarıda açıklanan semptomların çoğunu üretecektir. İnsanların öldürücü olmayan dozlara maruz kalması genellikle baş ağrısına, tükürük salgılamasına, mide bulantısına, kusmaya, kas güçsüzlüğüne ve ishale neden olur. Bu semptomlardan iyileşme genellikle maruziyetten sadece birkaç saat sonra tamamlanır. Çoğu karbamat, dermal absorpsiyon ile oral yoldan çok daha az toksiktir. Böceklerde ki semptomlar arasında hiperaktivite, koordinasyon bozukluğu (ataksi), kasılmalar, felç ve ölüm bulunur. Böcek zehirlenmesinin dikkat çekici özelliği, böceğin ölmeden önce uzun süreli felçlere dayanabilmesidir. Muhtemelen, karbamat hızlı bir şekilde metabolize edilir ve inhibe edilen asetilkolinesteraz da oldukça hızlı bir şekilde yeniden üretilir ve iyileşmeye imkan sağlar (Perry et al, 1998). Atropin, karbamat zehirlenmesi için tercih edilen ajandır (Peter & Cherian, 200). Karbaril yaprak bitleri, morina güveleri, koza kurdu, tırtıllar ve koza böcekleri gibi 50 kadar böcek türünü kontrol eden geniş spektrumlu bir insektisittir, ancak karasineklere, bazı yaprak bitlerine ve örümcek akarlarına karşı etkisizdir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 500-700 mg/kg'dır (Gunasekara et al, 2008). Aldikarb yaprak bitleri, akarlar, Colorado patates böcekleri, trip, koza bitleri, yaprak bitleri, tel kurtlar, yaprak avcıları, nematodlar ve diğerlerine karşı kullanılan sistemik bir insektisit/akarisit/nematittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 1 mg/kg'dır (Risher et al, 1987). Metomil koza kurdu, yonca biti, çekirge, yaprak biti, tütün tomurcuk kurdu, tırtıl, mısır yuvarlak kurdu ve diğerlerinin kontrolü için geniş spektrumlu bir insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 17-26 mg/kg'dır (Van scoy et al, 2012). Propoksur karınca, hamamböceği, cırcır böceği, sivrisinek, çekirge, triplere karşı temas ve mide zehiri insektisittir. Ayrıca yapısal haşere kontrolünde, tarımsal tesislerde, ticari tesislerde ve evlerde kullanılır. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 95-104 mg/kg'dır. İsoprokarb yaprak ve bitki bitlerinin kontrolüne yönelik temaslı bir insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 450 mg/kg'dır. Karbofuran yaprak bitleri, çinç böcekleri, mısır kök kurtları, çekirgeler, yeşil böcekler, yaprak böcekleri, ligus böcekleri, nematodlar, şeker kamışı böceği, tripler, yabancı otlar ve tel kurtlarının kontrolü için sistemik geniş spektrumlu bir insektisit ve nematisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 8 mg/kg'dır. Oksamil pire böcekleri, yaprak avcısı ve nematodların kontrolü için kullanılan sistemik bir insektisit ve nematittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 5,4 mg/kg'dır. Alanikarb toprak tedavisi veya tohum tedavisi olarak kullanılan bir mide zehiri ve temas insektisittir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 440 mg/kg'dır (Yu, 2015).

4-Bitkisel İsektisitler

Nikotine ek olarak, diğer iki yakından ilişkili bileşik, yani nornikotin ve anabazin de bazı insektisidal aktiviteye sahiptir (Perry et al, 1998). Nikotin, asetilkolinin bazı etkilerini taklit ettiği için asetilkolinin nikotin tarafından taklit edilen bu etkilerine "nikotik etkiler" adı verilir (Obrien, 1967). Nikotin bilinen en hızlı etkili ve toksik zehirlerden biridir. İnsan için ölümcül olan en küçük tek doz yaklaşık 60 mg gibi görünmektedir ve ölüm 5-30 dakika içinde gerçekleşebilir. Serbest formda nikotin, sağlam cilt tarafından hızla emilir. Nikotin ile zehirlenen laboratuvar hayvanları, tükürük salgılama ve kusma semptomlarının, ardından kas zayıflığı, titreme, aşırı uyarılabilirlik, koordinasyon bozukluğu ve nihayetinde konvülsiyonlar ve solunum durması belirtileri gösterir. Sıçanlarda nikotin sülfatın $ÖD_{50}$ 'si oral 83 mg/kg ve dermal 285 mg/kg'dır (Perry et al, 1998). Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 55 mg/kg'dır (Yu, 2015). Nikotin ile zehirlenme belirtileri, genel uyarma, kasılma, felç ve ölüm sırasını takip eder (Perry et al, 2015). Rotenon, bahçe böcekleri ve hayvanlar üzerindeki bit ve kenelerin kontrolü için bazı akarisit özelliklere sahip seçici bir insektisittir. Rotenon balıklar için çok zehirlidir, bu nedenle istenmeyen balık türlerini kontrol etmek için kullanılabilir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 132 mg/kg'dır (Gupta, 2012). Veteriner hekimlikte rotenon, tavuk ve diğer kümes hayvanlarında parazitik akarları ve köpekler, kediler ve atlarda bit ve keneleri kontrol etmek için toz halinde kullanılır. Rotenon tozu ayrıca sebzeler, meyveler ve çiçekler üzerindeki böcekleri ve yaprak bitlerini kontrol etmek için kullanılır (Gupta et al, 2019). Böcekler için hem temas hem de mide zehridir. Bazı durumlarda böceklerin ağız kısımları felç olur, böylece beslenmeyi bırakırlar ve açlıktan ölürler. Zehirlenme sırası hareketsizlik, lokomotif dengesizlik, devrilme, felç ve yavaş ölümdür. Ölüm nedeni, büyük olasılıkla, solunum yetmezliğinden kaynaklanmaktadır (Perry et al, 1998). Piretrum aksonik bir zehirdir. Akson zehirleri, nöron hücre gövdesinin uzun uzantıları olan aksonlar boyunca elektriksel dürtü iletimini bir şekilde etkilerler (Ware & Whitacre, 2004). Piretrum, böceğin geçici olarak felce uğramasına neden olan hızlı yıkım etkisi ile iyi bilinen bir insektisittir. Zehirlenme semptomları tipik sinir zehirlenmesi modelini takip eder, yani uyarma, kasılmalar, felç ve ölümdür. Sıçanlara çeşitli şekillerde bildirilen akut bir oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir, 200-400 mg/kg muhtemelen daha az saf preparasyonlar için bilinen bir aralıktır ve daha saf

preparasyonlar için 400-1500 mg/kg'dır. Ölüm, solunum yetmezliğinden kaynaklanır (Perry et al, 1998). Azadiraktin, tırtılları, tomurcuk kurtlarını, Colorado patates böceklerini, çingene güvelerini, Japon böceklerini, yaprak bitlerini, yaprak avcısını, yaprak bükücüleri, bitki böceklerini, tripleri ve beyazsinekleri kontrol etmek için kullanılır. Farelerde >5000 mg/kg'lık bir oral ÖD₅₀'ye sahiptir, bu da onu esasen memeliler için toksik yapmaz. Sabadilla iki aktif alkaloid, sevadin ve veratridin içerir, ikincisi daha toksiktir. Sabadilla, tırtılları, çekirgeleri, yaprak bitlerini, tripleri kontrol eden sebze böcekleri için kullanılır. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 4000 mg/kg'dır (Yu, 2015).

5-Piretroitler

Piretroidler, piretrum ve sentetik piretroidler olarak adlandırılan sentetik piretrum analoglarından oluşur (Yu, 2015). Piretroidler öncelikle hücrelerin sodyum kanalını etkiler, ancak klorür ve kalsiyum kanalları da etkilenir. Piretrinler ve piretroidler, sodyum kanallarının açılmasını ve kapanmasını yavaşlatarak hücrenin uyarılmasına neden olur (Conley & Brammar, 1999). Bir kez absorbe edildiğinde, piretroidler, lipofiliklikleri nedeniyle hızla dağılırlar. Sistemik dağılım, kontrol edilmesi zor olabilen ve organofosfatlar gibi aynı zamanda artan tükürük salgısına ve aşırı uyarılabilirliğe neden olan diğer pestisitlerin neden olduğu zehirlenmelerle karıştırılabilen etkiler üretir. Birçok piretroid formülasyonu ayrıca toksisiteye neden olabilen çözücüler içerir. Kediler piretroid maruziyetine karşı çok hassastır (Meyer, 1999). Piretroidler için intravenöz ÖD₅₀'ler 0,5 ila 250 mg/kg arasındadır. Piretroid toksisitesi olan yetişkinlerde gözlenen başlıca nörotoksite, kronik veya kümülatif toksisitenin gözlenmediği akut toksisitedir. Uyarıcı motor işaretler spinal seviyede üretilir. Balıklar piretrin ve piretroid ürünlerine karşı oldukça hassastır ve göllerin, akarsuların, göletlerin veya herhangi bir su habitatının kontaminasyonundan kaçınılmalıdır (Ansari & Kumar, 1998). Çoğu kuş türünün piretrin ve piretroid ürünlerine toleranslı olduğu düşünülür, ancak sprey formülasyonlarında ki taşıyıcılar veya itici gazlar tehlikeli olabilir (Bradbury & Coats, 1989). Köpeklerde, kedilerde ve büyük hayvanlarda klinik belirtiler hem tip I hem de II bileşikler için benzerdir. Klinik belirtiler tükürük salgısı, kusma, aşırı uyarılabilirlik, titreme, nöbetler, nefes darlığı, halsizlik, bitkinlik ve ölümü içerir. Piretroidler, uygun bir şekilde dört nesile ayrılan ilginç bir evrime sahiptir. İlk nesil sadece bir piretroidler, alletrin içerir. İkinci nesil tetrametrin, resmetrin, bioresmetrin, bioalletrin ve son olarak fonotrin içerir. Üçüncü nesil fenvalerat, permetrin içerir. Dördüncü ve mevcut nesil, Bunlar bifentrin, lambda-sihalotrin, sipermetrin, siflutrin, deltametrin, esfenvalerat, fenpropatrin, flusitrat, fluvalinate, pralletrin, tau-fluvalinate, teflutrin, tralometrin ve zeta-sipermetrin, akrinatrin, imiprotrin, gama- sihalotrin (Ware & Whitacre, 2004). Sıçanlarda oral ÖD₅₀ piretrin 900, alletrin 680, tetrametrin 4640, resmetrin 100, permetrin 2000, sipermetrin 500, deltametrin 31, fenvalerat 450, fluvalinat 1000 mg/kg'dır (Gupta, 2007).

6-Sinerjistler

"Sinerjizm" terimi, iki bileşiğin birlikte, bireysel aktivitelerinin toplamından tahmin edilenden daha uyumlu bir aktivite gösterdiği durumlar için kullanılır. Genellikle bir bileşen, kullanılan dozajda karşı bileşenden toksik değildir veya çok daha az aktiftir, ancak ikincisi ile birleştirildiğinde aktiviteyi belirgin şekilde artırır ve "sinerjist" olarak adlandırılır. Birkaç sinerjizm türü vardır: (1) karışık işlevli oksidaz enzimlerinin inhibisyonu; (2) hidrolize edici enzimlerin inhibisyonu; (3) glutatyon S-transferazlar yoluyla organotiyosiyanatlardan hidrojen siyanürün salınması; (4) alternatif substratlar olarak hizmet vermektedir; (5) iki bileşik, hedefin farklı bölgeleriyle etkileşime girer. Sesamin, sesamolin, piperonil butoksit, tropital, sülfoksit, propil isom, MGK 264, NIA 16, 824, SKF 525-A, Lilly 18, WL 19, oktaklorodipropil eter sinerjist olarak kullanılırlar (Perry et al, 1998). Sinerjistler, piretrum, alletrin ve resmetrinin uçan böceklerle karşı etkisini arttırmak için tüm ev, çiftlik hayvanları ve evcil hayvan aerosollerinde bulunur. Sinerjistler, sitokrom P-450'ye bağlı polis-substrat monoooksijenazları mikrozomlar tarafından üretilen enzimleri, memelilerin karaciğerinde ve bazı böcek dokularında bulunan alt hücre birimlerini inhibe eder. Sinerjistler, oksidatif enzimleri basitçe bağlar ve toksik maddeyi parçalamalarını önler (Ware & Whitacre, 2004).

7-Nikotinotler ve Azotlu İnsektisitler

Nikotinoidler, nikotin pahalılığı, ticari olarak uygulanabilir sentez eksikliği, memeliler için aşırı toksisitesi ve sınırlı insektisit spektrumu nedeniyle sentetik insektisitlerin ulaştığı önemi hiçbir zaman

elde edememiştir. Nitrometilen insektisidal bir kimyasal olan nitiazinden sentetik olarak türetilen yeni bir insektisit olan imidakloprid etki modu ve yapı-aktivite ilişkileri bakımından nikotinoidlerle yakından ilişkilidir (Perry et al, 1998). Nikotinoidler, böceklerin merkezi sinir sistemine etki ederek, postsinaptik nikotinerjik asetilkolin reseptörlerinin geri dönüşü olmayacak şekilde tıkanmasına neden olur. İmidakloprid iyi sistemik özelliklere ve kayda değer temas ve mide etkisine sahip olan sistemik bir insektisittir. Emici böcekler, toprak böcekleri, beyazsinekler, termitler, çim böcekleri ve Colorado patates böceğinin kontrolü için kullanılır. İmidakloprid akarlar veya nematodlar üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Diğer nikotinoidler arasında asetamiprid, tiyametoksam, nitenpiram, klotianidin, dinotefuran ve tiakloprid vardır (Ware & Whitacre, 2004). İmidakloprid $ÖD_{50}$ ratlarda oral 450 mg/kg'dır (Perry et al, 1998). Nereistoksin analogları tiyosiklam, kartap, bensültap ve monosültap içerir. Genellikle bir miktar temas etkisi olan mide zehirleridir ve sıklıkla sistemik etki gösterirler (Ware & Whitacre, 2004). Kartap, bensültap ve tiyosiklam metabolik olarak nikotinik asetilkolin reseptörleri ile etkileşime giren nereistoksine dönüştürülür. Nikotin veya imidaklopridden farklı olarak, nereistoksin bir antagonisttir, kolinerjik iletimi bloke eder ve konvülsif semptomlar olmaksızın böceklerin felce uğramasına ve ölümüne neden olur (Perry et al, 1998). Tiyosiklam, kartap, bensültap ve monosültap sırası ile sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 399 mg/kg, 345 mg/kg, 1105 mg/kg ve 451 mg/kg'dır (Yu, 2015). Formamidinler, klordimeform ve amitraz tarafından temsil edilen formamidinler, geleneksel insektisitlerin aksine, fitofag akarların, kenelerin ve bazı böceklerin kontrolü için oktopamin reseptörlerinin agonistleri olarak hareket ederek çok benzersiz eylemler gösterir (Ware & Whitacre, 2004). Formamidinler, klordimeform ve amitraz, akarların tüm evrelerinde etkilidir. Her ikisi de, oktopamin reseptörüne agonist olarak hareket eden, reseptörü aşırı uyaran ve ikinci haberci cAMP'nin seviyelerini yükselten N-demetil bileşiklerine dönüştürülür (Perry et al, 1998).

8-Böcek Gelişme Düzenleyiciler

Böcek büyüme düzenleyicileri (IGR'ler), böceklerde büyüme ve gelişmeyi değiştiren kimyasal bileşiklerdir. IGR'ler böcek büyümesini ve gelişimini üç şekilde bozar: Jüvenil hormonlar olarak, prekosenler olarak ve kitin sentezi inhibitörleri olarak. Olgunlaşmamış gelişmeyi ve yetişkin olarak ortaya çıkmayı bozarlar. Prekosenler, jüvenil hormonlar üreten bezlerin normal işlevine müdahale eder. Kitin sentezi inhibitörleri (geleneksel benzoilüreler, buprofezin ve siromazin), böceklerin deri değiştirirken yeni dış iskelet üretme yeteneklerini etkiler. IGR'ler çok küçük miktarlarda uygulandığında etkilidir ve genellikle insanlar ve vahşi yaşam üzerinde çok az veya hiç etkisi yoktur. Bununla birlikte, sadece hedef türleri değil, diğer eklembacaklıları da etkiledikleri için spesifik değildirler. Doğrudan öldürmek yerine, IGR'ler normal gelişim mekanizmalarına müdahale eder ve böceklerin yetişkin aşamasına ulaşmadan ölmesine neden olurlar (Ware & Whitacre, 2004). Metopren sivrisinekler, sigara böcekleri, boynuz sinekleri, mantarlar, tatarcıklar ve pirelerde etkilidir. Sıçanlarda metopren için oral $ÖD_{50}$ >34.600 mg/kg'dır. Jüvenil bir hormon analogu olan hidropren, hamamböceklerine karşı kullanılmak üzere tescil edilmiştir. Farelerde >34.000 mg/kg oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 4900 mg/kg (erkek) ve 5000 mg/kg'dır (dişi). Fenoksikarb ateş karıncalarının, hamamböceklerinin, pirelerin, tırtılların ve kabuklu bitlerin kontrolünde kullanılır. Sıçanlarda 16.800 mg/kg oral $ÖD_{50}$ 'ye sahiptir. Piriiprosifen beyazsinekler, koza böcekleri, karasinekler, sivrisinekler ve hamam böceklerinin kontrolü için kullanılır. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >5000 mg/kg'dır (Yu, 2015). Kitin ve kitosan, toplam mantar hücre duvarı kütlesinin %50'sini temsil edebilir. Kitin ve protein aynı zamanda eklembacaklıların ve diğer omurgasızların vücut duvarının ana bileşenlerini oluşturan çok önemli elementlerdir. Böceklerde kitin sentezi ve kütikülün birikmesi, kabuk değiştirme hormonları (ekdisonlar) tarafından düzenlenir ve glikoz veya trehaloz ile başlayan ve kitin oluşumuyla biten bir dizi karmaşık biyotransformasyonu katalize eden enzimler tarafından aracılık edilir. Kitin sentetaz enzimi, kitin oluşumunda anahtar enzimdir. Kitin, eklembacaklıların kabuk değiştirme sürecinde ve mantarlarda hücre büyümesinde de hayati önem taşıyan hidrolitik enzimler, kitinaz ve kitobiaz tarafından parçalanır. Açıkça, kitin sentezi ve bozunması ile herhangi bir müdahale, organizmanın metamorfoz ve büyümesinin düzensizliğine yol açabilir. Kitin biyosentezine müdahale eden bileşikler, toksik etkilerini kabuk değiştirme sırasında gösterirler. Bu nedenle, bu tür inhibitörler, hızlı etkili olan geleneksel nörotoksik insektisitlerin aksine, tedaviden birkaç gün sonra zehirlenme semptomları ortaya çıkarır. Kitin sentezi inhibe edici aktivite gösteren bileşikler, polioksin-D, nikkomisin-Z ve mantar öldürücü kaptan'dır. Ek olarak, klorlu hidrokarbon böcek öldürücüler DDT, klordan, dieldrin ve endosutan,

piretroid permetrin, herbisit Barban; birkaç benzimidazol ve diğer bileşikler de in vitro kitin sentezinin bir miktar inhibisyonunu göstermiştir (Perry et al, 1998).

9-Mikrobiyal İnsektisitler

Bakteri; *Bacillus thuringiensis*, entomopatojenik özelliklere sahip gram pozitif spor oluşturan bakterilerdir. Sporülasyon aşamasında parasporal kristaller olarak insektisidal proteinler üretir. Bu kristaller ağırlıklı olarak d-endotoksinler olarak da adlandırılan Kristal (Cry) ve Sitolitik (Cyt) toksinlerinden bir veya daha fazla proteinden oluşur. Esasen insanlar ve vahşi yaşam için toksik değildir. Cry proteinleri özellikle lepidoptera, coleoptera, hymenoptera ve diptera böcek takımları ve ayrıca nematodlar için toksiktir. Buna karşılık, Cyt toksinleri çoğunlukla Diptera'ya karşı aktif olan suşlarda bulunur (Bravo et al, 2007). Abamektin, aktif bileşenler olarak avermektin B1a (>%80) ve avermektin B1b'nin (<%20) bir karışımını içeren bir insektisit/akarısittir. Makrosiklik laktonlar olan avermektinler, aktinomiset *Streptomyces avermitilis*'ten türetilir. Böcek ve akar zararlılarını kontrol etmek için kullanılır. Ayrıca ateş karıncalarının kontrolü için de kullanılmaktadır. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 300 mg/kg'dır. Emamektin benzoat, avermektin B'nin fermantasyonundan elde edilen yarı sentetik bir avermektindir. Emamektin benzoat lepidopter zararlılara karşı aktif olan mide zehiri bir insektisittir. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 1516 mg/kg'dır. Sentetik bir avermektin tipi ürün olan milbemektin, bir insektisit ve akarısittir. Narenciye kırmızısı akarları, pembe narenciye pas akarları ve Kanzawa örümcek akarlarının kontrolü için kullanılır. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 762 mg/kg'dır. Spinosad, aktif bileşenler olarak spinosin A (ana bileşen) ve spinosin D (minör bileşen) karışımını içeren bir insektisittir. Spinosad, lepidoptera, thysanoptera, coleoptera, diptera ve hymenoptera dâhil olmak üzere bir dizi böcek zararlısını kontrol etmede çok etkilidir. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si >5000 mg/kg'dır. Spinetoram yeni bir yarı sentetik spinosindir. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si >5000 mg/kg'dır. *Chromobacterium subtsugae*, tırtıllara, yaprak avcısı, unlu bitler, psillidlere, pis kokulu böceklere, triplere, beyaz kurtçuklara, akarlar karşı aktif bir insektisit ve akarısittir. Mantarlar; *Beauveria bassiana* yaprak bitleri, beyazsinekler, unlu bitler, psillidler, bitler ve tripler gibi bir dizi zararlıyı kontrol eder. *Metarhizium anisopliae* beyazsinekler, tripler, siyah bağmaymuncuğu, termitler, hamamböcekleri, sivrisinekler (*Aedes*, *Anopheles* ve *Culex* spp.), örümcek akarları ve keneler dâhil olmak üzere bir dizi zararlıyı kontrol eder. *Isaria fumosorosea* entomopatojenik bir mantardır. Yaprak biti, tripler, beyazsinek ve akarların kontrolünde kullanılır. *Lecanicillium lecanii*, yaprak bitlerine, unlu bitlere, pullara, triplere, beyazsineklere ve akarlar karşı etkili olan entomopatojenik bir mantardır. Bakulovirüsler; Bakulovirüsler, böcekleri ve diğer eklembacaklıları enfekte eden patojenlerdir. Bakulovirüsler türe veya cinse özgü olma eğilimindedir. Lepidoptera, hymenoptera, diptera, coleoptera, thysanura ve trichoptera gibi çeşitli takımlardan böcekleri enfekte etmelerine rağmen, güve türlerinin olgunlaşmamış (larval) formları en yaygın konaklardır. Protozoa; *Nosema locustae*, çekirgeleri ve Mormon cırcır böceklerini öldüren tek hücreli bir mikrosporadyum protozoonudur. Bu böcek ilacı bal arıları dâhil faydalı böcekleri etkilemez (Yu, 2015).

10-Fumigantlar

Metil bromür, gıda malzemeleri, depolar, binalar ve mobilyalarda böcek öldürücü bir fumigant olarak ve kuru odun termitleri için termitisit olarak yaygın olarak kullanılmaktadır. En sık bildirilen lezyonlar pulmoner ödem, konjesyon ve kanamadır (Yang et al, 1995). Metil bromür, sıçanlarda 100 mg/kg'lık bir oral ÖD₅₀'ye sahiptir (Yu, 2015). Etilen diklorür solvent, pestisit ve fumigant olarak kullanılır. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 670-890 mg/kg'dır. Kloropikrin mantarların, böceklerin ve nematodların kontrolü için kullanılan önemli bir toprak fumigantıdır. Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 250 mg/kg iken farelerde 14 mg/kg'dır (Schneider et al, 1999). Fosfin tahılların, hayvan yemlerinin ve yaprakta saklanan tütünlerin fümigasyonu için bir insektisit olarak ve toplu tahıl depolarında bir kemirgen öldürücü olarak kullanılır. Sıçanlar için rapor edilen oral ÖD₅₀ değerleri 10 ila 14,7 mg/kg aralığındadır. Toksikite belirtileri ağır solunum, huzursuzluk, koma, ataksi, arka bacak felci ve böbreklerde, kalpte ve karaciğerde gözlenen sistemik etkileri içerir (Wexler, 2014). Etilen oksit sıçanlarda soluma ÖD₅₀ (4 saat) 1462 ppm'dir. Hidrojen siyanür solüsyon olarak sıçanlara uygulanan oral ÖD₅₀ 4.17 mg/kg'dır (Perry et al, 1998). 1,3-Dikloropropen nematodları kontrol etmek için ekim öncesi fumigant olarak kullanılır. Dikloropropen oral veya inhalasyon yoluyla orta derecede toksiktir, cilt ve göz tahriş edicidir.

Dikloropropenin oral $ÖD_{50}$ 'si sıçanlarda yaklaşık 470 mg/kg ve farelerde 640 mg/kg'dır. Metil iyodür sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 79 mg/kg (erkek) ve 132 mg/kg(dişi)'dir. Sodyum tetratiyokarbonat sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 631 mg/kg'dır. Dazomet sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 640 mg/kg'dır. Metam sodyumun sıçanlardaki oral $ÖD_{50}$ 'si 1891–1928 mg/kg'dır (Yu, 2015).

Akarisitler

Akarisitler tarımda zararlı olan akarları insan ve evcil hayvanlarda ensefalit taşıyabilen keneleri öldürmek için kullanılır. Çoğu insektisit bu eklembacaklılara karşı etkilidir, ancak nispeten özel kullanımları olan bazı spesifik akarisitler de vardır. Asekinosil tüm büyüme aşamalarında birçok tarımsal akar türünün mükemmel kontrolünü sağlar. Deasetillenmiş bir ürün olan aktif metabolite parçalanmış bir proakaristtir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >5000 mg/kg'dır. Klorfenapir fitofag akarların ve birçok haşerenin tüm aşamalarını kontrol eden geniş spektrumlu bir insektisit ve akaristtir. Orta derecede memeli toksisitesine sahiptir. $ÖD_{50}$ 441 mg/kg'dır. Diafentiuron faydalı böceklerle zararsızdır ve yırtıcı akarlara sadece biraz zararlıdır. Düşük memeli toksisitesine sahip bir bileşiktir. $ÖD_{50}$ 'si 2068 mg/kg'dır (Dekeyser, 2005). Fenazakin akarların tüm evrelerinin kontrolünde kullanılan kontakt ve mide zehiri akaristtir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 134-138 mg/kg'dır (Yu, 2015). Fenpiroksimat tarımsal açıdan önemli akarların tüm aşamalarına karşı aktiftir, larvalara karşı diğer yaşam aşamalarına göre daha yüksek etkinlik gösterir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 245-480 mg/kg'dır (Dekeyser, 2005). Fluakripirim kırmızı örümceklerin tüm evrelerine karşı etkilidir. Meyvelerde kullanılan bir akaristtir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >5000 mg/kg'dır (Marcic, 2012). Pyridaben hücresel solunumu bloke etmek için mitokondriyal elektron taşıma inhibitörü olarak çalışan ve zararlıların koordinesiz hale gelmesine ve ölmesine neden olan yeni bir pirol pestisittir. Hem böceklerde hem de akarlarda kullanılabilir (Craft, 1990). Pirimidifen, bu bileşikler örümcek akarlarına, hemipteran ve lepidopteran böcek zararlılarına karşı etkilidir (Marcic 2012). Orta derecede memeli toksisitesine sahip ve $ÖD_{50}$ 'si 115 mg/kg olan bir bileşiktir (Dekeyser, 2005). Tebufenpirad örümcek akarlarının tüm yaşam evrelerine karşı oldukça etkilidir ve şu anda dünya çapında birçok üründe sıklıkla kullanılmaktadır (Van leeuwen et al, 2010). Düşük memeli toksisitesine sahip bir bileşiktir $ÖD_{50}$ 'si 595 mg/kg'dır. Etoksazol, klofentezin ve heksitiiazoks bileşikleri, akar büyüme inhibitörleri olarak adlandırılır. Etoksazol yararlı akarları olumsuz etkilememiştir. Düşük memeli toksisitesine sahiptir $ÖD_{50}$ 'si 5000 mg/kg'dır. Flusikloksuron kitin sentez inhibitörüdür (Van leeuwen et al, 2015). Örümcek akarlarının ve bazı böcek zararlılarının yumurtalarını, larvalarını ve nimflerini kontrol eder ve yırtıcı akarlara nispeten zararsızdır. Düşük memeli toksisitesine sahip ve $ÖD_{50}$ 'si 5000 mg/kg olan bir bileşiktir. Flufenoksuron örümcek akarlarının ve bazı böcek zararlılarının yumurtalarını, larvalarını ve nimflerini kontrol eder, ancak yararlı akarları olumsuz etkilemez. Düşük memeli toksisitesi sahip ve $ÖD_{50}$ 'si 3000 mg/kg olan bir bileşiktir. Flufenzin örümcek akarlarının yumurtalarına ve larvalarına karşı akarist aktivite gösterir ve faydalı böceklerle zararsızdır ve avcı akarlar üzerinde hiçbir olumsuz etkisi yoktur. Düşük memeli toksisitesine sahip ve $ÖD_{50}$ 'si 979 mg/kg olan bileşiktir. Spirodiklofen akarların kontrolü için ticarileştirilmiştir ve muhtemelen lipid biyosentezini inhibe ederek, asetil-CoA karboksilazın seçici ve güçlü inhibisyonu yoluyla akar gelişimi üzerinde etki eder. Düşük memeli toksisitesine sahip ve $ÖD_{50}$ 'si 2500 mg/kg'dır. Spiromesifen akarlar üzerinde oldukça etkilidir, aynı zamanda beyazsineklerin iyi kontrolünü sağlar. Düşük memeli toksisitesine sahiptir ve $ÖD_{50}$ 'si 2500 mg/kg'dır. Akrinatriin bir piretroid insektisit için tipik olan akrinatriin, bazı yırtıcı akarlar için zararlıdır, popülasyonları 68 gün boyunca %80 veya daha fazla azaltır. Düşük memeli toksisitesine sahip bir bileşiktir ve $ÖD_{50}$ 'si 5000 mg/kg'dır. Bifenazat her tür süs bitkisinde çeşitli fitofag akarları kontrol etmek için temas aktivitesine sahip bir akaristtir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >5000 mg/kg'dır (Dekeyser, 2005)). Halfenproks çeşitli akar türlerine karşı etkili bir akaristtir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 132 mg/kg'dır. Lubrositrinat örümcek akarlarının ve bazı böcek zararlılarının yumurta ve larvalarının kontrolünde etkilidir. Yararlılara etkisi bildirilmemiştir. Düşük memeli toksisitesine sahip bir bileşiktir ve $ÖD_{50}$ 'si 10000 mg/kg'dır. Siheksatin ve fenbutatin birçok akaristlere dirençli fitofag akarların kontrolü için temas aktivitesine sahip bir akaristtir. Siheksatinin sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 540 mg/kg'dır. fenbutatinin sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si 2631 mg/kg'dır. Siflumetofen yeni bir akaristtir. Meyve ağaçları, çay, sebze ve süs bitkilerinde çeşitli fitofag akarlara karşı aktiftir. Sıçanlarda oral $ÖD_{50}$ 'si >2000 mg/kg'dır (Yu, 2015).

Afisitler

Yaprak bitleri, sayıları giderek azalan pestisit üreticileri tarafından yeni insektisitlerin geliştirilmesinde ana hedef gruplarından biridir. Son 10 yılda, daha güvenli insektisitlere olan talep, bazı yeni grupların gelişimini teşvik etmiştir. Bazıları, neonikotinoidler, pymetrozin ve triazamat dâhil olmak üzere yaprak biti kontrolü için ideal özelliklere sahiptir. Günümüzde yaprak biti kontrolü için kullanılan çeşitli yeni insektisitlerin fiziksel özelliklerindeki farklılıkları anlamak için, eskilerin etki tarzlarını yeniden özetlemek faydalı olacaktır. Organofosfatlar ve karbamatlar insektisitlerin her ikisi de asetilkolinesteraz inhibitörleridir, yani baskın nörotransmitter olan asetilkolinin parçalanmasını önleyerek iki sinir hücresi arasındaki sinaptik boşluk boyunca sinir uyarılarının iletilmesine müdahale ederler. Bu, böceklerin ve diğer hayvanların dış uyaranlara tepki verme yeteneğini yok eden tetanik felç ile sonuçlanır. Her iki insektisit grubu da yüksek memeli toksisitesine sahip olma eğilimindedir. Aldikarb, karbosülfan, oksamil, pirimikarb, klorpirifos, dimetoat, malatyon, pirimifos-metil vb. Piretroidler, deltametrin ile tanımlanan piretroidler, sodyum iyonlarının sinir hücresine hareketini yöneten ve uyarıların sinir aksonu boyunca hareket etmesini sağlayan voltaj kapılı sodyum kanalında çalışır. Bu insektisitler düşük memeli toksisitesine sahip, ancak balıklar için yüksek toksisiteye sahiptir. Piretroidler sıklıkla, kalıcı olmayan virüsleri kontrol etmede onları potansiyel olarak değerli kılan, kolonize yaprak bitlerine karşı kovucu aktiviteye sahiptir. Alfa-sipermetrin, bifentrin, siflutrin, sipermetrin, deltametrin, esfenvalerat, lambda-sihalotrin, piretrin, tau fluvalinat, zeta sipermetrin, lambda sihalotrin+ pirimikarb afisit olarak kullanılan piretroidlerdir. Neonikotinoidler imidaklopid ile tanımlanan neonikotinoidler, merkezi ve periferik sinir sistemlerinde sinaptik sonrası nikotinik asetilkolin reseptörleri üzerinde hareket ederek uyarma ve felç ile sonuçlanır ve ardından ölüme neden olur. Nikotin, asetamiprid, imidaklopid, imidaklopid + beta-siflutrin, tiaklopid, tiyametoksam, flonikamid afisit olarak kullanılan neonikotinoitlerdir. Pimetrozin'nin çok özel bir etki şekli vardır: Emici haşerelerin tükürük pompasını kontrol eden sinirleri etkiler ve uygulamadan sonraki birkaç saat içinde beslenmenin geri dönüşü olmayan bir şekilde kesilmesine neden olur, ardından açlık ve ölüm gelir. Pimetrozin, uygulamadan hemen sonra görünür nörotoksik etkiler oluşturmadan yaprak bitlerinde beslenmeyi engeller ve serotoninin sinyal yolu ile bağlantılı yeni bir mekanizma yoluyla hareket eder. Diafentiuron, reaktif ara metaboliti ve ilgili karbodiimid olan fotoürün aracılığıyla ATPaz'ı inhibe ederek böceklerde solunumu etkileyen yeni bir tiyöüre türevi türüdür. Triazamat, karbamatlara benzer böcek öldürücü özelliklere sahip bir karbamoil triazoldür. Hem temas hem de sistemik aktiviteye sahip, yaprak bitlerini kontrol etmek için ideal olan ve ayrıca çoğu karbamatın aksine köklere doğru yer değiştirebilen hızlı etkili bir kolinesteraz inhibitörüdür (Emden & Harrington, 2007).

Rodentisitler

Rodentisitler iki kategoriye ayrılır: antikoagülan olmayan akut zehirler ve antikoagülanlar. Antikoagülanların kendileri birinci nesil ve ikinci nesil kimyasallara ayrılır: ikinci nesil antikoagülanlar daha sonra geliştirilen antikoagülanlardır ve daha toksiktir. Yeni bir omurgalı pestisit aday olan para-aminopropiofenon (PAPP) da şu anda avcı kontrolü için geliştirilmektedir ve bu bileşik, analoglar veya benzer bir etki şekline sahip bileşikler, daha güvenli bir kemirgen öldürücü olma potansiyeline sahip olabilir (Eason & Oligvie, 2009).

1-Antikoagülan olmayan rodentisitler

Çinko fosfit kısmen yüksek toksisitesi ve güçlü kokusu nedeniyle rodentisit olarak yaygın olarak kullanılmamaktadır. Çoğu evcil hayvan çinko fosfit içeren yemlere dokunmaz, ancak kemirgenler fosfor bileşiklerinin keskin kokusunu sever ve bu bileşiği içeren yemleri kolayca kabul eder. Çinko fosfit tozunun solunmasını birkaç saat içinde kusma ve ishal, siyanoz, hızlı ve yumuşak nabız, huzursuzluk, ateş ve albüminüri takip eder (Dubais, 1958). Norveç sıçanları için ÖD₅₀ yaklaşık 40 mg/kg'dır (Eason & Oligvie, 2009). Striknin, rodentisit olarak kullanılmak üzere strikнин sülfata dönüştürülür. Striknin farelere ve sıçanlara karşı oldukça etkilidir. Sıçanlar için oral ÖD₅₀ 16 mg/kg'dır. Ancak bileşik genellikle tüm sıcakkanlı hayvanlar için toksiktir. Belirli kasları felç ederek etki eder, bu da solunumun durmasına ve kalp durmasına neden olur (Perry et al, 1998). Kolekalsiferol (D3 vitamini) içeren kemirgen öldürücü yemler, çeşitli ticari isimler altında tezgâhta satılmaktadır. Formülasyonlar, genellikle %0.075 oranında kolekalsiferol bulunan granüller, pullar, tabletler, kekler ve briketleri içerir.

Kolekalsiferol alındıktan sonra hızla emilir ve D vitamini bağlayıcı proteinler tarafından karaciğere taşınır (Murphy, 2002). Oposumlarda ve kemirgenlerde, ölüm muhtemelen kalp yetmezliğinin bir sonucu olarak meydana gelir. Kediler ve köpekler de dahil olmak üzere diğer türlerde böbrek yetmezliği ve gastrointestinal kanama daha belirgin görünmektedir. Bu nedenle, mevcut yemler, maksimum etki ve sınırlı acı sağlamak için uygun kolekalsiferol konsantrasyonu ile tasarlanmıştır. Farelerde $ÖD_{50}$ 43.6 mg/kg'dır. Brometalin, kemirgenlerde kullanılan diğer bileşikler arasında, solunum durmasına neden olan nörotoksik bir difenilamin olan brometalindir (Jacob & Buckle, 2017). Zehirlenmiş hayvanlar, genellikle semptomların başlamasından sonraki 18 saat içinde meydana gelen, ölümden önce titreme, kasılma ve bitkinlik sergilerler. Ratlarda $ÖD_{50}$ 2-10 mg/kg'dır (Eason & Oligvie, 2009). Norbormid oldukça seçici bir rodentisittir, sıçanlar için öldürücüdür, ancak diğer kemirgen türleri için çok daha az toksiktir ve esas olarak kediler, köpekler, tavuklar, ördekler, domuzlar, koyunlar, primatlar vb. için toksik değildir. Norveç sıçanları için oral $ÖD_{50}$ 5,3 ila 15 mg/kg iken farelerinki 2200 mg/kg ve tavşanları için yaklaşık 1000 mg/kg'dır. Bu bileşik doğrudan periferik damarların düz kasına etki ederek geri dönüşü olmayan bir daralmaya neden olarak kan akışının yavaşlamasına ve ölüme neden olur (Perry et al, 1998).

2-Antikoagülan rodentisitler

Tüm antikoagülan rodentisitler aynı etki şekline sahiptir: K vitaminine bağlı pıhtılaşma faktörlerinin normal sentezine müdahale ederek kanama ve ölüme sonuçlanır. Pindon diğer antikoagülan toksik maddeler gibi, pindon da karaciğerde K vitaminine bağlı pıhtılaşma faktörlerinin normal sentezine müdahale eder. Hayvanlarda toksikozun klinik belirtileri genellikle, vücuttaki kanamanın yerine bağlı olarak ağrı veya rahatsızlığa neden olan bazı kanama belirtilerini yansıtabilir. Ratlarda $ÖD_{50}$ si 75-100mg/kg'dır (Eason & Oligvie, 2009). Varfarin diğer antikoagülanlar gibi, varfarin de K vitaminine bağlı pıhtılaşma faktörlerinin sentezini engeller. Ek olarak, varfarinin kılcal damar hasarına neden olduğu bildirilmektedir. Genel olarak, zehirlenme belirtileri nispeten yavaş ortaya çıkar. Sıçanlarda, diğer antikoagülanlara benzer şekilde, öldürücü dozun ilk alımından sonraki 5-7 gün içinde ölüm meydana gelir. Sıçanlarda tek doz $ÖD_{50}$ 50-100 mg/kg iken, çoklu doz $ÖD_{50}$ 5 gün boyunca 1 mg/kg'dır. Difasinon diğer antikoagülanlar gibi, difasinon da K vitaminine bağlı pıhtılaşma faktörlerinin oluşumunu engeller. 1950'lerin başında ortaya çıkan ve sıçanları öldürmek için sadece bir doz gerektiren ilk antikoagülandır. Bununla birlikte, çoğu durumda, 5-7 gün içinde meydana gelen ölümler için iki veya üç kere beslemesi gereklidir. Akut sıçan oral $ÖD_{50}$ 1,86-2,88 mg/kg iken, fareler için bu 340 mg/kg ve tavşanlar için 35 mg/kg'dır (Perry et al, 1998). Kumatralil diğer antikoagülan kemirgen öldürücüler gibi, kumaretralil de K vitaminine bağlı pıhtılaşma faktörlerinin oluşumunu engeller ve kemirgenler öldürücü bir toksin dozunu aldıktan sonra 5-7 gün içinde ölümler. Ratlarda $ÖD_{50}$ 16.5mg/kg'dır (Eason & Oligvie, 2009). İki yeni kumarin tipi rodentisitler, yani brodifakum ve bromadiolondur. Bunlar, etki bakımından diğer antikoagülanlara benzer olsa da, avantajları, yuttuktan sonraki 4-7 gün içinde fareleri öldürmek için sadece bir dozun yeterli olmasıdır. Bu bileşikler, diğer antikoagülanlara karşı direnç geliştiren sıçanlara karşı çok faydalıdır. Brodifakum için sıçan oral $ÖD_{50}$ 27 mg/kg'dır; bromadiolon için sıçan oral $ÖD_{50}$ 1.125 mg/kg'dır (Perry et al, 1998). Para-aminopropiofenon toksik etkileri, kırmızı kan hücrelerinin oksijen taşıma kapasitesini azaltma yeteneği ile ilgilidir, bu da hemoglobinin hızla methemoglobine dönüştürülmesine neden olur. Kanın oksijen taşıma kapasitesini keskin bir şekilde azaltır ve hızla bilinç kaybına ve solunum yetmezliği nedeniyle ölüme yol açar; örneğin, kediler ve tilkiler genellikle 30-45 dakika içinde bilinçsiz hale gelir. $ÖD_{50}$ si ratlarda 221mg/kg iken farede 223mg/kg'dır (Eason & Oligvie, 2009).

Mollussisitler

Mollussisitler, sebzelerde, çiçek bahçelerinde ve narenciye bahçelerinde salyangoz ve sümüklü böcekleri kontrol etmek için kullanılan bileşiklerdir. Tıbbi olarak, Bullinus, Oncomelonia ve Ostrorbis gibi çeşitli cinslerin su salyangozları, insanlarda şistozomiyazis hastalığına neden olan Schistosoma parazitleri için ara konaklar olarak hareket ettikleri için son derece önemlidir. Diğer salyangozlar, insanların, köpeklerin, kedilerin ve evcil hayvanların parazitik akciğer ve karaciğer parazitlerinin alternatif konakçıları olarak hizmet eder. Bu salyangozları ve sümüklü böcekleri kontrol eden belirli pestisitler vardır. Metaldehit, bahçe salyangozları ve sümüklü böcekler için özel bir çekici ve toksik

maddedir ve yem olarak nemli kepek ile %1,5 oranında kullanılır. Yemin toksisitesini artırmak için genellikle kalsiyum arsenat, sodyum arsenat, bakır sülfat, karbon disülfür ve birkaç böcek ilacı eklenir. Metaldehit, 1936'daki keşfinden bu yana ticari olarak ve ev çevresinde kullanılmaktadır. Klonitralid keşfedilen en umut verici mollussitlerden biridir. Balık zehiri olarak da etkilidir, ancak kurbağa, kerevit ve istiridye gibi diğer suda yaşayan organizmalar üzerinde istenmeyen toksik yan etkileri vardır. Plankton ve sucul bitki örtüsü üzerinde etkisi yoktur (Perry et al, 1998). Sıçanlarda oral ÖD₅₀'si 227-690 mg/kg ve farelerde 200 mg/kg'dır (Knowles, 1991). Trifeniltin asetat ve diğer trialkiltinler suda yaşayan salyangozlara ve yumurtalarına karşı çok etkilidir ve çevrede birkaç ay kalırlar. Ancak balıklar, amfibiler ve diğer su yaşamı için zehirlidirler. Pentaklorofenol suda yaşayan salyangozları kontrol etmek için yumuşakça öldürücü olarak da kullanılır. Evdeki salyangozları ve sümüklü böcekleri kontrol etmek için kullanılan diğer yumuşakçalar arasında karbamatlar metiyokarb, karbaril ve meksakarbat bulunur. Organofosfor bileşiği azinfosmetil, turunçgil bitkilerinde Avrupa kahverengi ölçeğindeki *Helix aspersa*'nın kontrolünde oldukça etkilidir, ancak yaygın bahçe sümüğüne karşı etkili değildir (Perry et al, 1998).

Avisitler

Kuşlar birçok mikrobiyal, parazitik ve viral hastalığın insanlara ve evcil hayvanlara bulaşma potansiyelleri, ürettikleri kirlilik ve neden olabilecekleri büyük ekonomik kayıplar nedeniyle sağlık tehlikeleri yaratır. Bakteriyel hastalıkların bazıları arasında kolera, tifo, paratifo, salmonelloz, spiroketoz, tüberküloz; mikotik hastalıklar aspergilloz, blastomikoz, histoplazmoz ve diğerlerini içerir; protozoal hastalıklar arasında Amerikan tripanozomiyazı, koksidiyoz, toksoplazmoz; viral hastalıklar arasında ensefalit, Doğu at ensefaliti, St. Louis ensefaliti, Batı Nil ensefaliti, menenjit ve gastroenterit bulunur. Ek olarak, bu kuşlar riketsiya, parazitik trematod ve parazitik sestod hastalıklarını iletir. Bu kuşlarla, hastalık bulaştırabilen yaklaşık 50 böcek, akar ve kene türü de ilişkilendirilir. Kovucular: Muhtemelen, avisitlerin en belirgin olanı Avitrol'dür (4 aminopiridin). Sıçanlar için ÖD₅₀'si 20 mg/kg'dır, bu nedenle kuşların bir miktar ölümü kaçınılmazdır. Avitrol, memelilerde epileptik nöbetler gibi semptomlar üretir. ÖD₅₀'ye yakın dozlar, aşırı uyarılabilirlik, tükürük salgısı, titreme, kas koordinasyon bozukluğu, kasılmalar ve kalp ve solunum yetmezliği gibi olağan bir dizi semptom gösterir. Bu semptomların çoğu hiperkolinerjik aktivite ile ilişkilidir (Gupta, 2007). Bir karbamat insektisit olan metiyokarb (mesuro), kiraz, yaban mersini, üzüm ve bazı tahıl ürünlerinde kuş kovucu olarak da kullanılır. Klorlu siklodien insektisit endrin, güvercinlerin, sığırcıkların ve İngiliz serçelerinin kontrolü için uzun yıllardır kullanılmaktadır. Başka bir bileşik, organofosforlu insektisit fentiondur. Bu bileşik ayaklardan emildikten sonra hızla etki eder. Glukokloraloz, kuş kovucu ve hipnotik olarak kayıtlıdır. Etkilenen kuşlar sersemeler ve birkaç saat uçamazlar. Starlisit, sığırcıklara ve karakuşlara karşı yavaş etkili bir avisittir. İngiliz serçelerine karşı etkili değildir. Eski genel amaçlı zehirli striknin, güvercinleri ve İngiliz serçelerini kontrol etmek için kullanılır. Oldukça zehirlidir: ÖD₅₀ İngiliz serçeleri için 4 mg/kg ve güvercinler için 8 mg/kg'dır. Hızlı etki eder, normal ölüm süresi 12 ila 30 dakikadır. Kemosterilanlar: Ornitrol, yok etmek yerine nüfus artışını kontrol etmek için tasarlanmış bir güvercin kemosterilantıdır. Yaklaşık 6 ay boyunca yumurtlamayı engellemede ve üremeyi engellemede etkili bulunmuştur. Böylece kuşlara zarar vermeden popülasyon büyüklüğünü sınırlar. (Perry et al, 1998)

Herbisitler

Herbisitlerin Sınıflandırılması

Fenoksi Asit Türevleri: Bu herbisitler, geniş yapraklı yabancı otlar için oldukça seçicidir. Bu herbisit sınıfı, 2,4-D, 2,4,5-T, 2,4-DB, dalapon, diklorprop veya 2,4-DP, mekoprop veya MCP, MCPA ve Silvex'i içerir. 2,4,5-T'nin bazı formülasyonları, teknik dereceli herbisitlerin toksisitesini artıran dioksin kirletici maddeler içerir ve bu nedenle fenoksi herbisitlerin güvenli kullanımı sorgulanmıştır. Köpeklerde fenoksi asit türevleri için oral ÖD₅₀ 100-800 mg/kg'dır. Köpek daha hassastır ve bu tür organik asitlerin renal eliminasyonunda ki zorluk nedeniyle miyotoni, ataksi, posterior zayıflık, kusma, kanlı ishal ve metabolik asidoz gelişebilir. Bipiridil Türevleri: Bu kimyasal herbisit sınıfı, parakuat ve dikuat içerir. Bu bileşikler, uygulandıkları tüm yeşil bitki büyümesini hızla öldürerek temaslı herbisit görevi görür. Hem dikuat hem de parakuat, birçok memeli türü için 50 ila 150 ÖD₅₀ mg/kg ile nispeten toksik bileşiklerdir. Parakuat en hızlı şekilde solunum yapan dokuda ve oksijen varlığında aktif olduğu

için, memeli sistemlerindeki hasarın çoğunun akciğer dokusu ile ilişkili olması şaşırtıcı değildir. Akciğerlerin fibrozisi ve kanaması gibi semptomlar genellikle parakuat zehirlenmesinden sonra tespit edilir (Plimmer et al, 2003). Üreler ve Tiyöüreler: Üreler ve tiyöüreler, diuron, fluometuron, izoproturon, linuron, buturon, klorbromuron, klortoluron, kloroksuron, difenoksuron, fenuron, methiuron, metobromuron, metoksuron, monuron, siburon, nefluron, , tetrafluron ve tidiazuron vb. maddelerdir (Eason & Oligvie, 2009). Fotosentetik elektron taşınmasını ve fotofosforilasyonu bloke ederek fotosentezin inhibisyonu ile sonuçlanır (Waxman, 1998). Erkek sıçanlarda diuron için oral $ÖD_{50}$ 3400 mg/kg'dır. Fluometuronun oral $ÖD_{50}$ 'si her iki cinsiyetten sıçanlarda yaklaşık 8900 mg/kg'dır. İsoptroturon oral $ÖD_{50}$ 'si 1800–2400 mg/kg'dır (Krieger, 2011). Fosfometil Amino Asitler veya Aromatik Asit Biyosentezinin İnhibitörleri: İki organofosfor bileşiği, glifosat ve glufosinat geniş spektrumlu, seçici olmayan sistemik herbisitlerdir. Glifosatın herbisit etkisi, fenilalanin, tirozin ve triptofan gibi amino asitlerin üretiminde yer alan bir bitki enzimi olan 5-enolpir uvilshikimat-3-fosfat (EPSP) sentazını bozarak çalışır. Glifosat, düşük memeli toksisitesine sahip bir bileşiktir. Laboratuvar kemirgenleri için oral $ÖD_{50}$ 'si >5000 mg kg'dır (Wexler, 2014). Triazinler ve Triazololler: Bu herbisitler, fotosentez inhibitörleridir ve hem asimetrik hem de simetrik triazinleri içerir. Simetrik triazinlerin örnekleri, kloro-Striazinler (atrazin, simazin, propazin, terbutilazin ve siyanazin); tiometil-S triazinler (ametrim, prometrim ve terbutrin) ve metoksi-S-triazin (prometon). Yaygın olarak kullanılan asimetrik triazin metribuzindir (Gupta, 2018). Triazinler, fotosenteze müdahale ederek hareket eder (Waxman, 1998). Atrazin, laboratuvar hayvanlarında nispeten düşük akut toksisiteye sahiptir. Sıçanlarda, farelerde ve tavşanlarda atrazinin akut oral $ÖD_{50}$ 750-3080 mg/kg'dır. Simazinin farelerde oral $ÖD_{50}$ 'si >5000 mg/kg'dır. Anilinler: Anilinler sistemik herbisitler olarak kullanılır. Yaygın olarak kullanılan herbisitler alaklor, asetoklor, butaklor, metolaklor ve propaklor. Alaklor hafif zehirli bir herbisittir. Sıçanlarda alaklorun $ÖD_{50}$ 'si 790 ile 1350 mg kg arasındadır. Farede $ÖD_{50}$ 462 mg/kg'dır (Wexler, 2014). Amidler ve Asetamidler: Yaygın olarak kullanılan amidler ve asetamidler arasında bensulid, dimetenamid-P ve propanil bulunur ve normal kullanımda hafif ila orta derecede tehlikelidir. Dimetenamid, fetal vücut ağırlığını azaltabilir, ancak teratojenik değildir (Gupta, 2017). Dinitrofenol Bileşikleri: DNP, DNOC ve dinoseb gibi birkaç dinitrofenol tek başına veya tuzlar halinde herbisit olarak kullanılır. Genel olarak, dinitro bileşikler suda çok çözünür değildir ve hayvanlar için oldukça tehlikelidir. Farelerde, kobaylarda, tavşanlarda, tavuklarda, köpeklerde, domuzlarda ve keçilerde DNOC'nin oral akut $ÖD_{50}$ 'si 25 ila 100 mg/kg arasındadır. Koyunlarda 25 mg/kg/gün dozu 2-5 gün içinde toksikoza neden olur. Klinik belirtiler arasında ateş, dispne, asidoz, oligüri, kas zayıflığı, taşikardi ve konvülsiyonlar, ardından koma ve hızlı bir rigor mortis başlangıcı ile ölüm yer alır (Gupta, 2018). Triazolopirimidin Herbisitler: Triazolopirimidin herbisitler, kloransulam-metil, diklosulam, florasulam, penoksulam, flumetsulam, metosulam ve pirokssulam içerir. Triazolopirimidin herbisitlerin akut oral toksisitesi çok düşüktür. Tekrarlanan maruziyette birincil organlar böbrek (sıçan ve fare), karaciğer (sıçan, fare ve köpek) ve tiroiddir (sıçan). Köpeklerde diğer türlere göre hedef organ gözdür. Nörotoksosite, üreme performansı ve mutajenik anormallikler üzerinde hiçbir olumsuz etki gözlenmemiştir. Bileşiğin insanlarda kanserojen potansiyeli yoktur. İmidazolinonlar: İmidazolinon herbisitler arasında imazapir, imazametbenzmetil, imazapik, imazetapir, imazamoks ve imazakuin bulunur. İmazapir hayvanlar için toksik değildir; ancak gözleri tahriş eder ve maruz kaldığı yerde kızarıklık, kızarıklık ve şişmeye neden olabilir (Signh & Singh 2014). Benzoik Asitler: Bu gruptaki herbisitler, kloramben, dikamba ve naptalam içerir. Bunlar düşük bir toksisite derecesine sahiptir. Sıçanlarda kloramben akut oral $ÖD_{50}$ >5000 mg/kg'dır. Dikamba akut oral $ÖD_{50}$ 1707 mg/kg'dır. Uygulamada, dikamba genellikle diğer herbisitlerle birleştirilir ve geniş bir yabancı ot yelpazesini kontrol etmek için kullanılır. Deri ve göz tahriş edicidir ve yüksek dozları sıçanlarda ve tavşanlarda nörodavranışsal semptomlara neden olabilir (Plimmer et al, 2003). Karbamat, Aromatik veya Fenil Karbamat ve Tiyokarbamat Herbisitler: Karbamatlar, karbamik asit esterleridir. Mantar öldürücü, böcek öldürücü ve ayrıca herbisidal aktivite sergilerler. Bu herbisit grubunun birçok farklı etki şekli vardır. Bu grubun üyelerinin çoğunun etki şekli, fotosenteze müdahale ederek veya meristematik dokularda hücre bölünmesine müdahale ederek olur. Bu sonraki etki, nükleik asit metabolizmasını ve protein sentezini bozarak gerçekleştirilir. Karbamatlar ve akrabaları normal kullanımda özel bir tehlike oluşturmazlar. Asulam, EPTC, bütilat, sikloat, molinat, pebulat, vernolat, diallat, triallat, bentiyokarp, fenmedifam, desmedifam. Amonyum Tuzları: Yabancı ot kontrolü için amonyum tuzları da kullanılmıştır. Bu tuzlar, amonyum tiyosiyanat, amonyum nitrat, amonyum sülfat ve amonyum sülfamat ile birlikte yaprak spreyleri olarak kullanılmıştır. Bu amonyum tuzlarının etki biçimleri, demir sülfat ve bakır sülfat gibi diğer tuzların kullanımı ile birlikte kuruma ve plazmolize

neden olur. Boratlar: Bunlara sodyum tetraborat, sodyum metaborat, tetraborat dekahidrat ve sodyum borat dahildir. Boratlar bitki kökleri tarafından emilir ve bitki boyunca taşınır. Seçici olmayan ve kalıcı herbisitlerdir. Boratlar bitkinin üreme yapılarında birikir, ancak kesin etki şekli belirsizdir. Toz formülasyonları cildi orta derecede tahriş edicidir. Solunan toz solunum yollarında tahrişe, öksürüğe ve nefes darlığına neden olur. Kloratlar: Sodyum klorat, toprak sterilizatörü olarak yaygın olarak kullanılmaktadır. Kökler ve yapraklar tarafından kolayca emilir ve bitki boyunca yer değiştirebilir. Dinitroanilinler veya Nitroanilinler: Dinitroanilinler en yaygın kullanılan herbisitlerden bazılarıdır. Neredeyse sadece toprakla birleşmiş, önceden ortaya çıkan, seçici herbisitler olarak kullanılırlar. Alım, çimlenen tohumlar veya kökler yoluyla topraktan gerçekleşir. Bu pestisit grubunun birkaç etki şekli vardır. Çoğu üye, meristematik dokularda hücre bölünmesini engeller. Diğerlerinde, birkaç enzimin gelişimi inhibe edilirken, diğerleri oksidatif fosforilasyonun ayrılmasını da etkileyebilir. Trifluralin, benfluralin, Profluralin, etalfluralin, flukloralin, orizalin, nitrat, butralin, pendimetalin, dipropalin, izopropalin, flumetralin vb. maddeleri içerir. Difenil eterler: Difenil eterler genellikle ortaya çıkma öncesi veya erken ortaya çıkma sonrası herbisitler olarak kullanılır. Difenil eter herbisitler sadece ışık varlığında aktiftir ve yaprak dokusunda kloroza neden olur. Fotosentez ve fotofosforilasyonda Hill reaksiyonunu inhibe ederler. Cildi ve gözleri ciddi şekilde tahriş edebilir veya zarar verebilir. Floroglikofen-etil, fomesafen, oksiflorfen, asiflorfen, laktofen, nitrofen, florodifen, bifenoks vb. maddelerdir. Benzotiadiazoller: Bu grubun tek temsilcisi bentazon'dur. Birçok geniş yapraklı yabancı otların selektif çıkış sonrası kontrolü olarak kullanılır. Etki şekli, aktivitesinin ışığa bağlı olması bakımından diğer fotosentez inhibitörlerine benzer. Fotosentetik karbondioksit fiksasyonunu ve fotosentetik elektron taşınmasını engeller. Piridazinonlar: Bu grubun çoğu üyesi, önceden ortaya çıkan ve erken ortaya çıkan, geniş spektrumlu herbisitler olarak kullanılır. Aktivitelerinin sonuçları, klorofil sentezinde bir inhibisyon ve yapraklarda bir ağartmadır. Klomazon, pirazon, norflurazon, oksadiazon vb. maddelerdir. Piridinoksi ve Pikolinik Asitler: Bu herbisit grubu, klopivalid, fluoksipir, pikloram ve triklopiriden oluşur. Bu bileşikler, nükleik asit sentezini inhibe ederek etki eder, bu da protein ve enzim sentezi ve metabolizmasına müdahale eder. Bazı formülasyonlar ciddi ila orta dereceli cilt ve göz tahrişine ve kalıcı hasara neden olabilir (Waxman, 1998).

Fungisitler

Mantar öldürücüler, bitkilerden veya tohumlardan kaynaklanan mantar enfeksiyonlarını önlemek veya ortadan kaldırmak için kullanılan maddelerdir. Tarımda, depolama sırasında yumru kökleri, meyve ve sebzeleri korumak için kullanılır veya doğrudan süs bitkilerine, ağaçlara, tarla bitkilerine, tahıllara ve çimlere uygulanır.

İnorganik fungisitler: Bu fungisit sınıfı potasyum azid, potasyum tiyosiyanat ve kükürt içerir. Kükürt kullanımı toksikolojik bir sorun oluşturmaz. Sığırlarda ÖD₅₀ 100-1000; koyun, 1000-1500; atlar, 1000-1500 mg/kg'dır. En çok etkilenen hayvanlar sığır, koyun, keçi ve köpeklerdir. Kükürt zehirlenmesi gastrointestinal, nörolojik ve pulmoner etkilere yol açabilir. Metalik fungisitler: İnorganik metalik fungisitler ilk olarak tarımda kullanılmıştır. Koruyucu ve önleyicidirler. Cıvalı ve cıvalı bileşikler, toksisiteyi nedeniyle geri çekilmiştir. Etil cıva fosfat, 2 metoksietil cıva klorür, fenil cıva klorür ve fenil cıva asetat, tahıllar ve yem pancarı tohumlarında kullanılır. Sığır, koyun ve domuzlar en çok etkilenen türlerdir. Oral ÖD₅₀ türe ve ilgili bileşiğe bağlı olarak 10 ila 500 mg/kg aralığındadır. Birçoğu orta ila yüksek memeli toksisitesine sahiptir, birçoğu immünotoksik ve nörotoksiktir. Civalara maruz kalan hayvanlarda merkezi sinir sistem ve cilt değişiklikleri gelişebilir. CNS belirtileri arasında koordinasyon bozukluğu ve ataksi, vücudun sallanması, kasılmalar ve ölüm yer alır. Deri lezyonları egzama, püstüller, ülserasyon, keratinizasyon, dehidrasyon, halsizlik ve ölümü içerir. Tipik organotinler, di- ve tri-alkil ve trifenil kalaylardır. Genelde cilt, göz ve mukoza için ciddi derecede tahriş edicidirler ve birçoğu hepatorenötoksik ve immünotoksiktir. Enfeksiyona duyarlılığı arttırdıkları, lenfopoezi azalttığı ve T-lenfosit üretimini azalttığı gösterilmiştir. Tri-alkil kalayları kan beyin bariyerini geçer ve merkezi olarak nörotoksiktir. Halojenli monosiklik aromatikler: Bu kimyasal sınıfı, klorotalonil, dikloran, HCB, kuintozen, PCP, diklorofen, dinokap, teknazen ve kloroneb 'i içerir. Klorotalonil, toksik olmayan bir halojenli benzonitril mantar ilacıdır. Sıçan ve tavşanda tekrarlanan maruziyetin ardından klorotalonilin cilt tahrişine neden olma potansiyelini gösteren deri tahrişi gözlemlenmiştir. Klorotalonil tavşanlarda geri dönüşü olmayan ve ciddi oküler lezyonlara neden olur (Gupta, 2007). Sıçanlarda oral

ÖD₅₀, 10000 mg/kg'dan fazladır. Klorotalonil genotoksik olmayan bir mekanizma yoluyla kemirgenlerde kanserojen olduğu tahmin edilmektedir (Wexler, 2014). Teknazen 2047 mg/kg'lık bir oral sıçan ÖD₅₀'sine sahiptir ve tavşan gözünde hafif bir tahriş edicidir. Kloroneb, kintozen ve dikloran düşük toksisiteye sahiptir ve dinokap orta derecede göz tahriş edicidir ve insan cildini hassaslaştırma potansiyeline sahiptir. HCB, diğer organoklor bileşikleri gibi, yağ dokularında ve yüksek miktarda lipid membran içeren organlarda birikme potansiyeli olan kimyasal stabilite, yavaş bozunma ve biyotransformasyonun tüm özelliklerine ve ayrıca bir dizi doku sitokrom-P450'yi indüklemeye yeteneğine sahiptir. Bileşik hamsterlerde hepatik ve tiroid tümörlerini artırabilir ve farelerde (böbrek ve damak malformasyonları) ve sıçanlarda teratojeniktir. PCP'nin oral sıçan ÖD₅₀'si 150-210 mg/kg'dır. Toksisitenin yaygın belirtileri artan solunum hızı, artan sıcaklık, titreme, konvülsiyonlar, doğrultma refleksinde kayıp ve asfiksiyal spazmlardır. Kloroalkiltiodikarboksitler: Bu kimyasal sınıfı, birçok üründe yüzey koruyucu olarak kullanılan geniş spektrumlu fungusitleri (kaptan, kaptafol ve folpet) içerir. Genellikle memeliler için toksik değildirler. Sıçanlarda oral ÖD₅₀ kaptan, 9000; folpet, 10000; ve kaptafol, 5000 mg/kg'dır. Kaptan yüksek reaktivitesi nedeniyle ciddi bir göz tahriş edicidir. Folpet, ishal, kusma, tükürük salgısı, gıda alımında azalma ve vücut ağırlığı artışında azalmaya neden olur. Bu sınıfın bazı bileşikleri teratojeniteye neden olurken, diğerleri maternal toksisite ve olası beslenme eksiklikleri nedeniyle bunlar tarafından maskelenmiştir (Gupta, 2007). Sıçanlarda kaptan, kaptafol ve folpet'in oral ÖD₅₀ değerlerinin karşılaştırılması, kaptafol'un kaptan ve folpet'ten daha toksik olduğunu göstermektedir (Dalvi & Mutinga, 1990). Anilinopirimidinler: Siprodinil, mepanipirim ve pirimetanil fungusitleri içerir. Bileşikler düşük toksisiteye sahiptir ve normal kullanımda akut tehlike arz etmesi olası değildir. Siprodinil, sıçanlarda foliküler hücre hipertrofisi ve hipokromazi ile ilişkili hepatosellüler hipertrofi ve artan tiroid ağırlıkları ile hepatomagali üretir. Mepanipirim, köpeklerin Kupffer hücrelerinde ve hepatositlerinde hepatosellüler yağ vakuolasyonu ve lipofuskin birikimine neden olurken, bu tür değişiklikler siprodinil ile tedavi edilen sıçanlarda gözlenmez (Terrada et al, 1998). Pirimetanil, sıçanlarda tiroid foliküler hücre tümörleri üretir ve tiroid tümörjenezinden sorumlu olabilecek hepatik tiroid hormon metabolizmasını artırır. Genel olarak, anilinopirimidinlerin gelişim toksisitesi üzerinde olumsuz etkileri yoktur. Ne genotoksik ne de kanserojen potansiyele sahiptirler. Karbamik asit türevleri: Fungisitlerin karbamik asit sınıfı, ditiyokarbamatları (ferbam, tiram, ziram, propamokarb, vb.) ve EDBC'leri (maneb, mankozab, zineb, nabam, metiram, vb.) içerir. Genel olarak, karbamik asit türevleri, nabam hariç, oral, dermal ve solunum yollarında düşük veya orta derecede akut toksisiteye sahiptir. Toksisitenin ana özellikleri arasında anoreksi, ishal ve gaz, ardından nörolojik etkiler, ataksi, kas kasılmaları ve bitkinlik yer alır. Tekrarlanan alımlarda, özellikle maneb ile deride etkiler, alopesi, antitiroid etki riski vardır. Bazı bileşikler yumurtlamayı ve yumurtlamayı engeller (tiram, ziram). Propamokarb, gözü veya cildi tahriş etmez. Toksisite belirtileri arasında hipokinezi, uyuşukluk, kambur duruş, vücut titremeleri, klonik konvülsiyonlar, burun kanamaları, piloereksiyon, şaşırı yürüyüş ve ataksi bulunur. Benzimidazoller: Başlıca benzimidazol fungusit arasında benomil, karbendazim ve fuberidazol bulunur. Benomil ve karbendazim düşük toksisiteye sahipken fuberidazol orta derecede toksisiteye sahiptir. Hem benomil hem de karbendazim, laboratuvar hayvanlarında yüksek oral dozlarda üreme ve gelişimsel toksik etkiler üretir. Üreme toksik etkileri arasında sperm sayısında azalma, testis ağırlıklarında azalma ve histopatolojik değişiklikler bulunurken, gelişimsel toksik etkiler arasında düşük fetal ağırlık ve göz anomalileri (mikroftalmi veya anoftalmi), kafatası ve kafa (hidrosefali) yer alır. Bu bileşiklerin ikisi de sıçanlarda kanserojen değildir; bununla birlikte, fareye ömür boyu maruz kalma, iyi huylu (kötü huylu değil), hepatosellüler neoplazmalar ve adenomlar gösterir. Karbendazim gelişimsel bir toksik ve teratojendir. Konazoller: Konazol fungusit sınıfı, siprokonazol, dinikonazol, triadimefon, triadimenol, propikonazol, imazalil içerir ve düşük ila orta derecede akut toksisiteye sahiptir. Triadimenol tahriş edici değildir, teknik sınıf triadimefon ise hassaslaştırıcıdır. Toksisitenin diğer semptomları arasında karaciğer toksisitesi ve merkezi sinir sistemi etkileri yer alır. Dişi farelerde karaciğer adenomları gözlenmiştir. Gelişimsel toksisite, tavşanlarda triadimefondan sonra artan yumurtalık ve testis ağırlıklarını, maternal toksik dozlarda artmış skapula malformasyonlarını gösterir. Propikonazol tavşanlarda gözü tahriş etmez, ancak tavşan derisini tahriş eder ve kobaylarda deri hassaslaştırıcıdır. Morfolinler: Morfolin fungusitleri sınıfı dodemorf, fenpropimorf ve tridemorf içerir. Bu bileşiklerin, orta derecede tehlikeli olan tridemorf dışında, akut tehlikelere neden olması olası değildir. Dodemorf asetat tavşan derisini orta derecede tahriş edicidir ve tavşan gözünü ciddi şekilde tahriş eder. Fenpropimorf tavşan derisi için hafif bir tahriş edicidir, tridemorf ise tahriş edici değildir. Tridemorf ve fenpropimorf, toplam malformasyon sayısında bir artış ile gelişimsel toksisiteye yol açar.

Amidler: Yaygın olarak kullanılan amid fungusitleri fenheksamid, benalaksil, metalaksil, flutolanil tolilfluanid ve diklofluanididir. Bileşikler, hafif derecede tehlikeli olan metalaksil dışında düşük toksisiteye sahiptir. Uzun süreli maruziyette benalaksil, köpeklerde karaciğer yağlanmasına ve hematolojik değişikliklere (sıçanlarda) ve seminifer tübüllerin atrofisine neden olur. İki bileşik mantar öldürücü olarak kullanılır ve tavşanlar için ciddi tahriş edicidir. Köpek, hedef organ olarak karaciğer ile en hassas türdür. Metalaksil ve benalaksil düşük akut oral ve dermal toksisite sergilerler ve cilt ve gözler için tahriş edici olmadığı kabul edilir. Diklofluanid, tolilfluanid ve flutolanil gözü biraz tahriş eder. Uzun süreli maruziyette, karaciğerin büyümesine, vücut ağırlıklarının azalmasına ve hafif hematolojik rahatsızlıklara yol açar ve sıçanlarda ve köpeklerde tiroid ağırlığında bir artış olduğuna dair bazı kanıtlar vardır. Fenheksamit'e uzun süreli maruziyette, başlıca hedef organ, sıçanlarda ve farelerde böbrek ve köpeklerde hematopoitik sistem ve adrenal bezdir. Tolilfluanid bir cilt hassaslaştırıcıdır ve sedasyona, hareketliliğin azalmasına, davranış bozukluğuna ve nefes darlığına yol açabilir. Diğerleri: Fungisit olarak kullanılan başka antibiyotik maddeler, tiyokarbonatlar ve sinnamik asit türevleri de vardır. Örneğin, bir tiyokarbonat mantar ilacı olan sodyum tetratiyokarbonat orta derecede toksiktir. Sıçan oral ÖD₅₀ 631 mg/kg'dır. Tavşan derisi için şiddetli tahriş edicidir ve tavşan gözü için belirgin bir tahriş edicidir. Başka bir bileşik sikloheksimit aşırı derecede toksiktir ve mutajenik potansiyele sahiptir. Dimetomorf sıçanlarda düşük oral toksisiteye sahiptir. Bir tiyokarbonat mantar ilacı olan sodyum tetratiyokarbonat orta derecede toksiktir. Sıçan oral ÖD₅₀ 631 mg/kg vücut ağırlığıdır. Tavşan derisi için şiddetli tahriş edicidir ve tavşan gözü için belirgin bir tahriş edicidir. Fenpiroksimatın akut oral ÖD₅₀ 245- 480 mg/kg vücut ağırlığıdır. Bir fenilpirol mantar ilacı olan fludioksonil ve trifloksistrobin, sıçanlarda düşük akut toksisiteye sahiptir. Fludioksonil tavşanlarda hafif bir göz tahriş edicidir, ancak tavşanlarda cildi tahriş edici veya kobaylarda cilt hassaslaştırıcı değildir. Trifloksistrobin toksik semptomlar karaciğer toksisitesi, böbrek ağırlığındaki değişiklikler, pankreas atrofisi ve dalak anormallikleri ile ilişkilidir (Gupta, 2007).

Geçmişte ve günümüzde yaygın olarak kullanılan pestisit grup ve üyeleri

Geçmişte ve günümüzde yaygın olarak kullanılmış ve daha sonradan kullanımı yasaklanmış pestisit grupları ve üyeleri hep birlikte aşağıda belirtilmiştir.

İnsektisitler;

Organik klorlu insektisitler: Aldrin, dikofol, karbon tetraklorür, mireks α,β,γ -BHC (benzenheksaklorid), endosülfan, kepon, pentaklorofenol, DDD (Diklorodifenildikloroetan), endrin, klordan, tetradifon, DDE (diklorodifenildikloroetilen), heptaklor, kuintozen, toksafen, DDT (diklorodifeniltrikloroetan), izobenzan, lindan, triklorofenol, diklorobenzen, kamfeklor, metoksiklor.

Organik fosforlu insektisitler: Asefat, etrimfos, karbofenotiyon, naled, azinfos, famfür, klorfenvinfos, ometoat, bomil, fenamifos, klorprifos, paratiyon, bromofos, fenitrotiyon, koumafos, primifos, demeton, fentoat, kuinalfos, siyanofos, diazinon, foksım, leptofos, temefos, diklorvos, fonofos, malatıyon, TEPP (tetraetilpirofosfat), dikrotofos, forat, mefosfolan, tetraklorvinfos, dioksation, formotiyon, metamidofos, tiyometon, disülfoton, fosalon, metidatıyon, triazofos, etiyon, fosmet, mevinfos, triklorfon, etoprop, izoksatıyon, monokrotofos, vamiidotiyon.

Doğal piretrinler ve sentetik piretroitler: Piretrin I, bifentrin, lamda-sihalotrin, sipermetrin, deltametrin, gamma-sihalotrin, tau-fluvalinat, permetrin, teflutrin, esfenvalerat, pralletrin, tetrametrin, etofenfros, resmetrin, tralometrin, fenpropatrin, sifenotrin, zeta-sipermetrin, alletrin, imiprotrin, siflutrin.

Karbamat insektisitler: Aldikarb, dimetilan, karbosülfan, aldoksikarb, dioksakarb, ksililkarb, promekarb, aminokarb, etiyofenkarb, meksakarbat, propoksür, bufenkarb, fenetakarb, metiyokarb, tiyodikarb, bütakarb, fenobukarb, metomil, furatıyokarb, oksami, trimetakarb, dimetakarb, izolan, pirolan, dimetan, karbofuran, primikarb.

Avermektinler: Abamektin, emamektin, ivermektin, doramektin, eprinomektin, selamektin.

Neonikotinoidler: Asetamiprid, imidaklopid, nitenpiram, tiyaklopid, dinotefuran, imidaklotiz, tiyametoksam, klotiyandin, paikongding.

Formamidinler: Amitraz, formparanat, medimeform, formetanat, klordimeform, semiamitraz.

Akarisitler: Aldikarb, dimefoks, karbaril, mipafoks, alfa-sipermetrin, dineks, karbofuran, moksidektin, amitraz, disülfiram, karvakol, oksamil, arsenous oksit, DNOC, klodimeform, permetrin, asetoprol, dofenapin, klofentezin, primostrobin, asinatriin, doramektin, klorbensid, proklonol, azobenzen, etoksazol, klorbenzilat, promasil, azosiklotin, fenazakuin, klorfenapir, propoksür, benomil, fenpiroksimat, klorfenson, sanguinarin, benzilbenzoat, fenproksid, klorfensülfid, selamektin, benzoksimat, fenson, klorfenvinfos, siflumetofen, bifenazat, fentripanil, kloropropilat, sikloprat, bifentrin, fipronil, klorprifos, simiazol, binapakril, fluazuron, klosantel, siromazin, bromofos, flumetrin, koumafos, spirodiklofen, brompropilat, fluorbensid, kükürt, tau-fluvalinat, demeton, formparanat, mesulfen, tetranaktin, difenilsülfon, fostin, metiyokarb, triklorfon, diklorvos, heksitiazoks, milbemektin, dikofol, ivermektin, milbemis, oksim.

Afisitler: Bromofos, fentiyo, klorprifos etil, diazinon, fosalon, primikarb.

Rodentisitler: Alfakloraloz, krimidin, koumatetralil, kolekalsiferol, alüminyum oksit, varfarin, ergokalsiferol, brodifakum, koumaklor, potasyum arsenit, hidrojen siyanür, bromadilon, koumafuril, sodyum arsenit, norbromid, difenakum, dikumarol, talyum sülfat, silatran, difetiyalon, difasinon, çinko fosfür, tetramin, flokoumafen, pindon, flooroasetamid, lindan, karbondioksit, valon, flooroasetik, tiyosemikarbazid, fosasetim, klorofasinon, kurkumenol.

Herbisitler: 2,4-D, diuron, klopivalid, prometon, 2,4-DB, etametsülfuron, kloransulam-metil, prometrin, allosidim, etoksisülfuron, klorimuron, propakuizafop, ametrin, fenmedifam, klorotoluron, propanil, amidosülfuron, fenoksaprop, klorosülfuron, propazin, amikarbazon, flazasülfuron, kuinklorak, propoksikarbazon, atrazin, fluazifop-P, kuizafop-P, prosülfuron, azimsülfuron, flukarbazon-sodyum, MCPA, setoksidim, benefin, fluometuron, MCPB, sihalofop-bütül, bensülfuron, foramsülfuron, mekoprop, sikloksidim, bentazon, halosülfuron, mesosülfuron, siklosülfamuron, heksazinon, metamitron, simazin, bromasil, imazakuin, metribuzin, bromoksinil, metsülfuron, sinosülfuron, butroksidim, imazamoks, nikosülfuron, siyanazin, imazapik, orizalin, terbasil, desmedifam, pikloram, terbumeton, desmetrin, imazetapir, pirazon, terbütülinazin, diklofop, iyodosülfuron, piribenzoksim, tiyazopir, dikloprop, iyoksinil, piridat, tralkoksidim, diklosulam, izaproturon, trietrazin, dimefuron, kletodim, primisülfuron, ditiyopir, klodinafop, prodiamin.

Fungusitler: Azoksistrobin, flutalonil, miklobütanil, tiram, hidrojen dioksit, piraklostrobin, tiyofanat-metil, iprodinon, polioksin D, triadimeform, etazol, kloroneb, propamokarb, trifloksistrobin, fenarimol, klorotalonil, propikonazol, tritikonazol, fludioksonil, kuintozen, siyanofamid, vinklozolin, fluoksastrobin, mankozeb, fosetil alüminyum fosfonat, mefenoksam, tetrakonazol.

Moluskusitler: Allisin, demir fosfat, metiyokarb, tralopiril, bakır asetoarsenit, fentin, niklozamid, tribütülin oksit, bakır sülfat, kalsiyum arsenat, pentaklorofenol, trifenmorf, bromoasetamid, kloetokarb, tazimkarb, trimetakarb, sodyum pentaklorofenoksit, metaldehid, tiyaklopid.

Fumigantlar: Akrilonitril, etilen oksit, kloropikrin, paradiklorobenzen, alüminyum fosfür, etilformat, magnezyum fosfür, siflutrin, dazomet, fosfin, metilbromid, siyanojen, dikloroetan, hidrojen siyanür, metilenklorid, sodyum tetratiyokarbonat, dikloropropan, iyodometan, metiliyodid, sülfürlü florid, ditiyoeter, karbon tetraklorür, metilkloroform, tetrakloroetan, etilen dibromid, karbonil sülfid, naftalen, etilen diklorid, kloroform, ozon.

Böcek gelişim düzenleyiciler: Epofenonan, α -ekdizon, kinopren, penfluron, bistrifluron, fenoksikarb, klorbenzuron, piriproksifen, buprofezin, flufenoksuron, klorfluazuron, flusikloksuron, kromafenozid, siromazin, diflubenzuron, furan, tebufenozid, lufenuron, tebufenozid, diklorbenzuron, halofenozid, metoksifenozid, teflubenzuron, disiklanil, hekzaflumuron, metopren, triflumuron, diyofenolan, hidropren, novaluron, tripren (Daş & Aksoy, 2016).

Kaynakça

- Ansari, B.A., & Kumar, K. (1988). Cypermethrin toxicity: effect on the carbohydrate metabolism of the Indian catfish, *Heteropneustes fossilis*. *Sci Total Environ* 72: 161–6.
- Bloomquist, J.R., & Soderlund, D.M. (1985). Neurotoxic insecticides inhibit GABA-dependent chloride uptake by mouse brain vesicles. *Biochem Biophys Res Commun* 133: 37–43.
- Bradbury, S.P., & Coats, JR. (1989). Comparative toxicology of the pyrethroid insecticides. *Rev Environ Contam Toxicol* 108: 133–77.
- Bravo A., Gill S. S., & Soberón M. (2007). Mode of action of *Bacillus thuringiensis* Cry and Cyt toxins and their potential for insect control. *Toxicon*, 49(4), 423–435. doi:10.1016/j.toxicon.2006.11.022
- Conley, E.C., Brammar, W.J. (1999) *The Ion Channel Facts Book*. Academic Press, San Diego, CA.
- Croft, B.A. (1990). *Arthropod biological control agents and pesticides*. Wiley-Interscience, New York, NY
- Dalvi, R. R., & Mutinga, M. L. (1990) Comparative Studies of the Effects on Liver and Liver Microsomal Drug-Metabolizing Enzyme System by the Fungicides Captan, Captafol and Folpet in Rats. Short Communication. *Pharmacology & Toxicology*.66, 231-233.
- Daş, Y.K., & Aksoy, A. Pestisitler. (2016) *Türkiye Klinikleri J Vet Sci Pharmacol Toxicol-Special Topics* 2016;2(2).
- Dekeyser, M. A. (2005). Acaricide mode of action. *Pest Management Science*, 61(2), 103–110. doi:10.1002/ps.994
- DuBois, K. P. (1958). Insecticides, Rodenticides, Herbicides; Household Hazards. *Postgraduate Medicine*, 24(3), 278–288. doi:10.1080/00325481.1958.11692212
- Eason, C.T., & Ogilvie, S. (2009). *A re-evaluation of potential rodenticides for aerial control of rodents*. Publishing Team: New Zealand.
- Emden, H.F., & Harrington, R.(2007). *Aphids as Crop Pests*. Cromwell Press, Trowbridge.
- Francis, J.I., & Barnes, J.M., 1963. Studies on the mammalian toxicity of fenthion. *Bull. World Health Organ*. 29, 205–212
- Gunasekara, A. S., Rubin, A. L., Goh, K. S., Spurlock, F. C., & Tjeerdema, R. S. (2008). Environmental Fate and Toxicology of Carbaryl. *Reviews of Environmental Contamination and Toxicology Vol 196*, 95–121. doi:10.1007/978-0-387-78444-1_4
- Gupta, R.C. (2007). *Veterinary Toxicology. Basic and Clinical Principles-Academic Press (2007)*
- Gupta, P. K. (2017). Herbicides and Fungicides. *Reproductive and Developmental Toxicology*, 657–679. doi:10.1016/b978-0-12-804239-7.00037-8
- Gupta, P. K. (2018). Toxicity of Herbicides. *Veterinary Toxicology*, 553–567. doi:10.1016/b978-0-12-811410-0.00044-1
- Gupta, R. C. (2012). Rotenone. *Veterinary Toxicology*, 620–623. doi:10.1016/b978-0-12-385926-6.00052-1
- Gupta, R. C., Miller Mukherjee, I. R., Malik, J. K., Doss, R. B., Dettbarn, W.D., & Milatovic, D. (2019). Insecticides. *Biomarkers in Toxicology*, 455–475. doi:10.1016/b978-0-12-814655-2.00026-8
- Jacob, J., & Buckle, A. (2017). Use of Anticoagulant Rodenticides in Different Applications Around the World. *Anticoagulant Rodenticides and Wildlife*, 11–43. doi:10.1007/978-3-319-64377-9_2
- Joy, R. (1976). The alteration by dieldrin of corticoid excitability conditioned by sensory stimuli. *Toxicol Appl Pharm* 38: 357–68.
- Karanth, S., & Pope, C. (2003). In Vitro Inhibition of Blood Cholinesterase Activities From Horse, Cow, and Rat by Tetrachlorvinphos. *International Journal of Toxicology*, 22(6), 429–433. doi:10.1177/109158180302200604

- Knowles, C.O. (1991). Miscellaneous pesticides. In *Handbook of Pesticide Toxicology*, Hayes WJ, Laws ER (eds). Academic Press, New York, pp. 10–186.
- Krieger, R. (2011). *Hayes 'Handbook of Pesticide Toxicology*. Third Edition: Academic Press: USA.
- Marcic, D. (2011). Acaricides – Biological Profiles, Effects and Uses in Modern Crop Protection. *InTech*;39-62. DOI:10.13140/2.1.2790.3042
- Marcic, D. (2012). Acaricides in modern management of plant-feeding mites. *Journal of Pest Science*, 85(4), 395–408. doi:10.1007/s10340-012-0442-1
- Martínez, M. A., & Ballesteros, S. (2012). Two Suicidal Fatalities Due to the Ingestion of Chlorfenvinphos Formulations: Simultaneous Determination of the Pesticide and the Petroleum Distillates in Tissues by Gas Chromatography–Flame-Ionization Detection and Gas Chromatography–Mass Spectrometry. *Journal of Analytical Toxicology*, 36(1), 44–51. doi:10.1093/jat/bkr014
- Matsumura, F. (1985). *Toxicology of Insecticides*(Second Edition). Plenum press; doi:10.1007/978-1-4613-2491-1
- Metcalf, R. L. (1973). Century of DDT. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 21(4), 511–519. doi:10.1021/jf60188a040
- Meyer, K.E. (1999). Toxicosis in cats erroneously treated with 45 to 65% permethrin products. *J Am Vet Med Assoc* 215: 198–203.
- Meyers, S.M., & Wolff, J.O., 1993. Comparative toxicity of azinphos-methyl to housemice, laboratory mice, deer mice, and gray-tailed voles. *Arch. Environ. Contam. Toxicol.* 26, 478–482.
- Moody, R. P., & Franklin, C. A. (1987). Percutaneous absorption of the insecticides fenitrothion and aminocarb in rats and monkeys. *Journal of Toxicology and Environmental Health*, 20(1-2), 209–218. doi:10.1080/15287398709530973
- Murphy, M. J. (2002). Rodenticides. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice*, 32(2), 469–484. doi:10.1016/s0195-5616(01)00003-1
- Narahashi, T. (1987). Nerve membrane ion channels as the target site of environmental toxicants. *Environ Health Perspect* 71: 25–9.
- O'brien, R. D. (1967). *Insecticides Action and Metabolism*. New York and London: Academic Press.
- Perry, A. S., Yamamoto, I., Ishaaya, I., & Perry, R. (1998). *Insecticides in Agriculture and Environment*. doi:10.1007/978-3-662-03656-3
- Peter, J. V., & Cherian, A. M. (2000). Organic Insecticides. *Anaesthesia and Intensive Care*, 28(1), 11–21. doi:10.1177/0310057x0002800102
- Plimmer J.R., Gammon D.W. & Ragsdale N.N.(2003). *Encyclopedia Of Agrochemicals*. Volume 3: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey: Canada.
- Plimmer J.R., Gammon D.W. & Ragsdale N.N.(2003). *Encyclopedia Of Agrochemicals*. Volume 2: John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey: Canada.
- Risher, J. F., Mink, F. L., & Stara, J. F. (1987). The toxicologic effects of the carbamate insecticide aldicarb in mammals: a review. *Environmental Health Perspectives*, 72, 267–281. doi:10.1289/ehp.8772267
- Schneider, M., Quistad, G. B., & Casida, J. E. (1999). Glutathione activation of chloropicrin in the *Salmonella* mutagenicity test. *Mutation Research/Genetic Toxicology and Environmental Mutagenesis*, 439(2), 233–238. doi:10.1016/s1383-5718(98)00198-3
- Singh, B., & Singh, K. (2014). Microbial degradation of herbicides. *Critical Reviews in Microbiology*, 1–17. doi:10.3109/1040841x.2014.929564
- Terada M., Mizuhashi F., Tomita T., Inoue H. & Murato K. Mepaniprym induces fatty liver in rats but not in mice and dog. *The Journal of Toxigological Sciences*.1998:Vol 23,No.3,223-234.
- Van Leeuwen, T., Tirry, L., Yamamoto, A., Nauen, R., & Dermauw, W. (2015). The economic importance of acaricides in the control of phytophagous mites and an update on recent acaricide mode of action research. *Pesticide Biochemistry and Physiology*, 121, 12–21. doi:10.1016/j.pestbp.2014.12.009
- Van Leeuwen, T., Vontas, J., Tsagkarakou, A., Dermauw, W., & Tirry, L. (2010). Acaricide resistance mechanisms in the two-spotted spider mite *Tetranychus urticae* and other important Acari: A review. *Insect Biochemistry and Molecular Biology*, 40(8), 563–572. doi:10.1016/j.ibmb.2010.05.008

- Van Scoy, A. R., Yue, M., Deng, X., & Tjeerdema, R. S. (2012). Environmental Fate and Toxicology of Methomyl. *Reviews of Environmental Contamination and Toxicology*, 93–109. doi:10.1007/978-1-4614-4717-7_3
- Ware, G.W., & Whitacre, D.M. (2004). *An Introduction to Insecticides. The Pesticide Book*, 6th ed. 2004.
- Waxman, M.F.(1998).*Agrochemical and Pesticide Safety Handbook*. CRC press: USA.
- Weiss B., Amler S., & Amler RW. Pesticides. *Pediatrics*. 2004 Apr;113(4 Suppl):1030-6.
- Wexler, P.(2014). *Encyclopedia of Toxicology*. Third edition. Academic press: USA
- Yang, R. S. H., Witt, K. L., Alden, C. J., & Cockerham, L. G. (1995). Toxicology of Methyl Bromide. *Reviews of Environmental Contamination and Toxicology*, 65–85. doi:10.1007/978-1-4612-4252-9_3
- Yu, S.J.(2015). *The Toxicology and Biochemistry of Insecticides*. Second edition. CRC Press; 31-35.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Coşkun ASLAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Derinkuyu
Emineana ve Yaşar Ertaş Tarım ve Hayvancılık Meslek
Yüksekokulu, Veterinerlik Bölümü, Laborant ve
Veteriner Sağlık Programı
caslan@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5735-2694

2016' da Erciyes Üniversitesi Veteriner fakültesinden mezun olmuştur. 2017' de Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmakoloji ve Toksikoloji ABD'nda doktora başlamıştır ve halen devam etmektedir. Şubat 2021 tarihinden beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Veterinerlik Bölümü Laborant ve Veteriner Sağlık Programında Öğretim Görevlisi olup önlisans dersleri vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Öğr. Gör. Murat ŞEN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Derinkuyu
Emineana ve Yaşar Ertaş Tarım ve Hayvancılık Meslek
Yüksekokulu, Veterinerlik Bölümü, Laborant ve
Veteriner Sağlık Programı
murateşen @nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6476-6385

2006' da Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesinden mezun olmuştur. Yüksek Lisans eğitimini aynı üniversiteden 2009 yılında başarıyla tamamlayarak bitirmiştir. 2007 yılında Veteriner Hekim olarak başladığı iş hayatına 2019 yılından itibaren Öğretim Görevlisi olarak devam etmiştir. Mart 2021 tarihinden beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Veterinerlik Bölümü Laborant ve Veteriner Sağlık Programında Öğretim Görevlisi olup önlisans dersleri vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi. Aysel KEKİLLİOĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Biyoloji Bölümü
akekillioglu @nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5841-9408

2010 yılından itibaren, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümünde, Yüksek lisans ve Doktora öğrenimini Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji ABD'nda tamamlamıştır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (NÜKÇAM) ve Derinkuyu Emineana ve Yaşar Ertaş Tarım ve Hayvancılık Meslek Yüksek Okulu'nun kurucu yöneticiliğini yapmıştır. Ekoloji, Entomoloji, Hayvan sistematiği, Çevresel sürdürülebilirlik, Biyoçeşitlili, Biyogüvenlik, Biyoetik ve Toplumsal cinsiyet konularında, akademik faaliyet ve çalışmalarını sürdürmektedir.

Öğr. Gör. Arif KIZILIRMAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Derinkuyu
Emineana ve Yaşar Ertaş Tarım ve Hayvancılık Meslek
Yüksekokulu, Veterinerlik Bölümü, Laborant ve
Veteriner Sağlık Programı
arifkizilirmak@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1658-2645

2007'de Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümünden mezun olmuştur. 2017 yılında Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsünde Mikrobiyoloji ABD'nda yüksek lisans yapmıştır. 2007-2021 yılları arasında Düzce Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezinde Biyolog olarak görev yapmıştır. Mart 2021 tarihinden beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Veterinerlik Bölümü Laborant ve Veteriner Sağlık Programında Öğretim Görevlisi olup önlisans dersleri vermekte ve akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

HÜNKAR
HACI BEKTAŞ VELİ
ANMA ve ARMAĞAN KİTABI

750.YIL

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yıl Dönümü (1205-1271)
UNESCO İhtiyacı Anlamı

HACI BEKTAŞ VELİNİN AÇTIĞI HOŞGÖRÜ PENCERESİNDEN TURİZM SEKTÖRÜNDE HOŞGÖRÜ OLGUSU

THE PHENOMENON OF TOLERANCE IN THE TOURISM SECTOR FROM THE PERSPECTIVE OF TOLERANCE EXHIBITED BY HACI BEKTAŞ VELİ

Arif Nihat SAMUR

Oğuz SAYGIN

Özet

Herkese ve her şeye karşı sevgi ile bakmayı öğütleyen Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörüsü o kadar geniş kapsamlıdır ki, sadece insanları değil tüm canlıları kapsar. Yedi yüz yıldan bu yana dünya görüşünde yanılmayan ve gelecek yüzyıllara da mesajlar veren Hacı Bektaş Veli'nin görüşleri bugünün insanının bile görüşlerine ışık olmuştur. Pek çok güzel ve olumlu davranış özelliğinin işlenip aşılandığı bu verimli topraklar, onun güzelliklerine güzellik katan, nadide tohumlar eken Hacı Bektaş Veli ile zenginleşmiş, meyve vermiş ve meyve vermeye de devam etmektedir. Hoşgörülü olmanın başlangıcı, sevgi ve saygıdan geçer. Başkalarını sevip, sayabilmek onlarda kusur aramaya çalışmak asla mümkün değildir. Terim olarak hoşgörü farklı dil, cins, din, inanç ve anlayış bakımından başkalarının varlıklarından rahatsızlık duymama halidir. Felsefe, din, sosyoloji, psikoloji ve filoloji gibi farklı disiplinlerdeki müşterek bir tanımla ise hoşgörünün insan hak ve özgürlüklerinin hiçbir harici müdahaleye maruz kalınmadan, rahat bir şekilde kullanım imkânı bulunması anlamına gelir. Bireyin sadece kendi iç dünyasına kapanmadan bulunduğu çerçevenin dışında kalan fikir ve düşüncelerin varlığını kabul etmesi, onlara tevazu ile yaklaşım ve 'ben bilirim, benimki mutlak doğrudur' anlayışından uzak durması ise felsefi anlamda bir hoşgörüyü ifade eder. Bir yarımada olan Anadolu'nun geçmişi, tarih öncesi dönemlere kadar gitmektedir. Bölgede çok sayıda uygarlık yaşamış ve sayısız eser ve izi geride bırakmıştır. Anadolu, Semavi olmayan dinlerin hâkim olduğu zamanlarda da büyük rol oynamış, bu dinlere üye olanlar mabet ve ibadet evleri inşa etmişlerdir. Daha sonra tek tanrılı dinler ortaya çıktığında Anadolu bu özelliğini kaybetmemiş ve bütün dinlerin mabetlerinin, kiliselerin ve camilerin yer aldığı bir merkez durumuna gelmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin de öğretileri temelinde de asıl unsur olan hoşgörü, günümüzde Turizm Sektöründe tüm dinlerin bir arada yaşandığı bölgeler oluşmasına neden olmuş ve bu bölgeler her yıl milyonlarca turistini ziyaretine vesile olmuştur. Bu hoşgörü ortamında insanlar birbirlerinin inançlarına, değerlerine karışmadan ortak bir hoşgörü anlayışı ile yüzyıllardır yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hoşgörü, Hacı Bektaş Veli, Turizm.

Abstract

The tolerance of Hacı Bektaş Veli, who advises looking at everyone and everything with love, is so wide that it includes not only humans but also living objects. The views of Hacı Bektaş Veli, who have not been mistaken in his world view for seven hundred years and have been giving messages for the next centuries, have shed light on the views of even today's communities. These fertile lands, where many beautiful and positive behavioral characteristics are cultivated and instilled, have been enriched with Hacı Bektaş Veli, who adds beauty to its beauty and sows precious seeds, and have been bearing fruit and continues to bear. The beginning of tolerance is through love and respect. It is never possible to try to find fault with others in order to love and respect them. As a term, tolerance is a state of not being disturbed by the existence of others in terms of language, gender, religion, belief and understanding. With a common definition in different disciplines such as philosophy, religion, sociology, psychology and philology, it means that human rights and freedoms of tolerance can be used comfortably with no external intervention. The individual accepting the existence of ideas and thoughts outside the frame of his own inner world, approaching them with shyness and avoiding the understanding of "I know, mine is absolute truth", on the other hand, expresses tolerance in a philosophical sense. The history of Anatolia, which is a peninsula, goes back to prehistoric times. Numerous civilizations located in the region and left behind countless artifacts and traces. Anatolia also played a crucial role when non-Semavic religions were dominant and those who were members of these religions built shrines and houses of worship. Later, when monotheistic religions emerged, Anatolia did not lose this feature and became a center where temples of all religions, churches and mosques were located. Tolerance, which is the fundamental element based on the teachings of Hacı Bektaş Veli, has contributed to create regions where all of them live together in the Tourism Sector today and these regions have been involved in the visit of millions of tourists every year. In this atmosphere of tolerance, people have lived and continue to live for centuries with a shared sense of tolerance without interfering with each other's beliefs and values.

Keywords: Tolerance, Hacı Bektaş Veli, Tourism.

1. Hacı Bektaş Veli Öğretisi ve Dünya Görüşü

Horasan'da doğup büyüyen Hacı Bektaş Veli, dönemin en büyük düşünürü ve tasavvufu Ahmet Yesevi'nin dergâhında eğitimini tamamlayarak, alınan direktif doğrultusunda Anadolu'da Nevşehir iline bağlı, o dönemde Sulucakarahöyük olarak bilinen, Hacıbektaş ilçesine yerleşmiştir. Orta Asya Türk kültürünü İslam dininin temel ilkeleri ile harmanlayarak tasvir eden ve doğru yolu gösterme görevi ile Sulucakarahöyük'e gelen Hacı Bektaş Veli, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. "Özellikle bir Hristiyanlık merkezi olan Kapadokya bölgesine yakın bir konuma yerleşmesi, Türkleştirme, İslamlaştırma ve gönülleri aydınlatma çalışmalarına bu bölgede başlaması bu coğrafyaya etkileri ile ayrı bir önem arz etmektedir"(Yavuzer, 1997).

"Hacıbektaş ilçesini kendisine yurt edinen, 13. asırdan günümüze değin müritleri ve öğretilerini sahiplenen ile de hemen her coğrafyadaki insanların gönlüne taht kuran Hünkâr Hacı Bektaş Velî, kendi hayatında sohbetleriyle günümüze kadar da eserleri ve öğretilerini sahiplenenler vasıtasıyla insanları güzelliğe, doğruluğa ve iyiliğe çağırarak İslam dininin ve anlayışının doğru bir şekilde geniş halk kitlelerine yayılması için çaba sarf etmiştir" (Yılmaz vd., 2007). Hacı Bektaş Velî, sadece din ile alakalı mesaj vermekle kalmamış, sevgi ve hoşgörü anlayışını ön plana çıkararak toplumsal refah ve huzurun oluşmasında da büyük önemi bulunmaktadır. Onun bu konuda dile getirdiği söylemler nesilden nesile ulaşarak, insanlık için bir ışık olmuştur. Hacı Bektaş Velî'nin topluma ışık olan "Her ne ararsan kendinde ara" "İncinsen de incitme", sözleri hünkârın sonsuz insan sevgisi ve derin hoşgörüsünü belirtmektedir. Hacı Bektaş Veli, sahip olduğu bu üstün din bilgisi, insan sevgisi ve hoşgörüsü ile dünya var oldukça geçerli olacak farklı bir çağrı daha yaparak ırk, dil, renk, din ve kültür farkı gözetmeden tüm insanlığa "Gelin canlar bir olalım" diye bir kardeşlik çağrısında bulunmaktadır. (Sezgin, 1992). Bu çağrılarında devam eden Hacı Bektaş Velî, kendi fikir, öğüt ve tavsiyelerinin temelini Kuran, hadis ve temel kaynaklara dayandırarak, cehaletin ve hurafeliğin karşısına "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" diyerek belki de İslam'ın bugün en yanlış anlaşılan tarafına daha o günlerde karşı durmuştur. (Özcan, 2012).

Tüm bu söylemleri, eserleri ve hayatı incelendiğinde Hacı Bektaş Velî'nin bir din bilgini ayrıca çok önemli bir toplum bilimci olduğunu görmekteyiz. 13. asrın o karanlık dönemlerinde çevresine ışık olmuş, insanlar bu ışığın aydınlığında huzur bulmuştur. Günümüz dünyasının büyük bir kısmının ateş çemberine dönmesi, insanlığın büyük bir karanlığa sürüklendiği çağımızda Hacı Bektaş Velî'nin öğretilerine, söylemlerine olan ihtiyacın her geçen gün kendisini hissettirdiğini maalesef görmekteyiz. Hacı Bektaş Velî'nin sahip olduğu erdem ve yaydığı fikirleri yaşadığı zaman dilimi ve bölge ile sınırlı kalmamış, 13. Yüzyıldan başlayarak toplumlara ışık tutmayı sürdürmektedir.

2. Hoşgörü Kavramı ve Hoşgörü Olgusunun Oluşması

Hoşgörü kelimesi, Arapça'daki tesamüh; Almanca'daki toleranz; Fransızca'daki tolérable, la tolérance; İngilizce'deki tolerance kelimelerine karşılık olarak verilmektedir (Aslan, 2001). Sözlük anlamı olarak bakıldığında; "başka insanların düşünce ve inançlarını hoş görme, onların da inandıkları değerlere karşı tepki göstermeme; başka insanların düşünce ve inandıklarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoş görme tutumu" (BSTS, Felsefe Terimleri Sözlüğü, 1975) şeklinde açıklanmaktadır. Başka bir ifade ile var olan tüm farklılıklara karşın bir toplulukta bir arada yaşamayı olanaklı hale getiren karşılıklı güven, saygı, sevgi ve anlayış çerçevesinde inşa edilen iletişim süreci olarak da dikkate alınmaktadır (Gözübüyük, 2002).

Hoşgörü kavramı etrafında söylenenlerden söyle bir tanım ortaya çıkmaktadır: Hoşgörü, bir insanın çok kültürlü bir ortamda farklı dil, din, ırk, mezhep, inanç, cinsiyet, anlayış, yorum, sınıf vb.

unsurlarla birlikte yasarken, onlara karşı kin, nefret beslemeden, ayrımcılık yapmadan ve farklılıkların da kendisi gibi hak ve özgürlüklerinin olduğuna inanarak onlarla sevgi, saygı, merhamet, adalet ve anlayışlı olma çerçevesi içinde davranabilmesidir. (Yiğit, 2005)

Hoşgörü kavramı, farklılıkların her geçen gün çeşitlendiği ve farklılaştığı bir dünyada, bu çeşitliliğin ve farklılığın kendi içinde çatışmaya dönüşmeden bir arada varlığını sürdürebilmesi, aynı dünya içerisinde tüm bu çeşitliliğin ve farklılığın bir arada ve uyum içerisinde yaşamasını sağlayan bir olgudur (Büyükkaragöz ve Kesici, 1996). Hoşgörü evrensel bir olgu olmanın yanında, farklı çalışma alanları olan teoloji, felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi sosyal bilimler alanları ile doğrudan ilgilidir. Bu alanlar tarafından farklı kimlik, değer, cinsiyet, din, sınıf, etnik ve yaşam biçimlerini benimsemek ve addetmek doğru bir yaklaşımdır. (Ersoy, 2016). “Hoşgörünün bütün bu yaklaşımlarına bakıldığında; karşılıklı sevgi, saygı ve huzur ortamını geliştiren, insan ve toplum hayatını düzenleyen kişiler arasında olumlu ilişkilerin ortaya çıkmasına olanak sağlayan ahlaki bir olgu olduğu belirtilebilir” (Mutluer, 2015).

Yürüşen (1998) hoşgörüyü, tasvip etmediğimiz eylemleri, tavırları, başka hayat biçimlerini, onları engelleme ya da yok etme kuvveti bulunmasına rağmen, bu kuvveti yararlanmayarak söz konusu farklılıkların toplum içinde yer almasına engel teşkil etmeme erdemi olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda hoşgörünün çoğunluğun, bu farklılıkları oluşturan azınlık açısından anlayışlı, hatta üstün olmalarına imkan veren unsurlar olduğu düşünülmektedir (İnce, 2011). “Bu sebeple tolerans ya da hoşgörü gibi kavramların yanında günümüzde farklılıklara saygı veya tanıma kavramları daha sık kullanılmaya başlanmıştır” (Taylor, 2010; Weidenfeld, 2002). Söz konusu yeni yaklaşıma uluslararası bir öngörü ile ele alınan UNESCO (1995) hoşgörüyü, “dünya kültürlerinin zengin çeşitliliğine duyulan saygı, kabul ve anlayış olarak tanımlamaktadır”. Bununla birlikte ırkçılık, yabancı düşmanlığı, istismar/sömürü, cinsiyet ayrımcılığı, emperyalizm ve din baskısı gibi dünyanın her coğrafyasının temel problemlerinin çözümünde bir yol olarak ön plana çıkmaktadır. 13.yy Anadolu Bozkırlarında dile getirilen hoşgörü olgusu bugünün dünyasının temel sorunu olan demokrasi ve insan hakları, çok kültürlülük ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin de güvencesidir.

Hoşgörü olgusunun oluşabilmesi için aynı toplum içerisinde farklı kültürlerin, dini inançların, ırkların, fikir ve düşüncelerin, ten renklerinin ve kısaca çeşitliliklerin bir arada yaşamasının zorunlu olduğu görülmektedir. Zaten farklılıkların olmadığı, her şeyin aynı veya benzeri olduğu durumlarda hoşgörü ortamının olması imkânsızdır. Yirmi birinci yüzyıl tam anlamıyla bu hoşgörü ortamına en çok ihtiyaç duyulan yüzyıl olarak karşımızda durmaktadır. Farklı dil, din, ırk, mezhep, inanç-inançsızlık gibi birçok farklılığın ve çeşitliliğin bir araya toplanma yüzyılı olmuştur. Birlikte yaşama biçimleri ve şekilleri hiçbir dönemde bu yüzyılda olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde tartışılmamıştır. Zira birinin diğeri ile her an karşı karşıya gelme olasılığı hiçbir zaman bu kadar yaygın olarak yaşanmamıştır (Walzer, 1998). Bu farklılıkların bir araya gelmesi sosyal ve siyasi alandaki bölünmeyi daha da artırmış, aynı toplum içerisinde birbirini ötekileştirme şekline bürünmeye başlamıştır. Dolayısıyla tüm bu farklılığın ve çeşitliliğin neticesinde ortaya çıkan kaos ve karmaşanın çözümünde hoşgörü olgusu bütün önemi ile karşımızda bir çözüm olarak durmaktadır.

Tabi ki toplum içindeki farklılıkların ve çeşitliliğin barışçıl bir şekilde beraber yaşayabilmesi tek başına devletin bu alanı sorumluluğu altına almasıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Devlet ile beraber farklılıkların ve çeşitliliğin zenginlik olduğu anlayışının toplumsal hayatı oluşturan tüm unsurlara nüfuz etmesi gerekir. Buda ancak farklılaşmaya ve çeşitliliğe anlayış gösteren hoşgörü kültürü ile mümkündür (Coşkun, 2006).

Anadolu coğrafyasında Hacı Bektaş Veli ve onun gibi birçok figürün harmanladığı hoşgörü olgusu, Türk ulusunun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Hoşgörü olgusu Türklerin kültürel zenginliklerinden birisi olarak toplum hayatımızı oluşturan ve bizi bu yönümüzle diğer birçok

toplumdan ayıran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türkler, tarih boyunca yönetimi altına aldığı halklara ılımlı davranışa takdir eden bunu uygulayan önemli toplumlardan biridir. Farklı kıtalarda din, dil ve ırk açısından çok sayıda toplumu bünyesinde bulundurmuş ve birlikte yaşamlarını sürdürmüştür. Hiçbir zaman hiçbir neden ile bu toplumlara baskı yapmamış, inanışlara saygı duyan ve istedikleri gibi dini görevlerini yerine getirmelerine müsaade etmiş ve bunu kanunlar ile de garanti altına almış, kendi kültür ve inanç değerlerini kabul ettirmek için hiçbir zorlama faaliyeti içine girmemiş ve baskı uygulamamıştır. Çünkü anlayışlarında örnek aldıkları büyük âlim Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörü prensibi hâkim olmuş, farklılıkların ve çeşitliliklerin kendilerine bir emanet olduğu düşüncesi sürekli dikkate alınmıştır. O dönemlerde dünya üzerinde vahşet ve katliam hâkim iken, kilise birçok gerekçe ile insanları haksız yere öldürürken, diri diri yakarken Türkler hükmettikleri topraklardaki çeşitli dinlere mensup otuzdan farklı ırkın yaşam sürdüğü toplumlara karşı hoşgörülü, tarafsız ve bağışlayıcı bir tutum sergilemişlerdir. Bu adalet ve hoşgörü sadece insanlara değil onların inanç sistemlerine ait tüm yapılara karşıda uygulanmıştır. Birçok kıtada birçok medeniyete ait varlıklar yok edilirken Anadolu'da farklı medeniyetlerin farklı yapıları geçmişten günümüze dimdik ayakta durmaktadır. Bu ancak engin bir hoşgörü anlayışı ile ifade edilebilir.

Örneğin Dünya mirası listesinde bulunan, 2150 metre yüksekliğindeki Nemrud Tümülüsü ve medeniyetine ait heykelleri, MÖ. 69 yılında inşa edilmelerine ve çok tanrılı dinlere ait eser olmalarına rağmen günümüze kadar sapsağlam gelebilmiş ve tüm Dünya insanlarının ziyaretine açılmıştır. Söz konusu eserler okuma oranının çok düşük düzeyde olduğu dönemlerde bile bu zarara uğramamıştır. Bunun sebebi hoşgörü kültürü Hacı Bektaş Veli gibi isimlerin topluma kazandırdığı bir anlayış ve olgudur. Bu eserlerin ayakta kalmaları ve günümüze kadar gelmeleri ancak toplumun tümünü kapsayan bir hoşgörü anlayışı ile ifade etmek mümkündür. Aynı şekilde İstanbul'da yer alan Bizans ve Roma eserleri için de benzer durum geçerlidir. Ayasofya ve Aya İrini Kiliseleri, Theotokos Khalkoprataia Kilisesi, Arslanhane Kilisesi, Myrelaion Kilisesi, Panakhrantos Meryem Kilisesi, İsa Philantropos Kilisesi, Aziz Georgios Kilisesi ve Manastırı daha çok sayıda eser bu hoşgörü kültürünün katkısıyla bugünlere kadar ulaşabilmiştir (Altun, 2009).

Hacı Bektaş Veli felsefesi ile şekillenen Türk devlet yönetimi anlayışının önemli bir ayağını oluşturan hoşgörü olgusu, kendini sadece yönetimi altına aldığı diğer milletlerin sahip olduğu soyut kültürel öğelerde değil, ayrıca somut kültürel-maddi değerlerin korunmasında da belirgin olarak görülebilmektedir (Gögebakan, 2010).

Özel bir yere sahip olan bu kültürel varlıkların bir kültürel değer olarak gelecek nesillere aktarılması temel görevimizdir (Keleş ve Hamamcı, 2002). Bu eserler kültürel ve duygusal yönlerinin dışında ekonomik yönden de önemli düzeyde fayda sağlama özelliğine sahiptir (Mazı, 2009). Bu değer günümüz de turizm sektörümüz için milyonlarca insanın bu eserleri görmek için ülkemize gelmesine neden olmakta gelecekte de milyonlarcasının gelmesi için bir sebep olacaktır. Diğer bir ifade ile bu varlıklar doğru bir amaç için kullanıldıklarında, bu kültürel varlıkların buldukları yerlerdeki yerel ekonomileri canlandırır, o yerlerde yeni iş olanaklar sağlar, devlet açısından baktığımızda vergi gelirlerini artırır (Kiper, 2004).

Sonuç

Hoşgörü kavramı etrafında söylenenlerden söyle bir tanım ortaya çıkmaktadır: Hoşgörü, bir insanın çok kültürlü bir ortamda farklı dil, din, ırk, mezhep, inanç, cinsiyet, anlayış, yorum, sınıf vb. unsurlarla birlikte yasarken, onlara karşı kin, nefret beslemeden, ayrımcılık yapmadan ve farklılıkların da kendisi gibi hak ve özgürlüklerinin olduğuna inanarak onlarla sevgi, saygı, merhamet, adalet ve anlayışlı olma çerçevesi içinde davranabilmesidir. Bu ancak bunu benimseyen, uygulayan liderler aracılığı ile mümkün olmaktadır. Hacı Bektaş Veli 13.yy'dan günümüze değin bu

anlayışa ışık tutmuş toplumun bu erdem ile yetişmesine önderlik etmiştir. Farklı kıtalarda din, dil ve ırk bakımından birçok millet bu anlayış sayesinde yüzyıllarca beraberce yaşamıştır.

Bu anlayış sadece insanların inançları, yaşam şekillerine hoşgörü boyutunda olmamış sahip oldukları somut kültürel varlıklara hoşgörü olarak da gerçekleşmiştir. Tarihsel zaman diliminde ortaya çıkmış bir kültür varlığına sahip çıkmak aynı zamanda o varlığı meydana getiren topluluğun oluşturduğu kimliğe de sahip çıkmak anlamına gelmektedir. Hoşgörü olgusu bu sahip çıkmanın anahtarı olmuştur. Başka toplumlara karşı gösterilecek olan hoşgörü olgusu, dünya çapında kültürel zenginlikler oluşması açısından da kilit bir rol üstlenmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin hoşgörü anlayışı, Türk kültürünün önemli mihenk taşı olup farklı din ve toplumlara ait kültürel değerler konumundaki öğelerin korunmasına ve günümüze kadar ulaşmasında en önemli nedenlerden biri konumundadır.

Kaynakça

- Aslan, Ö. (2001). "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açından Analitik Bir Yaklaşım", C.Ü.İ.F. Dergisi, 2.
- Altun, F. (2009). İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Büyükkaragöz, S., Kesici, Ş. (1996). Öğretmenlerin hoşgörü ve demokratik tutumları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 7 (7), 353-365.
- BSTS. (1975). Felsefe Terimleri Sözlüğü.
- Coşkun, V. (2006). İnsan Hakları Liberal Açından Bir Tahlil. Liberte Yayınları.
- Ersoy, A. F. (2016). Dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü algısı ve deneyimleri: Bir fenomenolojik araştırma. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(1), 454-473. Doi: <http://dx.doi.org/10.17860/efd.31740>
- Gögebakan, Y. (2010). Türk Kültüründeki Hoşgörü Anlayışının Tarihsel ve Kültürel Kaynakları ve Bu Anlayışın Kültür Varlıklarına Yansımaları İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Güz, 1(2) 201-223.
- Gözübüyük, Mine. (2002). "Türkiye'de Demokrasi ve Hoşgörü Kültür ve Eğitiminin Yaygınlaştırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı.
- İnce, H. O. (2011). Almanya'da farklı olmak: Entegrasyon ve hoşgörü kavramına eleştirel bir bakış. Bilig, 58, 173-202.
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (2002). Çevrebilim. (4. Baskı). İmge Kitabevi, Ankara.
- Kiper, H. P. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel Kültürel Değerlerinin Korunması Türkiye Bodrum Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Mazı, F. (2009). Tarihi Çevrenin Korunmasında Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi, Mevzuat Dergisi, Yıl:11, Sayı: 138.
- Özcan, H. (2012). Hacı Bektaş Velî'de Hz. Muhammed algısı. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 62, 199-212.
- Pasamonik, B. (2004). The paradoxes of tolerance. The social studies, 95(5), 206-210. Doi: <http://dx.doi.org/10.3200/TSSS.95.5.206-210>
- Sezgin, A. (1992). Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik, Sezgin Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul.
- Taylor, C. (2010). Çokkültürcülük tanınma politikası. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- UNESCO (1995). The Declaration of Principles on Tolerance. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001518/151830eo.pdf> adresinden 01.05.2017 tarihinde edinilmiştir.
- Walzer, M. (1998). Hoşgörü Üstüne, (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı yayınları, İstanbul.
- Weidenfeld, W. (2002). Constructive conflicts: tolerance learning as the basis for democracy. Prospects, 32(1), 95-102. Doi: 10.1023/A:1019708813141
- Yaşar, Y. (2005). Model Sahsiyet Olarak Hz. Peygamber ve Hoşgörüsü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yavuzer, H. (1997) "Hacı Bektaş Velî'nin Kişiliği ve Türk Tasavvuf Hayatındaki Yeri", Kadri Erogan Hacı Bektaş Velî Armağanı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara.
- Yılmaz, A., & Akkuş, M., & Öztürk, A. (2007). Alevî-Bektaş-î Klasikleri Makâlât, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yürüşen, M. (1998). Çeşitlilikten özgürlüğe: Çokkültürlülük ve liberalizm. LDT Yayınları: Ankara.

YAZARLAR

Öğr. Gör. Arif Nihat SAMUR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kozaklı Meslek
Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sağlık
Turizmi İşletmeciliği

e-mail: asamur@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8081-5231

Dr. Öğr. Üyesi. Oğuz SAYGIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek
Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Muhasebe ve
Vergi Uygulamaları

e-mail: osaygin@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0272-5553

TÜKETİCİ İHTİYACINA DAYALI İNOVASYON EKOSİSTEMİ VE YÖNETİMİ CONSUMER NEED-BASED INNOVATION ECOSYSTEM AND MANAGEMENT

Serdar Vural UYGUN

Dr. Esra SİPAHİ

Özet

2020 yılında COVID-19, tüm dünyada sektörlerin, inovatif yönetim biçimlerini hayata geçirmeye zorladı. Şirketler bu durum karşısında aniden yaşanan krize çözüm yolu bulmak zorundalardı. Bu kapsamda pandemi, şirketleri statik düşünceden inovatif düşünceye ve her geçen gün değişen bir çevrede hedeflere ulaşmak için sürdürülebilir olmaya sevketti. Dolayısıyla sektörlerde yaşanan bu zorlu geçişte sürdürülebilir olmak tüketici odağına bağlıydı. Tüketicileri anlamamanın ve onların ihtiyaçlarını karşılamamanın, işletmelerin temel rekabet gücü olduğu düşünüldüğünde bunu gerçekleştirmek için bir işletme rekabette kazanmak istiyorsa, farklılaştırılmış müşteri değerini belirlemek, değer yaratmak, sistematik ve verimli bir şekilde gerçekleştirebilmek için bir inovasyon ekosistemine katılmalıdır. Bu çalışma, inovasyon ekosistemi oluşturmanın gerekliliğine işaret etmekte, inovasyon yönetimi ve inovasyon ekosisteminin kurucu unsurlarını analiz etmekte, bilgi yönetimine dayalı inovasyon ekosistemi inşa etme ve tüketici değer yöneliminin yaratma yollarını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Rekabet Gücü, İnovatif Yönetim, İnnovasyon Ekosistemi, Covid-19.

Abstract

In 2020, COVID-19 forced industries all over the world to implement innovative management styles. In the face of this situation, companies had to find a solution to the sudden crisis. In this context, the pandemic has prompted companies to move from static thinking to innovative thinking and to be sustainable in order to achieve their goals in an environment that is changing day by day. Therefore, being sustainable in this difficult transition in the sectors depended on the consumer focus. Considering that understanding consumers and meeting their needs is the core competitiveness of businesses, if a business wants to win in competition, it must participate in an innovation ecosystem in order to determine differentiated customer value, create value, and realize it in a systematic and efficient way. This study points out the necessity of creating an innovation ecosystem, analyzes the innovation management and the constituent elements of the innovation ecosystem, and emphasizes the ways of building an innovation ecosystem based on knowledge management and creating consumer value orientation.

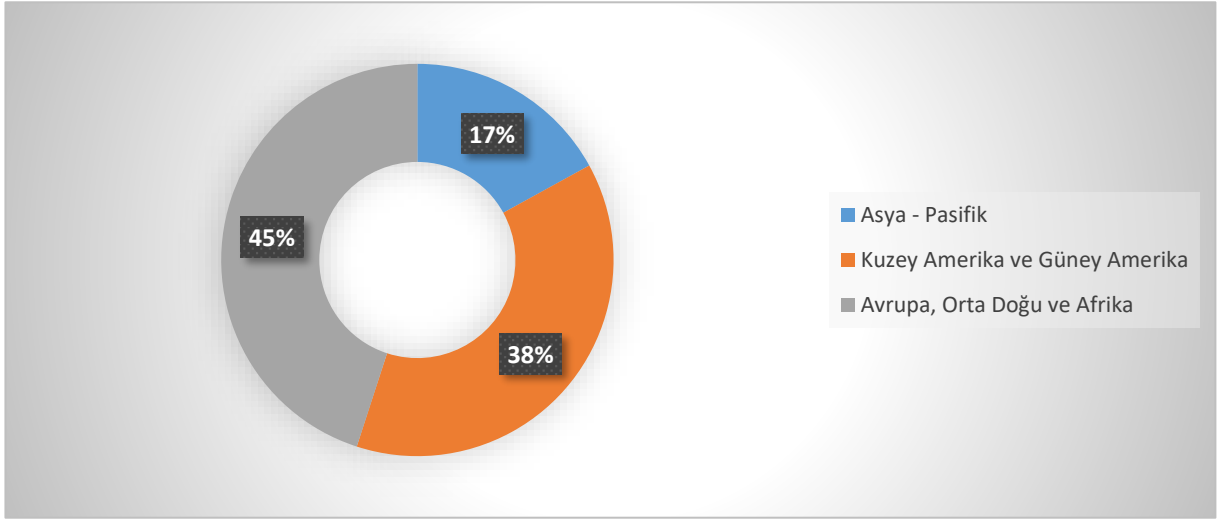
Keywords: Consumer, Competitiveness, Innovative Management, Innovation Ecosystem, Covid-19.

Giriş

Yenilik ve ticarileşme çağında, küresel müşteriler sürekli olarak yeni ürün ve hizmetler talep etmektedir. Müşteri kazanmak için, birçok işletmenin daha düşük fiyata daha sofistike ürün ve hizmetler sunması gerekir. Ürün fiyatlarının keskin bir şekilde düştüğü şiddetli rekabet ortamında, şirketler yalnızca sürekli yenilik yoluyla farklılaştırılmış müşteri değerini fark ederek değişikliklere hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilir ve temel rekabet güçlerini artırabilir.

Müşterileri anlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak, işletmelerin temel rekabet gücüdür. Bu anlamda işletmeler inovasyon yoluyla sağlayacakları ürün ve hizmetleri, hedef kullanıcıların değerleri ve yaşam tarzlarıyla bağlantı kurmalıdır (Cusumano, 2010).

Pandemi süreci nedeniyle kriz anında beklenen tehdit ve fırsatların ortaya konulacağı ve iş dönüşüm yöntemlerini anlamak amacıyla uygulanan ayrıca 6.000 katılımcıdan 3630'unun üst düzey yöneticilerden oluştuğu bir ankette COVID-19'a karşı en hazırlıklı şirketlerin, krizi ileriye taşımak için bir fırsat olarak değerlendirdikleri ve "gelişim" odağına uyum sağladıkları sonucuna varılmıştır (Global İnsan Kaynakları Trendleri Raporu, 2021). Şekil 1' de anket katılımcılarının bölgesel dağılımları yer almaktadır.

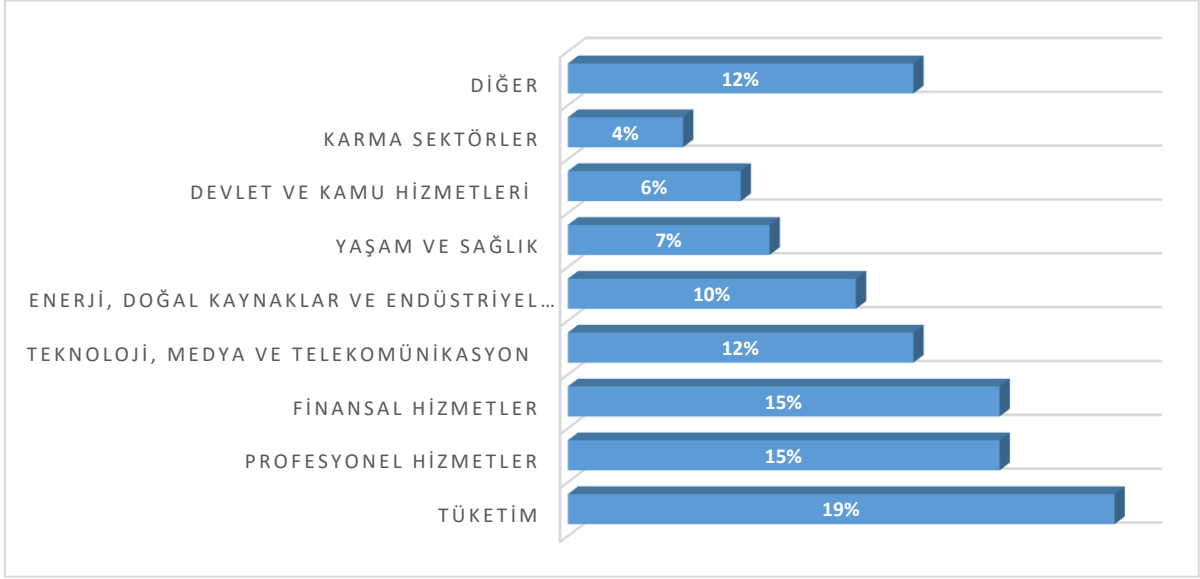

Şekil 1. Bölgesel Dağılım

Kaynak: Deloitte Global İnsan Kaynakları Trendleri Araştırması, 2021

Şekil 1' e göre ankete katılanların %17'sinin Asya Pasifik bölgesinden, %38'inin Kuzey Amerika ve Güney Amerika'dan %45'inin ise Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'dan olduğu görülmektedir.

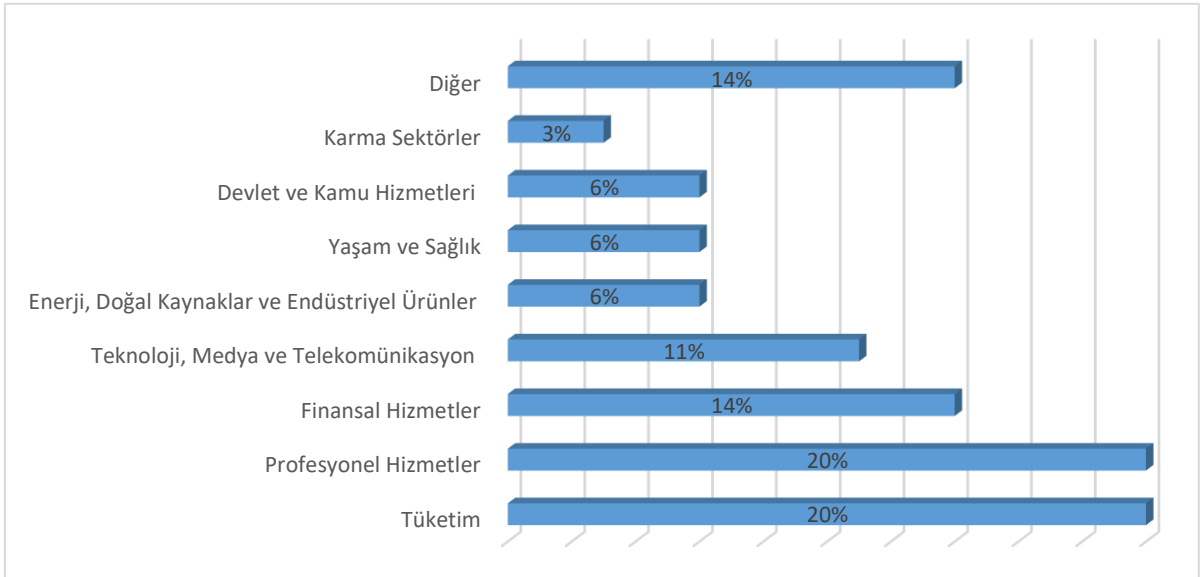
Grafik 1' de anket katılımcılarının sektörlere göre dağılımı yer almaktadır.

Grafik 1. Sektöre Göre Dağılım

Kaynak: Deloitte Global İnsan Kaynakları Trendleri Araştırması, 2021

Grafik 1' e göre katılımcıların en fazla tüketim sektöründe olduğu (19%), en az ise karma sektörlerden olduğu (%4) görülmektedir. Grafik 2' de ankete Türkiye'den katılanların sektörlere göre dağılımı yer almaktadır.

Grafik 2. Türkiye Katılımcıları için Demografik Veriler

Kaynak: Deloitte Global İnsan Kaynakları Trendleri Araştırması, 2021

Grafik 2' ye göre katılımcıların en fazla tüketim (%20) ve profesyonel hizmetler (%20) en az ise karma sektörlerden (%3) olduğu görülmektedir.

Deloitte Global İnsan Kaynakları Trendleri raporu (2020)' na göre belirlenen beş başlığa bakıldığında bunların:

- İşin kendisini paydaşlarının fiziki, mental, finansal ve sosyal sağlığına odaklanacak şekilde inşa etmek

- Öğrenmeyi, uyumu ve faaliyeti geliştirmek için paydaşların fikirlerini dikkate almak.
- Teknolojiyi kullanabilen gruplar oluşturmak.
- Gerçek zamanlı veriler ile geleceğe yönelik içgörüler geliştirmek ve bu bağlamda uygulamak.
- İnsan kaynaklarının rolünü, örgüt genelinde işin yeniden inşa edilmesine dönük sorumluluğa dönüştürmek.

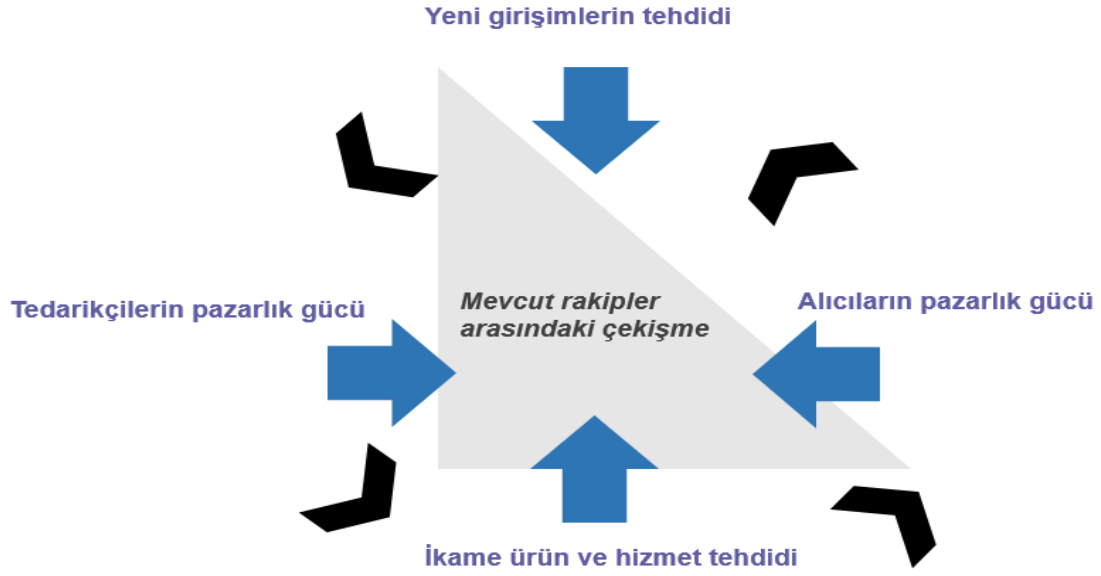
Bu araştırmalar kapsamında “insan” faktörü iş ile alakalı her alanda önde gelmektedir. Örgütler pandemi süreci ile işin tanımını geliştirmiş ve paydaşlarının uzaktan çalışmalarına imkan sağlayacak İK politikalarını benimsemişlerdir. Yine pandemi süreci nedeniyle uzaktan çalışma politikası hayata geçirilmiş ve uygulamanın sağlıklı ilerlemesi adına yenilikçi stratejiler geliştirme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, uzaktan çalışma uygulamasına geçen şirketler, üretkenliği geliştirmeye dönük teknolojik ve inovatif uygulamaları da ortaya koymuşlardır (Deloitte Global İnsan Kaynakları, 2021).

İnovasyon, müşteriler tarafından yönlendirilir ve müşteri ihtiyaçlarına binaen kapsamlı bir yanıttır. Bununla birlikte, yeniliğin başarısı sadece müşterilere, ürün sağlama ve kullanma sürecine dahil olan paydaşlara bağlı değildir. Yeniliğin yaratılması ve uygulanması için dış koşullar, vb. tüm süreci etkileyen faktörlerdendir. Çevreyi yeterince anlamak, kapsamlı kaynak entegrasyonu ve farklı paydaşlar için ileri düzeyde koordinasyon sağlamak gereklidir. Böylelikle, daha geniş bir kapsamda bir inovasyon ekosistemi oluşturulmalıdır (Cagan, Vogel, 20202).

İşletmeler günümüzün hızla değişen koşullarında ülke ekonomisini ve sosyal yapısını etkileyen önemli bir faktördür. İşletmelerin rekabet ortamında başarılı olabilmeleri için yeniliklere ve değişimlere ayak uydurabilmeleri gerekmektedir. İşletme, bireyin ihtiyaçlarını karşılamak ve isteklerini yerine getirmek için kurulmuş teknik, ekonomik, hukuki ve sosyal niteliklere sahip bir birim olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda işletmeler, yaşamlarını sürdürebilmeleri, hizmet verebilmeleri için bir denge sağlamak ve sürekli yenilik yapmak zorundadır. Kâr elde etmek, kolektife hizmet etmek ve rekabet üstünlüğünü yerine getirmek işletmeler için oldukça önemlidir. Bu, mevcut değerlerden katma değer elde etmenin en ucuz ve en iyi yolu olan yaratıcılıkla mümkündür. Bugün değişen koşullara uyum sağlama açısından, organizasyonel değişim sürecini ilerletmenin ve çağın ötesine geçmenin en etkili yolu inovasyon yönetimidir (Bai, Du, 2018:77).

Rekabeti Etkileyen Faktörler

İşletme sahipleri, genel anlamda rekabeti günümüzün rakipleri içerisinde görülen bir durum olarak tanımlar. Ancak rekabet kar bağlamında ise sektörel olarak rakiplerinin ilerisine geçmektedir ve dört rekabet kuvvetini içermektedir: Şekil 2’ de gösterilen Tedarikçiler, Müşteriler, Potansiyel Girişimciler ve İkame Ürünlerin yer aldığı geniş anlamda rekabet, bir sektörün yapısını tanımlar (Ülgen ve Mirze, 2010: 95).

Şekil 2. Rekabeti Etkileyen Faktörler

Kaynak: Michale E. Porter, (2010). Rekabet Üzerine (Çev. Kıvanç Tanrıyar). Optimist Yayınları. (Eserin orijinali 2008'de yayınlandı).

İnovasyon Ekosistemi

İnovasyon ekosistemi, ortaklar, müşteriler ve araçlar gibi paydaşlara dayalı olarak işletmeyi birbirleriyle yakın yatay ve dikey bağlantılar bağlamında buluşturmaya yoğunlaşır. (Li & Shen, 2010 : 29). Dolayısıyla da sürekli olarak farklılaştırılmış müşteri değeri yaratmak amacıyla, işbirlikçi sistemin iç kaynakları entegre edilmekte ve çeşitli kaynaklar arasındaki hızlı bilgi, malzeme ve değer akışı yoluyla, genel katma değer yeteneği sürekli olarak geliştirilmektedir.

Yöneticiler, kuruluşun stratejisine ve yeteneklerine, geleneksel odaklanmanın ötesine geçmeli ve farklılaştırılmış müşteri değerini bulmak ve oluşturmak ile ayrıca müşterilerin beklediği deneyimi sağlamak için kaynakları entegre ederek yenilikçi bir platform aracılığıyla tamamlayıcı ürünler ve hizmetler sağlayan müşteriler ve ortaklarla birlikte çalışmalıdır. Ürünler ve hizmetler, kullanıcıların değer sistemine başarılı bir şekilde hitap edebilmeli, kullanıcı deneyimleri yaratabilmeli ve destekleyebilmeli ve böylece rekabette olumlu bir konuma sahip olmalıdır. Bu çerçevede Pazardaki rekabeti sağlayabilmek için, işletmelerin inovasyon ekosistemleri bağlamında hareket etmeleri işletmeleri ileri düzeye taşıyacağını söyleyebiliriz.

İnovasyon Ekosistemi için Motivasyon

İşletme ortamında öngörülemeyen riskler ile karşılaşabilmektedir. Şiddetli küresel rekabet bağlamında, müşteri talebine cevap verilmesi, gereksinimlerin karşılanması, kişiselleştirilmiş ve değişikliklerin zamanında yapılabilmesi için, işletmelerin hedef müşterilerle yakın teması sürdürmeleri, ihtiyaçlarını ve arzularını anlayabilmeleri ile ayrıca kendilerini müşteri konumuna koyarak düşünmeleri gerekmektedir. Temel değerlere dayalı olarak sürekli yeni teknolojiler takip edilmeli, tamamlayıcı ürün veya hizmet yenilikleri üretilmeli ve yenilik ekosistemindeki diğer katılımcılarla işbirliği içinde müşteri deneyimleri yaratılmalıdır.

Farklılaştırılmış Müşteri Değeri Yaratma

Değer, insanların ürün veya hizmetin kendilerine kişisel olarak sunulmasının göstergesidir. Bu gösterge, yaşam tarzı, mevcut işlevsel özellikler ve ergonomik kullanım üzerindeki etki ile ifade edilebilir. İnsanlar, ürünler aracılığıyla yalnızca görevleri başarmayı veya işlerini geliştirmeyi değil, aynı zamanda hayalleriyle ilişkili zengin bir deneyim elde etmeyi de ummaktadır. Başarılı inovasyon, müşterinin aradığı değerın derinlemesine anlaşılmasını gerektirir ve bunun bir ürün fırsatına dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Ürün ve hizmetler, ancak müşteri değeri gerçekleştirildiğinde, şiddetli rekabet ortamında başarılı olabilir. Bu nedenle, farklılaştırılmış müşteri değerinin yaratılması, bir inovasyon ekosistemi oluşturarak elde edilebilecek inovasyon platformuna dayalı olarak işletme, çok disiplinli yaklaşımlar, müşteriler ve paydaşlar arasında önemli ölçüde bir işbirliği gerektirmektedir.

Başarılı İnovasyon için Gerekli Ortam

Günümüz pazarında sadece teknoloji ve yaratıcılık yeterli değildir, uygun bir uygulama ortamının yeni ürün için vazgeçilmez faktör olduğu tartışılmazdır. Hemen hemen tüm ürünler, müşteri değerini gerçekleştirmek için diğer tamamlayıcı ürün veya hizmetlerle işbirliğine dayalı inovasyon gerektirir. Apple'ın cep telefonları, ağ operatörlerinin ağ hizmetlerini ve içerik sağlayıcılarının uygulama desteğini gerektirir. Microsoft'un Windows masaüstü programları, sunucuları ve Office yazılımı, cihaz üreticilerinin bilgisayarlarının çalışmasını gerektirir. Google'ın arama motoru işlevi, milyonlarca web sitesi ve Dokümantasyon desteği gerektirir. Aynı zamanda, tamamlayıcı ürünler ve yardımcı hizmetler desteklenmiyorsa, müşteri yeniliğinin kendisi müşteri değerine ulaşamaz. Yukarıda tartışılanlardan anlaşılacağı gibi, başarılı inovasyon, inovasyon ekosisteminin katılımcılarının eksiksiz bir deneyim sağlamak için teknoloji, tasarım ve standartlardaki hedefler üzerinde bir fikir birliğine varmasını, birlikte çalışmasını gerektirir.

Ağ Etkilerinin Etkisi

Ağ etkileri, ekosistemde tamamlayıcı yenilikleri yaratan ve tamamlayıcısının o kadar değerli hale geleceği anlamına gelir. Örneğin Google'ın arama motoru, ne kadar çok kişi tarafından kullanırsa ve ne kadar çok sayfa sunarsa o kadar değerli olur. Sisteme ne kadar çok kullanıcı katılırsa, ekosisteme o kadar çok takviye girer ve o kadar çok insan onu kullanır ve değer belirlenir.

Endüstriyel Platform

Endüstri platformları genellikle, "seri" ürünlerin temel veya çekirdek teknolojisine odaklanan, ürünlerin üretimi ve kullanımında ihtiyaç duyulan tamamlayıcı ürün veya hizmetleri entegre eden ve genel değeri artıran platform liderleri tarafından oluşturulmakta ve yönetilmektedir. Platform üreticileri, kritik tamamlayıcı ürünler üretmek için genellikle harici şirketlere güvenmektedir. Çünkü yazılım geliştirme araçları ve uygulamaları, kablosuz telefon teknolojisi ve ağ hizmetleri olmadan, Windows-Intel kişisel bilgisayarlar ve akıllı telefonlar değersiz küçük kutular olur. Kaynakları bir araya getirmeye ve işbirliğine dayalı yeniliğe ek olarak, endüstri platformlarının önemli avantajı ağ etkilerinin yaratılmasında yatmaktadır. Platforma erişimde ne kadar çok katılımcı olursa, platform o kadar değerli olacak ve platform daha fazla benimsenip kullanıldıkça, olumlu geri bildirim döngüsü katlanarak büyüyecektir. Bu nedenle, potansiyel endüstri platformu arayüzleri nispeten açık, teknik olarak bağlanması kolay ve lisans ücreti düşük veya ücretsiz olmalıdır. Böylece, diğer konuların katılımı teşvik edilebilir ve işbirliğine dayalı yenilik ile de genel kullanıcı deneyimi sağlanabilir.

Platform Lideri

Platform teknolojilerine sahip liderlerin, katılımcıları geniş bir endüstri düzeyinde motive etmesi ve platformlarda yeniliği yönlendirmek için işbirliğine güvenmesi gerekmektedir. Endüstri platformları genellikle platform liderlerinin platform geliştirme vizyonunu oluşturmasını ve iletmesini, müşteri değeri fırsatlarını anlamasını ve tanımlamasını gerektirir, liderlerin kendi konumlarını ve ana teknolojileri ve ürünlerini açıkça tanımlamaları, tasarıma liderlik etmeleri ve araçları ve teknolojileri sağlamaları, diğer ortaklara ilham vermeleri gerekir. Bu bağlamda vizyonun tamamlayıcı ürünlerine veya hizmetlerine hitap etmek için gelişimi koordine etmek önemlidir. Sistem handikaplarını azaltmak,

işbirliği standartlarını geliştirmek ve teşvik etmek, ürün mimarilerinin ne kadar modüler olduğunu ve platform arabirimlerinin ne kadar açık olduğunu belirlemek için çok yönlü interdisipliner inovasyon teşvik edilmelidir. Platform, tamamlayıcı üreticilerin gelişmesi için yeterince açık olmalı, aynı zamanda kilit teknolojilerin kolayca taklit edilmemesini sağlayacak kadar kapalı olmalıdır. Tamamlayıcı üreticiler de rakip olabileceğinden, platform liderlerinin tamamlayıcı üreticilerini ortaklarla aynı sayfada bulmayı düşünmeleri ve organizasyonu olası çıkar çatışmalarını ele alacak ve daha fazla kullanıcıya hizmet verecek şekilde ayarlayabilmeleri gerekmektedir.

Platform Kooperatif İşletmeleri

Platform kooperatif işletmeleri, bir platforma katılan ve platformun ortak vizyonunu gerçekleştirmek ve platform arayüzü aracılığıyla etkileşim ve işbirliği sağlamak için platform liderinin ürünleri veya teknolojileri etrafında karşılıklı olarak kabul edilen standartlara dayalı karşılık gelen tamamlayıcı ürünler ve hizmetler geliştiren işletmelerdir.

Platformun değeri, bu tamamlayıcı ürün ve hizmetlerin kullanılabilirliğine ve yeniliğine bağlıdır. Örneğin, apple's App Store ve iTunes için APP'ler ve içerik sağlayan şirketler, Google arama motoruna bağlı web siteleri ve reklamverenler ve wal-mart'ın küresel tedarik zinciri platformundaki ürün tedarikçileri.

Platform liderleri etrafında işbirliğine dayalı inovasyon sürecinde, kooperatif girişimler daha fazla pazar fırsatı yaratmakta ve kar elde etmektedir böylelikle kendi inovasyon yeteneklerinin sürekli iyileştirilmesini sağlamaktadırlar.

Tüketiciler ve Paydaşlar

Herhangi bir marka stratejisinin özü, eksiksiz bir kullanıcı deneyimi yaratmak için tüm değer fırsatlarının koordinasyonunu gerektirmektedir. Bu nedenle şirketler, müşterinin ürün geliştirmenin özü olduğunun farkındadır, ancak sadece müşteri için tasarım yapmak yeterli değildir. Örneğin çocuk ürünleri tedarikçileri yalnızca kullanıcı deneyimini dikkate almamalı, aynı zamanda gerçek satın alma karar vericilerinin - ebeveynlerin yanı sıra okullar, öğretmenler ve diğer bazı sosyal kuruluşların ürünler üzerindeki izlenimine de büyük önem vermelidir. Bu durum paydaşların, kullanıcıların ürünleri seçip seçmemesi üzerinde önemli bir etkisi olacaktır. İnovasyon ekosistemi olabildiğince çok paydaş çekmeli, bu paydaşların ihtiyaçlarını, isteklerini ve isteklerini proaktif olarak yorumlamalı ve onları inovasyon sürecine katılmaları için motive edilmesi oldukça önemlidir.

Yenilikçi Ekosistem Operasyon Süreci Tasarımı

Yenilik, rekabet üzerine kurulan ve rekabetçi uygulama bileşenlerinin olmazsa olmazlarından. Yeniliğin önceliğinin örgütün kendi çalışanları olduğu baz alındığında, örgütlerin yenilik stratejilerinin en önemli kaynağının insan olduğu söylenebilir (Ulusoy, 2003). İnsanı odağına alan şirketlerde günümüzde tüketici tercihlerinde ortaya çıkan değişimler, şirketleri yenilikçi ekosistem sürecine yöneltmiştir. Tüketici ihtiyaçları farklılık gösterirken işletmenin ürün ve hizmet yelpazesinde değişikliğe ve yeniliğe gidilmezse, işletmenin ürün ve hizmetleriyle tüketici ihtiyaçları arasında ciddi bir fark oluşacak ve işletme rekabet avantajını yitirme tehlikesiyle karşılaşacaktır (Durna, 2002:28). Bu kapsamda başarılı işletmelerin, amaç ve misyona göre marka değeri ve marka stratejileri oluşturduğu ayrıca bunu müşterilerin ürün deneyimine entegre ettikleri görülmektedir.

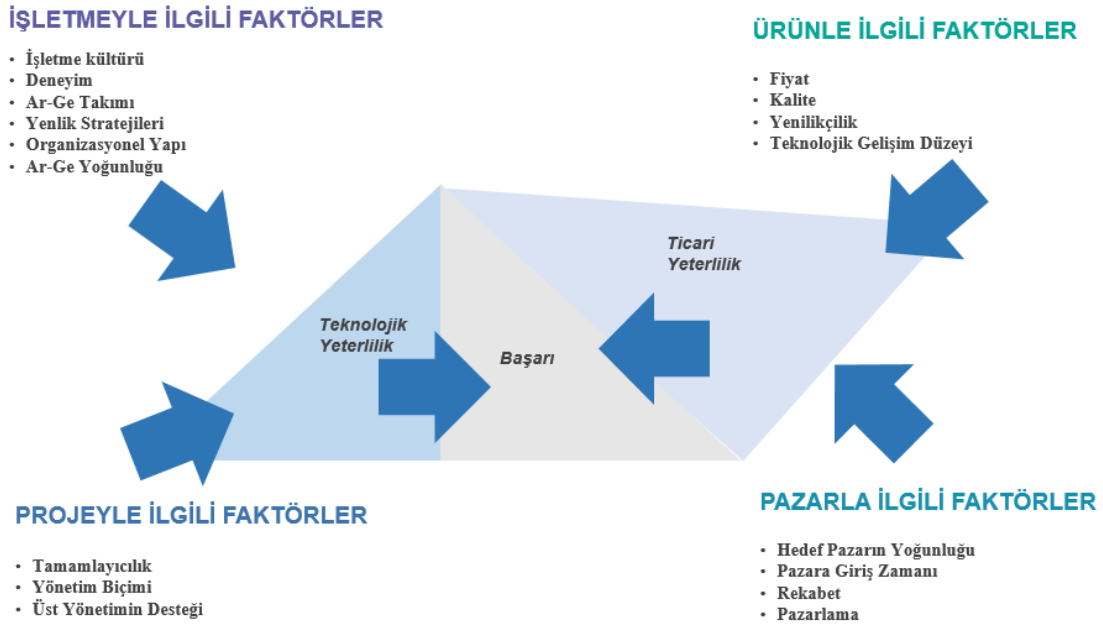
Son derece rekabetçi bir tüketici pazarında, tüketiciler genellikle değerleri ile son derece tutarlı ürünler seçmektedir. İnovasyon ekosistemi, temel kurumsal markadır, yani sistemin tüm bölümlerinin koordineli çalıştığı, temel kurumsal marka değeriyle tutarlı bir kullanıcı deneyimi geliştirdiği bir sistemdir. Bu nedenle, inovasyon ekosisteminin işleyişi, hedef tüketicilerin değerini anlamak, ihtiyaç analizini belirlemek, bir bilgi edinme alanı oluşturmak, tamamlayıcı ürün ve hizmetler sunan şirketlerle işbirliği içinde yenilik yapma yoluna gitmek ve olası ürün fırsatlarını belirlemektir. Yeni ürünün

denildiğinde en önemli iki özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, yeniliğin derecesi, ikincisi ise, kimler tarafından değerlendirileceğidir. Bu bağlamda yeni ürün dört kategoride ele alınabilir (Yüksekbilgili, 2009):

- Dünya için yeni ürün
- Ülke için yeni ürün
- İşletme için yeni ürün
- Mevcut ürünlerde iyileştirme

Yenilik eylemlerinin uygulanmasında işletmelerin Ar-Ge gücü ve finansal anlamda desteklenmesi de önem arz etmektedir (Panne, 2003:4-8).

Başarılı Yenilik İçin Gerekli Faktörler

Kaynak: Panne vd., 2003:4

Şekil 3. Başarılı Yenilik için Gerekli Faktörler

Tüketicilerin ihtiyacı şirket hedeflerinin değeri ve ürün planlaması ile tutarlı olmalıdır. Tüketicilerin beklentileri doğrultusunda tüketiciler, marka değeri ile yüksek oranda özdeşleşecek ve ürünü kullanma sürecinde marka sadakatini sürekli geliştireceklerdir.

Bilgi Yönetimi

İnovasyon ekosisteminin işleyişindeki her bölüm büyük miktarda bilgi içerir. Bilgi, inovasyonun temel itici gücüdür ve etkili bilgi yönetimi, inovasyon için gerekli bir ön koşuldur. Dünyadaki yeniliklerin takibi, inovasyon stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanabilmesi için işletmelerin donanımlı bilgi altyapısına sahip olmaları gerekmektedir (Sarıhan, 1998).

Bilgi, örtük bilgi ve açık bilgi olarak ikiye ayrılabilir. Örtük bilgi, tamamıyla bireyin kendisine aittir (Polanyi, 1967). Örtük bilginin sistematik olarak ifade edilmesi genellikle zordur ve yalnızca ortak bir durumda davranışlar gözlemlenerek ve taklit edilerek deneyimlenebilir. Örtük ve açık bilgi arasındaki

etkileşim, yeni bilginin yaratılmasında anahtardır ve örgütsel bilgi yaratmak yukarıdaki etkileşimin tekrar ettiği sarmal bir süreçtir.

Bilgi yönetimi, yeniliğin tüm yönlerinden geçer ve yeniliğin etkili bir şekilde uygulanmasının temelidir. Bilgi yönetimi, bir organizasyonun entelektüel varlıklarını etkin bir şekilde yöneten ve organizasyondaki insanlar tarafından bilgilerin edinilmesi, sınıflandırılması, iletilmesi ve yeniden kullanılması yoluyla bireylerin ve organizasyonların performansını iyileştiren araçları, teknikleri veya süreçleri ifade ettiği söylenilebilir. Bilgi yönetim sistemini uygulayarak, işletmeler kuruluşların ve bireylerin ihtiyaç duyduğu bilgileri ilgili kanallardan elde edebilir, sınıflandırma ve sıralama bazında belirli bir şekilde depolayabilir, tüketicinin ihtiyacı ile birleştirilerek bilgi çıkarımına uygun bir geri alma sistemi geliştirebilir ve böylelikle uygulama sürecinde özel uygulama bilgisi ile bir bilgi füzyonu üretir ve yeni bilginin oluşmasına katkı sağlanmış olur. Bu nedenle, bilgi yönetimi sadece mevcut bilginin yönetimi değildir, en önemlisi bilginin kullanımı, değişimi, dönüşümü, evrimi ve yeni bilginin yaratılması ile bu bilginin sürece göre uygulanması, yeni pazarlar ile pazar fırsatlarının takibi ve yenilikçi çözümler oluşturulmasıdır.

Yenilik Süreci

İnovasyon, sorunların keşfedilmesi ve inovasyon fırsatlarının araştırılmasıyla başlar, yani bilgi edinme ve bilgi sınıflandırma yoluyla, inovasyon konuları iç ve dış bilgi kaynaklarını kapsamlı bir şekilde analiz eder. Sonuçta işletmelerin karşılaştığı mevcut sorunları, zorlukları ve fırsatları ortaya çıkarır ve yeniliğin amacını ve yönünü belirler. Bu bağlamda inovasyon hedefine ulaşmak için gerekli teknolojik kaynaklar ve bu kaynakların kullanılabilirliğinin belirlenmesi gerekmektedir.

İnovasyonu Teşvik Eden Bilgi Yönetimi Mekanizması

Bilgi yönetimi ve inovasyon sürecinin analizi yoluyla, inovasyonun her bölümünün bilgi yönetimi desteğine ihtiyaç duyduğu ve inovasyon sürecini yönlendiren bilgi yönetimi mekanizması Şekil 4 'te gösterilmiştir.

Bilginin Elde Edilmesi	Bilginin İşlenmesi	Bilginin Kaydedilmesi
1-Bilginin Dış Kaynaktan Elde Edilmesi	1-Bilginin Yorumlanması	1-Bilginin Değerlendirilmesi
2-Bilginin İç Kaynaktan Elde Edilmesi	2-Bilginin Denenmesi	2-Örgütsel Bellek
	3-Bilginin Dağıtımı	3-Bilgi Sürecinin Değerlendirilmesi

Şekil 4. Bilgi Yönetimi Mekanizması

Kaynak: George P. HUBER, Organizational Learning: The Contributing Process and the Literatures, Organization Science, Vol:2, No:1, February, 1991, s.88-103 ve Rüdiger G. KLIMECKI, Wissensmanagement-“Wege zur Intelligenten Organization”, Management Forschung und Praxis, Diskussionsbeitrag, No:26, Universität Konstanz, 1999, s.12-30'dan derlenmiştir.

Bilgi Yönetimine Dayalı İnovasyon Ekosisteminin İşleyiş Süreci

(1) Müşteri değeri

Yukarıda bahsedildiği gibi, tüketiciler ürün ve hizmetlerin kullanımıyla beklenen deneyimi elde etmeyi umarlar. Deneyim ne kadar iyi olursa, algıladıkları tüketici değeri o kadar yüksek olur. Bu nedenle, tüm yeniliklerin çıkış noktası, tüketiciler ve paydaşları ile yüksek etkileşim yoluyla hedef tüketicilerin beklenti ve hayallerini anlamaktır. Bir yandan, açık bilgi yalnızca kapsamlı tüketici görüşmeleri, anketler yapılarak veri toplama yoluyla elde edilmelidir.

Genel olarak, tüketicinin gerçek hayalini genellikle tüketicinin yaşam sahnesine entegre olduğunu söylenilebilir.

İnovasyonun anlamı bu kapsamda bir tüketiciyi yaşamı ve kültürüyle daha iyi tanımak, yeni müşteri değeri yaratmak olarak da tanımlanabilir.

Pazarlama Analitiği

Dijital pazarlama analitiğini kullanmak, yatırım getirisi sağlamaya yardımcı başta gelen unsurlardan biridir. Girişimin uyguladığı diğer tüm süreçler gibi, ne kadar iyi performans gösterildiğine dair bir temel beklenti oluşturmak için dijital pazarlamanın ölçülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda pazarlama stratejisinin en önemli amaçlarından biri satış yaratmaktır. Satış da ancak tüketici ihtiyacına odaklanıldığında ve inovasyon ekosistemindeki tüketici değerinin gelişme eğilimini yansıtan makro-dinamik bir faktörlerin uygulanmasıyla mümkündür. Ölçümler sadece kaydedilmemeli, onlara göre hareket edilmelidir.

Sosyal, ekonomik ve teknolojik faktörlere dair ürün fırsatlarını belirlemek ve tüketici deneyimini yorumlamak için önemli bir bağlantıdır. Sosyal faktörler, aile yapılarının ve çalışma şekillerinin gelişimi, sağlık faktörleri, spor ve rekreasyon, turizm ortamları, kitaplar, dergiler ve müzik dahil olmak üzere kültürel, politik ve sosyal yaşamdaki çeşitli etkileşim düzeylerine odaklanır; ekonomik faktörler, piyasa satın alma gücünü ve satın alma odağını, yani insanların yaşam tarzlarını iyileştirmek için kullanılacak mal ve hizmetleri satın almaları gerektiğine inandıkları yeteneğini; teknik faktörler temel olarak, doğrudan veya dolaylı olarak uygulanabilecek yeni teknolojileri ve bilimsel araştırma başarılarının yanı sıra potansiyel yetenek ve değerlerini içermektedir (Steven, 2011).

Bir reklamcılık hizmeti olan Google AdWords gibi hizmetler, tıklama oranı, tıklama başı maliyet ve dönüşüm oranı gibi faydalı istatistikleri otomatik olarak izleyerek, etkili dijital pazarlama faaliyetlerini yoğunlaştırarak ve diğerlerini azaltarak veya terk ederek yeni bilgilere hızla tepki verilmesine olanak tanımaktadır. Çevrimdışı ölçümlerin yakalanması ise, şirketin çağrı merkezine gelen soruların yanıtlanmasıyla gerçekleşebilir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Google_Ads

Yine, e-posta pazarlaması ile tüketicilere teklifler, ürün tanıtımları, etkinlik duyuruları, Mailchimp gibi aracı programlar ile iletilmektedir. Böylelikle tüketicilerle sürdürülebilir bir iletişim kurmak kolay hale gelmekte, ürünün devamlı hatırlatılması anlamında bir defada 1.000 kişiye mail gönderilmektedir. Dolayısıyla ürün adına olumlu yönde bir imaj yaratacak olan bu durum, satışın desteklenmesine olanak sağlamaktadır. Geri dönüşler dikkate alınarak da analize fayda sağlanabilir. <https://www.vargonen.com/blog/mailchimp-nedir/>

Özetle, analizleri uygulamaya geçirmek ve bu bağlamda hareket etmek ürün fırsatlarını etkili bir şekilde belirlemenin bir başka anahtarıdır.

Ürün Fırsat Boşluğunun Belirlenmesi

Tüketici değerine dayanarak, mümkün olduğunca çok sayıda ürün fırsatı bulunmalı ve nihai planı seçmek ayrıca konumlandırmak için bu fırsatlar için değer eşleştirme, fizibilite analizi ve memnuniyet ölçümü yapılmalıdır. Bu süreç, çekirdek işletmenin her bir paydaşının tüketiciler ile işbirliğine dayalı inovasyonundan, ürüne ilişkin ihtiyaç düzeyinin belirlenmesinden ve tamamlayıcı ürün ile hizmet sağlayıcının ilgili ürün ve hizmetlere ilişkin inovatif düşünmesinden, bilgi oluşturmasından ve "ihtiyaç alanı" nı yakalayabilmesinden geçer. Ürün inovasyonu; teknik anlamda, bileşenlerinde ve yazılımında, tüketiciye kolaylık sağlayarak ürüne dair iyileştirmeleri kapsayan bir mal ya da hizmetin ortaya çıkarılmasıdır (OECD Oslo Manual, 2005). Ürün inovasyonu teknolojiye yaşanan güncellemelerle ilişkilidir (Gunday vd. 2011).

Ürün özelliklerinin ve ürünün hedef pazara nasıl değer katacağı düşünülmelidir. Bunlar, estetik ve görüntü tanınmanın iki değerli noktası olan ürün görünümü ve stilini içerir; tüketiciler ve ürünler arasındaki fiziksel etkileşim; ürünle psikolojik etkileşim (duygusal ve etki değeri fırsatları) ve işlevsellik, teknoloji ve kalite değeri aracılığıyla ifade edilen ürün performansı oldukça önemlidir. Bu kapsamda tüketicinin çıkarlarına (alıcıyı) pazarlamacının çıkarlarından (satıcının) daha fazla odaklanması gerekmektedir. Kotler, Armstrong & Cunningham (2005:67)' e göre;

- Statik ürünler değil, ürün inovasyonu ve tüketici çözümleri: Tüketiciler, değer veya ihtiyaçlarına çözüm satın almak isterler.
- Fiyat değil, tüketici maliyeti: Tüketiciler bir ürünü edinmenin, kullanmanın ve elden çıkarmanın toplam maliyetini bilmek ister.
- Yer değil, kolaylık: Tüketiciler, ürün ve hizmetlerin satın almaya mümkün olduğunca uygun olmasını ister.
- Tanıtım değil iletişim: Tüketiciler, ürünü yapan firmalarla iki yönlü iletişim kurmak isterler.

Ürün ve Hizmetlerin Bağlamsallaştırılması

Ürünler ve hizmetler tüketicilerin kullanım senaryolarıyla son derece entegre olduğunda ürün ve hizmetler bağlamsallaştırılabilir. Bu nedenle, gerekli bilgilerin edinilmesi temelinde, ürünü kullanan tüketicilerin özelliklerini, tüketicilerin ürün üzerinden tamamlaması gereken görevleri veya sorunları, ürünün tüketici için önemini açıklamak için belirli bir konsept oluşturulabilir. Böylelikle elde edilmesi gereken işlevlerin kombinasyonu sağlanabilir.

İnovasyon ekibi, bu bağlamda, ürünler ve hizmetler aracılığıyla ürünün tüketicinin hayatını nasıl iyileştireceğini ve kullanıcının yaşam tarzına yönelik hedeflerini marka değeriyle nasıl ilişkilendireceğini anlayabilir.

Ürün, marka değerini tüketiciyle buluşturur ve inovasyon ekosistemindeki tüm konular, ürünün değeri ile ortak bir anlayışa sahiptir. Ürün değerini kullanıcının özü ve kullanıcının isteğine cevap vermesi ile bunun kullanım kolaylığı belirler.

Tüketici arzusu, ürün standartlarına çevrilebilir. Disiplinler arası paydaşların, bu standartları karşılayan başarılı ürünler oluşturmak için birlikte çalışmasını, standartlar oluşturulması sağlamak ve uygulamalara dönüştürülmesi gerekmektedir.

Son olarak, tüm bu hedefler ve değerler yeni bir ürün geliştirme sürecine entegre edilmeli, zaman çizelgeleri belirlenmeli ve görev tanımları açıkça belirlenmelidir. Ürün satış planlaması ve pazarda nasıl geliştirmesine yönelik çalışmalar yapılmalı, destek hizmetleri ve diğer yardımcı programlar oluşturulmalı, hem fikri mülkiyet koruması tasarlanmalı hem de hayata geçirilmelidir. Bu süreçte, ilgili çözümleri iyileştirmek için kullanılan daha fazla geri bildirim almak için tüketicilerle her zaman iletişim sürdürülmelidir.

Tüketici Deneyimi

Tüketici deneyimi, ürünün işlevsel görünümünü ve tüketicinin ürünle etkileşimini içerir. Tüketiciler, ürünü kullandıkça kullanılabilirliğini, kullanım kolaylığını ve çekiciliğini değerlendirir. Ürün ve hizmetlerin belirli faaliyetleri güçlendirip desteklemediği veya hedeflere ulaşmalarına yardımcı olup olmadığı; Ürünün kullanımı ve tutarlı kaliteyi sürdürmesi kolay mı? Ürün, tüketicinin kim olduğunu yansıtacak ve hayallerindeki karakter deneyimini yaşamalarına yardımcı olacak kadar çekici değil mi? Bir markanın imajını kullanıcının kişiliğine ve ihtiyaçlarına bağlayan kullanışlı, kullanımı kolay ve ilgi çekici bir ürün yaratmak zaten zordur, ancak bu ilişkiyi oluşturmak ve ondan para kazanmak daha da büyük bir zorluktur. İdeal ürün ve hizmetler, tüketicilerin yalnızca ihtiyaçlarını karşılamasını sağlamaz, aynı zamanda onlara kullanım kolaylığı sağlayan bir atmosfer yaratır. Dolayısıyla ürün sadaketine zemin

hazırlar. İnovasyon ekosisteminin üyeleri, tüketicinin ürünü kullanması kadar inovasyon sürecinden de memnun kaldığında, sistem kazan-kazan durumuna ulaşır.

Hümanist Ekol Yaklaşımı

İnovasyon ve inovasyon ekosisteminin inşası, öncelikle sistemdeki herkesin deneyimine odaklanmalıdır. Ürünler, onları kullanan tüketiciler tarafından satın alınır, bu nedenle, ürünleri tasarlarırken tüketici ihtiyaçları ve arzularına önemlidir. İnovasyon ekosistemindeki insanlar tarafından yeni ürün fırsatları algılandığında, ürünün potansiyel özellikleri ve pazar yetenekleri hakkında bütünlük bir anlayışa sahip olmaları ve bu anlayışı sürdürmek için birlikte çalışmaları gerekir. Başarılı ürünler, kullanıcılara yalnızca tatmin edici bir yaşam deneyimi sağlamaz, aynı zamanda sadakat sağlar. Ürün geliştirme eğlence dolu bir süreç olmalıdır. Takımdaki herkes bu süreçten keyif alabiliyorsa, bu durum her çalışanın işinden büyük ölçüde faydalanabileceği anlamına gelir.

Western Electric İşletmesinde yapılan araştırmada, paydaşlar arası ilişkilerin boyutu, bir işletmeye bağlı olmanın paydaşların verimliliği ve tatmin karlılığı açısından önemlidir (Marullo, 1975: 29).

Fikirlerin yerini insan uygarlığına katkıda bulunan ürünler yapmak için kullanmanın getirdiği sevinç tarifsizdir. Satış sevinci, ürüne ihtiyaç duyan tüketicilere çeşitli acenteler aracılığı ile ürün satma sürecidir, bu da satışa dahil olan tüm satış elemanlarına neşe getirir. Ürün iyi satarsa kar artar. Ürünleri günlük hayatında kullanan, satın alma sevincini hissedeni, ürünlerin değerini anlayan ve son değerlendirmeyi yapan tüketicinin kendisidir. Bir tüketicinin ürüne yönelik olumlu yorumda bulunması, ürünün değerini anlamının nihai ihtisamıdır.

Değer Odaklı Marka Sadakati

Bir markanın yaratılması, ürünün özelliklerini ve ürünün hedef tüketicilere nasıl değer aktaracağına göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Markalaşma yeteneği önemli ölçüde katma değer oluşturulması nedeniyle rekabetçiliğin bir göstergesidir (Alkin ve ark., 2007). Modayı belirlerken hem medyada hem de dış çevrede dikkat çeken yenilikler yaratmak hem de ürünlerin tüketiciler tarafından ilgi görmesi için uygun tasarımlar geliştirmek durumundadır (Daria, 1990).

Dolayısıyla bunların analizinin temelinde, sistemin ana gövdesi olan eğilimler keşfetmeli, platformda değeri olan fırsatlar tespit edilmeli, müşterilerin özünü ve arzu ettikleri deneyimleri anlamalı, platformu geliştirme vizyonu oluşturmalı ve paydaşlarla fikir birliğine varmalıdır. Platform, temel marka ve tüketici değeri ile tutarlı değerler oluşturmak için birleştirilir ve ürün standartları, tüketiciler ve paydaşlar arasındaki etkileşim yoluyla tasarlanır ayrıca doğrulanır. Buna göre ürün ve hizmet geliştirme hedefleri belirlenir, ürünlerin karşılayacağı işlevler tanımlanır ve bu standartları karşılayacak platformun tüm tarafları ile işbirliği içinde başarılı ürünler oluşturulur. Tüketici ihtiyacına yönelik tutarlı değerler bağlamında hareket etmek için ürün ve hizmetler aracılığıyla değer fırsatları marka stratejileriyle bütünlüştürülmelidir. Markalar, ürün özelliklerine ve kullanıcılar tarafından algılanan kişiliğe yansıyan değer önerisi aracılığıyla kullanıcılarla bir nevi iletişim kurar. Değer fırsatı ürünü, ürün ise markayı tanımlar.

Harley-davidson motosikletleri, kişisel özgürlük ve kaçış ile eş anlamlıdır. Bu sadece bir ürün değil, bir yaşam tarzı ve küresel bir alt kültürün temsilcisidir. Şirket, sadık kullanıcıları ile her zaman yakın temas halindedir, her yıl büyük toplantılar düzenler ve tüm çalışanlarını kullanıcılarla buluşturur.

Harley, giyim ve aletler gibi araçlar da dahil olmak üzere, şirketin yaşam tarzı ürünlerinden motosikletlere kıyasla daha fazla para kazandığı kadar başarılı olan bir dizi ilgili yaşam tarzı ürününe sahiptir. İnsanlar harley-Davidson motosikletlerine bindiklerinde, bir rüya deneyimi yaşamaktadır. Motorun sesi, rüzgar, Harley'in görünümü ve hissi, elbiselerle birleştiğinde, sürücünün değerleri

hakkında net bir mesaj yansıtmaktadır (Booz & Company, 1997). Bu bağlamda değer fırsatı, ürünün marka imajıyla yakından bağlantılıdır denilebilir.

Güvene ve Risk Önlemeye Dayalı İşbirliği Modeli

İnovasyon ekosistemini, farklı işletmeler ve müşteriler bütünleştirir. Sistemin normal çalışması, üyeler arasında karmaşık bağlantılar gerektirir. Yüksek düzeyde güven, işbirliğini teşvik etmenin temelidir. Karşılıklı güven, bir inovasyon ekosisteminin etkin işleyişinin temel taşıdır ve ona her zaman eşlik eder. Aynı zamanda işbirliği sürecinde risklerin etkin bir şekilde azaltılması ve önlenmesi için risk belirleme mekanizmasının oluşturulması, risk önleme ve kontrolüne önem verilmesi ve risklerin zamanında erken uyarılması gerekmektedir. Platform, dış işletmelerin ona ucuz ve rahat bir şekilde bağlanması ve kooperatif işletmelerin teknik standartlar, bağımlı uyumlu formatlar veya arayüzler aracılığıyla diğer platformlara geçmesini engelleyebilecek kadar açık olmalıdır.

Aynı zamanda, kendi marka kimliğini korumak için fikri mülkiyet haklarının etkin kullanımı ve teknoloji araştırma ve geliştirme, işlevsel patent koruma teknolojisi yeniliği, tasarım patent koruması ürün tarzı yenilikçilik, ürün önemli özellikleri - renk, ambalaj ve genel teşhir ile korunmaktadır. Fikri mülkiyet, bir şirket için önemli bir stratejik ayrımdır ve yasal yollarla kendini koruma için önemli bir araçtır.

Değerlerin Birlikte Yaratılmasına ve Fayda Paylaşımına Dayalı Yönetişim Mekanizması

İnovasyon ekosistemi, "değerlerin birlikte yaratılması, risklerin paylaşılması ve gelirlerin paylaşılması" konseptini takip etmektedir. Bu konsept kapsamında koordinasyon yöntemlerini belirlemek, platform liderlerinin tutumunu kavrayabilmek, girişimlerin neler olacağına karar vermek ve dış paydaşları etkilemek için yenilikçi bir plan yapılması gerekmektedir.

Potansiyel müşterilerin değeri belirlenmeli ve ihtiyaç doğru anlaşılmalı, örgütte görev yapan iç paydaşlarla beraber değer yaratma eylem planları formüle edilmeli ve uygulanmalıdır. Bu bağlamda hizmet sistemleri geliştirilmelidir. Örgüt paydaşlarının ortak ihtiyaçlarını anlamak ve hoş görmek, yalnızca paydaşların ortak yaşamını ve rekabetini teşvik etmekle kalmaz, platform ekosisteminin çeşitliliğini ve hassas dengesini de kontrol altında tutar. Bu durum da aynı zamanda yenilikçi ekosistemin sağlıklı gelişimini teşvik etmek için paydaşların birlikte evrim mekanizmasını tetikler.

Sonuç

Çeşitli fikirlerin etkili bir şekilde çarpışabileceği ve yeniden birleşebileceği bir ortam oluşturmak için inovasyon ekosistemi bağlamında hareket etmek gerekmektedir. Bu ekosistem birden çok kanal aracılığıyla entegre edilmekte ve farklı özelliklere, geçmişlere sahip farklı grup ve bireylere ait bilgi sistemlerini birleştirmektedir. Dinamik interaktif öğrenme ve karşılıklı etki sürecinde teknoloji yayılımı ve bilgisinin üretiminde ve uygulamasında ekolojik faktörler, müşteri değerini belirlemek ve anlamak, ürün ve hizmet sisteminin genel işleyişinin koordineli gelişimi, tutarlı bir marka oluşturmak ve tüketici sadakatini artırmak ve nihayetinde inovasyon ekosistemi değerini iyileştirmek sürdürülebilir olmanın olmazsa olmazlarındandır. Bu nedenle inovasyon yönetimi ve inovasyon ekosisteminin kurucu unsurlarını analiz etmek, bilgi yönetimine dayalı inovasyon ekosistemi inşa etme ve tüketici değer yöneliminin yaratma yollarını uygulamak son derece önemlidir.

Kaynakça

- Alkin, K., Bulu, M., Kaya, H.(2007). İller Arası Rekabet Endeksi: Türkiye'deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülebilmesi İçin Bir Yaklaşım, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 11 s:221-235.
- Bai, X., Du, J. (2018). Models and paths of optimal allocation of innovative ecosystem resources, Journal of Shenyang Normal University (Social Science Edition), 2018, 42(06): 77-81.
- Booz & Company (1997). <https://www.strategy-business.com/article/12878?gko=dcfc8>

- Cagan, J. Vogel, C.M. (2002). *Creating Breakthrough Products : Innovation from Product Planning to Program Approval*. Person Education Press.
- Daria, I.(1990). *The Fashion Cycle*, Simon and Schuster, New York.
- Deloitte Global İnsan Kaynakları Raporu (2021).
- Deloitte Global İnsan Kaynakları Trendleri Araştırması (2021).
- Durna, U. (2002), *Yenilik Yönetimi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Fei, F. (2014). *Research on Ecologically-Oriented River Landscape Planning*. Sichuan: Southwest Jiaotong University Press.
- Huber, G. (1991). *Organizational Learning: The Contributing Process and the Litratures*, *Organization Science*, Vol:2, No:1, February, 1991, s.88-103.
- Klimecki, R. (1999). *Wissensmanagement-“Wege zur Intelligenten Organization”*, *Management Forschung und Praxis*, *Diskussionsbeitrag*, No:26, Universität Konstanz, 1999, s.12-30’dan derlenmiştir.
- Kotler, P., Armstrong, G., Cunningham, PH (2005). *Pazarlama İlkeleri*. Toronto: Pearson Education Canada. sayfa 67-70.
- Marullo, S.M. (1975). *Manuel Pour la Direction*, Editions Hommes et le Developpement des Hommes et Techniques, Puteaux.
- Panne, G.V.D., Beers, C.V. ve Kleinknecht, A. (2003), “Success and Failure of Innovation: A Literature Review”, *International Journal of Innovation Management*, Imperial College Pres, Vol. 7, No. 3, s.1-30.
- Polanyi, M. (1967). *The tacit dimension*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Porter, M. E. (2010). *Rekabet Üzerine*. (Çev. K. Tanrıyar). Optimist Yayınevi. (Eserin orijinali 2008’de yayımlandı).
- Prinsky, M., Stockman, A. (2019), translated by Wang Xiuheng, et al. *River Space Design -- Urban River Planning Strategies, Methods and Cases*. Beijing: China Building Industry Press, 2019.
- Sarıhan, H.İ. (1998), *Teknoloji Yönetimi*, Desnet Yayınları, İstanbul.
- Steven, J. (2011). *Where good ideas come from: The natural history of innovation* . London: Riverhead Books.
- Ulusoy, G. (2003), “An assessment of supply chain and innovation management practices in the manufacturing industries in Turkey”, *Int. J. Production Economics* 86, s.251–270.
- Ülgen, H. ve Mirze, S.K. (2010). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. (5.baskı).İstanbul Beta Basım.
- Yüksekbilgili, Z. (2007), *Yeni Ürün Kararları*, http://www.yuksekbilgili.com/iau/CRM_002.pdf, E.T. 03.02.2021.

İnternet Kaynakları

<https://www.harley-davidson.com/tr/tr/experience-h-d.html>

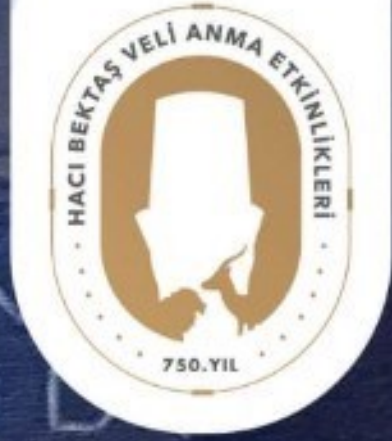
<https://www.harley-davidson.com/tr/tr/content/hog.html>

<https://www.oecd.org/science/inno/2367614.pdf>

<https://www.vargonen.com/blog/mailchimp-nedir/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Google_Ads

<https://learn.marsdd.com/article/use-digital-marketing-analytics-to-manage-how-your-digital-marketing-performs/>

Ara, bul.

NEVÜ SANAT KOLEKSİYONU

Bilimsel Miras
Eğitim, Bilim ve
Kültür Kurumu

Hacı Bektaş Veli'nin
Vefatının 750.
Yıl Dönümü (1209-1271)

UNESCO İşbirliğiyle Anılması

YAZARLAR

Doç. Dr. Serdar Vural UYGUN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Nevşehir/Türkiye,
serdarvuraluygun@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-6420-641X

Gazi Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi
Bölümünde lisans, Mustafa Kemal
Üniversitesinde Kamu Yönetimi ABD’de yüksek
lisans, Selçuk Üniversitesi Kamu Yönetimi bilim
dalında doktora eğitimini tamamladı. 2018
yılından beri Nevşehir HBV Üniversitesi İİBF
Kamu Yönetimi Bölümü’nde öğretim üyesi olarak
çalışmaktadır.

Dr. Esra SİPAHİ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara / Türkiye,
esra.sipahi@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6495-4378

2010-2021 yılları arasında Millî Eğitim
Bakanlığına bağlı, Hayatboyu Öğrenme Genel
Müdürlüğü, Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel
Müdürlüğü ile Özel Kalem Müdürlüğünde
yürütülen ulusal/uluslararası projeler ile yarışma
ve sosyal etkinliklerde görev almış ayrıca Strateji
Geliştirme Başkanlığında koordinatör olarak
görev yapmıştır. 2019’da İstanbul Gelişim
Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, İşletme Anabilim
Dalında Doktora eğitimini tamamlamıştır.
2021’de ve halen Aksaray Üniversitesi, Sağlık
Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmetler Anabilim
Dalında Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmakta
ayrıca Sosyal Hizmetler Bölüm Başkanlığı
görevini yürütmektedir.